

ЮСУФ СИДДИҚОВ

ТОКЧАДАН ТОПИЛГАН ХАЗИНА

Тошкент
«Янги аср авлоди»
2004

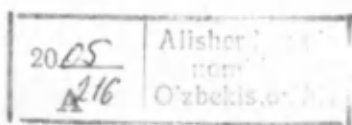
Юсуф Сиддиқовнинг ушбу китоби ўткир сюжет асосида яратилган бўлиб, воқеалар шиддат билан ривожланади. Асар қаҳрамонларининг характерлари кескин тўқнашулар орқали очилади ва кишини ўзига ром этади.

У Сизга манзур бўлади деб, умид қиламиз.

HO 30896
293

ISBN 5-633-01634-3

© Юсуф Сиддиқов. «Токчадан топилган хазина».
«Янги аср авлоди», 2004 йил.

*Устози аввалим ва падари буз-
рукворим Шеров Сиддиқ бобонинг
порлоқ хотираларига бағишлайман!*

МУАЛЛИФДАН

*Қўлдангиздаги китобни очиб, унинг саҳифаларини varaқ-
лашингиз билан гўёки эски танишларингизни учратгандек
бўласиз. Аслида ҳам шундайми?*

*Китобнинг айрим парчалари газеталарда эълон қилин-
гандан сўнг менга бу ҳақда кўп саволлар беришганди:*

— Фалончини танирдим. Ҳа, бу — ўша!

*— Жой номларини айтмаса, воқеалар бизнинг шаҳар ва
қишлоқларда бўлиб ўтганга ўхшайди...*

*Аммо шуни ишонч билан айтаманки, китобдаги барча
персонажлар тўқима, уларнинг ҳаётда шериклари йўқ.
Баъзи воқеа-ҳодисалар маълум даражада шу китобнинг
ёзилишига озроқ туртки бўлган бўлиши мумкин, холос.*

*Таниш қиёфалар, таниш тақдирлар учун аввалдан узр
сўрайман.*

*Ушбу китобнинг дунёга келишида қимматли масла-
ҳатларини аямаган адабиётшунос олим Поён Равианов-
га, адабиёт гулшанига етаклаб кирган устозларим Ма-
лика момо Маматқуловага, Элмирза бобо Маҳмановга,
китоб нашрига ҳомийлик қилган «Шон-шуҳрат» ишлаб
чиқариш корхонаси директори Н.Хусайиновга, «Наврўз»
корхонаси директори С.Фаниевга, Муборак газни қайта
ишлаш заводи директори Ў. Умаров ва касаба қўмитаси
раиси М.Нурмуродовга самимий миннатдорчилигимни
билдираман!*

МУҚАДДИМА

Эшонгузар — жуғрофия китобларига кирмай қолган тоғ (бу ерликлар уни тоғ десаларда, аслида каттакон тошлоқ тепалик) этагида жойлашган қишлоқ, район маркази. Сал юқорироқдан Саркашдарё ўтган. Дарёнинг феъли номига мос — саркаш, девона. Бирда сокин, ювош, бирда қутирган, қонхўр. Тез-тез тошиб вайронагарчилик келтиради, одамларни саросимага солади-ю, уч-тўрт кундан сўнг ювош тортиб, ўз ўзанига қайтади.

Эшонгузарликлар одамохун, меҳнаткаш. Бон-роғга ишқибоз. Улар етиштирган анвойи олмалар, ширин-шакар шафтолилар, ҳар бири ҳадалакдек келадиган анорларнинг, айниқса, тилин ёрадиган «келин бармоқ» узумларининг таърифи довол ошган. Эшонгузарнинг бозори доим гавжум. Бухоро-ю Самарқанд, Конибодому Хўжаидан деҳқонлару олиб-сотарлар кўп келади бу бозорга.

Қиш кирмай туриб қор ёғиб берди. Йўлакларни қалин қор босди. Куз юмушларидан бир қадар бўшаган одамлар қўлларига белкурак олиб, қор курашга киришдилар. Қор, айниқса, болалар учун қутилмаган қувонч олиб келди. Ким Қорбобо ясаган, ким қорбўрон ўйнаган. Ёш-яланглар бир-бирига қорхат ёзиб, кимгадир тутқазиб қочини пайида йўлга отланган.

Хуллас, қиш эмас — байрам, осмондан қор эмас, қут-барака ёққан, деб ўйлайсиз. Табиатнинг бу ажиб, ҳузурбахш таровати абадий давом этадигандек...

Қутилмаганда қари тут ёнидаги ҳашаматли ғиштинкор ҳовлидан фарёд эшитилди. Ададсиз туюлган гўзал ҳислар тўзғиб кетди. Одамлар фарёд эшитилган томонга отилдилар.

Дарвоза олдида милиция машинаси турибди. Ҳовлининг қуббақор дарвозаси ланг очиқ. Ундан таниш-нотаниш одамлар кириб-чиқаяпти. Дақиқа сайин тўпланганлар сафи кенгаймоқда.

— Тарқалинглар, ўртоқлар, тарқалинглар! — деб амр қилди милиция майори одамларга. — Фақат уч-тўрт киши қолсин, қолганлар чиқиб туринглар!

Ҳолисликка танлаб олинган кишиларни уйга киритиб юборишди. Уйда ҳар ер-ҳар ерда қизил қонига бўялган жасадлар чўзилиб ётарди. Бундай даҳшатли манзарадан ўтакаси ёрилган «холис»лардан бири — ёшгина жувон ҳушдан кетиб, шилқ этиб йиқилди, қолганлар орқата тисарилди.

Эшонгузарда рўй берган бу мудҳиш воқеа бир зумда ҳаммаёққа тарқалди...

1. ГЎЗАЛ

1

Сирож бобо эскичадан анчагина саводли. Янгичадан ўрта-миёна даражада. Отасидан қолган томорқаси, бир жуфт ҳўкизи, омоч-бўйинтуруғи бўлгани учун қулоқ қилиниб, Украина томонларга сургун этилди.

Йигитнинг кўзи мусофирчиликда очилди, сиёсатни тушунадиган бўлди. Аммо осуда ҳаётни севгани сабабли сиёсатга аралашмайди. Мабодо унинг ҳузурида сиёсатдан гап очилса, оғзига талқон солиб, жим ўтиради ё бўлмаса, киши билмас қилиб жўнаб қолади. Унинг феълини билган билади, билмаган одамови экан, деб ўйлайди.

Отахон сургунда ҳам, ўз элига қайтгандан кейин ҳам беш вақт намозини канда қилмади. Мафкура тазйиқига қарамасдан, гуноҳларини ювиш учун (айбсиз Парвардигор) садақалар улашди, онда-сонда оши худойи, ифторликлар қилиб едирди. Унинг бу қилиғи маҳалла корчалонларига, албатта, ёқмайди. Улар маҳаллада атеистик тарғиботни бўшаштириб қўйганликлари учун неча марта райкомга чақирилиб, дакки эпителишган. Чолнинг бу билан неча пуллик иши бор. Ана шуниси уларга оғир ботади. Охири бу иш билан райкомнинг ўзи шуғулланадиган бўлди. Диндорларнинг ҳақиқий душманига айланиб улгурган, келиб чиқиши бетаин бўлган инструктор йигит бу вазифани ўз бўйнига олди.

— Сиз хурофот тарқатаяпсиз! — деди райком вакили папирос тутунини чолнинг бетига қараб пуфларкан.

— Хурофот? — сўради Сирож бобо кафти билан тутунни ҳайдай туриб. — Азизим, хурофот деганини тушунтириб беролмайсизми?

— Диний маросимлар, феодал қолдиқлар, ирим-сиримларга хурофот дейилади. Хурофот одамларнинг, айниқса, ёшларнинг онгини заҳарловчи ижтимоий хавфли ҳодиса. Билдингизми?

Отахон босяқлик билан тинглади, гўё ҳеч нарсага ақли етмагандек суҳбатдошининг кўзларига тикилди.

«Ёпирай, кўзлари банги одамнинг кўзига ўхшайди-я. — Бунақа кўзларни у сургун йилларида ҳар қадамда учратарди. — Ўлай агар, бу одам дори тортган!»

— Дин одамларни йўлдан оздиради, бузуқ йўлларга бошлайди, она ватанга муҳаббатни сўндиради, — дея ҳамон давом этарди бообру идоранинг фахрий вакили.

Отанинг астойдил жаҳли чиқди:

— «Ватанни севмоқ иймондандир», деган гапни эшитганмисиз, болам?

— Қария, оғзингизга қараб гапиринг! Биринчидан, мен сизнинг болангиз эмасман, райкомпартиянинг официалний вакилиман. Иккинчидан, Ватан билан иймон айри-айри нарса!

— Билдим, билдим. Демак, сиз ўзингизни иймонсизларданман, деб ҳисоблайсиз. Тўғрими?

— Вопервих, мен коммунистман. Демак, дин, иймон деган нарсалар менга бегона.

Чолники тутиб кетди:

— У қулоғингиз билан ҳам, бу қулоғингиз билан ҳам эшитиб қўйинг, эй иймонсиз одам! Ҳамма касофатларнинг, барча иллатларнинг боши иймонсизликда. Иймонсиз одам одамларни бузуқ йўлларга бошлайди, шайтонга ошно қилади. Бундай одамлар ота-онасини, ака-укасини, эл-юртини бир пулга сотади. Дин эса иймонли бўлишни тарғиб қилади. Ота-онани, ака-укани, қавму қариндошни, Ватанни севишни тарғиб қилади. Хоразмий, Форобий, Бερуний, Ибн Синоларни биларсиз, ҳар ҳолда?

Вакил жўшиб гапираётган отанинг оғзига анграйиб, жим қараб тураверди.

— Иймони бутун бўлганлиги сабабли бу аждодларимиз минг йиллардан бери эл ардоғида.

— Мен Али десам, сиз Вали дейсиз. Бутун прогрессив инсоният бир овоздан «Дин афюндир», деб турган бир пайтда сиз фалсафа тўқийсиз, мени ўқитмоқчи бўласиз!

— Сизни ўқитмоқчи эмасман, фалсафа ҳам тўқимайман. Фақат бир ҳақиқатни айтмоқчиман, холос. Ҳа, афюн — заҳар, оғу. Аммо баъзан оғу билан оғир хасталикларни даволашган. Айниқса, заҳарга қарши восита сифатида қўлланилган. Илон чаққанга қарши илон заҳри ишлатилганга ўхшаб. Диннинг афюнга нисбат берилиши ҳам жамиятдаги иллатларга қарши дин даволовчи кучга эга эканлигига ишора.

— Бекор гап! Сиз Лениннинг дин ҳақидаги гапларини билмас экансиз.

— Яна бир оз сабр қилинг. Мен гапимни охиригача айтиб олай.

— Гапиринг.

— Сизнинг тушунчангиздаги афюн ҳақиқатдан ҳам хавфли. Одамни одамгарчиликдан чиқаради, оилаларни бузади, миллатни емиради. Ҳозир ёшлар ҳам, ёши бир ерга бориб қолганлар

ҳам, ҳатто мўътабар идораларда ишлайдиган баъзи бир амалдорлар ҳам афюн тортиш касалига гирифтор бўлишган.

Райком инструкторининг кўзи косасидан чиқиб кетаёзди. Тили калимага келмай қолди. Бу ҳол чолнинг назаридан четда қолмади.

«Лаънати сассиқ чол, менинг наша чекканимни қасрдан била қолдийкан. Қўйиб қўйсам ёқамдан ушлаб, мана бу дори тортган, деб милицияга тутиб беришдан ҳам қайтмайди. Тезроқ бу кўнгилсиз суҳбатни тугатиш керак».

— Ҳа, сиёсат бобида анча пишиқ экансиз, ота. Қойилман. Айтганларингизда жон борга ўхшайди.

Дахрий йигитнинг мурасосозлик қилаётганини сезган Сирож бобо ҳам ҳовридан тушди. Тилининг учида турган аччиқ-аччиқ гапларни сиртига чиқармади. Суҳбатдошининг шоша-пиша узатган титроқ қўлини истамайгина ушлаб хайрлашди. У чиқиб кетгач, отахон хонага ўтириб қолган қўланса ҳидни ҳайдаш учун эшик-деразаларни ланг очиб юборди.

2

Сирож бобо уч марта уйланди. Биринчи хотияидан фарзанд кўрмади. Бояқиш сургун азобларини бирга чекди. Ўпкасини совуққа олдирди. Ватанга қайтиш унга насиб этмади. Бегона тупроқда қолиб кетди.

Ўзига қолса, бутун умр сўққабош ўтмоқчи эди. Қариндошлари қўймай қўшни маҳаллалик ёшгина жувонга уйлантириб қўйишди. Хотини кетма-кет уч киз туғиб берди. Аёли ниҳоятда сулув эди. Шу билан бирга суюғоёқ чиқиб қолди. Орага кўнгилсизлик оралади. Эр тергашни, хотин алдашни қўймайди. Орада бир эмас, уч нафар фарзанд борлиги отанинг қўлини боғлаб қўйган. Бўлмаса, тирик дўзах билан (Сирож бобо хотинини орқаваротдан шундай дерди) бир кун ҳам яшамасди.

Ниҳоят, рўзгор бузилди. Хотин қизларини тирик стим қилиб, аллақайсидир жазмани билан қочиб кетди. То фалон шаҳарда «дўкон» очиб олгани ҳақида хабар келмагунча, хотиннинг қариндошлари отага кун беришмади. Гап нимадалигини билишгач эса ҳаммаси ўз-ўзидан пилдир-пис бўлиб кетди.

Отанинг назарида қизлари униб-улғайса онасига ўхшаб суюғоёқ бўлиб кетишади. Шу тариқа ота дилига тапланган ғашлик уруғи кўкариб, жаҳолатга айлана борди. Оқибатда у сабаб-бесабаб қизларига қўл кўтаришга одатланди.

— Бургага аччиқ қилиб, кўрпага ўт қўйманг, — дейишди навбатдаги можаронинг устидан чиққан қариндошлар. — Пушти камарингиздан бўлган норасидаларда нима айб? Сиздек художўй одамдан буни кутмагандик. «Ҳар неки келса худодан келади, худодан келгани бандасидан кўриш гуноҳи азим», деб ўзингиз ўргатмаганмисиз? Нега энди ўзингизга қолганда, бунга ақлингиз етмайди? Уйланинг. Қизларга бошпана бўлардек она керак.

— Хом сут эмган бандалармиз. Мендан ўтган бўлса, маъзур тутинглар, — деди ота синиқ товушда. — Шайтони лаъин баъзан галаба қилиб қолади. Оллоҳим мени ўзи кечирсин. Бузуклик йўлига кириб, фарзандларини тирик етим қилиб кетган дажжолни ҳам Оллоҳнинг ҳукмига топширдим. Биз бандая ожизмиз. Омин!

Қўярда-қўймай бобони шу маҳаллалик солиҳа кампирга уйлантириб қўйишди. Кампир келиши билан рўзғорга гўё қуёш чиққандек бўлди. У бир четда дир-дир қақшаб турган опа-сингилларни бағрига босди, оқ ювиб-оқ таради. Отанинг ўрин-ноўрин зулми барҳам топди.

Қизларнинг тўнғичи Марғуба, ўртанчиси Ғўзал, кенжаси Мақсуда. Бири-биридан сулув. Аммо Ғўзал баридан-да сулув.

Марғуба ёшига нисбатан анча эсли-хушли, кўп нарсага ақли етади. Онасининг «ёмон иш» қилиб қўйганидан ўзича орланади. «Бизлар ақлли қиз бўламиз», деб пинҳона аҳди паймон қилади опа-сингиллар.

Марғубанинг умри қисқа экан. Бир куни унинг қорнида оғриқ пайдо бўлди. Дард зўридан думалаб-думалаб йиғлади. Ота-она типирчилаб қолишди. Ноиложликдан қушнот кампирни чақириб келишди.

— Сулув экан, пари чалибди, — деб бошини сарак-сарак қилди кампир исқирт панжалари билан қизни «текшириб» кўраркан.

— Энди нима қиламиз? — ваҳимага тушиб сўради ўғай она.

— Жонлиқ сўйиб, кўчирма қилиш керак. Қора кўчқор! Қора кўчқор сўрашаяпти париларим!

Бемор оғирлашди. Қўшнилاردан кимдир «Тез ёрдам» чақирган экан, бир пасда етиб келди. Тамом ҳолдан тойган Марғубани дўхтирлар ўзлари билан олиб кетишди.

Касалхонага етмай йўлда қизнинг жони узилди...

Марғубанинг ўлими отанинг белини букди. У «Онасининг касофати қизимга урди», деб афсусланар, оппоқ соқолларига шашқатор ёш қуйиларди.

3

Диний маросимлар тақиқланган дамлар. Биронта фаол ходим энг яқин қариндошининг жанозасида қатнашган бўлса ҳам шўри қурийди. Нафақат фаоллар, балки бошқалар ҳам диний маросимлардан йироқ юрадиган бўлиб қолишди. Мулла дегани анқонинг уруғига айланди. Машҳур артистни тўйга олиб келиш учун навбат турганга ўхшаб, мулла учун ҳам навбат туриш, «оқори»нинг розилигини олиш зарур бўлиб қолди. Розилик олиш учун маҳалланинг ижобий тавсифномаси ҳамда диний идорага хизмат ҳақи тўлангани тўғрисидаги тўлов қоғози талаб қилинарди. Аммо фалончи фалон кунни ўлади, деб пешонасига ёзиб қўйилмаган-ку, олдиндан навбатга тиркаб қўйилса. Ана шундай пайтларда одамлар Сирож бобони йўқлаб келишади. На илож, ахир фалончи отасини ё бўлмаса онасини жанозасиз кўмди, деган иснодга қолишни ҳеч ким истамайди-ку! Боради. Жанозани ўқиб беради. Бир кун, ярим маъракасида ҳам ўтиради. Ана шу қилиғи учун уни маҳалладан қувғин қилишларига бир баҳя қолди. Аммо кеч қолишди.

Сирож бобо сакхизинчи синфни тугатган қизи Гўзални вилоят марказидаги тиббиёт билим юртига етаклаб бориб, ўз қўли билан ўқишга киритиб қўйди. Бу жасорат эди! Ўз навбатида мафкурачилар ҳам бунини ўзларининг тенгсиз ғалабаси деб билдилар:

— Биз битта диндорни диндан чиқардик! — деб айюҳаннос солишди улар. Ҳатто район газетасида ота номидан «Мен нега диндан қайтдим» деган мақола эълон қилиб юборилди (Табиийки, бу ҳақда отадан сўраб ҳам ўтиришмади).

4

Йиллар чопағон. Ҳаш-паш дегунча Гўзал билим юртини тамомлади. Қўлига диплом тегди. Ишлаш учун ўзи яшаётган шаҳарга йўлланма беришди.

Одатда янги битириб келувчиларни ишга жойлаштириш учун қавму қариндошлар, таниш-билишларнинг югуриб-елишларига тўғри келарди. Гўзалнинг фавқулодда сулувлиги қўл келди. Уни «Тез ёрдам» станцияси илиб кетди. Бошқалар ҳасаддан бўзариб қолаверишди.

Гўзал ишга энди кўника бошлаган кунлар эди. Райкомга «Тез ёрдам» чақиришди. Биринчи котибнинг тоби қочиб қолибди. Рай-

ондаги якка-ю ягона тиббиёт фанлари номзоди бўлмиш врач навбатчи ҳамшира — Гўзални олиб, райкомга етиб келди.

Биринчи котиб ёши ўтинқираган, ҳаётнинг ўнқир-чўнқир йўлларида юрак ўйноғи орттириб олган, алп қоматли киши эди. Сал кайфияти бузилса, касали хуруж қиладиган бўлиб қолганди. Бугун ҳам кайфиятини бузишди.

Хўжаликлардан бирида пахта планининг бажарилиши хавф остида қолганди. Райком комиссия юбориб, сабабларини ўрганди. Раис бошлиқ мутахассислар бюрога чақирилди. Уларнинг роса пўстаги қоқилди. Кимгадир «қаттиқ ҳайфсан», кимгадир бундайроқ «ҳайфсан» тегди. Раиснинг вазифасида қолиш-қолмаслигини пахта йиғим-терими мавсуми тугагач, кўриб чиқиш колхоз правлениесига «тавсия» этилди.

Бюро йиғилишидан кейин раис биринчи котибдан уни алоҳида қабул қилишни сўради. «Йиғлаб-сиқтаб, ишда қолдиришимни сўрайди», деб ўйлади биринчи. Қабул қилди.

— Хўш, нима демоқчисан?

— Кўпнинг орасида тилимни тийдим, райкомбува. Айтмай кетсам виждоним қийналади.

— Нимани?

— Комиссия текширувидан мен қаноатланмадим. «Колхоз далаларида пахта мўл, фақат иш ёмон ташкил этилган», деб бизни айблашган. Бу туҳмат, ёлғон! Мен колхозни қабул қилганимдаёқ «Чигит экиш плани ошириб ёзилган, пахта учун ажратилган ер гектарчиларга бўлиб берилган, кузда пахта ўрнига ер ёнғоқ билан қовун-тарвуз топшираимизми, чорвачиликда ҳам аҳвол бундан баттар», деб келиб айтганимда, мана шу кабинетда, мана шу ерда сиз ўзингиз елкамга уриб «Боравер, кузгача бир гап бўлар», деб чиқариб юборгансиз. Экилмаган ерлар экилди қилиниб, қанчадан-қанча маблағ елга соврилганида райком қасрга қаради, нега ўшанда комиссия чақартириб текширттирмадингиз?

Биринчи раисни аврашга ўтди:

— Бошқа хўжаликларда чигит тўлиқ экилганди, деб ўйлайсанми? Уларда план бажарилаяпти-ку? Сен ҳам ёш раиссан. Келажакнинг олдинда. Бир йил-икки йил планларни бажариб, ўзингни кўрсат — райиждоғим раиси бўласан. Бизларни ҳам амалга боғлаб қўйишгани йўқ. Ўрнимизга сен, сенга ўхшаганлар келади. Озроқ тадбиркорроқ бўл, йигит.

— Нима, планни пахта сотиб олиб тўлдирайми?

— Қўшни колхоз-совхозларнинг раҳбарларидан сўраб кўр, улар қандай бажаришаётган экан?

— Тўғри, улар сотиб олишаяпти. Мен улар қилаётган ишни қилолмайман. Пахта сотиб олиб умримни қамоқда ўтказмоқчи эмасман. Уруғимизда ҳеч ким раис бўлмаган.

— Шунақами, ҳали?!

— Ҳа, шунақа!

— Демак, план бажарилмайди, де?!

— Далада борини териб топшираман.

— Очиқ айт, план нима бўлади?

— Планга яна йигирма процент керак. Менда унча пахта йўқ.

— Хўп, яхши. Боравер. Бошингга иш тушганда йиғлаб келмасанг бўлди!

— Бошга тушганини кўз кўради, ўртоқ Ҳақбердиев!

— Йўқол! — деб бақирди биринчи юрагини чангаллаганича. Унинг юрак хуружи бошланаётган эди.

Ҳайбатли қичқириқни эшитиб кабинетга чопиб кирган котиба «Тез ёрдам»га қўнғироқ қилди...

Биринчининг ҳаслини котиба аёл бузди:

— Докторлар келишди.

— Киришсин.

Тиббиёт номзоди икки букилиб салом берди, унинг бу қилиғи Гўзалнинг кулгисини қистади. «Райкомбува» салқи тортган қовоқларини кўтариб, рўпарасидагиларга қаради. У номзодни танирди. Аммо унинг ёнидаги сулув ким бўлди экан? «Ё, тавба, одам боласи ҳам шунчалик гўзал бўладими!»

Доктор беморнинг қон босимини текширди, юрак уришларига қулоқ тутди. Сўнг ҳамширага қандай укол қилиш лозимлигини айтди.

«Райкомбува» аллақачон ўз дардини унутганди, ҳатто ҳамшира укол қилганини ҳам сезмай қолди.

— Қани, қизим, игнангни санчимайсанми? — сўради «райкомбува» қизнинг туртиб турган сийналарига ҳирс билан боқаркан.

— Игнамни санчиб бўлдим, райкомбува, — деди Гўзал ийманиб, ҳам қувониб.

— Ростданми?

Қизнинг ўрнига врач жавоб берди:

— Рост-рост.

— Кандидат!

— Лаббай, райкомбува?
— Бунақа огритмай игна санчадиган гўзал қизни қасрдан топгансизлар?

Врач қўл қовуштириб, мамнун тиржайди:

— Ўзимиздан чиққан. Эшонгузарнинг фарзанди, райкомбува.
— Оббо, шунақа де. Эшонгузар фақат меваси билан машҳур десам, париваш қизлари билан ҳам машҳур эканда-а?

— Ҳа, ҳа, шундай, райкомбува.

— Кандидат!

— Лаббай?

— Яқинда қанақади сеанс ҳақида гапиргандинг. Эсингдами?

— Албатта, эсимда. Соғломлаштириш сеанси, яъни уқалаб даволаш сеанслари ҳақида гапиргандим. Инсоният бундай сеансларни икки минг йилдан ҳам ортиқроқ вақтдан бери қўллаб келади. Тури жуда кўп. Бу метод кўҳна Шарқда кенг тарқалган...

— Бўлди-бўлди, ишонтирдинг. Демак, мен ҳам сеанс олишим мумкин эканда-а?

— Нафақат мумкин, балки жуда ҳам зарур. Ўзингиз розилик бермаганингиз учун...

— Яхши, мен розиман.

— Эртагаёқ сеансларни бошлаб юборамиз, райкомбува.

— Нега эртага, бугун эмас?

— Мутахассис ходимамиз пахтада. Бутуноқ чақириб оламиз. Эртадан иш бошлайди.

— Пахта тераётган бўлса, қўй, тегма, пахтасини тераверсин. Одамларни ишдан чалғитиш яхши эмас. Балки... сеансни мана бу қизимиз қилар?

Врач биринчи котибнинг муддаосини англолмай ўйланиб қолди.

— Қизим, исминг нима? — «райкомбува» ҳамширага юзланди.

— Гўзал.

— Исминг жисмингга мос экан, қизим. Қалай, сен райкомбувангни соғайиб кетишини истайсанми?

— Албатта.

— Ундай бўлса, сеансларни сен қиласан. Бир ойга сени менинг ихтиёримга командировка қилишади. Пахтага чиқмайсан, ҳар хил ишлардан озод қилинасан.

— Райкомбува, ахир...

— Ўтиролга ўрин йўқ.

— Ахир мен монуал терапиядан ҳеч нарса билмайман-ку?

— Монуал терапия, дейсанми?

— Монуал терапия — уқалаб даволаш дегани, — шоппиб изоҳ берди тиббиёт номзоди.

— Мана, номини биласан-ку. Билмаганларингни иш жараёнида ўрганиб кетасан.

Гўзал врачга илтижо билан қаради. Врач «Рози бул, тентак, омадинг келди, қўлдан қочирма», деган маънода зўр бериб имо-ишора қила бошлади.

Қиз ноилож рози бўлди.

Биринчи котиб бетоблигини ҳам унутиб турди. Хона бурчагидаги пўлат сейф эшигини даранглатиб очди. Ундан иккита қутича олди.

— Мен бугун сизлардан ниҳоятда хурсанд бўлдим, — деди биринчи котиб қутичалардан бирини қўл учида тиббиёт номзоди-га узатаркан. — Арзимаган совға. Мана бу сенга, қизим, оғрит-май укол қилганинг учун. Қани, билагингни тут-чи.

«Райкомбува» қутичадан жажжигина тилла соатни олиб, қизнинг оппоқ билагига тақиб қўйди. Қария бундай ширин лаҳзаларни анча вақтдан бери татиб кўрмаганди, шу сабабдан юраги қари қирчанғиникидек гупуриб ура бошлади. Ўзини зўрға тийиб, қизнинг билагини ноилож қўйиб юбораркан:

— Муборақ бўлсин, — деди.

— Раҳмат! — деди тиббиёт номзоди икки букилиб. Қиз уятдан қип-қизариб, серга тикилди.

5

Даволаш сеанслари шифохонада ёки райком биносида эмас, балки биринчи котибнинг коммунал уйдаги квартирасида давом эттирилишини эшитган Гўзални ваҳима босди. Негаки, ҳайҳот-дек катта уйда «райкомбува» сўққабош яшарди ва қиз бола кириб-чиқиши ҳар хил гап-сўзларга сабаб бўлишини у юракдан ҳис эта бошлаганди. Мулоҳазаларини бош врачга айтганди, у чаён чаққандек сапчиб тушди:

— Нодон қиз, сен фақат ўзингни ўйлама! — деди қўлларини паҳса қилиб. — Райздравнинг тақдири сенинг қўлингга қараб қолди. Ҳа, ҳа, сенинг қўлингга! Шалағи чиққан хизмат машина-мизни сен туфайли янгисига алмаштирадиган бўлишди. Палаталар ремонтга пул ваъда қилишди. Диагностика марказини очмоқчимиз. Бу ҳам, қизим, сен туфайли. Бир оғиз «Йўқ», десанг бари елга учади-я.

— Ахир...

— Тушунаман. Гап-сўз бўлишидан қўрқасан. Бу туйғу ҳам-мамизда ҳам бор. Аммо сен қўрқма. Ватан манфаати деб урушда одамлар ўзларини танк остига таплаганлар. Сен Ватаннинг бир бўлаги — райздрав учун фидойилик қилишинг керак, қизим. Буни ҳамisha қулоғингда тут...

Биринчи котиб ўн йиллардан бери бўйдоқ эди. Хотини ўлгач, ўғил-қизлари унинг уйланишига рўйхўшлик беришмади. Аслида уйли-жойли бўлиб кетган фарзандлар амалдор отанинг мол-мулкига янги меросхўрлар чиқишини исташмасди. Бахтига Эшонгузар районига биринчи котибликка сайланди-ю, бағрига офтоб тегди...

«Райкомбува»нинг илондек аврашлари, қимматбаҳо совғасаломлари Гўзалнинг ақлини ўғирлади. «Отам тенги одам, юрт раҳбари, менга ёмонликни раво кўрармиди», деган юпанч бор эди бечора қизнинг кўнглида. Аммо у кун сайин тузоққа бошини кўпроқ тикаётганидан беҳабар эди. «Райкомбува»нинг соғлиги учун ичилган бир қадаҳ коньяк қизнинг ақл-ҳушини ўғирлади...

Қиз ҳуши жойига келганида бадном этилганлигини англади. Кучи кўзёшларига етди. «Райкомбува»ни бўғиб ўлдиришга тайёр эди шу топда.

— Тентак қиз, ўзинг суйкалдинг, ўзинг қўйнимга кирдинг-ку! — деди «ғазабланган» биринчи котиб. — Кел, қўй, йиғлама. Бўлар иш бўлди, бўёғи синди. Барибир додингни ҳеч ким эшитмайди. Истасанг... сенга уйланаман.

Қиз бир нарса демасдан чиқиб кетди.

Биринчи котибни ваҳима босди. «Ёшлиқ қилиб бировга сирни очса, шарманда бўламан-ку! Нима қилиш керак? Бунинг чораси борми?»

Орадан икки-уч кун ўтди. «Демак, ҳеч кимга гапирмаган. Қизиқ устида гапирмадим, энди гапирмайди». Биринчининг хулосаси шу бўлди.

Кутилмаганда ярим тунда Гўзалнинг ўзи кириб келди. Қўлида чоғликкина тугунча.

— Мана, мен келдим, — деди қиз кўзларини ердан узмасдан. — Ҳайдаб юборсангиз ҳам кетмайман.

Биринчи котибнинг невараси тенги қизга уйланишдан бошқа чораси қолмади.

Бир-иккита обрўли оқсоқоллар ўртага тушиб, ҳар хил ғийбат сўзларни бости-бости қилишди.

— Эл отаси сўққабаш юргани яхши эмас. Қайтанга уйлангани яхши бўлди, — деб фатво бериб юборишди. Енг учида никоҳ маросими ўтказилди.

6

Шу кун Сирож бобонинг уйида қиёмат кўпди. Бечора ота «Қазисан, қартасан, асл зотингга тортасан», деб ер муштлаб, Гўзални қарғади, оппоқ соқолидан шашқатор ёшларини оқизди...

Гўзал эрига кўчқордек ўғил туғиб берди. «Бахтимни йўқотиб топган бахтим», деб ўғлининг исмини Бахтиёр қўйди. Бола унинг ягона овунчоғига айланди. Шу туфайли гулдек ёшлигини поймол қилган «тўридан тўри яқин» эрига нисбатан бўлган нафрати бироз юмшади. Балки бир кун келиб у эрини кечириши ҳам мумкин эди.

Кекса отанинг юзи кулса-да, ичини бир дард ўртайди. Кечалари алаҳсираб, туриб кетади. Телефон жирингласа ҳам эшикка қараб ранги ўчади. Дардини айтмайди, айтолмайди. Ёш жувон иш билан банд пайтлардан фойдаланиб, ўғилчасини бағрига босиб, унсиз йиғлайди.

Бир кун тунда эшик қўнғироғи қаттиқ жиринглади.

— Қара-чи, телефон жиринглаётганга ўхшайди, — деди эр титраб-қақшаб, зора бу сафар ҳам эшик эмас, телефон қўнғироғи бўлса, деган умидда.

— Телефон эмас, эшикнинг қўнғироғи, — деди хотини. Унинг гапини маъқуллагандек қўнғироқ босиб-босиб жиринглади.

— Бундай бемаҳалда ким келиши мумкин? — сўрайди эрининг безовталиги ўзига кўчган жувон. Эр лом-мим дёсмайди, фақат имо-ишора қилади.

Ташқаридагилар энди эшикни гурсиллатиб ура бошлайдилар.

— Ким?

— Давлат хавфсизлик комитетидан. Эшикни очинг!

Гўзал эрига «тинчликми?» маъносида қарайди. Нимқоронғида эрининг ранги девор бўлиб кетганини сезмайди.

— Оч, — дейди эр. Товуши ўзиникига ўхшамайди. Бурунги ўктамликдан нишона ҳам қолмаган. — Аввал чироқни ёқ.

Эшикдан шиддат билан тўрт киши кирди. Барининг қўлида яланғочланган тўшпонча.

Бегона «амакилар»нинг бемаҳал ташрифи, бақриб-чақриши болани қўрқитиб юборди. Чинқриб йиғлай бошлади.

— Боланинг чакагини ўчир! — деб ўшқирди «амаки»лардан бири. Жувонга кўзи тушди-ю, қотиб қолди. У Рембрант чизган мўъжиза картиналардан бирига тўсатдан дуч келиб қолган санъат мухлиси каби лол бўлиб қолганди.

— Болангиз билан нариги хонага чиқиб туринг, опа, — деди хавфсизлик қўмитасининг ходими табиатига хилоф равишда мулойимлик билан.

Гўзал қўшни хонада бўлаётган гап-сўзларни эшитиб, билиб ўтирди. КТБчилар ҳаммасқни ағдар-тўнтар қилиб ташлашди. Нарсаларни хатлашди. Тонгга яқин «райкомбува»ни олиб, чиқиб кетишди. Эр эшик олдида бир сония тўхтаб, Гўзалнинг қўнида ухлаб қолган ўғлига мўлтираб қаради. Бир сўз ҳам демай остона ҳатлади. Бир оздан сўнг ҳовли тарафдан машиналарнинг ўрнидан кўзгалгани эшитилди.

Гўзал эрини қайтиб кўрмади. Собиқ амалдор қамоқ жазосини ўтаётганда ўзини осиб қўйгани хабари келди.

Элнинг оғзига элак тутиб бўлмайди. Биров у дейди, биров бу. Бари бир тахмин. Бари даҳшат. Ҳақиқат эса бир неча йилдан кейин маълум бўлади. Фалончи «Мени шу одам туҳмат қилиб қаматганди. У энди бу ердан тирик чиқиб кетмайди!» деб дағдаға қилган экан. Оқланиб чиққанлардан бири миш-мишларни тасдиқлади. У кайф устида «Олдин ўлдириб, кейин осишганини ўз кўзим билан кўрдим», деб оғзидан гуллаб қўйди. Ҳуши ўзига келганда эса айтганларидан тонди. Барибир бу гап шов-шув бўлиб кетди.

Кулфат бир келса қўша-қўша келаверар экан.

Эри тириклигида «аллада азиз» бўлиб юрган жувоннинг ҳолидан хабар олгувчи зот йўқ. Бир вақтлар Гўзал туфайли янги машинали бўлиб олган «райздрав»нинг раҳбарлари жувонни совуққина қарши олишди.

— Эрингиз туфайли идорамиз шаъни булғанишини истамаймиз, — деди соғлиқни сақлаш бўлимининг яқинда тайинланган раҳбари. Сизни ишга олсак гап-сўз кўпаяди. Шундай ҳам ҳамма-ёқ алғов-далғов бўлиб ётибди. Бизни кечирасиз, синглим, ҳеч ҳам иложимиз йўқ. Бошқа ердан иш қидиринг.

Бошқа гапга ўрин қолмаганди. Жувон бу масканни бир умрга тарк этди.

Тафтиш давомида рўзғорда қўлга илингудек ҳамма нарса рўйхатга тушган. Гўзалнинг шахсий ва совғага олган буюмлари, тақинчоқлари ва кийим-бошлари ҳам мусодара бўлиб кетган. Бахтига уйда тинтув ўтказилишидан олдинроқ Гўзал кир

ювганди. Тилла билагузугини ва соатини ечиб, дарахт бутоғига илиб қўйди-ю, ишга андармон бўлиб унутди. Тинтув, зрининг қамалиш воқеалари билан тамоман эсдан чиқарди. Бир неча кундан сўнг тасодифан кўзи тушди. Одам бутун бошли хазина топиб олганда ҳам бу қадар сенинмас!

Гўзал ўзи билган олибсотар аёлнинг олдига чопди. Тилла билагузукни унинг олдига қўйди. Олибсотар илон шаклида ишланган бу қимматбаҳо буюмни кафтида салмоқлаб, ҳаяжонини билдирмай, беписандлик билан камзулининг чуқур киссасига тикди. Сўнг кўрпа тахларини титкилаб, бир даста пул олди. Бари уч сўмлик билан беш сўмлик. Онда-сонда ўнталик ҳам учраб қолади. Кампир бамайлихоти рўтириб пул санади. Сўнг бир дастасини Гўзалнинг олдига қўйди.

— Ўлимлигимга асраб қўйгандим, айланай. Сизнинг тўйларингизга ярасин.

Пул жувоннинг мўлжалидагидан анча кам эди.

— Холажон, — деди Гўзал, — билагузукнинг ўз нархи беш минг туради. Сиз ярмидан ҳам оз бердингиз?

— Ундай бўлса, олиб боринг, синглим. Мен ҳалиям сизга қайишдим. Атказ нарса. Худо кўрсатмасин, органдагилар билиб қолишса нақ хонумоним куяди-я.

— Ҳеч бўлмаса яна беш юз сўм қўшинг?

— Майли, кетса мендан кетсин. Яна юз сўм қўшаман.

— Тўрт юз!

— Манг, матоҳингизни олинг! Харидор топсангиз, қимматроққа сотарсиз.

— ... майли, пулни беринг.

— Бу бошқа гап, синглим. Хизмат бўлса тортинмай келаверинг.

Ётиб еганга тоғ ҳам чидамас экан. Билагузукдан кейин тилла соат ҳам пул бўлди. Пул-кул, деган эканлар.

Бу сафар нажот қаердан келишини билолмай жувон гаранг. Ўзи-ку майли, ўғлининг очликдан чинқириб йиғлашига чидолмайди, қўшилиб аччиқ-аччиқ кўзешлари тўкади. Ҳатто бир гал «Ўлиб қўяқолсам-ку, ҳаммасидан бир йўла қутилардим», деган шум ҳасллар ақлини ўғирлаб қўйди. Азоб-уқубатлардан қутилишнинг энг осон ва энг қисқа йўли — ҳаёт билан видолашиш!

Сўнгги сониялардагича ҳуши жойига тушиб, атрофига олазарак назар ташлади. Шунда қўлида бир қулоч арқон ушлаб турганлигини пайқади. Арқонни ўзи қидириб топганмиди ёки унга кимдир тутқазиб қўйганмиди, билолмади. Фикри теранлашиб,

ҳалокат ёқасида турганлигини сезд. Шу билан бирга нажотнинг гира-шира йўлларини илғагандек бўлди.

«Отам, қариндошларим мендан кечган бўлсалар, эримнинг ўғил-қизлари тирик-ку. Ўшаларнинг олдига бораман. Менга раҳмлари келмаса, укаларини аяшар. Боланинг нима айби бор. Ҳозироқ йўлга тушаман. Сўраб-суриштириб топиб бораман!» Жувон ҳамон қўлида маҳкам ушлаб турган, учи сиртмоқ қилиб тутилган бир қулоч арқонни нафрат билан бир четта улоқтириб юборди.

«Райкомбува» билан эр-хотин бўлишган дастлабки кунлар. Бу воқеадан хабар топган эрининг икки ўғли билан бир қизи стиб келишди. Прокурор ўғли отага оғир-оғир гапирди. Қизи фақат йиғлади. Кенжа ўғли лом-мим демай ўтирди. Ота сукут сақлади, дашномларга чидаб берди. Бўлар иш бўлгани, ғишт қолипдан кўчганига амин бўлган ака-укалар қўл силтаб, ота уйини тарк этишганди. Шу боисдан Гўзал болали бўлгандан сўнг ҳам эрининг қариндошларини кўрмади, ҳозир кўрса, эҳтимол уларнинг ҳеч бирини танимаса керак. Излаб-излаб Маккани топиган экан. Чўлобод эса бир қадам. Боз устига уч йил талабалик умри ўтган шаҳар. Албатта, топади!

Гўзал кечгача қайтиб келишни мўлжаллаб, ҳовлисининг олдиди ўсган қари тут тагидаги шолчда ўтирадиган таниш пистафуруш кампирга ўғлини қолдириб кетадиган бўлди.

— Болам, узоқ қолиб кетма, — деб тайинлади кампир. — Неварагинамни сен келгунча ўзим олиб ўтираман. Унга шакаладлар олиб бераман. Бувигинанг қоқиндиқ сендан.

II. БАРОТ

I

Гўзал ўғлини пистафуруш Норгул момога қолдириб, кечгача қайтиб келиш ниятида Чўлободга борадиган автобус бекатига чиқди. Вақт барвақт бўлгани учун бекатда ўзидан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Ёнида бир ярим сўм пули бор эди. «Боришга олтмиш тийин, қайтишга олтмиш тийин — бир сўм йигирма тийин. Чўлободда автобусга минмайман. Ўттиз тийин запасга қолади», деб ўзича ҳисоб-китоб қилиб, бойлигини қайта-қайта санаб сум-

качасига солди. Шу лаҳзада кимнингдир назарини ҳис этиб, ялт этиб қаради. Тўрт қадам нарида қора «Мерседес» турарди. Машина рулида сочлари патила-патила, юзлари дум-думалоқ, сурбетлиги юз-кўзидан шундоқ кўриниб турган йигит ўзига суқ билан қараб турганини кўрди-ю, юраги «шиғ» этиб кетди. Бахтта қарши бекатда ўзидан бошқа ҳеч ким йўқ.

Жувон тараддулланганини сезган патиласоч гап отди:

— Элтиб қўяман, опўси, машинага чиқинг, — у гапирганда тилла тишлари ялт-юлт этиб кетди.

— Раҳмат, йўлнингиздан қолманг!

— Раҳматни кейин айтасиз, гўзал қиз. Хафа қилиб қўймаймиз.

Шилқим ёлғиз эмасди. Унинг шериклари шарақлаб кулишди.

Жувон тараддулланиб атрофга қаради. Яқинлашиб келаётган «Жигули»ни кўриб, беихтиёр қўл кўтарди. Машина шундоқ-қина ёнида тормоз берди. Шофер орқа эшикни очиб «Ўтиринг», деди. Бу шунчалик кутилмаганда содир бўлдики, «Мерседес» дагилар аввалига нима гаплигини тушунмай анграйиб қолишди. Тушунгач эса тўрт нафар турқи совуқ йигит йўлнинг ўртасига чолиб чиқишди. Патиласоч оғзидагини илиб кетган оқ «Жигули» изидан муштини дўлайтириб, бисотида бор энг хунук сўзлар билан сўкинди. Беҳаё шовқин-сурондан чўчиб кетган чиқинди қутисини титкилаб юрган қўтир ит чўчиб, ириллаб қўйди, «ғув-ғув» қилиб ўйнашаётган бир жуфт мусича парр этиб учиб кетди.

* * *

— Салом, Гўзалхон, қалай, яхшимисиз?

Жувон чўчиб, ҳайдовчининг юзига қаради. Барот! Собиқ синфдоши!

— Барот, бу... сизмисиз?

— Худди ўзиман. Ўзинг-чи, ўзингмисан?

— Бўлмасам-чи. Демак, таниб тўхтатган экансан-да?

— Сенга ўхшатдим-у, аммо сен эканлигингга унча ишончим йўқ эди. Қўл кўтармасанг, танимай ўтиб кетар эканман.

— Сени худо етказди. Нақ бир балодан қутқаздинг.

— Тинчликми? Нима бўлди?

— Йўлнинг нариги бетида турган қора «Мерседес»ни кўрмадингми?

— Бекатнинг рўпарасида турганди, ўшани айтаяпсанми?

— Ўша.

Барот орқани кўрсатадиган ойнага қараб таъқиб қилиб келаётган қора машинани кўрди:

— Ана у эмасми?

Гўзал ўгирилиб, қўрқиб кетди.

— Ўша!

Машинадан бошини чиқариб бақириб-чақириб келаётган шофернинг қизларникидек узун, патила-патила сочлари шамолда тўзғиб, юз-кўзи билан ўйнашади. Жувон қўрққанидан «Вой», деб Баротга ёпишди.

— Нима бўлди?

— Бу ўшалар. Бекатда менга шилқимлик қилган йигитлар. Бир балони бошлашмаса гўрга эди.

— Э, гап буёқда де. Майли, қўрқма. «Ит ҳуради, карвон ўтаверади».

Лекин «Мерседес» ҳайдовчиси уст-устига сигнал бериб, «Тўхта!» деб бақириб келишига қараганда нияти ёмон эканлиги ошкор бўлиб қолганди. Барот ҳаяжонланганини билдирмасликка уринсада, юрагида хавотир пайдо бўлди. У газ педалини қаттиқ босди. «Жигули» човидан қамчи еган тулпордек олға қараб сапчиди. Йигитнинг кўнглига Гўзал «Қўрқоқ экан, қочиб қолди», деб ўйламайдими деган ўй келди-ю, тезликни пасайтирди. Унинг қалбига шу топда ширин ва аччиқ аралашиб кетган хотиралар қуйилиб кела бошлади.

2

Гўзал Баротнинг «биринчи муҳаббати». Бу муҳаббат саккизинчи синфдалигида туғилган. Қиз ҳам унга бепарво эмасди. Аммо йигит юрак ютиб қизга муҳаббат изҳор қилолмади. Муҳаббати рад этилишидан қўрққан бўлса керак. Гўзал саккизинчини тугатиб мактабга қайтмади, вилоят марказига тиббиёт билим юртига ўқишга кирди. Бу Барот учун кутилмаган зарба бўлди. Уч йил мобайнида Гўзални икки ё уч бор узоқдан кўрди, хилватда учрашиш имконини топмади. Бундан қиз ўзича хулоса чиқарди.

Гўзал ўқишни тамомлаб қайтгач, у ҳақда ҳамма гапира бошлади. Шундай бўлгач, мактабни эндиgina тамомлаган, касби-кори бўлмаган йигитчага йўл бўлсин!

Воқеалар шиддат билан давом этди. Гўзалнинг кутилмаганда отаси тенги амалдорга эрга тегиши ҳамон кўнглининг бир

бурчида илинж яшириниб ётган Баротга яшин ургандек таъсир қилди. У қиздан мангуга жудо бўлганини англади. Хилват гўшаларга чиқиб ҳўнграб-ҳўни раб йиғлади. Ўзини ўлдирмоқчи ҳам бўлди. Одамларнинг маломатидан кўрқди. «Мард бўлсанг, рақибингни ўлдир!» деб ҳайқирди рашк отлик бало.

Йигит хато қилаётганини ўз вақтида тушуниб қолди. Шундай бўлса ҳам кўникиш сғир бўлди. Ўқиш баҳона Тошкентга жўнади. Кирилмади. Аммо уйга ҳам қайтмади. Тошкентдаги курилиш ташкилотларидан бирига ишга кирди. Спорт секциясига қатнашди. Шу ердан аскарликка кетди.

Спорт билан шуғулланиб, анча чиниққани қўл келди. Десант кўшинига тушди. Жанговар спорт билан астойдил шуғулланди. Турли мусобақаларда қатнашди. Округ чемпиони бўлди. Гўзал ҳақида ўйлашга деярли вақти бўлмасди. Бора-бора уни сиқиб чиқарди ҳам.

Аскарликдан кўкси тўла нишон, мақтов қоғозлари, мусобақаларда қўлга киритган медаллари билан қайтди. Эшонқишлоқдан жўнаб кетаётганидаги тушкун кайфиятидан энди асар ҳам қолмаганди.

Дунё кўзига рангин бўёқларда намоён бўла бошлаган кунларда яна фожиа рўй берди. Отаси билан онаси бир кунда автоҳалокат оқибатида оламдан кўз юмишди. Кечаги аскар йигит серфарзанд акаси Ўринбой билан янгасининг қош-қовоғига қараб қолаверди. Ўз тенгини топиб уйланиш, болали-чақали бўлиш ҳақидаги орзуларни бир чегга йиғиштириб қўйишга тўғри келди.

Акаси яхшигина дурадгор бўлганлиги сабабли топиш-тутиши ёмон эмас. Лекин унинг хотини ўта зиқна. Эр-хотиннинг азалий орзуси машиналик бўлиш. Шунга пул жамғаришяпти. Бир тийин чиқим бўлган кунни рўзғорда жанжал қўлади. Онда-сонда, бирор муносабат билан қозон осилса, болалар учун байрам, эр-хотинга аза. Бундай ҳаётга Барот сира кўниколмасди. Аммо на чора. Акаси қўллаб-қувватламаса уйланолмайди. Уйланиш ҳақида ўйламаса ҳам бўлади. Негаки, Ўринбойнинг уч ўғли хатна қилинмаган, бари мактабга қатнайди. Бешинчи синфда ўқийдиган ўғлини синфдошлари «Сан ўриннинг боласисан, бўлмаса келтиришарди», деб калака қилишган экан, уйга йиғлаб келди. Қариндошлар ўртасида шу ҳақда гап кўзгалганди Ўринбой ҳазил-ҳузул билан қутишмоқчи бўлди.

— Бе, менинг болаларимнинг каттаси энди ўн иккига кирибди. Шуниям гап қилаяпсизлар. Мен олтмишга кирган бўлса ҳам кесилмаган одамни биламан.

— Ёпирай! — дейишди қариндошлардан ишонувчанроғи ёқасини ушлаб. — Ким экан у?

— Анаву...

— «Анаву»нинг ким?

— Анаву-чи, сиз яхши танийсиз, — атайлаб гапни чўзади Ўринбой.

— «Анаву», «Анаву» дейсан, ким ўзи «Анавунг»?

— Колхозимиз гаражида чилангарлик қилаётган чол бор-ку. Ўша-да.

Ҳамма қаҳ-қаҳ уриб кулади. Чунки «анаву» дегани ўрис чолни танимайдиган одам йўқ.

— Ҳазилни қўй, Ўринбой. Тўйни тезлаштир. Ё беш-ўн сўм йигиб берайликми?

— Қуллуқ. Ўзим пешона терим билан топган пулга тўй қилиб бераман. Шунақа тўй қилайки, ҳамманинг оғзи очилиб қолсин.

— Кўрпангга қараб оёқ узат, жиян, элдан чиқиб қасргаям бопасан.

— Ҳамма гапирсаям, сиз гапирманг, тоға! Мошин оламан деганимдан сиз устимдан кулгандингиз. Шукр, мана, машиналик ҳам бўлди. Эрта-индин праваям оламиз. Кўрмаганининг кўзи чиқсин.

— Мен ҳасад қилганимдан айтганим йўқ эди, жиян. Олдин болаларингнинг қўлини ҳалолла, укангнинг бошини иккита қил мошин бўлса қочмас, деган маънода гапиргандим. Аччиғинг келган бўлса, гапимни қайтариб олдим.

— Мени ўттизга кириб уйлантиришган, тоға, тўғрими?

— Ҳа, жиян, раҳматли отанг қўли қисқароқ одам эди. Шунинг учун сени кеч уйлантирди.

Шу вақтгача эри билан қариндошларнинг гапига жимгина қулоқ солиб уйқусираб ўтирган Ўриннинг хотини аразлагандек гап қилди:

— Тўйимиздан олдин «йигирма бешга кирганман, бир кун ҳам катта эмасман», дегандингиз. Алдаган экансиз-да? Билсам тегмасдим.

— Ҳо, энди алам қиляптими? Кеч бўлсаям жавобингни берайми? — ростакамига жаҳли чиқиб хотинига ўдағайлади Ўринбой.

— Йўлига айтдим-қўйдим-да.

Гапга тоға аралашди:

— Хўш, нега ўтганларни эслаб қолдинг, жиян?

— Шунинг учунки, тоға, боя укангнинг бошини икки қил, дедингиз. Гап йўқ, икки қиламан. Лекин ҳозир эмас. Ҳеч бўлмаса, менинг ёшимга кирсин. Яна бир гап — спорт мактабидан оладиган маопи

билан узоққа боролмайди. Пуллироқ иш топсин. Ана ўшанда ҳам-
манинг оғзи очилиб қоладиган тўй қилиб, хотин олиб бераман.

Барот шундан билдики, акаси билан янғаси ҳали-бери унинг
бошини икки қилиш ниятида эмас. Йигит кўнгли ўксиганини сир-
тига чиқармади, ичига ютди.

Баротнинг тизгинсиз ўйларини таъқиб қилиб келаётган машина-
нинг босиб-босиб берган сигнали тўзғитиб юборди. Олдинда ДАН
пости оқариб кўринди. Тезликни оширса қонда бузганга чиқариша-
ди. Ноилож «Мерседес» га йўл бўшатди. «Мерседес» анча жойгача
ёна-ёна борди. ДАН постига юз-юз эллик метрча қолганда тезликни
ошириб, физиллаганча ўтиб кетди. Бир оздан сўнг кўздан йўқолди.

— Хайрият, даф бўлибди, — деди Гўзал енгил тортиб.

— Қайдам, — деб қўйди Барот.

Баротнинг шубҳаси тўғри чиқди. Кўҳна қалъа қолдиқлари
орасидан ўтган магистрал канал кўпригида қора «Мерседес»
кутиб турарди.

— Ўшалар! Биэни осонликча қўлдан чиқариб юбормасликла-
рини билардим, — деди Барот. — Ҳозир ёнидан физиллаб ўтиб
кетамиз. Шаҳаргача қувиб етолмайди.

Йигитнинг мақсадини тушунгандек «Мерседес» жойидан
қўзғалиб, «Жигули»нинг йўлига қўндаланг бўлди. Барот маши-
нани аранг тўхтатиб қолди.

«Мерседес»нинг тўрттала эшиги барабар очилиб, патиласоч
шофер ва турқидан от ҳурқадиган уч йигит тушди. Улар Голливуд
кино қаҳрамонларига тақлидан ҳаракат қилаётганга ўхшашарди.

Патиласоч бақалоқ ҳамон рудда ўтирган Баротнинг ёқасига
ёпишиб, машинадан тортиб туширди. Йигитнинг масаласи ҳал
бўлганига ишонган қолган учови қизга ёпишди.

— Бузоқнинг юргани сомонхонагача эканлигини билмас-
мидинг, қанжиқ! Мана, энди насибангни ол! — шундай деб пати-
ласоч рақибига калла қўйиш учун орқага тисарилди. Шу пайт
аллақандайдир куч унинг қўлларини рақиб ёқасидан узди. Ҳаво-
да физиллаб келаётган нағал қоқилган пошнага кўзи тушди.
Унинг нима эканлигини англа-англамас иягининг тагидан куч-
ли зарба еди ва бутун гавдаси билан ердан узилганини фаҳмла-
ди. Ғалати парвоз тугамасданоқ ҳушдан кетди.

Қизни тортқилаб, мағлинадан туширмоқчи бўлаётган уч бос-
қинчи бу манзарадан беназир қолишди. Акс ҳолда бу ерда ортиқ-
ча туриб қолмаган бўлишарди.

Барот ҳар ер-ҳар ерда чўзилиб ётган босқинчиларни илқис кўздан кечирди. Фақат патиласочнинг оғзи-бурни қонга бўялган. Унинг синиб кетган тилла тишлари асфальтда сочилиб ётарди.

— Бу ерда қиладиган ишимиз қолмади, кетдик, — деди Барот ранг-қути ўчган жувонга. — Қани, машинага!

Йиртилиб кетган кўйлаги остидан кўриниб турган қордек оппоқ баданини қўллари билан зўр бериб ёпишга уринаётган Гўзал савол беришга ўзида куч топди:

— Ўлиб-негиб қолишмайдими?

— Итнинг жони қаттиқ бўлади. Булар итдан-да баттар.

Барот шоша-пиша машинасини ўт олдириб, «Мерседес»ни айланиб ўтди. У бўлиб ўтган воқеада ўзини бегуноҳ санаса-да, ички бир туйғу юрагига ғулғула солиб кўйганди.

Сал юрмасдан рўпарадан келаётган «Москвич» кўринди. Рулда вилоят шоферлари ўртасида «Лўли» лақаби билан машҳур бўлган ДАН инспектори. Қатнов ниҳоятда сийрак бўлганлиги сабабли ДАН инспектори уларни эслаб қолиши қийин эмасди.

— Лаънати, сен етишмай тургандинг! — шундай деб Барот тезликни оширди.

Кўнгилсизлик узоқ кутдириб қўймади.

Темир йўл разъездидаги ДАН постида шоша-пиша шлагбаум туширилди. Бир пасда юз чоғлик машина тўпланди. Бу ерда бунақа воқеа тез-тез бўлиб турганлигига кўниккан ҳайдовчилар ҳужжатларини кўрсатишга тайёр бўлиб туришди. Баротнинг кўнгли алағда. Одатдаги текшириш эканлигига ишонгиси келмайди. Айниқса, ДАН инспекторининг оқ рангли машиналарнинг ҳужжатларини, номер белгиларини синчиклаб текшираётганлиги шубҳасини оширди.

— Ҳужжатларингизни кўриб қўййлик, — деди сержант ўзини таништирар экан.

У Баротнинг ҳужжатларини қўлига олганча машинани айланиб чиқди, номер белгиларини қайта-қайта кўздан кечирди. Сўнг «Кутинг», деди-да, ДАН постига қараб кетди. Сержант йўл четига стол қўйиб, ёзиб-чизиб ўтирган офицерга энгашиб нималарнидир деди. Офицер ўрнидан салчиб турди. Икковлашиб Барот тарафга юришди.

— Ўртоқ ҳайдовчи, ҳужжатларингизда чалкашлик бор. Аниқлик киритгунча постда кутишингизга тўғри келади, — деди офицер эътирозга ўрин қолдирмайдиган оҳангда.

— Мен шу ерда кутаман.

— Машинадан тушинг! Ойимқиз, сиз ҳам!

Тортишишнинг фойдаси йўқлигини тушунган Барот Гўзалга шивирлади:

— Бир четга чиқиб мени кутиб тур. Ушланиб қолсам, ўзинг кетавер. Сени ўзим топиб оламан.

Баротнинг тахминлари тўғри чиқди. Канал қўпригида бўлган воқеа яшин тезлигида ДАН постларига хабар қилинган экан. Инспекторларнинг муомаласига қараганда Баротни айбдор деб ўйлашётганини тахмин қилиш мумкин эди.

III. ТУТҚУНЛИКДА

I

Баротни милиция машинасига солиб, Чўлобод тарафга олиб кетишди. Бундай бўлиш ини кутмаган Гўзал шошиб қолди.

— Мен туфайли шу балоларга қолди, бечора, — афсус-надомат чекарди жувон. — Жанжални у бошламаганлигини исботлагунча она сути оғзидан келади. Мен ёнида бўлсам ҳар ҳолда гувоҳликка ўтармидим. Энди нима бўлади-а?

Гўзал калтак еганлардан битта-яримтаси ўлиб қолган, ақс ҳолда Баротга бундай муомала қилишмасди, деган ўйга борди. У кечадан бери туз татимагани учунми ёки бўлиб ўтган воқеалардан асаби бузилдими, қулоқлари шанғиллаб, кўнгли айниб, ўқчий бошлади. Вақт ўтган сайин дард кучайиб борарди.

«Кетишим керак, бу ерда қолсам ҳолим не кечади?» Шу хаёллар билан Гўзал йўлни кесиб ўта бошлади.

«Ҳозир йиқилиб тушаман, йиқиламан-у, машиналарнинг ғилдираги остида қолиб кетаман!»

Қўрқинч фикрдан изига қайтмоқчи бўлди. Йўлнинг ўртасига келиб қоганди. Оёқлари ўзига бўйсунмади. Айни дамда тепасига пишқириб келаётган юк машинасини кўрди...

Тормозлар чийиллади. Кимдир қаттиқ сўқинди.

«Машина уриб кетдими? Унда нега оғриқ сезмаяпман?» деб ўйлади жувон. Сўнг қоп-қоронғи ўпқонга тушиб кетаётганини ҳис этди. Бир оздан сўнг ҳеч нарсани сезмай қолди.

Кимдир тирсагидан ушлади. Жувон сесканиб, тош осилган-дек оғир қовоқларини кўтарди. Бегона жой. «Қасрдаман? Бу ерга қандай келиб қолдим?»

Аёл кишининг товушини эшитди:

— Қўрқитиб юбордингиз-ку, қизим. Қалай, энди дурустмисиз, у ёқ-бу ёғингиз оғримаяптими?

Бемор товуш келган тарафга юзини бурди. Ёнгинасига қўйилган оромкурсида ўтирган гажакдор, гўзал аёлга кўзи тушди.

— Шукр, яхшиман. Опажон, мен қасрдаман? Бу ерга қандай келиб қолдим?

— Яхши одамларнинг уйидасиз, айланай. Безовта бўлманг. Бир пиёлагина шарбатдан ичинг, қувват бўлади. Мен ҳаммасини бир бошдан гапириб бераман, — шундай деб аёл шарбат тўлдирилган чинни пиёлани жувоннинг лабига тутди.

— Ичинг, қизим, қувват бўлади... Ҳа, баракалла. Яна ичасизми?

— Майли.

— Энди танишиб олсак ҳам бўлаверади. Айланай, исмингиз нима?

— Гўзал.

— А? Қандай гўзал исм. Чўлободликка ўхшамайсиз, қишлоқданмисиз?

Гўзал «ҳа» деган тасдиқ ишорасини қилди-ю, кимлиги номаълум бўлиб турган аёлга сир бергиси келмади, гапни чалғитишга уринди.

«Мен ўйлаганча содда эмас, анчагина қув экан, — деб ўйлади уй эгаси. — Ҳали ўзи булбул бўлиб, сайраб беради дostonларини!»

— Опа, мен бу ерга қандай келиб қолганимни эслолмаяпман. Ким олиб келди?

— Ҳайрон қолаяпсизми, қизим? Ҳайрон қолишга арзийдиган ишлар бўлди. Сиз нақ бир ўлимнинг оғзидан қайтдингиз. Сизингиз пирилариңгиз зўр экан, қойил қолдим.

Гўзал аёлнинг ҳикоясини тингларкан, оғзи очилиб қолди.

— Темир йўл чорраҳасида сон-саноқсиз мошин тўпланиб қолди. Йўл очилишини ярим соатча кутдик. Бирдан мошинлар юриб кетди. Бири у ёққа, бири бу ёққа. Қарасам, катта йўлнинг ўртасида сиз. Бир орқага юрасиз, бир олдинга. Мошинлар сигнал берган, шоферлар бақириб-чақирган. Бир вақт десангиз, пишқириб

келаётган каттакон мошиннинг рўпарасига туриб олиб, йиқилиб тушмайсизми. Тамом, ўлди, дедим. Нима мўъжиза юз берди, билмайман, ҳар ҳолда мошин устингиздан елдек ўтиб кетди. Мен тушган такси шофери «Ё маст, ё телба бўлса керак. Бунақаларга ўлим писанд эмас. Қаранг, ажал ҳам ундан юз ўгирди», деди. Ман шартга машинадан тушиб, олдингизга чопиб бордим. Юзингизни кўрдим-у, меҳрим ийиб кетди.

— Бу аёл қариндошимиз бўлади, олиб кетамиз, — дедим таксичига. — Икковлашиб сизни таксига чиқардик. Биров кўрди, биров кўрмади. Мана, бор гап шу.

— Сал-пал эсладим. Тепамга бостириб келаётган жуда катта машина кўз олдимда турибди. Лекин уёғи нима бўлганини сиздан эшитиб турибман.

Гўзал қанча вақт беҳуш ётганини билмасди. Шу сабабдан уй эгасидан соатни сўради. Ёақт тунги ўндан ўтганди. Бундай жавобни эшитиб жувон чўчиб тушди.

— Бундан чиқди беш-олти соатдан бери ўзимни билмай ётган эканман-да?

— Беш-олти соат эмас, қизим, икки ярим кун бўлди.

— Нима?! Ё мен ҳақиқатдан ҳам телба бўлиб қолганман, ё... ё сиз мени алдаяпсиз.

— Сизни алдашдан менга нима фойда, қизим. Ростини айтдим. Ишонмасангиз, девордаги календарга бир қаранг. Воқеа қайси кун бўлганини эслайсизми?

— Йигирманчи августда.

Ҳақиқатдан девордаги йиртма календарда 22 август ёзиб қўйилганди. Гўзалнинг эсхонаси чиқиб кетди.

— Болам! Боламнинг ҳоли нима кечди экан? Кечгача келаман, деб қўшни кампирга қолдириб келганман.

— Вақт кеч бўлди. Эрталабгача чиданг.

Гўзал ўрнидан туриб, деразанинг оғир пардасини кўтариб, ташқарига қаради. Ҳовлида тун. Жувоннинг дили бундан-да хуфтон бўлди. У қўлларини юзига босди, елкалари силкиниб-силкиниб йиғлади.

— Сиз ҳали хасталикдан тўлиқ фориғ бўлганингиз йўқ, — деди бека Гўзални суяб оромкурсига ўтқизар экан. — Бундай куйина-версангиз, ўзингизга жабр қиласиз. Мана, бундан озроқ ичинг, қувват бўлади, қайғуни қувади.

Гўзал истар-истамас ниёлани лабларига олиб борди, бир ҳўшлаб қайтармоқчи бўлди.

— Қолдирмай ҳаммасини ичинг... Ҳа, баракалла!

Пиёладаги шарбатмиди, конякмиди, жувон фаҳхламади. Фақат дилидаги қайғу сувга тушган қордек эриди-кетди. Бир масрурлик пайдо бўлди.

— Яна озроқ ичинг.

Гўзал пиёлани кўтарди. Баданига қуйилиб келган, тасвирлаш қийин бўлган ҳузурни туйди. У гўёки онасининг қўйнида эркаланаётган қизалоқдек беканинг кўксига бош қўйди. Найза каби узун-узун киприклари бир-бири билан туташди.

Бека ухлаб қолган жувондан кўз уза олмас эди. Бу чеҳраларда у ўз ёшлигини кўраётганди. Оҳ, нақадар сулув, нақадар офатижон эди у ҳам! Кимларнинг юрагига ўт солиб, кимларни мажнун этмади. Уни талашиб йигитларнинг қирпичоқ бўлган кунларини ҳеч унутиб бўларканми!

Олис ёшлик хотиралари беканинг кўз олдидан кино лентасидек лип-лип ўта бошлади.

Маҳфуза асли эшонқишлоқлик. Қувончу шодликлардан кўра таҳликаларга тўла умрининг бир қисми ана шу қишлоқда кечган. Юрагининг бир парчаси ҳам шу қишлоқда қолган.

Отаси ва икки акаси урушдан қайтишмади. Рўзгорнинг бутун юки она-ю қизнинг елкасига тушди. Она ўн тўртта кириб-кирмаган Маҳфуза билан ўзига тўқ одамларнинг кирини ювди, сигирини соғди, ўтинини ёриб берди. Хуллас, ўти билан кириб, кули билан чиқди. Тўқлиқдан ёрилмаган бўлсалар-да, очдан ҳам ўлишмади. Она ўзидан кўра қизини ўйлаб, тапвишга тушарди. Чунки Маҳфуза ниҳоятда гўзал бўлиб ўсаётганди.

Қиз учун катта пул ваъда қилишди.

— Эртами-кечми барибир турмушга узатасан, — дейишди онага. — Худо қизингга ҳусн-малоҳат берган. Ҳусн — меҳмон. Фойдаланиб қолмасанг кетади-қолади. Гапимизга кир.

Ҳазрати муҳтожлик тепангда қилич қайраб тургач на илож. Она кўнди. Қиз йиғлаб-йиғлаб тақдирга тан берди. Катта бир база мудирига хотин устига хотин бўлди. Отаси тенги эр уни шойига буркади, шода-шода дур, тилла тақинчоқлар совға қилди.

— Ўғил туғиб берсанг, бошингдан зар сочаман! — деди эр. — Ўнта қизим бор. Менга ўғил керак, ўғил! Тўплаган давлатимга эғалик қиладиган, менинг фамилиямни давом эттирадиган ўғил фарзанд керак менга. Шунингдан чиқарма!

Маҳфузанинг бўйида бўлди. Кундош бу хабарни эшитиб, ўз ёғига ўзи қоврулди. Қиз туғса хўп-хўп, ўғил туғиб берса эри бутунлай ёш хотинига оғиб кетади. Бунинг олдини олиш керак!

Кундош тадбир ишлагди. Маҳфузани уйига чақиртирди. Ўлганининг кунидан тиржайиб манзират қилди:

— Сиз ҳам энди шу оиланинг аъзосисиз. Қачонгача торгиниб, биҳиниб юрасиз? Очилиб-сочилив, яйраб, қўшилиб юринг. Қозон-товоғимиз ҳам битта бўлақолсин, ўргилай.

Маҳфуза хурсанд бўлди. Очилиб-ёзилиб кириб-чиқиб юрди. Бу вақтда унинг қорни анча дўппайиб қолди, кундошнинг кўзидан уйқу қочди.

— Тандирдан кесак кўчадиган бўлиб қолипти. Бутун янгисини қуриб олайлик. Сиз ҳам қарашинг, — деди кундош бир куни муғамбирлик билан. Она болалар Маҳфузага оғир-оғир кесакларни кўтартиришди. Бечора миқ этолмади. Ичидан бир томир узилгандек бўлди. Ҳай-ҳайлашиб, уйга киритиб ётқизишди.

— Оғир кўтарманг, десам ўзи кўнмади, — деб баҳона қилди катта хотин эрига. — Туққиси келмаган-да! Мана, энди азобини тортиб ётибди.

Кечга бормай ҳомила тушди. «Ўғил экан, увол кетди», дейишди. Кундош тадбири унганидан хурсанд, эрнинг бор-дунёси қоронғу.

— Бор, уч талоқ қўйдим! — деди маст эр эндигина енгиллашган Маҳфузанинг қулоқчаккасига шепалоқ тортиб. — Сен мени меросхўримдан маҳрум қилдинг. Кўзимдан йўқол! Тўхта! Аввал бўйнингдаги маржонларни, тилла тақинчоқларни ташлаб кет!

— Эр дегани шу бўлса, барига тупурдим! — Маҳфузанинг чиқарган хулосаси шу бўлди.

У анча вақт эрга тегмади, тегишни ҳам истамади. Бироқ бирда истаб, бирда истамай бегона эркаларнинг кўнглини овлай бошлади. У «Мен эримдан ўч олаяпман», деб ўзини ишонтирмақчи бўларди ҳар гал бу ишга қўл урганда.

— Бир умр сўққабош ўтмайсан-ку, бировнинг этагидан тут, — деди она маслаҳати қизига кор қилишига ишонмаса ҳам. — Умр — тўрт кунлик. Кўз очиб юмганча ўтади-кетади. Ўттизга кирмай ўтин бўласан, ўшанда ҳеч кимга керак бўлмай қоласан.

Онанинг қистови билан олдинги эридан-да қариороқ художўй чолга тегди. Бирин-кетин учта қиз туғди. Чиройли исмлар қўйди қизларига.

Чол ҳамма вақт ҳам ёш аёлнинг кўнглини овлай олмасди. Шундай пайтларда...

Оилага дарз кетди.

Маҳфуза бир кечада ғойиб бўлди.

Маҳфуза кириб-чиқмаган кўча қолмади. У қатнашган давралар кўпинча пичоқбозлик билан якун топарди. Бообрў бир жазманга йўлиқмагунча у қўлма-қўл бўлиб юраверди...

3

Бека Гўзални кайф элитганига ишонч ҳосил қилди. У жувонга конякка омухта қилинган дори берганди.

— Энди бир ҳафта ўзига келмайди, — ҳиринглаб кулди бека. — Кираверинг, тайёр бўлиб қолди.

Эшик аста очилиб, барваста йигит кирди.

— Эркак бўлганимда бу паривашни бировга, ҳатто сизга ҳам бермасдим, — деди аёл йигитга карашма билан. — Оҳ, оҳ, баайни пари, сира одам боласига ўхшамайди-я. Ҳеч шунақасини кўрганмисиз?

— Ўлай агар, кўрмаганман. Лекин сизни яхши билмаганимда бу дўндиқчани сизнинг ўз қизингиз, деб ўйлаган бўлардим. Худди қуйиб қўйгандек.

Аёл оғир сўлиш олди.

— Ҳа, биз ҳам ёшликда бундан қолишмайдиган даражада гўзал бўлганмиз, укажон. Бизниям изимиздан не-не йигитлар йиглаб, эргашиб юрган.

— Ҳозир ҳам манман дегани сизнинг олдингиздан ўтаверсин.

— Хушомадни сизга чиқарган-да. Лекин бугун хушомад билан қутилиб кетолмайсиз. Молига қараб ҳақ тўлайсиз.

— Бир оғиз гапингиз. Манави етадимми? — йигит шундай деб бир даста бели синмаган ўн сўмликни беканинг этагига ташлади. — Кам бўлса, айтинг!

— Ҳазилни тушунмайсизми, ҳазиллашдим, укажон.

Шу вақт Гўзал қимирлаб қолди. Бека йигитга «чиқиб туринг» ишорасини қилди. У дарҳол ғойиб бўлди.

— Опа, ким билан гаплашаяпсиз?

— Бир йигит сизни сўраяпти. Қаердан ҳам кўрган экан, ҳоли жонимга қўймапти.

Гўзал юмилиб кетаётган кўзларини аранг очиб сўради:

— Баротми?

— Барот бўлса керак. Ҳа, ҳа, Барот экан.

— Мен уни кўришим керак. Қасрда у?

— Шу ерда, ҳозир чақираман. Баротжон, ҳў Баротжон!

Эшикдан ҳалиги йигитнинг боши кўринди. Бека унинг қулогига шивирлади:

— Бир кечагина Барот бўласиз, келишдикми? Қани, дадил бўлинг, — шундай деб аёл чироқни ўчириб, чиқиб кетди.

«Барот» диванда тўлғониб ётган жувонни бағрига тортди. Гўзал уни бу қилиги учун кўкрагидан итариб ташламоқчи, койимоқчи бўлди. Уйқу аралаш кўнглидан «Бечора мени деб не-не балоларга грифтор бўлди-ку», деган ўй кечди-ю, фикридан қайтди...

IV. АЙБСИЗ АЙБДОР

Баротни шаҳар ҳибсхонасига олиб келиб, бир кишилик камерага қамаб қўйишди. Шундан билдики, иш жиддий. Демак, йўлгўсарлардан биронтаси ўлган. Акс ҳолда э йўқ, бе йўқ қамаб қўйишмасди. «Мен-ку бир амаллаб ўзимни оқлаб оларман. Гўзалчи? У ҳозир қаерда, шаҳарга етиб олдимикан ёки уни ҳам қамаб қўйишдими? Аёл кишининг қамалиши ўлим билан тенг. Бечора, менинг касофатимга қолди.

Барот бу ердан бугун ҳам, эртага ҳам, бир ойдан кейин ҳам чиқармасликларини ҳали билмасди.

Камера эшиги очилиб, милиционер кўринди:

— Чиқинг!

— Жавоб беришдими?

— Терговчининг олдига. Қўлингизни орқага қилиб, олдинда юринг.

Ҳибсхонанинг нимқоронғу коридоридан анча юришди.

— Юзингиз билан деворга ўтирилиб, қўлингизни бошингизга қўйиб туринг! — милиционер «Терговчи» деб ёзиб қўйилган эшикни очди.

— Ўртоқ капитан, маҳбусни олиб келдим.

— Олиб кир.

Соқчи Баротни ичкарига киритиб юбориб, ўзи чиқиб кетди.

Терговчининг сочлари оппоқ, ўсиқ қошлари, аксинча — қоп-қора. «Қизик, шунақаси ҳам бўларкан-да», дейди Барот ўзича. У негадир хотиржам, қандайдир хатолик ўтган-у, ҳозир кечирим сўраб қўйиб юборишадигандек.

Капитан маҳбусага ўлгая қўйникидек совуқ кўзларини қадайдди: «Чайир, пишиқ йигитга ўхшайди. Юзида қўрқувдан асар ҳам йўқ. Шошма, бир-икки кун сабр қил, мулла минган эшакдек ювош бўлиб қоласан ҳали».

Терговчи рўпарасида гўёки ҳеч ким йўқдек мук тушиб, қоғоз тахламларини узоқ ковлаштирди.

«Менинг чидамимни синаб кўраяпти, — ўйлади Барот. Бунақа бўлишини китоблардан ўқиб билиб олган. Қани, ким зўр чиқар экан?

Ниҳоят терговчи қоғоз тахламини бир четга суриб қўйди-да, тилга кирди:

— Ўтир!

Барот оёқлари полга қотирилган курсига ўтирди.

— Гапир!

— Нямани?

— Шерикларинг ким, улар неча киши, ҳозир қасрда? Ана шулар ҳақида гапир.

— Қанақа шериклар ҳақида сўраяпсиз, ўртоқ капитан?

— Мен сенга ўртоқ эмасман! Гражданин терговчи деб мурожат қил!

— Тушунарли.

— Хўш, неча киши эдиларинг? Гуруҳбошиларинг ким, балки ўзингдирсан?!

— Мен ҳеч нарса тушунмаяпман. Қанақадир англашилмовчилик...

— Ўчир овозингни!

— ...

Терговчи бир варақ қоғозни олиб, гўёки маҳкум устидан чиқарилган ўлим ҳукмини эълон қилаётгандек салобат билан ўқий-бошлади:

— «20 август куни автотрассанинг фалон километрида, магистрал канал кўприги устида талончилик мақсадида «Мерседес» автомашинасига ҳужум уюштирилган. Машинадаги йўловчиларга оғир тан жароҳати етказилган. Йўловчилардан бирининг тилла тишлари қоқиб олинган ва машинадаги ҳар хил қимматга эга бўлган нарсалар ўғирлаб кетилган. Талончилар орасида аёл киши ҳам бўлган». Хўш, яна ўқийверайми ёки қолганини ўзинг гапириб берасанми?

— Бу ғирт тухматку, гражданин...

— Оғзингни юм!

— ...

— Демак, қилмишингдан тонасан, бўйнингга олмайсан?

— Ахир...

— Соқчи!

Эшик зарб билан очилиб, соқчи отилиб кирди.

— Олиб чиқ! Сув ва овқат берилмасин!

Яна ўша камера. Ёлғизлик. Азобли мавҳумлик.

— Бу туҳмат кимга керак бўлди экан? — деб тинимсиз бош қотирарди йигит. — Ахир, мен эмас, уларнинг ўзлари айбдор-ку? Талончиликда айбашларидан мақсадлари нима?

Қоронғи хонанинг тўрт деворидан акс-садо қайтарди, аммо саволларга жавоб йўқ эди.

Шундан кейин ҳам тўрт-беш марта терговга чақиришди. Капитан тўтиқушдек бир гапни такрорлайди:

— Шерикларнинг ким, улар қаерда?

— Ёлғиз ўзим эдим.

— Ҳар ҳолда бўйнингга оласан! Бунни ёзиб қўямиз. Мана бу ерга қўл қўй. Сен ёлғиз бўлмагансан. Сени қўлга олишган кунни ораларингда аёл кишини кўришган. Ким эди у аёл, адресини айт!

— Ёлғиз эдим, ҳеч қандай аёлни билмайман.

— Соқчи!

— Эшитаман, ўртоқ капитан!

— Бунни анавилар ётган камерага қама!

— Хўп, бўлади!

Баротни камерага киритиб юбориб, темир қопқани дарангла-тиб ёпишди. Йигит остонада бир зум тўхтаб қолди. У бўлажак ҳамхоналарига қаради. Улар икки киши экан. Иккови ҳам бу ерлик эмас, кавказликларга ўхшашади. Важоҳати қўрқинчли.

Барот салом берди.

— Кел, сени кутавериш бўларимиз тўрт бўлдику, шоввоз, — деди новча банди такаллуфсизлик билан.

— Тушунмадим?

— Тушуниб қоласан, ҳали оғайни. Лекин мен ўзим ҳам бир нарсани тушунмайроқ турибман. Чумчуқдайгина жонинг бор экан, у ҳам кимларгадир керак бўлибди. Сен уларга нима ёмон-лик қилгандинг?

Баротнинг юраги шув этиб кетди. Қўрққанидан эмас. У шу бугунгача ҳам аллақандайдир англашилмовчилик бўлган, эрта-индин ҳаммаси ойдинлашади, кечирим сўраб чиқариб юбориша-

ди, деб хом хаёл суриб юрганлигини англаб, зил кетди. Иш у ўйлагандан ҳам кўра жиддий тус олди. Билдики, бу камерадагилар ёлланган қотиллар. Лекин уларни ким ёллаган, кимга ёмонлик қилгани учун бундай жазо?

— Бошингга яхшигина пул тикишди. Ўлишдан олдин ўз баҳонингни билиб кетсанг яхши-да.

Барот бир ишониб, бир ишонмайди. Рўпарасида икки маҳбус қиёфасида ажал турибди. Пакана, буқадай бақувват маҳбуснинг қўлида ингичка қилиб ўрилган чилвир, новча маҳбус худди қўй сўйишга чоғланган қассобдек пичоғини ҳафсала билан тошга уриб қайраятти.

«Асабларимни синаб кўришаяпти, оёқларига йиқилиб, ялиниб-йиғлашимни кутишаяпти».

— Хўш, бошимга қанча тикишган экан?

— Йигирма минг. Сенинг тоифангдагилар учун яхшигина пул. Амалдор бўлганингда сал кўпроқ бўларди.

— Бошим шунча арзон туради, деб сира ўйламагандим. Савдолашсаларинг қимматроқ беришармиди.

— Бизни калака қилаяпсанми? — деб бақирди бақалоқ қўлидаги чилвирни ғазаб билан силтаб.

— У рост гапираяпти. Шундай ақли йигитнинг боши ҳақиқатдан ҳам қиммат туради. Савдолашсак бўлар экан. Эсиз, эсиз.

Барот душманнинг ҳушёрлигини озгина бўлсада сусайтирди. Ўнг қўлининг кўрсаткич бармоғи яшин тезлигида бақалоқнинг бўйнига қадалди. У шилқ этиб йиқилди. Буни кўрган новча ўмбалоқ ошиб анча нарига бориб тушди ва оёғи тагидаги курсини чунон зарб билан тепдики, Барот чап бериб қолмаганида бошини мажақлаган бўларди. Бандитнинг қўлида қайритма пичоқ ялтиради. Барот орқага тикариламани деб ерда сулайиб ётган бақалоққа қоқилиб йиқилиб тушди. Бандит учун айни муддао — бир сакраб рақибини босиб олди. Сўнг унинг юрагига пичоқ санчиш учун қўлини кўтарди.

Узоқ машқлар натижасида Барот зарур ҳолларда бутун кучини бир нуқтага тўплай олиш қобилиятини орттирган эди. Мана, ажал тиғи тепасида ялтираб турибди. У тобора яқинлашиб келаяпти! Барот вужудидаги ҳар бир ҳужайралардан икки билагига энергия оқиб келаётганини ҳис этиб, пайт пойлади. Мана, ўша лаҳза!

Пичоқ сўнгги бор ялтираб, бир четга учиб кетди. Барот рақибни озод кўтариб бир четга улоқтирди ва ўзининг шу вақтгача мутлақо ишлатмаган услубини қўллаб, курашга охириги нуқтани

қўйди. Бандит бўкирганича ерда думалар, унинг оқиб тушган кўзидан қора қон сизиб чиқаётган эди.

Эндигина ҳушига келган бақалоқ эса бу манзарадан даҳшатга тушиб, темир қопқани икки қўллаб ура бошлади:

— Ёрдам беринглар! Ёрдам беринглар, ўлдириб қўяди!

V. БОШ САВДОСИ

Шаҳар ҳибсхонасида юз берган воқеа вилоят ички ишлар бошқармаси бошлиғи полковник Қорабоевнинг эътиборини тортди. Мамлакат бўйлаб қидирилаётган икки жиноятчи шаҳар ҳибсхонасига қасрдан келиб қолди?! Нега улар ушланиб қамалгани ҳақида бошқарма бошлиғи ҳеч нима билмайди? Нима бўлганидаям калаванинг учи топилганга ўхшайди. Бир неча йилдан бери республиканинг турли вилоят ва районларида ёлланма қотилликлар содир этилган бўлиб, жиноятчилар кимлиги тахмин қилинса-да, жазодан қочиб юрганди. Қотиллар, айниқса, Чўлободда бир қанча мудҳиш ишларни қилишди.

«Ленинизм» совхозининг кассири сирли равишда ғойиб бўлди. Уни банкдан катта пул олиб чиқиб кетганликда айблашди ва қидирув эълон қилинди. Қишга бориб совхоз ҳудудидан ўтадиган канал суви қуриганда сир очилди. Қотиллар кассирни ўлдириб, машинаси билан бирга каналга чўктириб юборишган экан.

«Россия» совхозининг собиқ директори билан бўлган воқеа бунданда ғаройиб. Кунлардан бирида ўзини обрўли марказий газеталардан бирининг мухбири деб таништирган киши собиқ амалдорга қўнғироқ қилади.

— Ўз ишпингизга тикланишни истаймисизми? — дейди «мухбир» ўзини таништириб бўлгач.

— Албатта, истайман. Аммо қандай қилиб?

— Сиз ҳақингизда бир ишончли одам гапириб берди. Сизга нисбатан ноҳақлик қилишган. Шу сабабли ёрдам беришга қарор қилдим.

— Раҳмат. Мен нима қилишим керак?

— Рақибларингизни фош этувчи ҳужжатлар билан танишиб чиқишим керак. Шунга қараб ишга киришамиз. Қанча тез бўлса, шунча яхши.

— Қасрда учрашамиз?

— Сизга ҳавола, ўзингиз айтинг. Фақат учрашганимизни ҳеч ким билмаслиги керак. Негалигини фаҳмлагандирсиз?

— Албатта, албатта.

Вазифасига тикланиш иштиёқида ёнган «собик» учрашув жойини айтади. Учрашувнинг барча деталлари ишлаб чиқилади. «Мухбир» белгиланган куни катта йўлнинг фалон километрида «бузилиб қолган» оқ «Жигули»нинг ёнига келади ва имижимида ҳужжатлар солинган папкани олиб кетади. Икки-уч кундан сўнг яна шу жойда ҳужжатларни эгасига қайтаради.

Айтилган соатда йўлда «Волга» кўринади. «Жигули»нинг ёнига келиб тормоз беради. «Мухбир» шартлашилган паролни айтади:

— «Менинг ёрдамим керак эмасми?»

— «Ўзим бир амаллайман».

— Ҳужжатларни беринг.

— Мана.

Собик директорнинг бутун умиди бўлган ҳужжатлар солинган папка қўлдан-қўлга ўтади. Шу пайт ҳозиргина папкани олган қўлда қирқма милтиқ пайдо бўлади. Уст-устига ўқ узилади.

Ёнгил жароҳатланиш билан қутилиб қолган «собик» сохта мухбирнинг қиёфасини батафсил тасвирлаб берди. Шунга асосланиб фоторобот тайёрланди. Бу фоторобот «Правда» колхозининг раиси кайф устида қаердадир гуллаб қўйган воқеа қаҳрамонларидан бири — кавказлик каллакесарга ўхшаб кетарди.

«Правда»нинг раиси вилоят раҳбарлари ўртасида ниҳоятда катта мавқега эга бўлганлиги сабабли юқорида эслатилган ҳикоя қанчалик роост-ёлгонлигини расмий йўл билан текшириб кўриш имкониятлар чегарасидан ташқари эди.

«Правда» билан «Тонг» колхозлари бир-бирлари билан туташиб хўжаликлар. Бирига Тўра Умидов, иккинчисига Эшназар Жўраев раис. Икки раис узоқ қариндош. Лекин улар ёшлик йилларидан бери бир-бири билан ёвлашади. Буни ҳамма билади. Ҳатто вилоят партия комитетининг янги сайланган биринчи котиби уларни яраштириб қўймоқчи бўлганди, уддалай олмади. Икковинида ишдан қувишга чоғланганди, кўпни кўрган раҳбарлардан бири унинг қулоғига:

— Вилоят мисоли бир машина бўлса, Умидов билан Жўраев ана шу машинани ҳаракатга келтириб турадиган иккита муҳим куч. Уларнинг ҳар бири вилоят машинасининг юзлаб, минглаб ширтчаларини ҳаракатлантириб туради, истаса, тўхтатиб қўяди.

Улар билан уришиб қолишдан сизни худонинг ўзи асрасин, — деб шипшийди. Раҳбар мурасасозлик йўлини маъқул кўрди.

Шундан бери на маъмурий ташкилотлар, на юридик органлар бу икки раҳбарнинг мушугини «пишт» демайди. Мукофот берилса, икковига тенг берилади. Бирининг уругига мансаб тегса, иккинчиси ҳам қуруқ қолмайди. Агар бири олиб, бири қолса, жанжал чиқишини кутаверинг.

Тўра Умидовнинг омад оти Жўраевниқидан ўзиб кетадиган ҳодиса рўй берди. Яъни Умидовнинг ўғилларидан бири «Қишлоқтэхтаъминот» вилоят бошқармаси бошлиғи лавозимига кўтарилган бўлса, унинг тескарисси ўлароқ Жўраевнинг ўғли амалидан бир поғона паслаштирилди. Буни Жўраев шак-шубҳасиз Умидовнинг иши деб билди ва рақибини дунёдан йўқотишга қатъий аҳд қилди.

* * *

Умидовни ярим тунда уйғотишди. Келганлар икки киши эди. Иккови ҳам кавказлик. Улар гапни чўзмасдан муддаога ўтишди:

— Сенинг бошинг учун бизга эллик минг сўм ваъда қилишди, — деди келганлардан бири гўёки бозорда олди-сотди қилаётган одамдек хотиржам.

Умидов сергак тортди, чўчиганини билдирмасликка ҳаракат қилди:

— Ким, Жўраевми?

— Душманинг қимлигини биларкансан.

— Эллик мингми мен бераман. «Оқ туя кўрдингми — йўқ», йўлларингга кетаверинглар.

— Йўқ, бўлмайди. Ваъда бериб қўйганмиз.

— Яхши. Ундай бўлса элликни мендан, элликни ундан оласизлар. Қалай, розимисан?

— Қандай қилиб?

— Гап бундай. Эшит...

Ҳамманинг оғзида бир гап:

— «Правда» колхозининг раиси Умидовни ўғирлаб кетишибди. Ўлик-тиригини топишолмаяпти.

— Балки бу органнинг ишидир?

— Бе, органнинг боши ўнтами-ки, Умидов билан ҳазиллашса. Бу ғанимларнинг ишига ўхшайди.

— Ўлдириб кўмишган бўлса-я?!

Шамол бўлмаса дарахтнинг учи қимирлармайди. Умидовнинг йўқолгани рост эди. Унинг қариндош-уруғлари милиция билан прокуратура эшигига ётиб олишди:

— Раисимизни ўғирлаб кетишганига фалон кун бўлди. Нега қидириб топмаяпсизлар?

— Қидираяпмиз. Ҳозирча натижа чиқмаяпти. Албатта, қидириб топамиз.

— Уни бузориб ўлдиртиришган. Қотилларни қамоққа олишни талаб қиламиз!

— Қотил ким? Далил-гувоҳ борми?

— Ҳаммаларингнинг тилинг бир. Биз юқорига арз қиламиз!

Ниҳоят, Эшназар Жўраев рақиб маҳв этилганига ишонди. Собиқ қариндошиникига бориб, «марҳум» ҳаққига бош эгиб таъзия билдирган бўлди. Чўлда ташкил этилган кўриқ районининг биринчи котиблиги учун кураш бошласа олдини кесиб чиқадиган мард қолмаган эди. Шу кунга етказгани учун яратганга шукроналар айтди.

Тўсатдан Умидов ўз оёғи билан кириб келди! «Карлови Вари» да дам олиб қайтганмиш. «Нега ҳеч кимга айтмай кетдингиз?» деб сўрашганида «Худонинг хабари бор, яна кимдан сўрашим керак эди?!» деб саволга савол билан жавоб қайтарган экан.

Бу гапларда балки лоф бордир, аммо бир нарса аниқ — одамларнинг боши билан савдолашадиган қотиллар афсона эмас. «Қўлга тушмас қасоскорлар»нинг дастидан қанчадан-қанча пулдорлар кечалари ухлай олмасдан чордоқларда, худо билади, яна қаерларда ётиб юришга мажбур эди. Мана, энди баҳузур ухлашсин!

Йирик жиноятчиларнинг қўлга олиниши бошқарма бошлиғи сифатида ўзининг ҳам мавқеини оширишини, уни генераллик унвонига яқинлаштиришини ўйлаб Қорабоев ширин жилмайди. Ниҳоят, энг катта рақиб — вилоят партия комитетининг иккинчи котиби Владимир Сисоевич Кочубейга кўнғироқ қилиб, мақтаниб қўймоқчи бўлди. Қўли телефон дастагига борар-бормас оператив телефон жиринглади.

— Полковник Қорабоев эшитади.

Нариги томонда гапираётган одам сўзини тамомлар-тамомламасдан полковникнинг бети қийшайиб кетди. Столни муштлаб бақирди:

— Қочишган? Бўлиши мумкин эмас!

Ҳибсхонада қаттиқ шикастланган икки махбус соқчи назорати остида касалхонага ётқазилган экан. Бешинчи қаватнинг деразасига ўрнатилган панжарани синдириб, қочиб кетишган.

— Дарҳол қўлга олинсин! Ҳамма оёққа турсин! Шарманда қилдиларинг, шарманда...

Қорабоев жаҳл билан телефон гўшагини ташлаб юборди.

— Қочиришган! Ким ўша сирли ҳомий? Ким бўлсанг ҳам топмай қўймайман!...

VI. ЛҶЛИНИНГ ҶЛИМИ

I

Лўли — ДАН инспектори бўлмиш старшинанинг лақаби. Лақаби билан айтилмаса, уни биров танимайди. Ҳатто бошлиқлари ҳам уни шу лақаби билан чақиришади. Фақат ойда бир марта — бошқарма кассири уни Қаландар Шарипов деб ўз исм-фамилияси билан чақиради ва маош ведомостига қўл қўйдириб олади.

Қаландарнинг лақаби икки жиҳатдан унга қўйиб қўйгандек мос келади. Биринчидан, афт-ангори қоп-қора, иккинчидан, пулга ўч.

Одамлар гап ким ҳақда бораётган экан, деб фол очиб ўтирмасликлари учун биз ҳам уни лақаби билан аташни маъқул топдик.

Лўли 20 август куни Чўлобод-Эшонгузар автотрассасида навбатчилик қилиб юрганда уни Барот билан Гўзал магистрал канали яқинида йўлда кўришганди. Йўлда қатнов сийрак бўлгани боис ДАН инспектори ҳам оқ «Жигули» ва унинг йўловчиларини эслаб қолган бўлиши табиий.

Лўли кўприк устида йўлга кўндаланг турган машинани кўрди-ю, «автоҳалокат» деб ўйлади. Яқин боргач «Мерседес»ни таниди — бу вилоят матлубот бошқармаси раисининг эржатоё ўғлиники эди. Ҳар ер-ҳар ерда сулайиб ётган тўрт кишини кўздан кечириб, уларнинг тирик, аммо ҳушсиз эканлигини аниқлади. Машина эса бус-бутун. Авария бўлганга ўхшамайди. Бошқа нимадир бўлган. Масалан, муштлашув. Раиснинг арзандаси қуриқ ердан чанг чиқаришга устаси фаранглигини яхши билганлиги сабабли «Баттар бўл», деб қўйди ва бирдан... шундоққина оёқлари остида сочилиб ётган тилла тишларга кўзи тушди! У ҳаяжонини зўрға жиловлаб, аввал сулайиб ётганларга, сўнг йўлнинг икки тарафига кўз

югуртирди. Яқин орада қимирлаган жон кўринмайди. Лўли чўккалаб, қон билан булганган тилла тишларни ижирганмай териб, дастрўмолчасига тутди ва дарҳол уни чуқур киссасига бекитди.

«Мерседес»нинг эшиклари ланг очих. Машина ичидаги Япон магнитофони, хорижда чиқарилган бошқа буюмлар кўзни ўйнатади. «Бундай кулай пайт бир келди, бошқа келмайди, ҳарака-тингни қилиб қол!» деб қулоғига шивирлай бошлади нафс отлиқ шайтонбачча. Ўйлаб кўриш учун вақт қайда дейсиз. Магнитофон ва бошқа қимматбаҳо буюмлар бир зумда «Москвич»нинг юхонасидаги эски-туски нарсалар орасидан ўрин олди.

Бу ишларни бадастур қилиб бўлгач, инспектор рация орқали йўл ҳодисаси ҳақида ДАН постларига хабар берди. Пухта ўйланган хабар бўлажак воқеалар оқимини ўз фойдасига буриб юбориши керак эди. Шу сабабли ўз «тахмин»ларини айтар экан, «воқеа жойидан қочиб кетган оқ рангли «Жигули»га алоҳида урғу берди.

Воқеалар Лўли кутганидан-да шиддатли кечди. Аввалига шу участкага қарайдиган район милицияси ва прокуратураси терговчилари, суратчи, «Тез ёрдам» машинаси етиб келди. Жабрланувчилар ўзларига келтирилиб, касалхонага жўнатилди. Сўраб-суриштириш, жойни кўздан кечириш анча вақтни олди. Тахминан қуйидаги хулосага келинди: «Мерседес» машинасига бир гуруҳ қуролланган номаълум шахслар талон-тарож қилиш мақсадида ҳужум қилган. Шофер ва уч нафар йўловчи ваҳшийларча калтакланган. Йўловчилардан бирининг тилла тишлари қоқиб олинган. Машинадан умумий қиймати бир неча миллион сўм турадиган нарсалар ўғирлаб кетилган. Давлат автомобил инспектори Шарипов воқеа жойига етиб келганида бу ердан шошилинч равишда жўнаб кетаётган оқ рангли «01» «Жигули»ни кўрган. Машинада аёл киши ҳам бўлган ва ҳоказо.

Юксак мартабали раиснинг ўғлига нисбатан содир этилган жиноятни очилш юзасидан тезкор гуруҳ тузилди ва у вақтни қўлдан бермасдан дарҳол ишга киришди.

2

Пешинга яқин Лўли ташвишлардан қутилди. Машинаси рулини «Мажнунтол» ошхонаси томон бурди. У тўйиб овқатланмоқчи, бир йўла қўлга киритилган «флжалар»ни ювмоқчи бўлди.

ДАН инспекторининг қораси кўрингач, бу ерга овқатланиш учун келган шоферлар гимирлаб қолишди. Бошқа маҳал

Лўли бундан чексиз ғурур туйган, қош-қовоғини уйиб, шофер халқининг юрагига қўрқув солган бўларди. Бугун унинг кайфи чоғ, таниш-нотаниш одамлар билан бош ирғаб саломлашяпти. Ҳатто ким биландир қўл сиқиб кўришди. Во, ажабо, бу ўша Лўлими?!

Таниш ошпаз йигит югуриб келди. Қўли кўксиди.

— Салом, ака. Нима буюрадилар — паловми, лағмонми, сомсами?

— Ўлдирса, палов ўлдирсин.

— Хўп, ака, ҳалигидан ҳамми? Бугун «Белый аист» об келганмиз.

Лўли гулдек очилиб кетди:

— Аввалги пошомиз Германиягами, Америкагами борганида мухбирларнинг «Сиз қандай ичимликни яхши кўрасиз»? деб берган саволларига «Молдавияда чиқадиган «Белый аист»ни, деб жавоб берган экан. Шундан бери бу ичимлик пошоларнинг ичимлигига айланган. Бизнинг пошолардан нима камимиз бор, а?

Кулишди.

Иккови бир пиёла, бир пиёла коньяк отиб олиб, колбасадан газак қилишди.

— Акахон, мен энди борай, — деди ошпаз йигит қўлларини кўксига қўйиб. — Ҳозир ош олиб келамаан.

Палов келгунча чойнак яримлаб қолди.

Лўлининг кайфи чоғ. У бугун ёшликдан бери давом этиб келаётган орзусига эришди. Ҳам тиллалли, ҳам япон магнитофонига эга бўлди! Ҳаммасига бир кунда эришди! Тилла тишларни таниш устага олиб бориб, эритиб қўйдиради. Магнитофони машинасига ўрнатади. Йўқ, йўқ, бу хавфли. Худо кўрсатмасин, сезиб қолса раис унинг уруғини қуритар-ов. Яхшиси, магнитофони ҳозирча яшириб қўяди, харидор чиқса, икки баравар қимматига сотиб юборгани маъқул.

Тўйиб овқатланганданми, кайф таъсириданми уйқу элитди. Кўзлари ўз-ўзидан юмилди.

Шундоққина ариқ бўйига қора кўчқор боғлаб қўйилган. Шохлари буралиб, буралиб кетган. Жонивор оёқларини ерга тап-тап уриб, шох ташлайди, кўзга кўринмас рақибига ҳамла қилади. Ҳар сафар ипи узилиб кетай, узилиб кетай дейди.

Нега шу вақтгача бу кўчқорни кўрмаган эканман? — деб ўйлайди Лўли. — Ипи узилиб кетса, ўсал қилади-ёв. Бир

кўрай-чи, ипи мустаҳкаммикан? Лўли сўридан тушиб кўчқор томон одимлайди. Жонивор бошини мағрур кўтаради, кўзлари сузилиб, тишлари тиржаяди. Ё пирай, ҳамма тишлари тилла. Фақат негадир бари қонталаш! Лўли ҳайратда қотди. Ҳатто кўчқор орқага тисарилиб, шохламоқчи бўлаётганини сезмай қолди. Бадбахт қаттиқ урди. Бутун бадани зирқираб кетди!

Лўли оғриқнинг зўридан додлаб, ўз овозига ўзи уйғонди. Қўлини босиб ётган экан, увишиб қолибди. Кўрган тушидан дили ғашланди. Ғашлик тарқаш ўрнига тобора зўрайди. Касофат кўчқор, кайфни ҳаром қилди. Чойнакнинг тагида қолган коняк ҳам фойда бермади. «Каналга бориб, муздек сувда чўмилмасам бўлмайдиганга ўхшайди», деб ўрнидан турди. Патнисга санамасдан пул ташлади.

Бизга таниш бўлган кўприкдан анча пастроқда каналнинг нишаб жойи бор. Чўмилишга қулай бўлгани учун кимдир ҳазиллашиб «Олтин қум» деб ном қўйган. Дам олиш кунлари ҳақиқий пляжга айланиб кетади. Бугун бу ерда ҳеч ким йўқ. Шуниси дуруст. Киссасидаги тиллалардан хавотир олмайди.

Лўли ечинди. Кийимларини машинада қолдириб, ҳар эҳтимолга қарши машина эшикларини қулфлади. Калитни яширди. Болалиги эсига тушиб, сув лабига шох ташлаб ўсган толга тирмашиб чиқди. У ложувард осмонга суқ билан тикилар экан, энтикиб кетди. Сўнг сувга калла ташлади.

Сув бирам ҳузурбахш, бирам ёқимли! Юрагини исканжадек қисиб турган ғашлик ўрнини сурур эгаллади. Кўпдан бери бунчалик роҳатни туймаган эди у!

Лўли завқ ва шавқ билан шўнғиди.

Каналнинг туби балчиқ эканини ва бу балчиқ ҳар йили уч-тўрт одамнинг умрига зомин бўлишини билса-да, шўнғийверди.

Мана, боши балчиққа кўмилди. Қулоқлари шилимшиқ лой билан тўлди. Шунда-да у хотиржам эди. Бундай хотиржамликка ўзи ҳам ҳайрон.

— Энди орқага йўл йўқ, — деган саадо келди қулоқларига.

— Қўрқитмай қўяқол, мен бундан-да баттарроқларини кўрганман. Мана, бундай қилиб чиқиб кетаман, — шундай деб оёқларини тираб, балчиқ исканжасидан чиқиб кетмоқчи бўлди. Лой уни бутун гавдаси билан ўз комига тортди.

Қаландар бир қаричлигидан канал ёқасида қўй-эчки боқиб катта бўлди. Каналга сув тоғдан келарди. Шу сабабдан суви совуқ ва ниҳоятда тезоб. Болалар уёқда турсин, катталар ҳам юрак ютиб канал сувида чўмилмайди. Аммо ўша вақтларда ҳам ҳамма Лўли деб чақирадиган Қаландар чўмиларди! Тенгдошларининг кўзини куйдириб, мазза қилиб чўмиларди.

Эсида, бир гал болалар билан гаров ўйнаб, канални у қирғоқдан бу қирғоққа икки марта сузиб ўтмоқчи бўлди. Аммо гаров ўйнаган бола ғирромлик қилмасин деган мақсадда бир марта ортиқча сузиб ўтишга аҳд қилди.

Нариги қирғоққа боришга борди-ю, қайтишда оёқ-қўллари тортишиб қолди. Шошганидан ичига сув кетди. Сув юзида бир кўриниб, бир кўринмай оқиб кета бошлади. Қасрдандир мактабнинг физкультура ўқитувчиси пайдо бўлди, у чалажон Қаландарни қирғоққа тортиб чиқарди.

Шундан кейин ҳам Қаландар каналда чўмилишни тарк этмади. Бу қайсар бола ҳақида кўпни кўрган бир отахон:

— Морбознинг ажали мордан, дорбозники — дордан, деган гап бор. Магарам бу боланинг ажали сувдан-ов, деган экан.

Лўли қанча ухлаганини билмайди. Фақат руҳи тиниқиб уйғонди. Балчиқ исканжасидан осонгина суғирилиб чиқди-ю, ғирашира ғордан балиқлардек ўноқлаб-ўйноқлаб сузиб кетди.

Ғор охирида тандирнинг оғзидек келадиган туйнук бор экан. У туйнукдан бошини чиқариб, атрофга қаради. Тарвақайлаб ўсган тол остида оппоқ кийинган кампир сувга тикили-и-б ўтирибди. Танишга ўхшади. Уни Лўли қасрдадир кўрган? Ҳа, эсига тушди — онасига ўхшар экан. Онаси ўлганига йигирма йилча бўлган бўлса-да, унинг юз-кўзлари, юриш-туришлари ҳамон кўз олдида.

— Соғинтириб қўйдинг-ку, Қаландаржон! Эрталабдан бери сени кутиб ўтирибман, — шундай деб кампир ўтирган жойидан қўлларини узатиб, Лўлини сувдан тортиб олди. Йигитнинг юраги шодликка тўлди. «Онам, онажоним! Мени фақат онам ўз исимини айтиб чақирарди».

— Болалигингда ҳам тиниб-тинчимас эдинг. Уззу кунлар сени сувда оқиб кетди, деб хабар олиб келишларидан кўрқиб, кутиб ўтирардим. Тез бўл, болам, кетдик. Бизларни кутиб қолишди.

Она ўғлининг қўлидан маҳкам ушлаганча кўкка кўтарилди. Пардек енгил, момиқдек юмшоқ бўлиб қолганидан Қаландар

беҳад ҳайратга тушди. Терак бўйи тепаликка учиб чиқишганида Лўли машинасига кўзи тушиб, таққа тўхтади. У мол-дунё тўплаш учун ўзини ўтга ҳам, чўққа ҳам урганларини, оқибатда бугун ҳаммаси сабил қолаётганини эслаб, хижолатдан қизариб кетди. Ҳаётининг бир парчаси бўлган машинаси ҳам, тилла, пул, қимматбаҳо буюмлар ҳам бугун жонига оро кирмаслигини тушунди. Тушунди-ю, сал юқорида таънали нигоҳ ташлаб турган онасига тик қарай олмасдан унинг ёнидан сирғалиб ўтиб, Само деб аталмиш сирли макон сари учиб кетди.

Шу кун фериуза осмонга иккита оқ булут чиққанини, қилт этган шамол бўлмаса ҳам булутлар шиддат билан осмонга кўтарилиб, бора-бора кўздан йўқолганини ҳеч ким пайқамади...

VII. СУЛҲ

Владимир Сисоевич Кочубей ички ишлар бошқармаси бошлигининг ахборотномасини ўқиб, типирчилаб қолди. Полковник унинг қадрдонларидан бирининг номини ҳам жиноятчилар рўйхатига тиркаб қўйган эди. Тўғри, қадрдон деганимиз билан иккови ўртасида оддийгина дўстликдан бошқа нарса бўлмаса-да, юраги ғашланди. Айниқса, ҳозирги паллада ҳар қандай шубҳа унинг келажакига болта уриш билан тенг бўларди. Таянчларидан бири бу йил, бу йил бўлмаса, келаси йили уни Тошкентга, Марказкўмга масъул лавозимга кўтаришларини шама қилган. Ахборотномадаги гаплар опкор бўлиб қолгудек бўлса, бошини силашмайди, аксинча, жазолашлари, ишдан четлатишлари ҳам мумкин. Бундан худо сақласин!

Ўзини ҳар қанча қўлга олишга уринмасин, Владимир Сисоевичнинг дили тобора хуфтон бўлаётганди. У қўнғироқ тугмасини босиб, котибасини чақирди:

— Мен йўқман. Олдимга ҳеч кимни киритма! — деб буюрди. Сўнг эшикни ичкаридан қулфлади-да, эҳтимол тутилган хавфхатар ҳақида ўйлай бошлади.

Охириги бир йилда вилоятда жиноятчиликнинг энг оғир турлари кескин ошиб кетди. Айниқса, одам ўлдириш, давлат мулкига тажовуз қилиш жиноятлари мислсиз даражада ўсди. Қишлоқ хотин-қизларининг ўзига ўт қўйиши олдинги йилларга нисбатан қарийб икки-икки ярим бараварга ошди. Ишдан қочмайдиган, қуёш билан дала-

га чиқиб, қуёш ботгандан сўнг уйига қайтадиган, хоксор, нимжон-гина хотин-қизларнинг гулхан бўлиб ёниши ноҳақликка қарши улкан исён эканлигини Владимир Сисоевич тан олгиси келмасди. Тан олса, айбдорни топиб, жазолаши керак бўларди. Айбдор битта эмас. У бугун ё кеча пайдо бўлгани йўқ. Унинг оти — Ноҳақлик, Адолат-сизлик, Тенгсизлик. Унга қарши чиқиш мавжуд давлат системасига қарши чиқиш, деб баҳоланади. Тан олиш «Хотин-қизларимизни трактор рулларига ўтқаздингиз, уларни ҳақ-ҳуқуқдан, оналик бахтидан маҳрум қилдингиз!» дегувчи миллатчиларнинг тилига эрк бериш деган гап. Йўқ, битта, иккита, ўнта ва ҳатто бир қишлоқ аёллари ўзига ўт қўйса ҳам уларни оқлаб бўлмайди! Буни ҳар бир раҳбар, ҳар бир партия фаоли яхши билиши ва амал қилиши зарур. Чўпчак тўқийсанми, эртақ тўқийсанми — ўзига ўт қўйган ҳар бир хотин-қиз ўзи айбдор қилиниши зарур! Токи ота-оналари бадном бўлишдан қўрқиб, даъволашиб юрмасинлар.

Бу топшириқ ҳозирча муваффақиятли бажарилаяпти.

Вилоятда жинойтнинг янги тури ҳам пайдо бўлди. Бу — ёлланма қотиллик. Вилоят бу соҳада ҳам республикада олинги ўринда. Ишдан бўшатилиб, терговга тортилиш эҳтимоли бўлган пахта тозалаш заводининг директорини уйида сўйиб кетишди. Қотиллар ҳеч нима олмаган. Демак, директорнинг ўлими кимгадир керак бўлган. Оқибатда заводда қўшиб-ёзишлар юзасидан бошланган тергов боши берк кўчага кириб қолди. Айбдор — директор. Директор ўлди. Шу билан жиноий иш ёпилди. Бир кишининг ўлими эҳтимол ўнлаб кишиларни қамоқдан сақлаб қолди. Обкомнинг серҳашам кабинетларига ҳам олиб келадиган жиноят иплари чўрт узилди.

Владимир Сисоевични партия ходимлари ўртасидаги айниш ташвишлантирарди. Чорвадор райкомининг биринчи котиби бўлиб ишлаб келган Эшназар Жўрасевни маиший бузуқликда айблаб, шир яланғоч обкомга ҳайдаб келишди. Боғча мудирасининг эри уни хотини билан тўшакда ушлаб олганмиш.

— Мен бу аҳмоқнинг хотиним билан юришини анча олдин сезганман, — дейди эр. — Хотинимни аввал тарбиячиликдан боғча мудираси лавозимига кўтарганидан, тез-тез райкомга чақириб турганидан гумон қилганман. Кейин ўзи билан ҳар хил семинар уйиғилишларга олиб кета бошлади. Мен йўғимда уйимга ҳам келар экан, мараз. Дастлаб одамларнинг гапларига ишонмадим. Шундай бўлса ҳам зимдан пойлаб юрдим. Кеча бошлиғим чақириб, «Тошкентга бориб, райком учун инвентар олиб келасан»,

деб топшириқ берди. Биламан, Жўраев билан унинг тили бир. Самолётга билет олиб қўйишган экан. «Шошма, дедим ўзимга ўзим, бир текшириб кўрай-чи». Самолётга ўтириб, Тошкентга учдим. Бориб тушдим-у, навбатдаги рейс билан орқага қайтдим. Кечгача яшириниб ётдим. Сўнг бекиниб уйга келсам...

Бечора биринчи котиб қўрққанидан дағ-дағ титрайди. Кўз кўриб, қулоқ эшитмаган ҳол. Ҳамма шошиб қолган. Владимир Сисоевич ўзининг кўп йиллик қадрдони бўлган бу одамга раҳми келиб кетди. Рашкчи эр ва унинг беш-ўн нафар ҳайбаракаллачиларини аранг тинчитиб, биринчи котибни уларнинг қўлидан ажратиб олди. Кимдир чойшаб топиб келиб «Дон Жуан»нинг устига ёпди.

Жўраев районга қайтиб бормади. «Саломатлиги ёмонлашгани учун вазифасидан озод қилинди». Ўзи туғилиб ўсган қишлоққа колхоз райси қилиб «сайланди».

Бу можаролардан бир ой ўтар-ўтмас «Отелло» — рашкчи эр ўзини осди. Унинг ўлими ҳақида ҳар хил миш-мишлар тарқалди. Бироқ суд-тиббиёт экспертизасининг «руҳий хасталик» деган таҳҳиси ҳаммасига нуқта қўйди.

Эшназар Жўраев ўз халоскоридан қора бўлиб қолишни истамади. Яп-янги «ГАЗ-24» машинасининг калитини Кочубейга тутқазди.

Полковникнинг ахборотномасида Эшназар Жўраев номига алоҳида урғу берилганди. «Отелло»нинг ўлимида Жўраевнинг қўли бор-йўқлигини текшириб кўриш учун партия ташкилотининг рухсати сўралган. Рухсат бериб бўпти! Рухсат бериш — ўзини бадном қилиш, сиртмоққа бошини тутиб бериш, деган гап!

Владимир Сисоевич тақир калласига қанчалик шапатилаб урмасин, ундан пичоққа илингудек фикр чиқмади. Ғазаб ила стол устидаги қоғозларни титкилай кетди. Керакмасларини йиртиб-ғижимлаб саватга ота бошлади. Қоғозлар орасидан вилоят прокурорининг ахборотномасига кўзи тушди. Бир-икки кун олдин берилган. Лекин ўшанда негадир эътибор бермаган экан. Ахборотномадан вилоятда рўй бераётган жиноятларда милиция офицерларининг ҳам қўли борлиги таъкидлаб ўтилганди.

Бу нажот эди! Бундай далиллар олдида полковник ё таслим бўлади, ё бутунлай кунпаякун қилинади! Икки йўлдан бирини танла, Қорабоев!

Кочубейнинг ичига қуёш чиққандек бўлди. Ёрдамчисига қўнғироқ қилиб, дарҳол ички ишлар бошқармасининг бошлиғи полковник Қорабоевни ҳузурига чақиришни буюрди.

Полковник куттириб қўймади. Уни қабулхонада иккинчи котибнинг ёрдамчиси билан котиба жувон кутиб олишди.

— Сизни Владимир Сисоевич кутаяптилар, — деди ёрдамчи.
— Тез кириг.

Совуққина саломлашдилар. Гап қовушиб кетавермади. Аста-аста Кочубей қизишиб кетди. Прокурорнинг ахборотномасини боши баробар кутариб бақирди:

— Мана, сенларнинг қисфангни кўрсатадиган ойна! Милиция офицерлари ўғриларга ҳамтовоқ! Босқинчига шерик! Сенинг кўзинг қасрда эди?!

Полковник жавоб учун оғиз жуфтлаган эди, Кочубей гапиргани фурсат бермади:

— Нега истироҳат боғида осиб кетилган ўспириннинг қотили шу вақтгача топилмади. Сабабини айтайми?

Полковник яна оғиз очишга улгурмади.

— Тўхтаб тур! Бутуниттифоқ қидирувида бўлган икки одамхўр вилоятда катта ҳоласининг боғида юргандек ўйнаб юрганини билмайсанми? Биласан! Яқиндагина — 20 август куни бўлган босқинчилик-чи? «Мерседес» дан ўғирланган нарсалар ДАН инспекторининг машинасидан топилганини қандай тушунтириб берасан?

Кочубей яна анча вақт оғиз кўпиртириб бақирди. Полковник Қорабоевни титроқ босди, қўлидан қилич-қалқони ерга тушди. Тер босди. Унинг Кочубейга қарши тўплаган ҳужжатлари бунинг олдида ип эшолмасди. Демак, тамом!

Иккинчи котиб яна анча гапирди. У рақибни адоий тамом бўлганига ишонч ҳосил қилгач, гап оҳангини ўзгартирди:

— Сен милиция бошлиғимисан ё пешкамисан? Област партия комитети ҳамisha сени принципиаль коммунист, виждонли рақиб сифатида билар эди-ку?

Ниҳоят, Владимир Сисоевич гапиришдан тўхтади. Қорабоев қарахт бир ҳолда ўзини оқлаш учун нималардир деди. Унинг гаплари Кочубейнинг у қўлоғидан кириб, бу қўлоғидан чиқиб кетди.

— Дўстларни сотиш яхши эмас, оғайни. Сен мени сотсанг, мен сени сотсам яшаб бўлар эканми? Бундан душманларимиз қувонишлари мумкин, холос.

— Албатта, албатта, — аранг ўзига келган полковник гўлдиради.

— Мен кетсам, ўрнимга бошқаси келади. У сенинг бошингни силатиб қўймаса керак?

— Тушунаман.

— Сен билан биз вилоят даражасидаги раҳбарлармиз. Ўзимизни ўйлашга ҳаққимиз йўқ, бутун вилоятни ўйлашимиз керак. Тўғри, баъзан партия, давлат манфаатини ўйлаб қонунни пича бузишимизга ҳам тўғри келади. Лекин на илож. Вилоятда осойишталикни сақлаш, партия қўйган кадрларни авайлаб-асрашимиз лозим. Шунинг учун ҳам бизлар раҳбармиз.

— Албатта.

— Демак, бу мавзуга икковимиз ҳам нуқта қўямиз. Тўғри тушунибманми?

Қорабосевнинг елкасидан тоғ ағдарилгандек бўлди:

— Албатта, шундай бўлгани маъқул, Владимир Сисоевич.

— Хўш, айт-чи, қачонгача полковник бўлиб юраверасан? Аллақачон генерал бўлишинг мумкин.

— Генерал бўлишни орзу қилмаган аскар аскар эмас, деган гап бор. Орзу бошқа, иш бошқа экан, Владимир Сисоевич. Орада мана бунақа гаплар чиқиб қолди...

— Сиз ўзбекларда «Ўлимдан бошқасининг иложини қилса бўлади», деган ажойиб мақол бор. Фақат ҳаётда кўп ҳам олдинлаб кетишга уринма, дўстим. Бу менинг сенга берадиган ягона маслаҳатим. Қани, ўтир-чи, икковимиз бир дилдан гаплашиб олайлик...

Суҳбат анча чўзилди. Бир-бирининг кўзини ўйиб олишга тайёр турган икки амалдор суҳбат провардида қадрдон дўст бўлиб ажралишди. Ҳатто Кочубей полковникни кабинет эшигигача кузатиб қўйди ва унга омонлик тилаб қолди. Бундай иззат вилоятда камдан-кам одамга насиб этарди.

Владимир Сисоевич қабулхона котибаси билан сўзлашадиган селектор тугмасини босди. Аппаратдан қўнғироқдек овоз эшитилди:

— Эшитаман, Владимир Сисоевич!

— Ёрдамчига айт, кетаверсин.

— Хўп бўлади.

— Ўзинг олдимга кир.

Қўшқават эман эшиклар очилиб, котиба кирди. У билан бирга кабинетга гўёки баҳор кириб келди — ҳаммасқни француз атрининг ҳиди тутди. Бу атирни унга яқинда Владимир Сисоевич ўзи совға қилганди.

Котиба хипча белли, мовий кўзли, лўлиларникидек қўнғироқ сочли жувон. Унинг кўкраклари тоғорадан тошиб кетаётган ха-

мирдек кўпчиб турибди, калта юбкаси остидан оппоқ сонлар ўзини кўз-кўз қилади.

Владимир Сисоевич жувонни бағрига тортиб, сонларига шатаптилади. Жувон нозланди.

— Валичка!

— Лаббай, Владимир Сисоевич?

— Бугун кечқурун бўшмисан? Йўқ-йўқ, баҳона қидирма, қабул қилинмайди. Бир чақчақлашайлик. Сени соғиниб кетдим.

— Кўйинг-е, ҳар куни кўриб турибсиз-ку?

— Кўриш бор-у, ейиш йўқ, жонидан. Бугун, айниқса, иштаҳам карнай.

— Ундай бўлса, ёқимли иштаҳа! — қиқир-қиқир кулади жувон.

Шу вақт телефонлардан бири жиринглади. Кочубей гўшакни кулоғига олиб борар экан, котибага фазовий ўпич юборди ва қўли билан «бор, боравер» ишорасини қилди.

VIII. ШАҲЛО КЎЗЛАР ЮМ-ЮМ ЁШ ТЎКДИ

I

Гўзални нотаниш бир йигит оғушида қолдириб, бошқа воқеалар тасвирига киришиб кетган эдик. Шундан бери бир ойча вақт ўтди. Қаҳрамонимизнинг аҳволи не кечди экан?

Мана, яна ўша сирли кошонадамиз. Гўзал диванда, парку тўшакларга бағрини босиб ётибди. Ёнида курси қўйилган, курси устида жез ликопча, унда бир шиша хориж ичимлиги, бир дона биллур қадаҳ. Иймон бўйнига каманд бўлгувчи сочлар совуқ болиш узра парижон тўзғиган. Шаҳло кўзлар намли, гоҳ-гоҳ узун-узун киприклар узра марварид ёшлар думалайди. Жувон сархуш эди.

Совуқ хотиралар азоб беради, юрагини тирнайди. Барот деб ўйлагани бегона эркак экан. Нега унга қаршилиқ қилмади? Нега уни ҳайдашга ўзида куч топмади? Уйғоғу, лекин негадир ухлаётганга, туш кўраётганга ўхшайди. Балки ҳақиқатдан ҳам туш кўраётгандир?! Туш бўлса ҳам даҳшатли туш...

Эсида. Ўша биринчи куни тонгга яқин уйғониб кетди. Ўзини бегона эркак оғушида кўрди-ю, ҳайратдан қотди. Ҳамтўшак

эркакка кўрқа-писа назар ташлади. У донг қотиб ухлаб ётарди. Жувон оёқ учида юриб, эшик олдида борди. Итарди. Очилмади. Икки кўллаб ура бошлади. Ташқаридан аёл кишининг «Ҳозир», дегани эшитилди. Бу вақтда ҳамтўшак йигит ҳам уйғонди, юзида хавотирланиш белгилари кўринди.

Эшик очилиб, бека пайдо бўлди. Чироқни ёқди. Нимқоронғи хона ёришди. Гўзал лип этиб ўзини ташқарига олди. Орқадан беканинг мастона овози эшитилди:

— Қалай «почча»?

Йигит бошмалдоғини кўтариб, зўр ишорасини қилди, кийинишга тугинди.

Гўзал ташқари эшик олдида тўхтаб қолди. Эшикка кулф урилган, деразаларга темир панжара ўрнатилган. Жувон қафасга тушиб қолган қуш мисол типирчиласа-да, чиқиб кетолмайди. Ҳамон «Туш кўраппман, уйғонаман-у бу даҳшатлардан қутилам», деб ўзини ишонтирмоқчи бўлади. Орқадан келган бека жувонни она боласини эркалагандек елкасидан кучиб, юз-кўзларидан ўпади. Гўзал силтаниб, зарда қилади:

— Тегманг менга! Сизни яхши одам десам...

— Айтаверинг, қоқиндик, айтаверинг. Нима десангиз ҳам кўтараман.

— Қўшмачи экансиз...

— Нега ундай дейсиз, қизим?

— Бўлмаса, бу ишингизни қандай тушунса бўлади?

— Нима қипман?

— Яна «Нима қипман?» дейсиз. Ким ана у одам, бу ерда нима қилади?

Бека ҳиринглаб кулади:

— Ҳали танишиб олмадиларингми? Вой, жонгинамни қоқай сиз ёшларга. Аввал танишиб олиш ўрнига фақат муҳаббат билан шуғулланганда йигити тушмагур. Ҳой, Пўлатжон! — ичкаридан кийиниб чиқиб, тошойна олдида галстугини тўғрилаётган йигитга мурожаат қилди бека. — Нега ўзингизни таништирмадингиз? Бу одобдан эмас! Културний одамлар бундай қилишмайди. Ҳай, майли, қизим, хафа бўлманг. Мен ўзим таништира қолай — бу акангиз шаҳримизнинг энг бадавлат одами, катта бир ресурсларнинг директори Пўлатжон бўладилар.

Гўзални йигитнинг бадавлат эканлиги эмас, балки таниш қиёфаси ўзига тортди. Алп қоматли, кўркам, бошини мағрур тутарди. Таниш қиёфа, таниш одатлар. «Қасрда кўрганман уни, ким ўзи у?»

Жувон кўнглига келган фикрдан чўчиб тушди. У йигитга бошда-оёқ назар солиб чиқди. «Ўхшайди. Йўқ, бўлиши мумкин эмас! Мумкин эмас!!!»

— Фамилиясини ким дедингиз?

— Кимни сўрагисиз, қоқиндик, Пўлатжонними?

Гўзал боши билан тасдиқ ишорасини қилди.

— Ҳақбердиев. Чўлободда бу фамилияни билмаган одам йўқ. Оталари ҳам улуғ одам ўтганлар...

Беканинг охирги сўзларини жувон эшитмади. У ҳушидан кетган эди. Йигит уни озод кўтарди-да, беканинг ўз хонасига олиб кириб, диванга ётқизди.

— Унга нима бўлди, опа? — сўради Пўлат.

— Менга ростини айтинг, Пўлатжон, сизлар танишмисизлар? — саволга савол билан жавоб берди бека.

— Йўқ, умримда биринчи марта кўришим.

— Фамилиянгизни эшитиб, кўрқиб кетгандек бўлди. Балки бировга ўхшатгандир?

— Қайдам...

2

Гўзал қанча ухлаганини билмайди. Уйғонганида қалбида ғашликдан асар ҳам қолмаганди. Оғир пардалар бир четга суриб қўйилган, хона чароғон.

Рўпарадаги деворда катта-кичик ромларда суратлар илинган. Туриб томоша қила бошлади. Биттаси кўзига иссиқ кўринди. Во-ажабо! Ўзининг сурати. Қачон тушган эди бу суратга? Эслай олмади. Қулоқларида ҳар бири шапалоқдек-шапалоқдек зирақлар, бўйнида қатор-қатор маржон. Ҳам ўхшайди, ҳам ўхшамайди.

Хонага атир-упа анқиб бека кириб келгандагина ҳаслот осмонидан ерга тушди.

— Опа, бу кимнинг сурати?

— Меники. Йигирма йилча бўлди тушганимга.

— Жуда чиройли бўлган экансиз.

— Оҳ, оҳ, чиройли деган гап камлик қилади, офатижон бўлганман! — бека хандон уриб, Гўзални бағрига босди.

— Ҳозир ҳам жуда чиройлисиз.

— Кўнгиллик бермай қўяқолинг. Лекин мен ўз қадрини биладиган одамман. Худо менга ўн, балким юзта аёлга етгулик ҳусн

берган эди. Аммо мени шўрпешона қилиб яратган экан. Оҳ, тақдир не куйларга солмади, не ўйинларга солмади мени, — беканинг сурмали кўзларида ёш ҳалқалади. — Бир эмас, уч нафар қизимдан тирик айрилганман. Йигирма йилдирки уларнинг на ўлиги, на тиригини билмайман. Кажбахт қилиб яратгани учун худони қарғаб яшаяпман-у, аммо ундан бирон марта ҳам нажот сўрамабман. Ёш бир ерга бориб қолган чоғда худони кўп эслайдиган бўлиб қоларкан одам. Қизларим омонми, улар ўз бахтини топдими ё менга ўхшаб бахт улардан ҳам юз ўгирдим — менга қоронғи. Бир нарса аён — мени бутун умр қарғаб ўтишади. Ҳа, бунга уларнинг ҳаққи бор!

Бека ёноқларидан думалаб тушган кўзёшларини қўли билан сидириб ташлади-да, зўрма-зўраки табассум қилди:

— Қайғу — умрнинг зғови. Эрк берсанг, тўрт кунда еб битиради. Беш кунлик дунёда қайғу-ҳасратга чикора. Келинг, хайёмона май билан дунё ишларидан қўл ювайлик, — шундай деб бека жез ликопчада турган қадаҳларни тўлдирди. — Ичинг, кўнгил дардларига бундан яхшироқ дорини тополмайсиз...

* * *

Беканинг уйи мусофирхонага ўхшайди. Келиб-кетувчилар кўп, аксарияти ўғри мушукка ўхшаб пусиб келиб, пусиб кетади. Баъзан уйнинг ҳамма хоналари «меҳмон»лар билан тўлиб-тошади. Улар орасида ўн гулидан бир гули очилмаган қизлардан тортиб, шарти кетиб парти қолган, сатанг аёллар, алп келбат йигитлару тўридан гўри яқин бўлиб қолган чоллар ҳам бўлади. Уй эмас, баайни сирли сандиқ — ҳар кимнинг ўз дарди, ўз давоси бор бунда.

Гўзал қандай одамлар қўлига тушиб қолганини фаҳмлади. Аммо у ҳаммаша сарҳўш эди. Бирон бир тadbир қилмоқ учун ўтмаслашиб қолган зеҳни панд берарди. Аламини кўзёшлари-ю, хайёмона майдан оларди. Пўлатнинг тез-тез ташрифига ҳам кўникди. Бойвачча олиб келаётган совға-саломларга бир марта бўлса-да, қайрилиб қарамади. Улар бир уюм бўлиб бир четда ётибди.

Бека Пўлатнинг Гўзалга иштиёқи сўниш ўрнига борган сари алангаланаётганидан мамнун. Бойвачча ҳамёнини кенг очиб қўйди. Бека ўз мижозлари учун рангли телевизор, видеомагнитофон сотиб олди. Шу вақтгача топганини милиция, прокуратура ходимларининг оғзини мойлаб туриш учун сарфлаб, «синиш»дан

сақланиб келаётганди. Энди Пўлатнинг соясида «савобталаб корхона» фаолиятини ривожлантириш ҳақида ўйлай бошлади.

Осмонни қанчалик қалин булут қопламасин, кучли шамол уларни тирқиратиб ҳайдайди, шунда осмон артилган шишадек ялтираб кетади. Гўзал қалбидаги мунг, зеҳнидаги туманлик ҳам ўқтин-ўқтин тарқаб, умид қуёши чарақлайди.

— Нега мени ҳеч ким излаб келмаяпти? Дунёда мен шунчалик ёлғизманми?! Отам-чи? Отам оқ қилган, ўлмай туриб кўмган. Отажон, тақдир мендан зўр бўлса, мен нима қилай! Наҳотки сиз фарзандингизни беному нишон йўқ бўлиб кетишини истайсиз...

Гўзал пайдар-пай май сипқоради. Ғам денгизи қуриб, ўрнини жаннатий лаззат эгаллайди. Унинг учун энди гуноҳ ва савоб деган тушунчалар рангсиз бўлиб бормоқда эди...

IX. ҚОЧИШ

1

Соқчилар камерага ёприлиб киришди. Маҳбусларнинг қўлларига кишан уришди. Қора қонига бўялган икки маҳбусни олиб чиқиб кетишди. Темир қопқа яна гурсиллаб ёпилди.

Туйнуқдан тушиб турган ёруғликка қараб вақт бемаҳал бўлганини англади. Барот кўзларини чирт юмиб, бўлиб ўтган воқеаларни бир-бир эслашга ҳаракат қилди. Уни уйқу ўз оғушига олди.

Туш кўрди. Эшонгузар тоғи этагида, Саркашдарё бўйларида мол боқиб юрганимиз. Бирдан тоғ ўнгуридан бир тўп ёввойи одамлар чиқиб, Баротни ушлаб, қўл-оёғини боғлашди.

— Ўтда пишириб еймиз, — дейди ёввойилардан бири вишиллаб.

— Пишишини кутишга тоқатим йўқ, қорним оч, хомлигича ейвераимиз, — дейди бошқа бири қозиқ тишларини гижирлатиб.

— Мени сманглар, жон акалар, ана, қўйларимдан истаганингизни тутиб енглар, — деб ялинади Барот.

— Қўй гўшти ейвериб, қон босимим ошиб кетди, сени еймиз, — деб гувиллашади бир нечтаси.

Баротни ҳодага ётқизиб, остидан ўт ёқишади. Аланга баланд ўрлайди, йигитнинг қўллари жаз-жаз куяди. Тишини-тишига қўйиб, бақирмасликка ҳаракат қилади.

Тоғ қаъриданми, самоданми, қаерданлигини аниқ билмайди, хотиржам қилгувчи садо келади:

— Сабр қил, болам, сабр қил. Мен сенга қоғоздан қанот ясаб берама-а-н. Уч, баландроқ уч!

Барот қўлларини силкитади. Ўзи ҳам ҳайрон ҳолда кўкка кўта-рилади. Лекин нимадир зўр бериб оёғидан пастга тортади. Кучана-вериб қора терга тушди. Ниҳоят, ёввойилар кўздан ғойиб бўлишди.

— Лаънати одамхўрлар, қўлларимни куйдиришди, — деб қўлларини силайди. Шу алпозда уйғониб кетди. Ҳақиқатдан ҳам қўлларини бозиллаб оғриётганди. Кишан кесиб кетган бўлса керак.

Барот бир неча муддат туш таъбирини ўйлаб ётди. Уни мудҳиш ҳислар ўраб олди. Судсиз-сўроқсиз қамашгани етмагандек, ўлдирмоқчи бўлишгани нимаси? Унинг ўлими, албатта, «Мерседес»ли бойваччаларга керак. Ким улар? Ҳибсхонага қотиб юбора оладиган даражада қўллари узунми? Худо бир сақлади, яна сақлармикан?..

Кўрган тушининг таъбиридан сал бўлса-да, дили ёришди. Умид учқунлари пайдо бўлди. Лекин бу учқун ҳали арзимас даражада кичкина эди. Аммо кун ўтган сайин у ҳам сўна бошлади. Йигит тамоман тушкунликка тушган кунлардан бирида бир рус йигити билан икковини машинага солиб, аллақасёққадир олиб кетишди. Кўп юришди. Манзилга етишганда қош қорайган эди.

Машинадан тушиб, олдинда юришни буюришди. Йигитлар қабристонга келганликларини билиб, сергак тортишди.

Қабрлардан бири олдида тўхташни буюришди. Сўнг қўлларига белкурак тутқазилди:

— Ковланглар!

Бирпасда қоронғилик тушди. Милиционерлар қўл фонарлари билан ёритиб туришди. Яна анча фурсат ковлашди. Фонар ёруғида лаҳад оғзи қорайиб кўринди. Димоққа қўланса ҳид урилди.

— Энди биттанг лаҳадга тушиб, мурдани тортиб чиқ!

Рус лаҳадга тушди. Икковлашиб кафанланган мурдани суғуриб олишди. Милиционер ва яна икки-уч нафар фуқаро кийимидагилар биргаллашиб жасадни юқорига тортиб олдилар ва қабр четига ётқизиб қўйдилар.

Қоронғилик шу даражада қуюқлашдики, бир неча қадам наридаги нарсаларни кўриб бўлмай қолди.

— Фонарларни бу ёққа тўғрилаб, ёритиб турунглар, — дерди мурдани ёришга киришаётган эксперт.

Бир неча муддат экспертнинг гоҳо арра, гоҳо болта билан ишлаётгани эшитилиб турди. Бирдан вишиллаган товуш қулоққа чалинди, сўнг уни болта ушлаган экспертнинг фарёди босиб кетди. Мурданинг ёрилган қорнидан билакдек келадиган қора илон ўрмалаб чиқди-да, экспертнинг билагида қонли из қолдирганча тун бағрида кўздан йўқолди. Бу манзарани кўриб турганлар дуч келган тарафга тирқираб кетишди.

Барот биқинига теккан турткидан ўзига келди.

— Қочмаймизми? Кейин кеч бўлади.

— Кетдик!

Милицционерлар ўзларига келганда маҳбуслар бу ердан анча олислаб кетишганди.

2

Қочоқлар қабристон деворидан ошиб, зулмат қўйнига сингиб кетишди. Анча ергача сўзсиз чопиб боришди.

— Бўлди, бошқа чополмайман, — деди рус йигити ўзини таппа ерга ташлаб. — Бир пас дам олайлик.

Барот унинг ёнига ёнбошлади.

— Энди нима қиламиз? — сўради шериги ҳансираганича.

— Кўзларимга ишонмайман. Бари шундай кутилмаганда бўлдики...

— Бу ҳам бизнинг бахтимиз. Ростини айтсам, мен ҳам нима қилишни, қаерга боришни билмай турибман. Шошма, шошма! Мияга бир фикр келди. Ҳозирча шу яқин орадаги танишимникига борсак-чи? Ўзи жуда дилкаш, ишончли одам. Қалай, борасанми?

— Бирга қочдик, бундан кейин ҳам бирга бўламиз.

— Ундай бўлса, олға!

Қочоқлар қоронғиликда уларни ҳеч ким кўрмаслигини яхши билсалар ҳам эҳтиёткорлик юзасидан пана-пасқамдан йўлга тушдилар. Бир оздан сўнг осмоннинг бир четида баркашдек ой кўринди. Ҳаммаёқ сутдек ёришди. Олдинда насронийларнинг хоч ўрна-тилган қабрлари кўзга ташланди. Барот таққа тўхтади.

— Юравермайсанми?

— Қаерга келиб қолдик?

— Мусулмонларнинг мазоридан қочган эдик, насронийлар мазорига келиб қолдик.

— Бу ерда нима қиламиз?

— Мен айтган одам шу мазористоннинг қоровули... Мана, етиб келдик.

Йигитлар пастқамгина кулба олдида тўхташди. Деразадан жинчиروقнинг хира шуъласи тушиб турибди. Эшикни аста-секин тақиллатишди.

— Ким? — зардали товуш эшитилди ичкаридан.

— Максим тоға, бу менман, Андрейман.

Тамба сурилиб, эшик очилди. Ундан пахмоқ соқолли бош кўринди.

— Бир ўзингмисан? Ёнингдаги ким?

— Ичкарига кирайлик, ҳаммасини айтиб бераман, Максим тоға.

Қочоқларни киритиб юбориб, чол эшикни яна тамбалади.

— Қайси жин чалди сенларни, ярим тунда мазористонда санғиб юрибсанлар?

— Максим тоға, шунақа бўлиб қолди. Қамоқдан қочдик, — деди Андрей.

— Бир пас ўтирамиз-у, сўнг кетамиз, — деди шоша-пиша Барот, гўёки қария икковини ҳам ҳайдаб чиқараётгандек.

— Менга деса, бу ерда бир йил ўтирмайсанларми, — қўл силтади чол. — Фақат кейинги пайтларда ҳар қандай қаланғи-қасанғилар мазористонга серқатнов бўлиб қолишди. Бир худо билади улар бу ердан нима қидиришларини. Ана, яна битта машина кўринди.

Юк машинаси қоровулхонадан анча ўтиб тўхтади. Шофер жойидан жилмади, унинг ёнида ўтириб келган милиция формасидаги киши машинадан тушиб, гурс-гурс босиб қоровулхона томон кела бошлади. Йигитлар типирчилаб қолишди.

— Қочишни билган экансизлар, энди жим ўтиришни ҳам биллинглар, — деб койинди Максим тоға. — Милициянинг ўз дарди бор, сенларни бошига урсинми.

Чол ташқарига чиқди. Милиционер у билан нималарнидир гаплашди, гап орасида бир неча марта машина тарафга қараб-қараб қўйди. Кейин бурилиб кетди. Чол қоровулхонага кирди.

— Қани, йигитлар, хизмат чиқиб қолди, бажарамизми?

— Бажарамиз.

— Бўлмаса, кетдик. Манави кетмонларни ҳам олволинглар.

Максим тоға йигитларни қабристоннинг хилват бир четига эргаштириб борди.

— Мана шу ердан гўр қазिश керак, — дейди чол. — Жон керак бўлса, ҳеч нарса сўралмасин. Уқдиларингми?

Барот билан Андрей терлаб ишлашди. Саёзгина қабр тайёр бўлди.

Максим тоға машина томон кетди. Бироздан сўнг машина қабр яқинига келиб тўхтади.

— Йигитлар, қарашиб юборинглар, — деди милиционер машина устида туриб.

Шолчага ўралган мурдани кўтариб ерга олишди. Милиционер машина тепасида қолганидан фойдаланиб Андрей шолнинг бир четини кўтариб қаради. Машина чироқларининг ёруғлигида мурданинг мажақланган, қонга бўялган боши кўринди. Шоша-пиша шолни ёпди. Бунн Максим тоғадан бошқа ҳеч ким пайқамасди.

«Дафн» маросими тез тамом бўлди. Милиционер чолни бир четга тортиб йигитлар томонга ўқрайиб қараб қўяркан, сўради:

— Йигитларинг ишончли одамларми?

— Ишончли одамлар, — гапни қисқа қилди отахон. Шундан сўнг милиционер шофернинг олдига бориб нимадир деганди, у кабинада тутун олиб узатди.

— Айт, тилларини тийиб юришсин, — деб таъкидлади милиционер йигитлар ҳам эшитадиган қилиб. — Бўлмаса...

Машина орқа чироқлари кўздан гойиб бўлгунча зўраки гўржовлар қараб туришди. Биринчи бўлиб сукунатни Андрей бузди:

— Ўлай агар, бунақасини тушимда ҳам кўрмаганман. Сирли дафн маросими! Яна милиция назорати остида. На қариндош, на хеш-ақрабо. Бунда бир сир бор-ов?

— Шунга ҳайрон қолиб ўтирибсанми? — пўнғиллади чол. — Баъзан бир кечада уч-тўрт жасадни яширинча дафн қилишади. Сўраб-суриштирсанг, ўзингни ҳам қўшиб бирга кўмиб юборишади, зангарлар. Яхшиси «оқ туя кўрдингми — йўқ». Уқдингми?

— Уқишга уқдим, тоға, лекин миямга ажойиб бир фикр келди, — деди Андрей. — Агар мен прокурор бўлганимда, қанчадан-қанча сир-асрорларнинг калитини шу ердан — қабристондан қидирган бўлардим.

— Бўлмагур гапларни миянгдан чиқариб ташла-да, мана бунн оч, — деди чол йигитга тугундан икки шиша ароқ олиб узатар экан. — Шоввозлар, газакка шўр бодринг солишни ҳам унутишмапти.

— Нимада ичамиз, отакан йўқ-ку?

— Бошингга кўтар... Ҳа, баракалла. Қани, йигит энди сенинг навбатинг.

Галма-галдан ичиб, шишаларни бўшатишди.

— Мен сенга айтсам, оғайничалиш, ўликлар салтанатининг ўзига хос қонун-қоидалари бўлади, — деб сўзамоллик қилди Андрей. — Бугун унинг бир саҳифаси билан танишдик. Тўғрими, тоға?

— Тўғри.

— Сен билан шунча воқеаларни бошдан кечирибмиз-у, ҳали дурустгина танишиб ҳам улгурмабмиз, оғайничалиш, — деди Андрей Баротга қараб. — Дуруст йигит экансан. Менинг исмим Андрей. Олис Украинадан.

Барот ҳам ўз исмини айтиб, қўл узатди.

— Украина қасрда-ю, Ўзбекистон қасрда. Сен бу ерда нима қилиб юрибсан, деб сўрамайсанми?

— Балки ўзинг айтиб берарсан?

— Достоним узун. Эшитишга сабринг чидармикин?

— Сен билан гўристонда йиғлаб топишганмиз-а. Сенинг дардинг — менинг дардим, — деди Барот ўрис биродарининг ҳикоясини эшитиш учун қабрининг юмшоққина тупроғига ёнбошлар экан.

3

Андрей Кисёв яқинидаги Петуховка хуторида туғилган. Отаси ўзбек, фарғоналик, исми Ҳомиджон. Армия хизмати даврида уйланган.

Ҳомиджон хизмат қилаётган кўприклар қуриш полки баҳорги тошқин мавсумида қишлоқларни муҳофаза қилиш ишларида қатнашар эди. Чунки мартнинг охири, апрелнинг бошларида Днепр, Десна, Припят, Сейм дарёларида муз кўчиб, сув тошқинлари бошланади. Муз тиқилган жойларда дарёлар тошар, оқибатда минглаб гектар экинзорлар ва қишлоқларни сел босарди. Ана шундай хатарнинг олдини олиш мақсадида музни портлатиб, сув йўлини очар, «Амфибия» машиналари билан одамларни хавфсиз жойларга кўчириб қўйишарди. Ҳомиджон ҳам ана шу сапёрлар сафида эди.

Қаторасига икки йил петуховкаликларга ёрдамга келган Ҳомиджон шу ерлик Мария исмли қизни севиб қолди. Ўрта бўйли, қуралай кўз, икки ўрим сочи этагига тушиб турадиган дўндиққи-

на бу қизни кўрганда Ҳомиджон она юрти — Фарғона гузаллари-
ни кўргандек бўлди. Мария рус тилини ҳам яхши билмасди.
Ҳомиджон унга ҳам ўрiscани, ҳам ўзбекча гапиришни ўргата
бошлади. Мария яхши шогирд чиқиб қолди. Тез орада ўзбекча-
лаб «Мен сизни севаман», «Мен Фарғонага боришни истайман»,
деган сўзларни бийрон-бийрон гапириб, «устози»ни мафтун этди.

Сафар охирлаб, аскарлар Киевга қайтадиган кун келди. Ҳар-
бий техника, асбоб-анжом сафарга тайёр қилиб қўйилди. Фақат ко-
мандирнинг «Машиналарга!» деган буйруғини кутишяпти. Бутун
қишлоқ халоскорларини кузатиш учун йўл ёқасига кўчиб чиққан.

Мария Ҳомиджондан айрилгиси йўқ.

— Мени кут, албатта, келаман! — дерди Ҳомиджон.

— Қачон? Келадиган вақтингни айтиб кет, — дерди кўзлари-
дан шашқатор ёш тўкиб Мария.

— Ҳозир бир нарса деёлмайман. Лекин вақт топдим дегунча
қанот боғлаб учиб келаман.

— Мен сени, албатта, кутаман. Мен сенга ишонаман!

Аскарлар жўнаб кетишди. Мариянинг Ҳомиджон билан гапла-
шиб юрганидан рашк қилган дугоналари тилларига эрк беришди:

— Энди келмайди, сени ташлаб кетди.

— Келади!

— Бунақалардан кўпини кўрганмиз, келмайди.

— Кўрамиз...

Мариянинг дугоналарини рашкда ўлдириб, Ҳомиджон кел-
ди! Нафақат келди, балки Мариянинг ота-онасидан қизларининг
қўлини сўради.

Тўй ёзда, дарё соҳилида бўлиб ўтди. Тўйдан сўнг Ҳомиджон
яна қисмига қайтиб кетди. Хизматнинг охириги йили бошланган
эди. Ҳаш-паш дегунча бир йил ҳам ортда қолди. Бу орада Мария
эрига қуйиб қўйгандек ўхшайдиган ўғил туғиб берди. Болага
Андрей деб исм қўйдилар.

Бутун хутор Ўзбекистонга жўнаб кетаётган собиқ аскар оила-
сини кузатишга чиқди.

— Мария Сисоевна, хат ёзиб тур, бизларни унутиб кетма!

— Албатта, ёзаман.

— Мария, ўғлингни эҳтиёт қил!

— Ҳўп бўлади.

— Мария, сингилгинам, ўзбек қизлари эрингни тортиб олиб
қўйишмасин-а.

— Акажон, хотиржам бўлинг, эрини бериб қўядиганлардан эмасман.

— Мария! Ҳомиджон! Украинада Петуховка деган қишлоқ ҳам борлигини унутиб юборманглар. Келиб туринглар.

— Ҳўп, омон бўлинглар! Сизларни гўзал Фарғонада кутамиз...

Она қишлоқ. Уч йилда деярли ҳеч нарса ўзгармапти. Фақат хотин етаклаб келгани қариндошларига маъқул бўлмади. Айниқса, отасининг муносабатлари совуқ. У ҳатто неварасини бағрига босиб, суйишни ҳам эп кўрмади.

Аскар кўрдига келганларнинг изи узилиши ҳамон ота бомбадек портлади:

— Сен уругимизда ҳеч ким қилмаган ишни қилдинг! Энди мен не юз билан самоварга чиқаман? Одамларнинг кўзига қандай қарайман? Бу ҳақда ҳеч ўйламадингми?!

— Нима қилипман? Хотин олиш уятми?

— Уят! Ота- онанинг розилигисиз бир ғайридия хотинни изидаги боласи билан уялмай-нетмай олиб келганинг уят!

— Мақсадингиз нима? Нима қилай, дада?!

— Жўнатиб юбор!

— Боласи бор-ку?

— «Хотин йўлда, бола — белда», деган гап бор. Бунақа болалардан ҳали кўпини кўрасан.

— Ўйлаб гапираяписизми шу гапларни, дада?

— Жўнатиб юбор, қайтиб кўзим кўрмасин!

— Йўқ, дада, жўнатадиган хотиним йўқ!

— Жўнатасан!!

— Хотиним билан ўғлим сиғмаган ҳовлига мен ҳам сиғмайман. Хайр!

Бийқочди чўли. Бу ерга Ҳомиджон ўзини ўзи сургун қилди. Фарғонанинг сўлим боғларини чўлнинг жазирама иссиқларига, кўз очирмайдиган шамолларига, виж-виж чивинларига алмашди. Фақат унга, хотинига, фарзандига тинчлик керак эди, холос.

Механизациялашган кўчма колонналардан бирига кассирликка ишга олишди. Қўли тўғри, дили тўғри одамни ким ҳам ёмон кўрарди. Одамларнинг тийин-тийинигача санаб беради. Ҳамма мамнун, ҳамма рози.

Кўчма колоннага янги раҳбар келди-ю, ташкилотдан тинчлик йўқолди. Янги бошлиқ туяни тикка ютадиган балохўрлардан экан. Прорабларни сохта нарядлар тузиб, пул ёзишга мажбур қилар, бу

пулларнинг катта қисмини киссасига уриб, қолганларга арзимаган улуш ажратарди. Ишламаган тишлаб, ишлаган бармоқ сўриб қолаверди. Одамлар ўртасида норозилик кучайди. Ана шунда кимдир бу ҳақда республиканинг отахон газетасига шикоят ёзиб юборишни таклиф қилди. Шундай қилишди ҳам.

Шикоятни текшириш учун мухбир келди. Мухбир хатта имзо қўйганларнинг барчаси билан бир-бир учрашди, қўшимча маълумотлар олди. Мухбирнинг ким билан учрашгани, унга нималар дейишгани ПМК бошлиғига оқизмай-томизмай етказиб турилди. Бошлиқ аввалига мухбирни меҳмон қилиб, оғзини мойлаш пайида бўлди, қарасаки, у сотиладиганлардан эмас. «Сен менинг ошимни емасанг, мен сенинг бошингни ейман!» деган ниятни дилига тутди, аммо сиртига чиқармади.

Мухбир водий томондан экан. Ҳомиджон билан қарийб ҳамқишлоқ чиқиб қолди. Бир ҳафта давомида ПМКнинг ётоқхонасига бормай Ҳомиджоннинг вагон уйчасида ётиб юрди. Бундан колонна бошлиғининг ичидан қиринди ўтди. Унинг тахминича, мухбир тайёрлаган ҳужжатлар Тошкентгача етиб борса, иш судлик бўлади. Қандай бўлмасин, ҳужжатларни олиб қолиш керак. Аммо қандай қилиб?

Мухбир учрашадиган одамлари билан учрашиб, керакли ҳужжатларни тайёрлаб, кетадиган бўлди. Тонгда Ҳомиджон меҳмонни «Урал» мотоциклининг кажавасига миндириб, Чўлобод йўлига чиқариб қўйиш учун отланди.

Вақт пешиндан оғди ҳамки Ҳомиджондан дарак йўқ. Ваҳоланки, 20 километрлик йўлга бу вақтда икки марта бориб келса бўларди. Мариянинг дилига ғулув тушиб, икки-уч марта йўл бошига бориб, қараб келди.

Шомга яқин шумхабар келди. Чўлободнинг катта йўлидан анча берида, қум барханлари орасида Ҳомиджон мотоцикли «ЗИЛ» машинасининг тагига кириб кетибди. Мотоцикл ёнган. Ҳомиджон ҳам, ёнидаги йўловчи ҳам ўша жойда ёниб ўлган. Мотоцикл кажавасидан бир неча дона арақдан бўшаган шишалар топилган. «Мотоциклдагилар ғирт маст экан», деган гап тарқалди.

Шумхабарни эшитиб Мария сочлари тўзғиган, бир абгор ҳолатда авария бўлган жойга етиб келди. Жасадларни олиб кетишган, қум тепалик устида қуйиб, қорайиб кетган бир уюм темир-терсак қолганди.

Бечора аёл эрининг бўкканча ичмаслигини биларди. Кеча меҳмон билан озроқ ичса-ичгандир. Аммо мотоциклини идора

қилолмайдиган даражада маст бўлиши мумкин эмас. Гап бошқа ёқда. Тунда мезбон билан меҳмоннинг гапларига қулоқ солиб ўтириб, ПМК бошлиғига қарши қандайдир ҳужжатлар тўпланганини билиб олди. Ўшандаёқ юрагига ваҳима пусиб кирган, туни билан миғжа қоқмай чиққанди.

Мария тунда эшитганларини қогозга тушириб, прокурорга топширди.

— Эртага келинг, — дейишди.

Бундай эрталар эрталарга уланиб кетди. Натижа бўлмади.

— Эрингиз ўзи айбдор экан, — дейишди унга ниҳоят. — Унинг айби билан зўр фельетончи журналист ҳалок бўлди. Эрингизнинг бахти бор экан, ўлиб қутилди. Акс ҳолда бугун қора курсида ўтирган бўларди. Сизга маслаҳат шу — идорама-идора юриб одамларни ишдан қолдиришни бас қилинг! Бўлмаса, соф виждонли одамларга туҳмат қилганликда айбланиб, ўзингиз жавобгарликка тортиласиз. Буни дўстона маслаҳат ё расмий огоҳлантириш, деб тушунасизми — сизга ҳавола. Чиқинг!

Мария қулоқларига ишонмади. Ахир ҳозиргина «Чиқинг!» деб амр қилган одам шу кунгача унга далда бериб, қўллагандек бўлиб келаётганди-ку? Демак, бу ҳам сотилибди-да!

Эрининг қотиллари ўғлининг жонига ҳам қасд қилишдан тоймасликларини фаҳмлаб даҳшат ичида қолди. Ўз даъвосидан кечганлигини билдириб қўйиш мақсадида турли маҳкамаларга берган аризаларини қайтариб олди ва амалдорларнинг кўзи олдида йиртиб ташлади. ПМК бошлиғи мамнун тиржайди. У мақсадига етган эди.

— Болажоним, пешонамиз шўр экан. Кетамиз энди бу ерлардан, — деди бечора она ўғлининг бошини бағрига босиб. — Ғанимларнинг қўли етмайдиган ерларга кетамиз. Бир кун бўлмаса, бир кун отангнинг қабрини излаб келарсан. Ўшанда мен учун ҳам зиёрат қил...

Андрей ҳикоясини давом эттирди:

— Кунлардан бир кун онам мени бағрига босганча, бир сидра кийим, озиқ-овқат солинган кичкина тугунча билан йўлга чиқади. Йўловчи машина билан шаҳарга етиб олади. Яхши одамлар Украинага етиб олишимизга ёрдамлашадилар. Бу гаплардан мен роса йигирма ёшга тўлган куним хабардор бўлдим. Онам йиғлаб сўзлаб берди. Шундан бери отам қабрини зиёрат қилишни мақсад қилганман. Ниҳоят, онамдан ижозат тегди. Қанот боғлаб учдим.

Афсус, афсус, мен ўйлаганчалик осон эмас экан. Йўлда бор-будимни ўмариб кетишди. Ҳеч вақосиз қолдим. Ялиниб-ёлвориб бир кичкина корхонага вақтинчалик ишга кирдим. Мен ишга кирган ташкилотга ўғри тушди. Ҳе йўқ, бе йўқ, мендан гумон қилиб, қамаб қўйишди. Қамалишимнинг сабаби шу. Лекин ҳали бу ҳаммаси эмас. Онамнинг акаси — тоғам Ўзбекистоннинг қайсидир бир вилоятига ишга юборилган. Қасргалигини аниқ билмайман. Уни топишим керак. Сўнг отамнинг қабрини, албатта, излаб топаман. Топармиканман, сен нима деб ўйлайсан?

— Биз ўзбекларда «Яхши ният — ярим давлат», деган мақол бор, оғайни, ниятни яхши қилавер...

Х. ТЎЙДАГИ «ТОМОША»

I

Кўприк устидаги муштлашувдан сўнг Ҳафиз бир неча кун шифохонада ётишга мажбур бўлди. Тепки ёмон теккан экан — иягида чандиқ қолди.

У касалхонада кунларни бекор ўтказгани йўқ, муштлашув куни бирга бўлган «сулфати-чор»лари — Уйғун, Санжар, Абдини ёнига чақириб, «каратест»нинг суробини тўғрилаб қўядиган одам топиш ҳақида бош қотиришарди.

— Биттаси бор. Аммо-лекин катта пул сўрайди, — деб гап топиб келди Уйғун.

— Оғзидан чиққанини бермаган номард. Учраштир, ўша билан!

— Хўп, бўлади.

Учрашдилар.

— Қандай буюртма бор? — сўради учрашувга икки киши бўлиб келган кавказлик йигитлардан новчаси.

— Бир кишини қўрқитиб қўйиш керак.

— Шундай арзимаган иш учун бизларни овора қилиб юрибсизларми?!

— Башарти... одам ўлдириш бўлса-чи?

— Бу бошқа гап.

— Гап бундай...

— Клиент қамоқда ўтиргани ишни мураккаблаштиради, — деди «киллер». — Унинг чиқишини кутолмаймиз. Соққани каттароқ қилсанг, таваккал қилиб кўрамиз.

— Бу йигитча гап! Пулнинг ярмини ҳозир, қолганини буюртма бажарилгандан сўнг оласан.

— Қамоқхонага кириш осон эмас. Бунинг учун бир одамнинг оғзини мойлашимиз керак. У ҳам нақдига ўйнайди. Шунинг учдан икки қисмини ҳозир берасан.

— Ҳа, яхши. Фақат алдаб кетиш бўлмасин.

— Сен бизни ерга ураяпсан! Бизлар автобусларда юрадиган киссавурлар эмасмиз. Профессионалнинг сўзи-сўзи!..

Ҳафиз касалхонадан чиқасолиб, жўраларига қўнғироқ қилди:

— Алло?

— Улугбек, сенмисан? Бу мен Ҳафизман.

— Қаттан телефон қиляпсан?

— Уйдан.

— Табриклайман! Бутунлай жавоб беришдимми?

— Ҳа, бутунлай. Жўра, бир маишат қилайлик-а, роса эрикиб кетдим.

— Ваҳ-ваҳ, маишат деган тилларингдан ўзим ойнанай! Бор экансан-у!

— Бўлмаса, тез етиб кел. Санжар билан Абдини ҳам олиб кел!

— Ҳафиз ҳамсуҳбатининг жавобини ҳам кутмасдан, тугмачаларни босиб, яна рақам терди.

— «Соҳилбўйи» эшитади?

— Пўлат Қаюмовични чақириб қўйинг.

— Ким сўраяпти?

— Танишлариман.

Анчадан сўнг гўшакдан дўриллаган зардали товуш эшитилди:

— Ким керак?

— Пўлат Қаюмович, бу менман.

— Танимадим, кимсан?

— Ҳафизман.

Пўлат Қаюмовичнинг овозидаги дўриллаш ўрнини мутелик оҳанги эгаллади:

— Иби, Ҳафизжон, бу сизмисиз? Ассалому алайкум, укажон! Танимай қолибман, мингга кирасиз энди. Қалай, тузалиб чиқдингизми? Тунов куни бордим, дам олаётган экансиз. Безовта қилгим келмади.

- Айтишди, раҳмат. Сизга хизмат бор эди?
- Хизмат бўлса, бош устига.
- Бугун жўралар билан бир ўтиришмоқчи эдик.
- Яхши ўйлабсиз. Қайси зални тайёрлатай?
- Ҳамиша ўзимиз ўтирадиган кичик зални-да.
- Хўп, бўлади. Қачон келасизлар?
- Узоғи билан бир-икки соатлар ичида ўтамиз.
- Маъкул.
- Бозор-ўчар дегандек?
- Э, одамни уялтирманг-да, Ҳафизжон! Нарса кўтариб юриш сизга ярашмайди.
- Кўришгунча.
- Хайр, укажон, хайр...

2

«Соҳилбўйи» ресторани шаҳардан анча чекка жойда, табиатнинг бетакрор гўзал бир бурчаги — Саркашдарё қирғоғига яқин жойда бунёд этилган. Аслида бу жой вилоят казо-казоларининг дам олиш жойи эди. Маъмурий дабдабазликларга қарши кураш ҳақида ҳукумат қарори чиққач, ресторан ва оромгоҳ «халқ»қа қайтарилди. Шарқ меъморчилиги асосида қурилган ресторанда катта ва кичик заллардан ташқари йигирмага яқин маҳсус хосхоналар ҳам мавжуд эди.

Улардан баъзиларига стол-столдан ташқари юмшоқ мебеллар ҳам қўйилган, хуллас, истироҳат қилиш учун ҳамма шароит муҳайё этилган. Ойнаванд залга кирган киши Лотин Америкасидан олиб келинган ўсимликлар дунёсига тушиб қолади. Мармар ҳовузда сузиб юрган олтин балиқчалар дилни яшнатади. Кама-лак рангда отилиб чиқаётган фавворадан сув зарралари сачраб, денгиз соҳилларини ёдга туширади.

Рестораннинг Ҳафизга ўхшаган кунда-шунда миждозлари кўп. Улар ҳам шаҳарлик амалдорларнинг ўзлари ва уларнинг арзандалари. Пахтакор ёки чўпоннинг қовурғаси кўтармайди бу ерда дам олиб, тамадди қилишни. Бели бақувватроқ кишилар ресторанда никоҳ тўйларини ўтказадилар, бу билан ўзларининг нақадар замонавий, бой-бадавлат одамлар эканликларини кўз-кўз қиладилар. Умуман, бу жой Ҳафиз ва унинг жўраларига бекорга ёқиб қолмаганди.

Бугун кичик зал Ҳафизнинг ихтиёрида. Дастурхонда ҳамма нарсa тайёр. Чинни ликопчаларда йўғонлиги ўрта бармоқдай келадиган қўлбола сигара. Қаҳрамонларимиз ана шу сигараларни дастурхондаги барча нарсадан ҳам хуш кўришади.

Пастлатиб қўйилган магнитафондан Ҳафизнинг ўзи ижро этган севимли кўшиғи янграяпти. Йигитлар кўшиқ оҳангига тебранишади, кўзлар ярим юмилган. Бировнинг биров билан иши йўқдек гўё. Аммо бу вақтинчалик ҳол. Май ва сигара қонни кўпиртиради. Тиллар қичийди. Оёқлар тапир-туপুর рақсга тушиб кетади.

Бирдан катта зал томондан эстрада ногорасининг жаранглагани эшитилди. Хуш-хандон қийқириқлар янгради.

— Официант! — қичқирди Ҳафиз.

— Лаббай, ака?

— У ёқда нима бўлаяпти?

— Тўй.

— Келин-куёвми?

— Ҳа, келин-куёв.

— Чиройлими?

— Ким?

— Келин.

— Ҳали юзини кўрмадим.

— Бор, кўриб кел! Пўлат Қаюмовичниям чақир!

— Хўп, бўлади.

Пўлат Қаюмович куттириб қўймади. У ҳам бошлиғи, ҳам устози, ҳам бало-қазо келса ишонган қалқони, кимсан вилоят матлубот бошқармасининг раисининг арзандаси билан кўпдан бери дўст тутинган. Аслида Пўлатнинг «Соҳилбўйи» ресторанини қўлга киритишида амакисидан кўра жиянининг ҳиссаси катта бўлганди. Шунинг учун Ҳафизнинг тез-тез қуюшқондан чиқиб, хурмача қилиқлар кўрсатишига аҳамият бермайди.

Давра Пўлат Қаюмовични шодон қийқириқлар билан кутиб олди. У қўлидаги «Напалеон» конягини столга қўйди:

— Сизнинг соғлигингиз учун ичамиз, Ҳафизжон!

— Улуғбек, оч, қадаҳларга қуй! Бир қатра қолдирган...

Қадаҳлар майга тўлдирилди.

— Пўлат Қаюмович, акажонгинам, мен сизни ўзимдан ҳам кўпроқ ҳурмат қиламан. Шунинг учун қадаҳ сўзини сиздан эпитамиз.

— Раҳмат, Ҳафизжон, раҳмат! Мени сиз ҳурмат қилар экансиз, сизни худо ҳурмат қилсин. Абадий дўстлигимиз учун ичишни таклиф қиламан. Олайлиг-у, олдирмайлик, йигит ўлмайлик, дейман-да.

— Яш-ш-анг, ака! Бор бўлинг. Қани, йигитлар. Кетдик!

Кагга залда эстрада ногоралари юқори пардаларда гумбурадади.

— Официант!

— Қулоғим сизда, ака, эштаман?

— Қулоғинг ўзингга сийлов, мен айтганни нима қилдинг?

— Қайси айтганингизни?

— Келиннинг юзини кўриб кел, демабмидим?

— Кўриб келдим.

— Хўш, қалай, чиройлими?

— Келин бўлгандан кейин чиройли бўлади-да.

Кулишди.

— Кетсам майлими?

— Тўхтаб тур. Манавиларни менинг, йўқ, ҳаммамизнинг номимиздан келин пош-ша-га олиб бор! Тушундингми?

— Тушундим.

Официант патнис тўла ноз-неъматни кўтариб жўнади.

Кўшни залда нотаниш хонанда Ҳафизнинг кўшиғини бошлаб юборди. Ҳафизнинг назарида кўшиқ ниҳоятда нўноқлик билан ижро этилаётган эса-да, давра танимсиз олқишларди. Шу пайт патнис кўтариб, официант кириб келди.

— Мана, жавоб совғаси, — деди у патнисдаги нарсаларни столга олиб қўяркан. — Ҳафиз ака, сизга хат ҳам бор.

— Кимдан?

— Келин-куёвдан.

— Ундай бўлса, бу ёққа ол!

Ҳафиз юз-кўзига тушиб турган патила сочларини бир силтаб, орқасига ўтказди-да, хатга кўз югуртирди.

— Дикқат, дикқат! Ўқийман: «Ҳафизжон ака!» Во-ей, акажон деган тилларингдан. «Ҳафизжон ака, сизни машҳур эстрада хонандаси сифатида яхши биламиз ва ҳурмат қиламиз. Тўйимизда бир жуфт кўшиқ айтиб бериб, бизларни бахтиёр қиларсиз, деб умид қиламиз. Ўртоқларингиз билан даврамизга марҳамат қилишингизни сўраймиз!..»

— Хўш, бунга нима дейсизлар, борамизми?

— Албатта, борамиз! — бир овозда жўр бўлишди жўралар.

— Қани, бўлмаса, кетдик.

Даврабоши йигит даврага янги меҳмонлар ташириф буюришганини, улар орасида бир қанча халқаро фестивалларнинг лауреати Ҳафизжон ҳам борлигини эълон қилганида қий-чув бўлиб кетди.

— Келин ва куёв тўрани табриклаш учун сўз эстрада юлдузи Ҳафизжонга! — деб эълон қилиб юборди даврабоши одамларнинг тоқатини-тоқ қилмасдан. Унинг гапларини маъқуллаб эстрада гумбурлади.

Ҳафиз қўлларини кўксига қўйиб, аввал келин-куёв тарафга, кейин бошқаларга таъзим бажо этиб, микрофонни олди:

— Санъатимизнинг азиз шинавандалари! Ҳурматли келин-куёв! Аҳли давра! Сизларнинг талабларингизга мувофиқ мен ҳозир ўзининг энг сара қўшиқларимни шу кечанинг қўштирноқ ичидаги айбдорлари бўлмиш келин ва куёвга тўёна қилмоқчиман!

Қўшиқнинг илк сўзлари янграши билан даврада ажойиб жонланиш бошланди. Ширакайф йигит-қизлар даврада йўрғалай кетишди. Кимдир Ҳафизнинг киссасига пул тикди. Буни кўриб, бошқа бири ўз дўшисини хонандага кийгизиб, иккита ўн сўмликни қистирди. Шундан сўнг қистир-қистир авж олди. Пул дегани қордек ёғди.

Ҳафиз давра айланиб, қўшиқ айта-айта келин-куёвнинг олди-га келди. Ёшлар санъаткорнинг ҳурмати учун ўринларидан туриб, таъзимга эгилдилар. Ҳафиз киссасидан бир ҳовуч пул олиб, ҳамон таъзимда турган келин-куёвнинг бошидан сочиб юборди. Бўлди чапак, бўлди қий-чув. Ҳафиз куёвни даврага, ўйинга таклиф этди. Йигит ноилож, даврага чиқди.

Бир пайт Ҳафиз куёвни давра ўртасида қолдириб, муқом билан йўрғалаб, келиннинг қошига келди. Унинг бошидан пул сочди. Бу гал уни олқишловчилар унча кўп эмасди. Қиз ийманиб, ерга қадар эгилар, шилқим хонандадан қутилиш учун дугоналарининг пиёжига тикиларди. Ҳафиз келинчакнинг билагидан маҳкам ушлади-да, даврага тортиб чиқарди. Сўнг қўлидаги микрофонни дуч келган тарафга улоқтириб, оппоқ фариштадек келинчакка ёпишиб, дуч келган еридан ўпа кетди.

Қий-чув кўтарилди.

Эстрада ногораси бир даранглади-да, тинди. Кўпчилик бўлиб келинни Ҳафизнинг қўлидан ажратиб олишди. Хонанда маст тудек тўрт томонга ташланиб, бировни сўкади, бировни уради. Бошқалар ҳам ҳақларини қолдираётганлари йўқ. Келин кўрқув-

дан дир-дир титрайди. Этагигача йиртилган оқ либос остидан кумушдек бадани очилиб қолганини ҳис этмайди. Бу манзарадан эркаг-у аёл уятдан ёниб, кўзини олиб қочибга уринади. Кимдир костюмини ечиб, қизнинг елкасига ташлади.

Пўлат Қаюмович томонларни мурасага келтиргунча анча овора бўлди. Келиннинг отаси савдо ходими ва бунинг устига Ҳафизнинг амакиси билан анча-мунча танишлиги бор экалиги-ни тасодифан билиб қолмаса иш расво бўларди.

Хуллас, ҳаммаси силлиққина якун топди...

XI. ПОЛКОВНИКНИНГ ШАҲСИЙ АГЕНТИ

I

Қорабоев Кочубейдек қудратли рақиб билан ярашиб олган бўлса-да, кўнглининг бир четдаги ғашлик камаймади. Айниқса, ДАН инспектори Қаландар Шарипов (Лўли) нинг сирли ўлими милиция учун шармандалик, душманлари учун дастак, баҳона! Қорабоевнинг ўзи учун фожиа! Фожиалиги шундаки, Кочубей энди уни истаган пайтида эшак қилиб хоҳласа тўқим солиб минади, хоҳласа — яйдоқ. Айтди-ку «Нўхтанг қўлимда!» деб. Тўғри, улар ярашдилар, аммо кекчи амалдор уни ҳеч ҳам кечирмаслигини сезиб турибди. Полковникни ер билан битта қилиш учун қўлидаги далиллар ҳали старли эмасга ўхшайди. Далиллар старли бўлган кун полковник Қорабоевнинг кун битади.

— Йўқ, ўртоқ Кочубей, чучварани хом санабсан! Икки оғиз ширин сўзларинг эртага заҳарга айланишини, елкамга қоққан «меҳрибон» қўлларинг бўғзимдан олишини кутиб ўтирадиган лақма йўқ! Сен шохида юрсанг, мен баргида юраман. Кўрамиз, ким-кимнинг бошини ер экан!

Қорабоев ички нидосига қулоқ тутди:

— Хўш, сен Владимир Сисоевич Кочубей ҳақида нималарни биласан?

— Порахўрлигини. Эшназар Жўраевдан порага «Волга» олганини.

— Бу яхши. Пора олганини исботлайдиган ҳужжатларинг борми? Гувоҳлар-чи?

— Ҳозирча йўқ.
— Афсус.
— Аммо бўлади.
— Дуруст. Яна нималарни биласан?
— Мансаб сотиш жиноятининг ташкилотчиларидан бири эканлигини.

— Қани далил?
— Ҳозирча йўқ. Топаман. Кўнглим сезиб турибди.
— Кўнгилни ҳужжатга тикиб бўлмайди. Ўзинг шундай дейсанку. Сенга бир маслаҳат берайми?

— Қулоғим сенда?

— Кочубей ва бошқа рақибларингнинг босган ҳар бир қадамини кузатиб юриб, сенга айтиб турадиган одам керак. Ана шунда ҳозиргидек ер чизиб ўтирмайсан, ҳужумга ўтасан.

Қорабоев йўқотган нарсасини топиб олган боладек қувониб кетди. Кўнғироқ тугмасини босиб, навбатчи милиционерни чақирди ва унга яқинда ишга келган лейтенантни ернинг остидан бўлса ҳам топишни буюрди.

2

Шуҳрат милиция мактабини имтиёзли диплом билан тамомлади. Шу сабабли қасрга бориб ишлаш ҳуқуқини унинг ўзига ҳавола қилишди.

— Чўлободга юборишларингизни сўрайман, — деди ёш офицер ҳеч иккиланмасдан. Ваҳоланки, унинг учун пойтахт милициясининг ҳамма эшikleri кенг очиб қўйилганди.

— Яхши ўйлаб кўрдингизми? Тошкентда қолиб ишлаш имкониятингиз бор.

— Пойтахтда ишлаш қочмас, ҳозир оғир участкаларда ишлаб тажриба орттиришимга рухсат этишларингизни сўрайман.

Тошкент қасрда-ю, Чўлобод қасрда! Сўққабашлиги сабаб «ит ётиш, мирза туриш». «Пахтазор» маҳалласидаги кўп қаватли уйдан берилган хонада яшайди. У хизматга тонг саҳарда кетиб, хуфтонга яқин қайтиши сабабли қўшнилари билан танишиб улгургани йўқ. Ҳатто рўпарадаги 8-квартирада кимлар яшашини ҳам дуруст билмайди. Доим дуч келган ошхонада тамадди қилади, кўпинча ишга берилиб кетганидан, овқатланишни ҳам унитади. Ана шундай пайтларда бир пиёла чой ва қотган нон билан кифояланиб қўяқолади.

Назарий билим кучли бўлгани билан ҳаётий тажриба кам бўлса қийин экан. Шу соҳада милиция мактаби берган билимлар ниҳоятда ғариблиги яққол сезилади. Ана шу кемтикни тўлдириш, саволларга жавоб топиш учун мук тушиб, китоб варақлайди. Хуллас, вақтида овқатланмаслик, кўп ишлаш, чўлдан эсадиган гармосел Шуҳратнинг ўз ибораси билан айтганда уни «оппоққина, лўмиллаган боладан қоп-қора саҳройи»га айлантириб қўйди. Аммо бу қийинчиликлар ўткинчи эканлигига, олдинда уни яхши кунлар кутишига ишонарди.

Шуҳрат ҳунар-техника билим юртида тарбияси оғир болалар билан суҳбат ўтказаятганда участка нозири ҳаллослаб кириб келди.

— Тез бўлинг, сизни бошқарма бошлиғи полковник Қорабоев икки соатдан бери қидиртираяпти.

— Тинчликми?

— Ҳеч нарса дейишмади. «Ер остидан бўлса ҳам топ!» деган буйруқни олдим-у, бу ёққа чопдим. Шуҳратжон, биронта амалдорнинг боласига қаттиқ-қуруқ гапириб қўйганингиз йўқми?

— Йўқ. Нима эди?

— Ўзим шундай...

Бошқарма бошлиғининг қабулхонасида беш-олти киши навбат кутиб ўтирарди. Шуҳрат уларга салом берди-да, навбатчи милиционерга полковник Қорабоевнинг чақириги бўйича келганини айтди.

— Қаерларда юрибсиз? Суриштирмаган жойимиз қолмади, — деди старшина кўлидаги ишини бир четга қўйиб, селектор тугмасини босди:

— Ўртоқ полковник, лейтенант Миролимов келди. Кутсинми?

— Кирсин!

Шуҳрат кириши билан полковник ҳузуридаги майор билан хайрлашди.

— Ўртоқ полковник, лейтенант Миролимов буйруғингизга мувофиқ етиб келди!

— Салом, лейтенант.

— Салом, ўртоқ полковник!

— Хўш, қани, мана бу ёққа ўтир-чи.

Шуҳрат полковник кўрсатган юмшоқ стулга ўтирди. Чўнтагидан ён дафтарини ва ручка олиб, топшириқни ёзиб олишга чоғланди.

— Ёзишингнинг кераги йўқ, — деди Қорабоев, Шуҳратнинг рўпарасига ўтиб ўтираркан. — Гап бундай...

Милиционер бўлиш саккизинчи синфгача Шуҳратнинг тушига ҳам кирмаганди. Бир тасодиф туфайли шу касбга рағбат пайдо бўлди.

Шуҳрат қишлоқ боласи. Қишлоғи Тошкентгача бир қадам. Қўй-қўзи, сигир-бузоқ дегани ҳар бир ҳовлида бор. Қишлоқнинг икки тарафи пахтазор, бир тарафи шаҳарга туташ. Трамвайнинг охирги бекати кўриниб туради. Ана шу ерда мол боқиш учун кафтдеккина яйлов бор. Мактабга бормай қолган болаларни комиссия келиш хавфи бўлса, муаллимлар шу ердан топишади.

Шуҳрат ҳам навбати келса тенгқурлари сингари чиқиб, бир кун мол боқиб беради.

Кун энди пешиндан оққан пайт. Шуҳрат «Сариқ девнинг ўлими» саргузашт китобига боши билан шўнғиган. Онда-сонда бош кўтариб, молларга кўз югуртиради-да, сурувдаги битта-яримта «тартиббузар»га рогаткадан «ўқ»узади. Сўнг яна китоб саҳифаларига шўнғийди.

Бола яйловга «Жигули» келиб тўхтаганини ҳам сезмай қолди. Машинадан икки киши тушиб, молларга оралади. Иккови биттадан семиз қўйни ушлаб, машина тарафга юришди. Қўйларнинг таъсир-тусуридан Шуҳрат бошини кўтариб қаради. Қаради-ю, машина юкхонасига қўйларни тиқаётган одамларни кўрди. Турасолиб ўша ёққа югурди. Унгача машина қаттиқ газ бериб жойидан қўзғалди. Ўнгир билан ўралган яйловдан фақат битта йўлдан чиқиб кетса бўларди. Шуҳрат ана шу йўлга қараб чопди.

— Тўхта, қўйларни қолдириб кет!

Чопиб бораяпти-ю, кечқурун бўладиган кўнгилсизликларни ўйлайди. Қўли ўз-ўзидан чўнтагидаги рогаткани олади. Залворли тошни рогаткага солиб, отишга чоғланади.

Машина тикка бостириб келаяпти. Тўхташ хаёлига ҳам келгани йўқ. Бола машинанинг олд ойнасини мўлжалга олиб «ўқ» узди. Қарсиллаган товуш эшитилди ва ҳавога минглаб оппоқ капалакчалар кўтарилди. Бу машина ойнасининг дув тўкилган синиқлари эди.

Бола ўзини аранг четга олиб қолди. У ҳозиргина турган ердан «Жигули» ярадор йиртқиқдек ўкириб ўтди-да, биланглаб бориб, йўл четидаги тутга урилди. Тут машинани икки қадам наридаги жарга қулашдан сақлаб қолди.

Шуҳрат қишлоққа бориб бўлган воқеани айтиб берди. Одамлар етиб келишганда дабдала бўлган машинадан аранг чиқиб

олган, афт-ангори қон икки ўғри қўлтиқлашганча кетиб борарди. Уларни ушлаб, милицияга топширишди.

Кунлардан бир кун ўқувчиларни мактабнинг мажлислар залига тўплашди. «Район милициясининг бошлиғи келган», деган миш-миш тез тарқалди. Шуҳратнинг ранги қочди, юраги гуп-гуп ура бошлади. Қўрқаётганини сир бермасдан, бошқалар қатори йиғилиш залига кириб, бир четдан жой эгаллади.

Мажлис ҳайъатида семиз милиционер, мактаб директори ва яна икки-уч нотаниш киши жой олган. Мактаб директори сўз олди:

— Ҳурматли болалар, азиз касбдошлар! — деди у овозидаги ҳаяжонни босолмай. — Районимиз милициясининг бошлиғи бугун сизлар билан учрашиш учун мактабимизга ташриф буюрдилар. Ташриф сабабини сизларга ўзлари айтиб берадилар. Марҳамат!

Милиция бошлиғи бир неча марта томоқ қириб олди. Ҳар доим жиноятчилару тартиббузарлар, олибсотарлару товламачилар билан гаплашавериб, нутқи ҳам дағаллашиб кетган милиция бошлиғи рўпарасида битта ҳам гуноҳкор, ўғри, муттаҳам ўтирмаганлиги сабабли гапни нимадан бошлашни билмай шошиб қолди. У бегуноҳ одамларга қаттиқ тегиб кетиши мумкин бўлган сўзларни бир четга қўйиб, бисотидаги чанг босиб ётган ширин сўзларни танлаб-танлаб гапира бошлади:

— Азиз ўқувчилар, муҳтарам педагоглар! Донишмандлардан бири «Ҳал қилувчи паллада тўғри қарор қилишдан қаҳрамонликкача бир қадам», деб айтган экан. Қаҳрамон бўлиш учун «урушда қатнашиш керак», деб ўйлайдиган кишилар хато қилдилар. Турмушимизда қаҳрамонлик учун ҳамма вақт ўрин бор. Кўпинча орамызда юрган қаҳрамонларни сезмаймиз. Улар ҳеч қачон қилган ишлари билан мақтанмайдилар.

Милиция бошлиғи муштира йўталиб олди-да, давом этди:

— Кўп вақтдан бери халқ мулкини талаш билан шуғулланиб келган жиноятчилар қўлга олинди. Мол ўғирлашга мослашган бу ўғрилар беш йил ичида фуқароларнинг 50 бош қорамолини, 300 га яқин майда шохли қўй-эчкисини ўғирлаб кетишган. Ўғирланган молларни бозорларда ўтирган ҳамтовоқ қассоблар орқали сўйиб сотишган. Жойларда уларнинг шериклари бўлган.

Милиция бошлиғи муштира йўталиб олди-да, залга сўзсиз кўз югуртирди. Сўнг:

— Миролимов Шуҳрат деган бола бу ёққа чиқсин, — деб эълон қилди. Болалар гув этиб туриб, залдан Шуҳратни қидира бош-

лашди. Нафақат болалар, балки муаллимлар ҳам саросимага тушиб, шивир-шивир бошланди:

— Ўғриларга шерик эканми? Вой, писмиқ-ей!

— Мактабимиз шаънига яхши бўлмади-да.

— Милиция бошлиғининг ўзи келганида гап бор экан-да, а?

— Шошмай тур, ҳозир ҳаммасини билиб оламиз.

Шуҳрат нима қиларини билмай қолди.

— Саккизинчи «а»дан Миролимов Шуҳрат, қасрдасан? Ўрнингдан тур, — деди мактаб директори.

Шуҳрат тўпланганларнинг нафрат, ачиниш, лоқайд нигоҳлари остида юриб олдинга чиқди.

— Энди район ички ишлар бўлимининг буйруғини ўқиб эшиттираман, — деди милиция бошлиғи, папкасидан қоғоз оларкан. — «Буйруқ. Кўп вақтдан бери халқнинг қўй-эчкисини, сигир-бузоғини ўғирлаш билан шуғулланиб келган...»

Шу ерга келганда милиция бошлиғининг томоғи хириллаб қолди. У қоғоздан бош кўтариб, сув сўради. Залда шивир-шивир кучайди:

— Бечора отасига жабр бўладиган бўлди. Бировнинг ҳақига хиёнат қилмаган одам эди-я.

— Одамни билиб бўлмас экан-да, а?

— Ҳозир қамармикин ё...?

— Қизиқмисан, бошқаларга ўрнак бўлсин учун шу ернинг ўзида қўлига кишан уриб, олиб кетишади.

— Анави фуқаро кийимидагилар ким?

— Жиноятчи жуда кучли одам бўлса керак, деб кўпчилик бўлиб келишгандир-да.

— Жим, эшитайлик.

Милиция бошлиғи сув ҳўплаб, буйруқни ўқишда давом этди: — Кўп вақтдан бери социалистик мулкни талон-тарож қилиб, халқнинг молини ўғирлаш билан шуғулланиб келган ўғриларни қўлга олишда қаҳрамонлик намунасини кўрсатгани учун олтинчи сон мактабнинг ўқувчиси Миролимов Шуҳратга район ички ишлар бўлимининг ташакурномаси эълон қилинсин ва унга қимматбаҳо совға топширилсин. Шуҳратдек ўғилни тарбиялаб етиштирган унинг ота-онасига, мактаб жамоасига миннатдорчилик изҳор этилсин!»

Милиция бошлиғи Шуҳратни бағрига босиб, «Ташакурнома» ва совғани топширди. Келганлардан бири фотомухбир экан — бу лаҳзаларни чирқ-чирқ сураатга олди.

Ҳозиргина нафратдан ёниб турган зал қий-чув бўлиб кетди. Шуҳратнинг синф раҳбари, бошқа муаллимлар галма-галдан сўз олиб, Шуҳрат билан фахрланишларини таъкидлашди.

Бир ҳафтадан кейин вилоят газетасида Шуҳратнинг каттагина сурати ва «Рогатка билан ўғриларга қарши» деган мақола босилиб чиқди. Шу воқеа бўлиб юқори синфларнинг битирувчилари ялписига милиция мактабида ўқиш истаклари борлигини билдиришди. Фақат Шуҳрат бу ҳақда лом-мим демади. Чунки у ҳали саккизинчи синфни тамомлаётган эди-да.

Армия хизматидан қайтгандан сўнг Шуҳрат милиция мактабига имтиҳон топширди.

* * *

Полковникнинг Шуҳрат билан яккама-якка суҳбати бир соатдан кўпроқ давом этди. Шуҳратнинг биографияси, ўзини тутта билиши, мантиқли фикр юритиши Қорабосвга маъқул бўлди. У топшириқни қайта-қайта тушунтирди:

— Фақат мен билан ишлайсан, — деб ўнинчи бор такрорлади у. — Мендан бошқа ҳеч кимга қандай топшириқни бажараётганингни айтмайсан. Топшириқ фош бўлса, оқибати жуда хунук бўлади. Вазиятга қараб мустақил иш кўришингга рухсат этаман.

— Хўп бўлади, ўртоқ полковник!

— Лейтенант Миролимов, топшириқни бажаришга киришинг!

— Хўп бўлади, топшириқни бажаришга киришаман. Кетишга рухсат этинг?

— Рухсат...

XII. АРПА ЭККАН, АРПА ЎРАДИ

I

Пўлат бир неча кундан бери бедарак. Демакки бека қуртдек санаб олаётган даромаднинг тагига сув кетди. Бойвачча ҳар савар келганида Гўзални бошқа мижозларга кўрсатмасликни ялиниб сўрарди.

Эски қадрдони Эшназар раис билан суҳбатлашиб ўтирар экан, беканинг дилига шум фикр келди. Раис қуруқ қўл билан қайтса яхши бўлмайди. Гўзални унга тортиқ қилади!

Бека пундай қарорга келишини кутиб тургандек эшик қўнғироғи жиринглади. Бирпасдан сўнг остонада Пўлат кўринди.

Бека у билан совуққина саломлашди:

— Қизимиз меъдаларига урган экан, бир оғиз билдириб қўймайсизми? Зўр харидор чиқиб турибди, илиб кетади-я.

Пўлат сапчиб тушди:

— Ким у харидор? Мен тирик эканман Гўзал мендан бошқаники бўлмайди!

— Ҳо, шундайми? Сиз ялло қилиб юрасиз, биз сизнинг молингизга қоровуллик қиларканмизда?

— «Тирикчилик-тирриқчилик» деган гап бор, опа. Тирикчилик важдан Москва, Ленинград томонларга айланиб келдим. Қуруқ қўл билан келганим йўқ. Мана, манави сизга, манави унга, — шундай деб Пўлат дипломатдан эндигина удум бўла бошлаган икки кийимлик ялтир-ялтур матони чиқариб, аёлнинг елкасига ташлади, қўлига бир даста пул тутқазди.

Севинч шамоллари бека юзидаги тунд булутларни тирқиратиб ҳайдади. Сурмали кўзлар яна порлаб кетди.

— Ҳазилниям билмайсиз, Пўлатжон, — деди аёл уни шошириб. — Парингиз ўз хонасида.

Гўзал хаёллар уммонига ғарқ бўлиб ўтирганда хона эшигида Пўлат кўринди.

«Оҳ, яна келди. Энди келмас, деб қувонгандим. Бу оламда мендан-да расво бўлган одам бормикан. Менга нимадир бўлганга ўхшайди. Кўрдим дегунча тилимга қулф тушади. Биламан, ичаётганим шарбат эмас — оғу, оғу аралашган шарбат. Бари шунинг иши. Баданимдан қувватни, ақл-ҳушимни олиб қўйди. Ҳушим тушга, тушларим ҳушга ўхшаб қолаяпти. Танграм, тилимга бурроликни, ақлимга равшанликни қайтар. Шармандалик бозорига солгунча жонимни ол!»

Жувон келувчининг ҳурматига ўрнидан қўзғалди, жой кўрсатди.

— Жонидан, сизга нима бўлди, ғамгин кўринасиз? — ялтоқланди йигит.

«Сиз менинг ўғай ўғлим бўласиз, дейинми? Демасам кейин ҳеч вақт айтолмайман. Ҳозир айтаман!»

— Мен сиздан баъзи нарсаларни сўрамоқчиман. Фақат ростини айтинг? — деди Гўзал ерга боқиб.

— Бош устига, сўранг?

— Кимсиз?

— Менми? Қизиқ бўлди-ку. Ҳазиллашмаяпсизми?

— Йўқ, ҳазиллашмаяпман. Кимсиз, қасрликсиз, отангиз ким. Шулар ҳақида билмоқчиман.

— Бор-йўғи шуми?

Жувон индамай ерга қаради.

— Исмимни биласиз. Фамилиям Ҳақбердиев. Отам раҳматли бўлганлар. Эшонгузарда райкомнинг биринчи котиби бўлиб ишлаганлар.

Гўзалнинг ранги бўздек оқарди.

— Пўлат ака...

— Лаббай, жонидан?

Гўзал бошқа сўз дейишга улгурмади. Ташқаридан аёл кишининг шанғиллаб қаргангани, эркак одамнинг болохонадор қилиб сўкинаётгани эшитилди.

Пўлат ирғиб турди. У шанғиллаётган аёл ўз хотини эканлигини овозидан таниб, типирчилаб қолди. Ташқарида нимадир гурсиллаб йиқилди, нимадир синди. Шовқин авжига чиқди.

— Билдирмай чиқиб кетишнинг иложи борми?

Жувон ўрнидан туриб йўл бошлади. Пўлат ташқари эшик олдида қўлини паҳса қилиб, гапираётган хотини билан қайниси Қиёмиддинга кўзи тушди-ю, ўзини панага олди. Бека чақирилмаган меҳмонларнинг йўлини тўсиб, ичкарига киритмасликка уринаётганди.

— Ошхонага кириш. Ҳовли тарафга деразаси бор, — шивирлади Гўзал қалт-қалт титраб.

Яна бир дақиқа кечикса, Пўлатни кўриб қолишарди. Опа-ука уйга бостириб киришди. Бека Пўлатнинг деразадан тушиб, деворга сапчиганини ва ими-жимида ғойиб бўлганини кўриб қолди. У энди ўзини босиб олди.

— Эрим шу ҳовлига кириб кетганини ўз кўзим билан кўрдим, — деб бир гапни тўтидек такрорларди Пўлатнинг хотини.

— Эрингнинг уддасидан чиқмасанг, мен айбдорманми?! — пешкирлик қилиб бақирди бека.

— Гапни чўзма, поччамни топиб берасанми, йўқми?! — кекирдагини чўзди ука.

— Поччангни мендан эмас, опачангдан сўра, хезалак!

— Нима!? У нима деди, эшитдингми опа? Ўлдириб қўяман ҳозир! — йигитнинг қўлида пичоқ ялтиради. Бека бақириб ўзини дуч келган хонага урди. Опа-ука орқасидан чопди. Бироқ хонадаги манзара олдида учовлари ҳам таққа-тақ тўхтаб қолишди.

Ишқ ўйинлари билан банд, ёши бир ерга бориб қолган эркак ва 22-23 ёшлардаги қиз кутилмаган ташрифдан саросимага тушганча қотиб қолишган. Эркакни ўзининг поччаси деб ўйлаган Қиёмиддин уни орқасидан қаттиқ тепди. Бечора дивандан гумбурлаб ерга ағдарилди. Рашкчи аёл эса бу ерга нима учун келганлигини ҳам унутиб, қўллари билан юзини бекитди.

Бу саросимадан фойдаланган бека сирғалиб даҳлизга чиқди ва телефонга ёпишди. Опа-ука эшитсин учун бақириб гапира-бошлади:

— Мелисами? Тез етиб келинглар! Икки безори уйимга кириб олиб, пичоқ билан пўписа қилаяпти. Адресимми? Ёзинг...

Уй эгасининг бақириб милицияни чақиривиши аёлнинг ўтакасини ёриб юборди. У укасининг қўлидан ушлаб эшикка қараб тор-тқилай бошлади:

— Тез кетайлик бу ердан. Мен адашганга ўхшайман.

Қиёмиддин опасининг юзига тарсаки тортиб юборди:

— Аҳмоқ! Чолни кўрсанг бобом дейсанми? Сенинг гапингга кирган ҳам аҳмоқ.

Бека ҳамон зўр бериб милиция билан «гаплашарди»:

— Қочиб кетишаяпти. Тезроқ келинглар!

Қиёмиддин қўшмачининг рўпарасида тўхтади-да, бош эгди:

— Опа, билмабмиз. Кечиринг. Манави аҳмоқнинг гапига учиб...

— Уялмасдан кечирим ҳам сўрайди-я, юзсиз...

Қиёмиддин қўлидаги қайрилма пичоқни буклаб, чўнтагига тиқди, сўнг опасини олдига солганча, шошиб чиқиб кетди.

2

Эшназар раис бугун вилоят марказида бўладиган йиғилишга қатнашиш учун отланар экан хотини институтнинг охирги курсида ўқиётган қизи Гулшодани кўриб қайтишни қайта-қайта тайинлади.

Йиғилишдан сўнг ота қизининг ётоқхонасига борди. Қизи қаергадир чиқиб кетган экан. Ҳатто дугоналарига ҳам қаерга боришини айтмапти. Бундан раиснинг дили ғашланди. Шу ерда кутишга қарор қилди. Кутавериш тоқати-тоқ бўлди. «Балки қишлоққа кетгандир», деган илинж дилида ғимирлай бошлаган шубҳаларни бир оз ҳайдади. Олиб келган нарсаларини қизининг хонадош дугоналарига қолдирди-да, ётоқхонадан чиқди. Ҳафта-

нинг ўртасида Гулшода қишлоққа бормасди. Демак, бугун ҳам бормади. «Бўлмаса, қасрга кетган?» Ана шу саволларга жавоб тополмай чолнинг дили сим-сиёҳ. Бири-биридан хунук хаёллар ёпирилиб кела бошлади.

— Падарингга лаънат, энди кун бўйи кайфиятсиз юрадиган бўлдим, — деб пўнғиллади раис. Бошлигининг тез-тез овоз чиқариб ўй суришларига ўрганиб қолган шофер йигит кўз қирини ташлаб қўйиш билан чекланди. «Демак, раис бугун кайфиятини тўғрилаш учун шаҳарда қолади. Жуда яхши, «Болта тушгунча кунда дам олиб туради», деб қувонди. Шофернинг қувончидан хабар топгандек «УАЗ» ўйноқлаб кетди. Бечора йигит ҳаяжондан газ педалини қаттиқроқ босиб юборганди. Раис кўзини очиб, койинди:

— Кўзингга қарасанг, ўласанми?

— Айбдорман, раис бува. Лекин ҳар сафар ана шу кўчадан ўтсам, машинам манзилига етиб келган тулпордек ирғишлайди. Ҳеч сабабини билолмадим-да.

Раис шоферининг шумлик қилаётганини билди. Муюлишдан ўтилса, баланд ғиштин ҳовлининг олдидан чиқилади. Эшназар раис бу ҳовлида ўзининг энг сара вақтларини ўтказган. Бу ҳовлига йиғлаб кирган раис доимо кулиб чиқарди. Шофер йўлни атайин шу томондан олиб хато қилмаганди. У бошлигининг юзига савол назари билан қараб қўйди.

— Ҳа, яхши, — деди раис баҳридили очилиб (қизи ҳақидаги хунук ўй-хаёллар қандай пайдо бўлган бўлса, шундай тез унутилганди). — Мени тушириб кет. Қачон келишни ўзинг яхши биласан. Фақат бировга лом-мим дея кўрма.

— Янгамдан бошқага айтсам нон қорнимга урсин, раис бува.

— Каллангни сапчадек узиб ташлайман.

— Бошим йўлингизга тикилган, раис бува.

— Маҳмадана бўлма. Тўхтат машинангни.

* * *

Гулшода раиснинг кенжа фарзанди. У шўх-шадлод ўсди. Она койиса, ота: «Боланг бўлса, шўх бўлсин, шўх бўлмаса, йўқ бўлсин», деб қизининг ёнини оларди. Бунинг устига Гулшода ғоятда жозибали, ҳинд кино юлдузларига ўхшайди. Шундан бўлса керак, рақсни жон-дилидан яхши кўради. Айниқса, арабча рақсга тушиб, белидан пастроғини ликиллашиб ўйнаганда йигитлар-

нинг охи саридан тутун чиқиб кетарди. Ана шу қиз туфайли у ўқиётган институт бадий гуруҳи вилоят танловларининг муттасил ғолиблигини қўлдан бермай келаётганди.

Эшназар раис қизига ортиқча бино қўйиб, хато қилаётганини бугун қалбдан ҳис этди. Қизи кечаги шалдир-шулдур қизча эмас, эркак зотининг кўзини ўйнатадиган, малаксифат офатижон эди. Уни тезда эрга узатмаса, юзини ерга қаратиши мумкинлигини туйгандек бўлди.

Таниш дарвоза қўнғироғининг тутмачасини босар экан, нохуш ўй-хаёллار чолни тарк этди. Олдинда ўқилавериб ийиғи чиққан муҳаббат достонининг қизиқ-қизиқ боблари кутмоқда эди уни.

Маҳфуза кўп йиллик жазманини қучоқ очиб кутиб олди. Эр-хотинлардек бағрига тортиб, ўпишиб кўришди.

— Қайси шамоллар учирди, раис?

— Сенинг шамолнинг-да.

— Ҳай, ҳай, кўз тегмасин, йигитчалардек яшариб кетибсизми?

— Э, қаерда дейсан, бу турмуш дегани пачағимни чиқариб ташлади. Қани энди, бир думалаб ҳеч бўлмаса йигирма ёшга яшарсам.

— Мен-чи, мен ҳамми?

— О, сен ҳозир ҳам ҳар қандай сулувни бир чўқишда қочирасан.

Маҳфуза Эшназар раисдан кўп яхшиликлар кўрган. Айниқса, райкомнинг биринчи котиблиги йилларида ёрдами кўп теккан. Мана шу данғиллама уй, ғиштин деворли боғ-ҳовли жой ана шу бойваччанинг пулига сотиб олинган. Маҳфуза жазманининг яхшиликларини қўлидан келганча қайтаришга ҳаракат қилди. Гоҳо ўзи, гоҳо онаси ўпмаган қизларни топиб келиб, қўйнига солади.

— Хўш, раис, сўраганнинг айби йўқ, нима сб, нима ичмоқчилар?

— Кўнгил «онаси ўпмаганидан бўлсин» деяпти.

— Олдинроқ айтиб қўйганларида «ест» қилиб қўярдим. Лекин ҳозир ҳам биттаси бор, онаси ўпмаганлар унинг олдидан ўтаверсин.

— Ростданми?

Аёл жавоб беришга улгурмади. Кутилмаганда биз сал юқорида тасвирлай бошлаган воқеалар бошланиб кетди. Эшназар раис ўзини панага олди. У бу ерда бунақа кўнгилсизликлар ҳар куни бўлмаса ҳам онда-сонда бўлиб туришини яхши биларди.

Ярим соатча давом этган можаро тугади. Маҳфуза раис ўтирган хона эшигини очди:

— Қирчинингдан қийилгурнинг шанғиллашини қаранг. Лекин қайтиб келмайдиган қилиб юбордим.

Шу пайт рўпарадаги эшикдан раисга таниш одам — қизининг домласи, талакал профессор чиқди. Галстути қийшайиб кетганидан, костюмининг тугмаси паст-баланд қадалганидан унинг қанчалик шошилаётганини фаҳмласа бўларди. У итдан қочган гадойга ўхшаб ўзини ташқари эшикка урди. Бир пасдан сўнг профессор чиққан хона эшиги яна очилди ва ёшгина жувон чиқди. Уни кўрди-ю, раис чаён чаққандек салтиб турди. Рўпарасида кун бўйи қидириб тополмагани — қизи Гулшода турарди!

* * *

Гўзал можаролар шу билан тугади, деб ўйлаганди, беканинг хонаси тарафдан қаттиқ-қаттиқ гаплар эшитила бошлади. Аввал шапалоқ товуши, сўнг аёлнинг йиғлагани кулоққа чалинди. Нимадир синди, кимдир қочди, кимди қувди.

— Бу сенинг ишингми, Маҳфуза?! Ростини айт, сенинг ишингми? Қилган яхшиликларим эвазига мукофотингми бу?! Икковингни ҳам ўлдириб, ана шу уйнинг ўртасига кўмиб кетаман! Фақат ростини айт!

Беканинг йиғламсираган товуши кулоққа чалинади:

— Нима... сиз бу қизни танийсизми?

— Қизим! Менинг қизим бўлади!

— Вой, менгина ўлай! Лекин қасам ич десангиз, қасам ичман, бу ишга мен аралашмаганман. Ўзлари топишишган.

— Кўпдан берими?

— Йўқ, биринчи марта келиши (ким билади, балки жазманини ҳовуридан тушириш учун бека атайлаб шундай дегандир). — Бўлар иш бўлди, бўёғи синди. Уриб-сўкканингиз билан фойдаси йўқ. Баттар гап-сўзга қоласиз.

— Бу кунимдан ўлганим яхши эмасми, Маҳфуза? Айт, нима қилай?

— Э, ким айтади сизни кўпни кўрган, илоннинг ёғини ялаган одам деб. Бор, қизим, сен ичкарига кириб, уёқ-буёғингни тўғри-лаб ол. Ҳа, раис, бунинг битта йўли бор. Одам чиқса, дарҳол жўнатиб юборинг. Айтишган-ку «Қизинг бўлса эрга бер, қутил балосидан», деб.

— Уни энди ит олармиди! Менинг обрўйим нима бўлади?

— Ҳай, ҳай, ундай деманг. Сиздек бадавлат одам билан қуда бўлишни орзу қилиб юрганлар сон мингтадир. Қолаверса, ҳозир шундай дўхтирлар борки, уч-тўрт қорин туққанларни ҳам қизга айлантириб беришади. Бундан ташвишланмасангиз ҳам бўлади.

Орага бир оз жимлик чўқди. Сўнг раиснинг синиқ товуши эшитилди:

— Маҳфуза, ростингни айт, сен ҳақиқатдан ҳам ана унинг менинг қизим эканлигини билмасмидинг?

— Қасам ичайми?

— Йўқ, керак эмас. Лекин сир шу ерда қолсин. Мени биласан-а?!

— Хотиржам бўлинг. Бу ҳовлидан ҳанузгача кўчага гап чиқмаган, бундан кейин ҳам чиқмайди...

ХІІІ. ХАЗИНА

І

Гўзал ўғилчасини пистафуруш Норгул момога «Кечгача олиб ўтиринг», деб қолдириб кетганида ёз эди, ёз ўтиб, куз кирди.

Момо уззу кун Гўзалнинг йўлига қарайди. Кўнглига ҳар хил гумонлар келади. Ҳаромдан туғиб, чақалоғини ахлат яшиқларига ташлаб кетганлар, бўғиб ўлдирганлар, тириклай кўмиб юборганларни кўрмаган бўлса ҳам эшитган. Аммо Гўзални қоралашга тили бормади. «Бояқиш бир балога гирифторм бўлди-ёв, йўқса шу вақтгача ўлик-тиригининг дарағи чиқарди», деган гумон кун сайин кучаяди.

— Аянг келади, болам, албатта, келади, — деб овутади Бахтиёрнинг бошини силаб. — Аянг шакаладлар, ҳолвалар, мошинлар олиб келади, болам.

Бу сўзларнинг маъносига тушунмаса-да, бола йиғлашдан тўхтайдди, кампирнинг оғзига анграйиб қарайди.

Норгул момо болани бағрига босади, кўзларига ёш қуйилиб келади. Ўз ўғилларини эслаб, чуқур хўрсинади.

Норгул момо чоли билан уч ўғил ўстиришди. Ўзлари смай уларга едиришди, киймай кийдиришди. Мўмин-қобил бўлиб ўсган ўғиллар уйланишгач ўзгарди-қолди. Айниқса, каттаси хо-

тиннинг қули. Биринчи бўлиб ўшаниси рўзгорини бўлак қилиб, кўчиб кетди. Укалар ҳам ундан ўртак олишди. Оқибатда каттагина ҳовлида тўридан гўри яқин чолу кампир сўппайиб қолишди. Сал ўтмай чол ҳам бандаликни бажо этди. Ана шунда момо аҳволи фожиали эканлигини англаб етди. У тугунчасини кўтариб тўнгич фарзанди Тўйчиникига борди.

— Она, келинингиз сизга ҳам, менга ҳам кун бермайди, — момонинг ташрифининг сабабини англаган ўғил. — Ажрашай десам, ўртада болалар бор. Сиз яхшиси... укамларникидан бирикнига бординг.

Кичик ўғиллар ҳам хотинларидан ўтиб, «бери кел» дейишолмади. Момо уйига қайтди. У миждаларига қалқиб чиққан ёшини сидириб ташлар экан, ўлгунча болаларининг эшигига ёрдам сўраб бормасликка аҳд қилди.

Шундан бери момо гоҳ оч, гоҳ тўқ, бир амаллаб умргузаронлик қилиб келаяпти. Балки тунлари йиғлаб қилган таваллолари ижобат бўлиб, Оллоҳнинг ўзи унга Бахтиёржонни юборгандир!

Болани олиб қолган кундан бери момонинг кўнгли тўқ. У ёлғиз уйда ўлиб қолишдан ҳам қўрқмайди энди. Тонг отгандан кун ботгунча болага андармон. Ювади-тарайди, едиради-ичиради. Пистафурушлиқдан тушадиган тўрт-беш сўмни ҳам болага сарфлайди.

— Ҳа, неварам, оч қолдизми?

Бола оч қолган. Аммо бугун егулик ҳеч нарса йўқ. Қўлга илин-гудек нарса бўлса сотиб, пул қилмаса бўлмайди. Шу мақсадда қазноққа кирди. Эски лаш-лушлар кўп-у, аммо улар кимга ҳам керак. Боши қотиб, нима қилишни билмай турганди, деворда илиғлик, чолидан қолган жун чакмонга кўзи тушди. Раҳматли чолидан нишона. Шамоллатиб қўй, деган мақсадда қўлини узатиб, чакмонни олмоқчи бўлганди, мих суғирилиб, чакмон билан бир бўлак кесак гуп этиб ерга тушди. Яширин туйнукнинг бир чети кўриниб қолди. Момо шоша-пиша қоқсуяк қўллари билан кесакларни кўчирди. Таваккал қилиб қўлини туйнукка тикди ва у ердан зил-замбил сопол кўзачани тортиб олди. Момонинг мажолсиз қўллари кўзачани кўтаришдан ожиз эди. Кўзача гурс этиб тошга урилди. Сопол парчалари билан бирга атрофга тилла тангалар ҳам сочилиб кетди.

Момо кўзларига ишонмайди. Шошганидан гоҳ ташқарига чопиб чиқади, гоҳ ичкарига югуриб киради. Бир оздан сўнг туш кўрмастганига, оёғи остида сочилиб ётган нарсалар тилла ва ку-

муш тангалар эканлигига иқрор бўлди. Момо ўзини қўлга олиб, кўп вақтдан бери чанг босиб ётган чироқни артиб, пилигига ўт тутди. Чироқ кўтариб қазноққа кирди. Ер билан битта бўлиб ётган тангаларга гўёки жон кирди — ғариб кулба шифтларида юзлаб шуъла ўйнай бошлади.

— Бу неварагинам туфайли! — деб вайсарди бир пасда миллионерга айланиб қолган пистафуруш. — Бахтиёржонимнинг қадамлари ёқди. Кечалари йиғлаб қилган тилакларимни худойим эшитди. Шукр! Даргоҳига минг карра шукр! Энди неварагинамни бекбаччалардек едириб-ичираман, алвон-алвон кийинтириб, кўзгинамнинг қуртини ўлдираман!

Момо ўзини босиб олгач, хазина ҳисобини олишга қарор қилди. Тилла тангаларни бир томонга, кумушларини иккинчи томонга уя бошлади. Саводи ҳаминқадар бўлганидан саноғи мингдан ўтгандан сўнг адашиб кетаверди. Саналмаган тангалар саналганидан икки-уч ҳисса кўп эди.

— Бор-е, санаб ўтираманми, — қўл силтади момо. — Сана-санг, баракаси кетармиш.

Момонинг хуш кайфияти гўдакка ҳам кўчган. У ҳовучларини тўлдириб-тўлдириб, тангаларни тўрт томонга сочади, ўз қилигидан ўзи мамнун, қийқириб кулади. Момо эса ундан-да масрур.

2

Хазинани саранжомлаган Нормул момо қўлидан келганча тоат-ибодат қилган бўлди. У ҳамон туш кўраяпман, деб ўйлар, ўзини чимчилаб-чимчилаб оларди. Ахир бу ҳовлида оз эмас — эллик йилдан ортиқроқ яшаган эди-да. Раҳматли чолининг ота-бобоси ҳам, ўзининг ота-бобоси ҳам қўл учиди кун кўрган одамлар бўлишган. Демак, тиллалар улардан қолмаган. Бўлмаса, кимники?

Қаҳрли йигирманчи йилларнинг охирлари. Мамлакатда кулоқлаштириш давом этаяпти. Бой-бадавлат одамларнинг ерсуви, уй-жойи, мол-мулки тортиб олиниб, ўзлари бегона кўчларга бадарға қилинаяпти. Бойларнинг ҳовли-жойлари йўқсилларга олиб берилаяпти. Мулла Умар исмли ўзига тўқ одамнинг ҳовлиси Нормулнинг бўлажак қайнотасига — фаол батракка тегади.

Нормул ва чоли бу ҳовлида ярим аср умргузаронлик қилишди. Яхши кунларни ҳам, ёмон кунларни ҳам бошдан кечиришди. Тилла нари турсин, қора пул ҳам орттиришмаган. Фарзандлари

ҳам бири икки бўлишга улгурмай, рўзгор қилиб чиқиб кетишганига анча бўлган. Демак, бу тиллалар Мулла Умар деган бойдан қолган. Момо бу одамнинг отини эшитган-у ўзини кўриш насиб этмаган. Айтишларича, сургундан қайтиб келмаган экан. Ҳа, аниғи шу. «Оллоҳ бу бойликларни мендек ғариб-у бенаво бир бандасига насиб этган экан-да!»

Момо кўзларидан шашқатор ёш оқизиб, қоқсуяк қўлларини дуога очди:

— Ё парвардигорим, очимда ҳам, тўқимда ҳам сенинг шукрингни қилганман. Нопшукурчилик қилмайман, узун умр бердинг, яна шукр. Оллоҳим, менга яна озроқ умр бер. Болаларимдан кўрмаганимни одамлардан кўрдим. Уларнинг нон-тузини кўп едим. Туз ҳақини қиёматга қолдирма, парвардигорим!

* * *

Момо бу ишлардан фориғ бўлгач, биринчи навбатда Гўзалнинг ота-онасини қидирб топишга жазм қилди.

Яқин-яқинларгача ҳам эшонгузарликлар бир-бирини яхши танирди. Шаҳарга айланганидан сўнг ҳам энига, ҳам бўйига кенгайди. Ўн икки маҳаллада етмиш-саксон минг одам яшайди. Ҳар бир маҳалла аҳлининг ўз касб-кори бор. Бири темирчилик, иккинчиси дурадгорлик, учинчиси қандолатпазлик, тўртинчиси эгарсозлик билан шуғулланади. Кулолчилик, қассобчилик, баққоллик касблари билан шуғулланадиган маҳалла-гузарлар бор. Бу маҳалла-гузарларнинг одамларининг исмига касб-ҳунарини қўшиб айтмаса, биров танимайди. Момо Гўзални фалончи ҳалвогарнинг қизи деб эшитганди, тўғри ҳалвогарларнинг маҳалласига йўл олди. Сўраб-сўраб Сирож бобонинг уйини топиб борди.

Момони йигирма ёшлардаги сулуvgина қиз қарши олди. Қошқўзларидан Гўзалнинг синглиси эканлиги кўриниб турарди.

— Қизим, менга Сирож бобонинг ҳовлилари керак эди. Бир бола шу ҳовлини кўрсатди. Адашмадимми?

Қиз сергакланди. Оҳорли кўйлак кийган, бошига қордек оппоқ рўмол ўраб олган, сўзлари ўктам кампирга бошдан-оёқ кўз югуртирди. Сўнг ўзининг қилиғидан уялганча жавоб берди:

— Адашмадингиз, моможон, Сирож бобонинг уйлари шу бўлади.

— Худога шукр. Қизим, Сиз Гўзалоининг кимлари бўласиз?

— Сингиллари. Вой, сиз опамни танийсизми?

— Танийман, қизим, танийман. Дадангиз уйдадилар?

— Ҳозир келиб қоладилар. Қани, уйга кириңг.

Момо тараддудланди:

— Шу ерда ўтирақолайлик, қизим.

Қиз бир пасда ўрик тагидаги сўрига кўрпача ташлади, дастурхон кўтариб чиқди. Момо гапни нимадан бошлашни билмай иккиланиб қолди. Қизни ваҳима босди.

— Опамларга бир гап бўлганми, момо? Нега индамайсиз?

Момонинг юраги шув этиб кетди. Демак, Гўзалдан буларнинг ҳам хабари йўқ. Яхшиси, қизга индамагани маъқул. Чол келса, ўшанга айтади.

— Моможон, бир нарсани биласиз, ниманидир мендан яшира-япсиз. Опамларга бир нарса бўлганга ўхшайди?

Энди айтмасликнинг иложи йўқ!

— Қўшни турамиз. Анча вақтдан бери кўринмай қолди опангиз...

Кампир сўзини охирига етказолмади. Ҳовлига эшак етаклаган чол кириб келди. Сўрида ўтарганларни кўриб, тўхтади.

— Мақсуда қизим, ма, эшакни оғилга боғлаб чиқ, — деди чол. Қиз эшакни етаклаб кетди.

Салом-аликдан сўнг Сирож бобо момога савол назари билан боқди. Авзойидан бўй етган қиз бор ҳовлида бегона аёлнинг сандирақлаб юриши унга маъқул келмаётганлигини пайқаш мумкин эди.

— Хуш кўрдик, меҳмон. Келинг?

— Сирож бобомисиз?

— Балли, ўша менман.

— Мен қизингиз Гўзалоининг қўшниси бўламан.

— Менинг ундай қизим йўқ!

Момо ҳангу манг бўлиб қолди. Адашиб, бошқа одамникига келиб қолибман, деган хаёлга борди. Ундай деса Мақсуда...

— Мен оқ қилганман уни.

— Э, ҳа, бундай демайсизми.

— Хўш, нима ишингиз бор эди? Гўзал хўскорликка юбордими!? Бориб айтинг, менинг отимни қайта оғзига олмасин!

— Мени ҳеч ким юборгани йўқ, — деди момо ҳам зарда билан. — Гўзалои менга боласини қолдириб, Чўлободга бориб келаман, деб кетганига уч ой бўлди. То-ҳануз келмади. Шунга дарақлаб келган эдим.

Отанинг ичидан нимадир узилгандек бўлди. Аччиқ устида қизини қарғгани, оқ қилдим, кўк қилдим деб вағиллагани билан ун-

дан кечиb кетолгани йўқ. У туну кун Гўзални йўлдан урганларни қарғайди, боласига инсофу тавфиқ тилайди, номус кучлилик қилиб ўзини бир бало қилиб қўймасайди, деб ваҳимада юради. Демак... отанинг ўйлагани олдига келибти-да! Ё ўзини ослан, ё...

— Уч ойдан бери бедарак дейсизми?

— Ҳа, уч ойча бўлиб қолди.

Эшакни оғилхонага боғлаб чиққан Мақсуда ҳам бу гапни эшитди.

— Опам! Опажоним!! — чинқариб юборди қиз.

— Ўчир, товущингни! — бақирди ота.

— Ўчирмайман! Опамнинг бошига сиз етдингиз. Сиз ўлдирдингиз опажонимни.

Шовқинга ичкаридан бошига дакана рўмол ташлаган кампир ҳансираб чиқиб келди.

Норгул момо билан қўл учида кўришди-ю, гап нимадалигини англаб етгач, чолга қўлини пахса қилиб бобиллай кетди:

— Мақсуда тўғри айтади — Гўзалнинг бошига ўзингиз етдингиз! Уни ёмон отликқа чиқарган ўзингиз. Онаси ёмон бўлган бўлса, боласида нима айб? Шайтон йўлдан урмаган одам бор эканми дунёда. Пушти камарингиздан бўлган гулдек қизингизнинг жонига оро кириш ўрнига йиқилганни тепган қилдингиз; қарғадингиз. Яна беш вақт намоз ўқийдилар бу кишим.

— Ҳой, кампир. чакагингни ўчир! Сен ҳам ўлганнинг устига чиқиб тепма. Мен сўккан бўлсам, ичим куйганидан, жоним ачиганидан қилгандирман.

— Ҳамма нарсa ҳам эви билан бўлса яхши.

— Кел, бу ёққа ўтир. Мен-ку мияси айниган бир одамман. Балки сендан бир ақлли гап чиқар?

Норгул момо бўлган воқсани ётиғи билан гапириб берди:

— Мен англашимча, қизингиз Чўлободга қайинларини қидириб кетган бўлиши керак. Бундай десам, шу кунгача нега дарағи йўқ...

Бу саволга ҳеч кимдан жўяли жавоб чиқмади. Чолнинг олпоқ соқолларидан бир неча томчи ёш думалаб тушди. Буни кўриб Мақсуда пиқ-пиқ йиғлашга тушди. Отасининг ёвқур қарашидан сўнг жим қолди.

— Подадан олдин чанг чиқарманглар, — деди ўзини анча босиб олган бечора ота. — Мен Чўлободга ўтиб қайтаман. Кейин бир гап бўлар. Ҳа, айтганча, қизим, сен онанг билан бориб, жиянингни олиб келинглар. Бечора момо анча қийналиб қолган кўринадилар.

Норгул момо бундай бўлишини кутмаганди:

— Неварангиз менга ўрганиб қолди. Онаси келгунча меникида турақолсин.

Бобо рози бўлди.

— Майли, момо, биздан қайтмаса, худодан қайтсин, — деди ота қўлининг орқаси билан намланган кўзларини артаркан...

XIV. ВИСОЛ ВА АЛАМ. МАЙОРНИНГ КЎЗ ЁШЛАРИ

I

Валентина соатига қаради — шеф, яъни Владимир Сисоевич келадиган вақт бўлганди. У хона деразаларини ланг очиб юборди. Деразадан кузакнинг этни жунжиктирадиган мусаффо ҳавоси ёпирилиб кирди.

Қош қорайиб, одам одамни танимайдиган даражага келган бўлса-да, кўча чироқлари ёқилмаган. Тунлари кундузгидек ойдин бўладиган шох кўчада яшайдиган Валентина бундай қоронғиликдан сиқилади. Аслида бу кўчалар фақатгина байрам кунларигина ёритилишини у жуда яхши билади. Қари жазман бу уйни айнан ана шунинг учун ҳам танлагандир, балки?

Кўча муюлишида машина чироқлари кўринди. Машина уй рўпарасига етганда тўхтади. Тормознинг таниш ғийқиллаши эшитилди. Кимнидир тушириб, йўлига кетди.

Ҳаммаёқ зим-зиё бўлгани сабабли ҳеч ким кўринмайди, аммо шип-шип юриб келаётган оёқ товушлари қулоққа чалинади. Бу Владимир Сисоевич эканлигига Валентинада шубҳа қолмади. У эшик олдига бориб, шартли қўнғироқ чалинишини ва қудратли жазманини кутиб олишга тайёр бўлиб турди.

* * *

Валентина эр кўрган жувон. Эрдан ажрашган, обком ходимлари учун ажратилган шаҳарчадаги коттежда ёлғиз ўзи яшайди...

Ёш жувон ўйнасам-кулсам, дейди. Эрида эса уни ўйнатиш учун вақт етишмайди. У пахтачилик илмий тадқиқот институти-

да илмий ходим бўлиб ишларди. Умри колхоз-совхозларда ўтарди. Чигит икки кулоқ бўлиб чиққандан бошлаб кеч кузгача даладан бери келмайди. Аллақандайдир дефолиант устида ишлаётганмиш. Шайтони зўр Валентина эса аламига чидай олмай момикдек тушакда тикан устида ётгандек ағнаб чиқади. У ҳақиқий эркаклар хотинларини бунчалик зориқтириб қўйишмайди, бунга уларнинг ҳақлари йўқ, деб ҳисоблайди. Аммо тўқимфаросат эр буни билмасликка олади. Уйда бўлган кезларида (эр ҳар хил тажрибаларини текшириб кўриш ва ҳисоботлар топшириш учун шаҳарга тушганда) ҳам аксар ҳолларда ағнаб ётишдан бошқага ярамайди. «Сен ҳам хотинсан, бу ёққа кел!» десин-чи, демайди! Валентина кўзёшларини ичига ютиб йиғлайди. Фойдаси йўқ. Хуллас, эрнинг баҳридан ўтсаммикан, деб ўйлаб юрган кунлардан бирида ишлари юришиб кетди.

Бир куни эрининг дўстларидан бири кечгача давом этган меҳмондорчиликдан сўнг уларникида ётиб қоладиган бўлди. Володя дўстига «Ётиб қол, кайфинг бор, ярим тунда юбормайман», деб туриб олгач қолди. Меҳмонга қўшни хонадан жой қилиб беришди. Володя — Валентинанинг эри — кўпроқ тортиб қўйганлиги сабабли ҳаммадан олдин уйқуга кетди. Унинг хуррак тортиши ошхонада ивирсиб юрган Валентинага баралла эшитиларди. Демак, меҳмон ҳам хурракдан ухлаёлмай қийналаётган бўлса керак. Жувон меҳмон ётган хона эшигини ёпиб қўймоқчи бўлди. Аммо «Меҳмонимиз безовта бўлмаяттилармикан», деган қизиқиш боис эшикдан аста мўралашдан ўзини тийиб туrolмади. Стол чироғининг ғира-шира ёруғида меҳмоннинг ухламай, шунчаки эшикка қараб ётганини кўриб, юраги ўйнаб кетди. Эшикни ёпиб, орқасига қайтса ҳам бўларди-ю, аммо қурғур оёқлари айтганини қилмай, қоққан қозикдек бир ерда тураверди.

— Валентина? — шивирлаб чақирди меҳмон. Унинг овозида аёлнинг юрагини «жаз» эттирадиган нимадир бор эди.

— Нима дейсиз? — аёл ҳам назокат билан шивирлаб сўради.

— Бир пасгина ёнимда ўтирмайсизми? Негадир уйқум қочиб кетди.

— Бир пасга бўлса, майли, — рози бўлди жувон ва хонага кириб, диваннинг бир четига чўкди. Меҳмон сержун қўллари билан уни белидан қучиб ўзига тортди.

— Миша, азизим, қўй, керак эмас, — нозланди Валентина ўзи ўлиб турган бўлишига қарамай...

Шу воқеадан сўнг шаҳар партия комитетининг масъул ходими Машраб Валентина хонадонининг кунда-шунда меҳмонига айланди.

— Володя, — деди бир куни Машраб жувоннинг эрига, — биз ўзбеклар ўзимизни феодал десак, сиз европаликлар биздан қолишмас экансизлар.

— Нима учун?

— Шунинг учунки, хотинингни ишлатмасдан, тўрт девор ичида олиб ўтирибсан. Ишга киритиб қўйсанг бўлмайdimи?

— Урта маълумот билан қасрга ҳам ишга оларди. Оддий фаррошликка қўлайми?

— Йўқ, фаррошлик тўғри келмайди. Зўр иш бор. Ҳозирча техникумнинг дипломини тўғрилаймиз.

— Ўқимасдан-а?

— Буниси билан энди сенинг ишинг бўлмасин, бу ёғини менга қўйиб беравер.

— Яхши, аммо қасрга ишга жойлаштирмоқчисан?

— Бу ердан қарасанг кўринмайди. Каллангни бир ишлатиб ўйлаб кўр-чи, қасргалигини топармикансан?

— Биронта газета киоскасига ё газсув дўконигадир-да?

— Паст кетяпсан, ошнам, паст кетяпсан. Хай, майли, айтсам айта қолай — шаҳар партия комитетига!

— Йўғ-эй, ҳазиллашмаяпсанми?

— Қабулхонада ишлайди. Ёмон эмас-а?

Бу таклифдан Валентинанинг аввалдан хабари бор эди, аммо ташаббус эрининг ўзидан чиқишини кутиб, индамай ўтирди.

Володя эса елкаларини қисиб қўйди. Бу билан таклифдан ўзининг ниҳоятда ҳайратланганлигини ифодалади. Ахир шаҳар партия комитети ҳар қандай банда ҳам киролмайдиган сирли қалъа эди-да, бўлажак олим назарида.

— Сен нима дейсан? — Машраб Володяга савол қотди.

— Ихтиёр ўзида.

— Сен рози бўлсанг, ишлайман, — «кўнди» жувон. Масала шу билан ҳал бўлди.

Валентинанинг ҳаётида туб бурилишлар даври бошланганди. Янги ходима шаҳар партия комитети раҳбарларининг эътиборига тез тушди. Улуғ даргоҳда ишлаётган хотин-қизлар унинг қиёфасида ўзларининг ашаддий рақибларини кўрдилар.

Валентина ҳамма билан бирдек шакаргуфторлик қилар, ҳам-манинг кўнглини овлар, бу билан ортиқча гап-сўзларга жой қолдирмасликка уринарди.

У мактабда аълога ўқиган. Уйга вазифаларни синфнинг ўзида ёдлаб олиб, ҳаммани ҳайратга соларди. Бундай истиснододилар билан Валентина келажакда буюк одам бўлишига ҳеч кимда шубҳа йўқ эди. Ўрта мактабдан сўнг Валентина ўқишни истамади. Унинг учун эрга тегиб олиш муҳимроқ бўлиб қолди. Қишлоқ хўжалик институтининг юқори курс студенти бўлиши йигитнинг бошини айлантирди. Тўйлари бўлди. Эри дипломли бўлгач, Чўлободга кўчиб келишди. Володя илмий иш олиб ишлай бошлади. Колхоз ва совхозларни кезиш бошланди. Валентина уй ишлари билан ивирсиб қолиб, турмушидан норози бўла бошлаган кунлардан бирида Машрабни худо етказди. У шаҳар партия комитетининг Володя ишлайдиган илмий муассасадаги вакили эди.

Валентина шаҳар партия комитетида партия комиссияси иши билан шуғуллана бошлади. У партия уставини, ҳар хил низомларни ёддан билар, ўткир хотираси билан барчани ҳайратга соларди.

Узоқни кўзлаб иш қиладиган Машраб Валентинани ўз ҳомийси — вилоят партия комитетининг иккинчи котиби Кочубейга «ортиқ» қилди.

Янги иш жойи, янги раҳбар. Кочубей Валентина истаганидан ҳам ортиқ дилкаш чиқиб қолди, аммо дастлабки пайтларда мақсадга кўчолмай роса мижғовланди. Лекин бу ҳол узоқ давом этмади. Валентина томонидан кўрсатилган жиндаккина ташаббус туфайли иш ҳамирдан қил суғургандек ҳал бўлди.

Қийин-қийин Володяга қийин бўлди. У энг охириги дамлардагина хотинининг хиёнат йўлига кирганини сезиб қолди. Адибади айтишиб ўтирмади. Ётиғи билан ажралишни таклиф этди. Қувончдан энтикиб кетган Валентина розилик берди. Володя лашлушларини кўтариб чиқиб кетди. Шу билан уларнинг алақ-чалақ тушдек ўтган умргузаронликларига нуқта қўйилди.

Валентина бутун умри давомида ҳам эришолмайдигандек кўринган фаровонликка кўз очиб-юмгунча эришди. Бенгал шубаси, Олмон гарнитури, Япон видеоиккилиги... Эҳ-е, арзон-гаровга сотиб олинган, совға-саломга келган буюмларнинг кўпининг номини ҳам билмасди шу пайтгача.

Машраб собиқ жазманидан тамом узилишиб кетгани йўқ. Интим заруратлардан ташқари уларни умумий манфаатлар ҳам

ўзаро боғлаб қўйган эди. Гап шундаки, кадрлар партиянинг монополиясига айланган бир замонда партиядан ташқарида яшаш ва ишлаш ўз мазмунини йўқотарди. Хусусан, мансаб пиллапоёларида кўтарилмоқчи бўлган ҳар бир кишига мақсад эшиклари партияга мансублик орқалигина очиларди. Бу эшикдан кириш учун эса дастлаб қон рангидаги партия билетини қўлга киритиш зарур бўларди. Бунга ўз-ўзидан эришиб бўлмасди. Машраб мансабталаб кишиларга «ёрдам» бериб, анча-мунча давлат орттириб олган бўлса-да, бу унга камлик қиларди. У «Султонлик келганда сур, гадолик олдингдадур», деган ақидага амал қилиб яшайдиган одамлар сирасига киради. Валентинадек дилбар аёл унинг ҳирсий талабини қондириш учунгина эмас, балки партия билети ва мансаб сотиб, пул тўплаш йўлида кўпроқ керак эди.

«Тапшилотлар, корхоналар ва муассасаларнинг барча раҳбарлари коммунист бўлишлари керак, коммунист бўлмаганлари вазифасидан пасайтирилсин», деган хуфия фармон чиққан бўлса керакки, амалдорларнинг пайтавасига қурт тушиб қолди. Партия комиссияларининг эшигида узундан-уzun навбатлар пайдо бўлди. Ҳатто деҳқон бозорининг паттафуруши ҳам партияга кириш учун ариза кўтариб келди. Манави латифа ҳам балки ўша кунларда пайдо бўлган бўлса ажаб эмас.

Мансабталаблардан бири партияга ўтмоқчи бўлиб ҳужжат топширибди. Райкомнинг бюросида биринчи котиб унга савол берапти. Жавоблар пойинтар-сойинтар.

— Хўш, бўлмаса, «Капитал»ни ким ёзганини биларсиз?

— Ўлимдан хабарим бор, бундан хабарим йўқ. Бу ифтогарлардан чиққан гап.

Синовдан ўтолмаган номзодни тайёрлаш учун бюро аъзоси бўлган милиция бошлиғига топшириқ берилади:

— Манави ўртоқ билан шуғулланинг, тайёргарлигини ҳар томонлама текшириб кўринг.

— Хўп, бўлади!

Ярим тунда милиция бошлиғи биринчи котибга қўнғироқ қилапти:

— Фалончи бўйнига олди!

— Нимани?

— «Капитал»ни ўзи ёзган экан.

— Йўғ-е?

— Тилидан тилхат ёздириб олдик...

Латифани эслаб Валентина жилмайиб қўяди.

Партия аъзоси бўлиш энг олий орзу. Бу кунга етганлар бор, етмаганлар бор. Етганларнинг кўзларида тез-тез ёш кўринади. Аммо ишнинг зўри партия билети қўлга теккандан сўнг бошланади. Мансабсизлар мансаб томон интилади, мансабдорлар эса юқорироқ поғоналарга кўз тикади. Мансаб бериш-бермаслик вилоятда бир кишининг — Кочубейнинг қўлида. У «Йўқ», деса биринчи ҳам иложсиз қолади. Бу иш Кочубей-Машраб-Валентина учлигида хуфия ҳал этилади. Бугун ҳам «учлик»ка зўр буюртма бор. Буюртмачининг илтимоси амалга ошса, камида битта «Жигули» миндирмоқчи!

Эшик қўнғироғига ўрнатилган қушча бийрон сайради. Жу-вон ўзини тошойнага солиб, у ёқ-буёғини тартибга солган бўлди, сўнг калитни бураб, эшикни очди.

Владимир Сисоевич ширакайф эди. У билан хонага алламба-ло ичимликларнинг қўланса ҳиди ёпирилиб кирди.

Кочубей Валентинанинг белидан қучиб, дудоқларига ёпишди.

«Кайфи чоғ, демак, нима сўрасам йўқ демайди», деб ўйлади жу-вон ва:

— Азизим, қочиб кетаётганим йўқ-ку, ахир, — деб ёлғондан типирчилар, бу билан қари жазманининг ҳирсини жунбишга келтирарди.

2

«Пахтазор»даги 13-уйнинг 8-квартирасида ўрис кампир туради. Уй унинг номига расмийлаштирилган бўлса ҳам, аслида унинг хўжайини Кочубей. Амалдор бу уйни мутлақо бегона кампирга бериб қўйган. Йўқ-йўқ, буни бир ўрис аёлга мурувват юзасидан эмас, балки эҳтиёткорлик важдан қилган. Аслида шаҳарнинг қоқ марказида — раҳбарлар учун ажратилган мавзеда унинг саунали, боғ-чорбоғли ҳовлиси бор. Малласоч хотини, якка-ю ёлғиз фарзанди ана ўша ҳовлида истиқомат қилишади. «Пахтазор»даги квартира шунчаки вақт топганда дам олиб кетиш учун мўлжалланган. Унинг қандай дам олиши ўрис кампирга аллақачонлар маълум бўлган. Аммо у сир сақлайолади. Унинг ҳам ўз режаси бор. Қачон бўлмасин, уй унинг ўзига қолади-ку. Кочубей шундай ваъда бериб қўйган. Уй ўзиники бўлган кунёқ шаҳарнинг овлоқ мавзеларидан бирида ижара туриб яшаётган қизи би-

лан куёвини кўчириб келади. Беш хонали квартирада ҳаммалари учун жой етиб ортади.

Кампир бугун Кочубей жувон билан шу ерда тунаб қолишини билади. Олдин ҳам бир неча марта шундай бўлган. Шу сабабли Валентинадан қизиникига бориб, ўша ерда тунаш учун ижозат сўради. Жувон уни қуруқ юбормаслик учун қўлига мева-чева, ноз-неъмат тўлдирилган қоғоз халта тутқазди.

* * *

Кочубей ёшлиқдан хотин зотига ўч. Бу соҳада ўзини беназир қобилият эгасиман, деб ҳисоблайди.

Бугун ҳам висол майдонига шиддат билан от суриб кирди. Аммо отининг машқи анча паст; ҳарчанд ҳаракат қилмасин, жанг майдонидан шарманда бўлмай чиқиб кетишининг иложи йўқ эди. У нўноқ чавандозга ўхшаб отини қамчилай бошлади. Кучли ҳаяжонланишдан юрагида санчиқ турди. Оғриқ зўридан бақириб юборди ва ўзини эгардан пастга отди. У боши билан гурсуллаб полга урилди ва ҳушдан кетди.

Жувон қўрқиб кетди.

— Сенга нима қилди, нега индамайсан? Вой, қўрқиб кетаяпман!

Валентина қаттиқ қўрқиб кетмаганида ва озгина синчков бўлганида пешайвон тарафда ўсган акация дарахти шохлари орасидан хонани кузатиб турган одамни пайқаган бўларди.

У ўликдан жуда қўрқарди. Ҳатто ўликлар ҳақида ўйлаш ҳам уни даҳшатга соларди. Шу сабабли у апил-тапил кийинди-да, кўчага отилди.

Осмон гардишида тўлин ой сузиб юрибди. Уй олдидаги майдон сутдек ойдин. Жувон дарахтларнинг лахтак-лахтак сояси тушиб турган йўлак бўйлаб чопиб кетди. У қайси томонга қараб кетаётганини ўйламас ҳам эди. Фақат мурда ётган қўрқинчли хонадан узоқроқ кетса, бас.

Аёл кўздан ғойиб бўлиши билан акация шохлари силкиниб, бир йигит ерга сакраб тушди. У тез-тез юриб 8-квартиранинг ланг очиқ қолдирилган эшигидан ичкарига кирди. Хонани стол чирогига ғира-шира ёритиб турибди. Хона ўртасида қўлларини икки тарафга керганча бир одам ётибди. Йигит унинг қўлини олиб, томир уришини текширди. Тирик. Ҳар ҳолда ҳозирча тирик.

Йигит телефон турган жойни топди ва рақам терди:

— «Нол уч»ми?

— Ҳа.

— Ёзинг — «Пахтакор» мавзеси, 13-уй, 8-квартирада бемор ўлаяпти. «Тез ёрдам» юборинг.

— Кимсиз, фамилиянгни айтинг?

Йигит фамилиясини айтди ва тезгина бошқа рақамни терди:

— Ўртоқ полковник! Алоқада «Рогатка». Ахборот беришга рухсат этинг...

3

Валентина ойдин кечада, дарахтларнинг кўланкасидан олачалпоқ бўлиб ётган йўлакдан боши оққан томонга қараб узоқ чопди. Унинг назарида бутун бошли мавзени югуриб ўтгандек эди. Ҳарсиллаб, йиқилиб тушмаслик учун дуч келган нарсага суяниб, бир пас нафасини ростлар, яна жон-жаҳди билан олға югурарди. У тўхтаб, ён атрофга қаради. Шундагина адашиб қолганини англади. Англади-ю, беш баттар ваҳима босди.

Ҳамма суқланиб томоша қиладиган тўлин ой ҳам фалақдан унга масхара қилаётгандек қараб турар, ҳеч қасрда мадад қилини чўзадиган тирик жон кўринмасди.

У таваккал қилиб, чироқ ёниб турган уй деразасини тақиллатишга қарор қилди. Шу пайтда елиб келаётган машина чироқлари кўринди. Унинг тепасида лип-лип ўчиб ёнаётган чироқларидан милиция машинаси эканлигини билиб, қувониб кетди. Валентина чопқиллаб кўча ўртасига чиқди. Машина кескин тормоз берди.

Ҳозир машина эшиги очилади-ю, бечора аёл ҳамма ташвишлардан қутилади. Бевақт юришининг сабабини сўрашса, биронта жўяли баҳона топар. Энг муҳими, у энди шаҳарнинг нотаниш кўчаларида сарсон-саргардон югуриб юрмайди-ку. Нега машина эшигини очишмаяпти? У ташвишланиб аста ойнани чертди. Жавобан орқа эшик очилди. У дарҳол чиқиб олди. Машинадагилар икки киши эди. Бири офицер-майор ҳамда старшина формасидаги шофер.

— Ўртоқ милиционер, адашиб қолдим, — дея бидиллаб гапир бошлади Валентина. — Бунинг устига йўлғўсарлар рўпара келиб, бор-йўқ нарсамни шилиб кетишди.

Шундай десам менга раҳмларн келади, деб ўйланди Валентина.

— Қасрда яшайсан?

Валентина манзилини айтди.

Майор бошқа ҳеч нарса сўрамади. Машина ўрнидан жилди. Ярим соатларча йўл юришди. Шаҳар четига чиқиб қолишганда Валентинани қўрқув босди.

— Нега шаҳардан чиқдик? Мен ахир шаҳарнинг марказида тураман-ку?

— Қасрга боришни ўзимиз яхши биламиз, — тўнгиллади шофер.

Яна ўн-ўн беш минутча йўл юрдилар. Шаҳар орқада қолди. Катта йўл чорраҳасидаги ДАН пости ёнига бориб тўхташди. «Хайрият, йўлтўсарлар эмас экан», деб ўйлади Валентина. Барибир ички бир қалтироқ уни тарк этмаётганди.

— Етиб келдик, туш! — деб буюрди шофер. — Сўраймиз, суриштирамиз, кейин уйингга элтиб қўямиз.

Пост биносидан ДАН инспектори чиқиб келди. У бўйнига автомат осиб олганди. Келувчиларни таниб, шоша-пиша қўлини чаккасига қўйиб, чест бериб саломлашди.

— Қалай, сержант, тинчликми? — сўради майор.

— Раҳмат, ўртоқ майор. Навбатчилигим даврида ҳеч қандай воқеа-ҳодиса содир бўлмади.

— Яхши, яхши. Постда бир ўзингми?

— Худди шундай, — деди-ю, майор бинога қараб юрганини кўриб, шоша-пиша қўшиб қўйди: — Йўғ-е, яна битта йўловчи ҳам бор.

— Албатта, аёл киши бўлса керак-а? Топдимми?

— ...

— Тушунарли. Тезда жўнатиб юбор!

— Хўп бўлади, ўртоқ майор, жўнатиб юбораман.

Улар зинапоялардан иккинчи қаватга кўтарилишди. Инспектор хонаси тартибсиз бир аҳволда эди. Яқиндагина бу ерда улфатчилик қилингани ҳали йиғиштириб олинмаган стол устидаги идиш-товоқлардан ҳам билиниб турарди.

Полда ёшгина жувон чойшабга бурканганча келувчиларга жовдираб қараб ўтирибди. У кийиниб олишга ҳам улгурмаганга ўхшайди. Майор билан старшина формасидаги шофер бир-бирларига маъноли қараб олишди.

— Сержант, — чақирди майор. Ўзини қўярга жой тополмай турган ДАН инспектори ғоз қотди:

— Эшитаман, ўртоқ майор!

— Дидинг ёмон эмас экан. Ҳалиги буйруғимни бекор қиламан.

— Қайси буйруқни, ўртоқ майор?

— Манови йўловчини жўнатиб юбориш ҳақидаги буйруғимни. Ярим кечада қасрга боради.

— Хўп бўлади, ўртоқ майор.

— Дарвоқе, бирор нарсанг борми?

— Мановиданми? — томоғига чертиб сўради сержант. —
Топамиз!

Бу воқеаларга Валентина оғзи очилиб, қараб ўтирди. Уни бу ердан ҳали-бери қўйиб юбормасликларига ақли етди.

Майор биринчи марта Валентинага бошда-оёқ кўз югуртирди. Бу жувонни қасрдадир кўргандек бўлди. Аммо эслолмади.

Сержант бир пасда хонани тартибга келтирди. Жувон дастурхон тузашга ёрдамлашди.

Валентинага бу ердагиларнинг нияти аллақачон аён бўлган эди. У паноҳ излаб тўрт томонга кўз югуртирди. Ташқарида тун ҳукмрон. Яқингинадан паравознинг гудоги эшитилди. Кейин еру кўкни ларзонга солиб юк поезди ўтди. Поезд келган тарафдан чироқлар кўринади. Демак, бу жой шаҳардан унча ҳам узоқ эмас экан. Темир йўл билан борилса, вокзалга чиқилади.

Майор сержантни «йўлни бир айланиб келиш учун» чиқариб юборди. Хонада икки эркак ва икки аёл қолишди. Валентина майор ўзига ҳирс билан қараб-қараб қўяётганини нафрат билан ҳис этди. Қўрқув ўрнини қаҳр қамраб олмакда эди. Қўллари мушт бўлиб тугилди. У ўзини идора қилолмай, мўйсафид майорга мушт тушириб қолишдан кўпроқ кўрқаётганди.

Старшина жувонни етаклаб нариги хонага чиқиб кетди. Ширакайф майор кўзлари сузилиб, Валентинани кучоқлади. Валентинанинг бошига қон тепди. У зарб билан майорни итариб ташлади. Майор орқаси билан столга бориб урилди. Стол ағдарилиб, шишалар, стакан-у пиёлалар жаранг-журунг қилиб тушиб синди.

— Вой, сени туққан...

— Яқинлашма, уриб бошингни ёраман! — Валентина синган шишани қўлига олди-да, вазоҳат билан боши устида кўтарди. — Ҳали бу қилмишинг учун жавоб берасан! Владимир Сисоевичга бир оғиз айтсам, уруғингни қуритади!!

Майор бундай ҳужумни кутмаган эди, анграйиб қолди. Унинг саросимага тушганидан фойдаланган Валентина бир ҳатлаб эшикдан чикди, сўнг зинаполардан сакраб-сакраб, тоғ эчкиси каби чаққон ҳаракатлар билан тун қўйнида кўздан ғойиб бўлди.

Майор ҳанг-манг бўлиб қолган эди. У аёлнигинг гапларини ҳаёлида такрорлади: «Владимир Сисоевичга айтаман!» Ким у Владимир Сисоевич?

Бирдан майорни ваҳима босди. Владимир Сисоевич — обкомнинг иккинчи котиби Кочубей-ку! Бу аёлни унинг қабулхонасида бир эмас, бир неча марта кўрган. Нега аввалроқ эсига келмади-я!? Уни қайтариш керак. Бу ерда кўрганларини обкомга етказса, уни хароб қилишади. Минг азобда қўлга киритгани — бош терговчилик лавозими сабил қолади!

Майор тўппончасига ёпишди. Старшина билан жувон кириб кетган хона эшигини тепиб очди.

— Тинчликми, Йўлдош ака?

— Қочиб кетди! Уни дарҳол қайтариш керак. Қўлдан чиқиб кетса, икковимизни ҳам хароб қилади. Тушундингми?! Хароб қилади!

— Қочиб қасрга борарди, Йўлдош ака. Бир пасда ушлаб олиб келаман.

— Бўлмаса, олға!

Валентина чопиб бораркан, ўқтин-ўқтин орқасига бурилиб қарар, таъқиб қилиб келишмаяптимикиан, деб хавотирланар ва яна олға югурарди. Ўн-ўн беш минутлардан сўнг ДАН пости олдида машина чироқлари ёнди. Қувиш бошланганди. Машина шаҳар томонга ўтиб кетди. Валентина темир йўл излари бўйлаб бораркан, машинадан кўз узмади. Кўп ўтмасдан орқага қайтган машина чироқлари кўзини қамаштирди. Энди тескари томондан қидиришади, унгача вокзалга етиб оларман, деб ўйлади аёл. Ҳақиқатдан ҳам яна анча муддат машина чироқлари кўринмади.

Мана, яна пайдо бўлди. «Энди нима қилишаркин?» Валентина темир изларга ўтириб дам олди. Бир пайт ДАН томондан дўпир-дўпир оёқ товушлари эшитилди. Таъқиб этувчилар темир йўл узра тобора яқинлашиб келишаётган эди. Гоҳ-гоҳ қўл фонарининг ёруғи лип этиб кўринар ва яна ўчарди. Валентина яна чопиб кетди. Таъқибчилар анча яқинлашиб қолишганди. «Ушлаб олишса, соғ қўйишмайди!» деган кўрқинчли фикр ўтди аёлнигинг дилидан. «Тириклай қўлга тушмаслигим керак! Ё биби Мария, ўзинг қўлла, онажон!»

Валентина катта магистрал канали кўприги устидан ўтаётганида уни кўриб қолишди.

— Тўхта, отаман!

— От, мана, отмайсанми! — Валентина шундай деб кўприк панжарасига ёпишди. Анча чуқурликда сув ялтираб кўринди. Орқа то-

мондан қувиб келувчиларнинг ҳарсиллаб нафас олишлари баралла эшитила бошлади. Аёл ўзини сувга отди. Худди шу дамда тўппончадан уст-устига ўқ узилди. Валентина бўйни жаз этганини осадди, холос. У шалоғ этиб сувга шўнғиди ва бир оздан сўнг ҳушидан кетди.

Майор билан старшина Валентина сувга сакраган жойда па-стга эгилиб, бирон товуш эшитилармикин, деб анча вақт қулоқ солиб туришди. Тун тинчлигини ҳеч нарса бузмади.

— Лаънати сирни ўзи билан олиб кетди, — деб пўнғиллади майор. — Бошқа изларни ҳам йўқотиш керак, старшина.

— Ҳеч қандай из қолмади чамамда? — деди бўлиб ўтган воқеадан ҳамон гаранг старшина.

— Шундай деб ўйлайсанми? Демак, хато қиласан. Постда қолган аёл-чи? У кўрди-ку, биз уни қувиб кетганимизни. Балки у ҳам жуфтакни ростлаб қолгандир?

Аёл постдан кетганича йўқ эди. У ҳозиргина етиб келган ДАН инспекторига бўлиб ўтган воқеаларни гапириб бераётган пайтда иккала милиционер қайтиб келишди. Майорнинг афти ангори унинг кайфияти ёмонлигидан далолат бериб турарди. Жувон сержантнинг пинжига тикилиб олди.

— Старшина, граждандани нариги хонага олиб чиқиб, менинг топшириғимни кутиб туринг! — амр қилди майор. — Менинг сержантга айтадиган гапим бор.

Старшина аёл билан нариги хонага ўтиб кетишди. Майор сержантга бўлиб ўтган воқеаларни қисқа ва лўнда қилиб гапириб берди. Гап орасида бу ишларга ҳаммалари тенг жавобгар эканликларини қисгириб ўтди. Сержантни кўрқув босди.

— Яхши иш бўлмапти, ўртоқ майор, — дея талмовсиранди у. Майорнинг жаҳли чиқди:

— Ўзим ҳам биламан, яхши иш бўлмаганини. Аммо бу ишлар қасрда содир бўлди, деб ўйлаб кўрмайсанми? Сенинг постингда! Постга аёл олиб келган, маишат ташкиллаштирган сен эмасми? Сен! Нима ҳаққинг бор эди шундай қилишга?!

— Хатомни тан оламан, ўртоқ майор.

— «Ўртоқ майор, ўртоқ майор» дейверасанми! Каллангни ишлатиб қара, атрофингда нима ишлар бўлаяпти ўзи?

Майор атайлаб сукут сақлади. Бундан сержантни баттар ваҳима босди.

— Тан олганинг яхши, — деди майор бир оз юмшаб. — Чиқ-сак тепамиз, ўлсак гўримиз бир бўлиши керак. Анави аёл кўп нарсага гувоҳ бўлди. Уни йўқотиш лозим.

Сержантга жон кирди:

— Бир пасда жўнатиб юбораман, ўртоқ майор.

— Қасерга жўнатиб юборасан? Эсинг жойидами ўзи, сен бола-нинг?! Қасерга жўнатасан? Ҳамма кўрганларини оқизмай-томизмай керакли жойга хабар қилиши учунми?

— Бўлмаса... нима қил, дейсиз?

— Уни бутунлай йўқотиш керак, вассалом!

— Ахир...

— Ахир-пахирингни билмайман! Қолаверса, сен ҳам шериксан бу ишларга. Ўйлаб кўр, бола. Мен кетиб, сен омон қолмайсан! — майор шундай деб қўлини тўппонча ғилофига олиб борди.

— Мен йўқ, дедимми? Фақат аниқроқ билиб олмоқчи эдим, холос, — деди сержант ранги ўчиб.

Майор хунук тиржайди:

— Ана энди ўзингга келдинг. Ҳа, дарвоқе, бу ишни кечиктирмаслик керак. Ҳар бир минут ғанимат. Бир ўқ билан хотиржам қил. Шовқин-сурон бўлмасин.

— Есть.

— Ҳозир уни сенинг олдингга чиқариб юбораман.

— Ҳўп бўлади.

Майор старшина билан қўшни хонада кутиб турадиган бўлишди. Сержант ҳукмига ижро этишга ҳозирлик кўрди.

Бир неча дақиқа олдинги шошқалоқликдан дарак ҳам қолмаган эди ДАН нозирда.

Олдинда ўзини нималар кутаётганидан беабаар жувон «Анов икковининг башараси курсия, улардан қўрқиб кетаяпман», деб билдиларди. Унинг гаплари сержантнинг у қўлоғидан кириб, бу қўлоғидан чиқиб кетаётганди. У деворга ялинган автоматни қўлга олди, зағворини шарақ-шуруқ тортиб, қўшни хона эшигини тепиб очди:

— Қаршилиқ қилишнинг фойдаси йўқ, икковинг ҳам қуролларингни топшириглар! — деди эътирозга ўрин қолмайдиган оҳангда.

— Сержант, буюраман, аҳмоқлик қилма! — майор шундай деб қўлини тўппончасига узатди.

— Ўртоқ майор, буйруғимни бажармасангиз, отиб ташлайман! — сержантнинг вазоҳати кўрқинчли эди. Бармоқлари автомат тепкисини босай-босай деб турарди. Унинг буйруғига бўйсунибдан ўзга чора қолмаганди. Ҳар икковлари ҳам қуролларини ғилофи билан сержантнинг оёқлари остига ташлашди.

— Айтиб қўй, қимир этсаларинг, огоҳлантирмай отаман!

Сержант тутқунларга автомат ўқталганча ҳаво телефони тугмачасини босди. Бир неча сониядан сўнг энг катта ДАН постида содир бўлган воқеа вилоят ички ишлар бошқармаси бошлиғининг қулоғига етиб борди. Рациядан полковникнинг:

— Сержант, бардам бўл, ҳозир ёрдам етиб боради! — деган ўктам товуши янгради.

Бу вақтда осмон бўзариб, тонг отиб келаётганди. Бир оздан сўнг шаҳар тарафдан милиция машиналарининг ваҳимали ситнали эшитилди.

Майор опшоқ сочли бошини осилтирганича йиғлаб юборди.

XV. ҚОНЛИ БАЗМ

«Соҳилбўйи» ресторанидаги можародан бир ҳафта ўтказиб Ҳафиз бошлиқ улфатлар қишлоққа — Уйғунникига борадиган бўлишди. Авваллари тез-тез бориб туришган бўлса-да, бир воқеа сабаб бу қишлоқдан қадамлари тийилган эди. Аниқроғи, охириги марта боришганига уч йилдан ошди.

Уйғун жўраларини дабдабали кутиб олди. Қишлоқдаги якка-ю ягона ресторанда меҳмонлар шарафига базми жамшид ушютирди. Ўртаҳол колхозчинининг бир тўйга қиладиган сарф-харажати кетган базм чўзилганидан-чўзилиб, вақт хуфтондан ошганда «иккинчи даражали» меҳмонлар туриб кетишди. Ана шундан сўнг жўралар олдидаги дастурхон янгиланди.

Улфатларнинг кайфи баланд, баъзиларининг, айниқса, жўрабоши Ҳафизнинг оғзидан боди кириб, шоди чиқади. Уч йил бурун худди шу ресторанда бўлиб ўтган, коқорида пама қилиб ўтилган воқеа эсига тушган Ҳафиз қасос ўтида тўлғона бошлади. Қўллари мушт бўлиб тугилди. У Уйғуннинг қўлидан шап этиб ушлади-да, ўзига қаратди:

— Уйғун, эсингдами, роса уч йил бурун худди мана шу ерда битта мишиқи билан муштлашганмиз?

— Эсимда, ошна, эсимда. Роса таъзирини бергандик ўша мишиқининг. Бу ҳам камлик қилгандек, қаматиб юборганмиз. Сенинг отингни эшитса етти тоғ ошиб қочса керак, — Уйғун ошириб гапириб юборганини сизди-ю, сир бергиси келмади.

Бу гаплардан Ҳафиз мамнун тиржайди.

— Яқиндан қамоқдан чиқиб келди, — деб қўшиб қўйди Уйғун. — Мен шаҳардалигимдан фойдаланиб, шефликка даъво қилиб юрганмиш.

Ҳафиз шалоқ сўзлар билан сўқинди, сўнг:

— Демак, уч йил камлик қилган экан-да? — деб вишиллади. — Йигитлар, баччағар билан яна бир гаплашиб қўймаймизми?

Ҳозиргина оғзи билан ўроқ ўриб ўтирган жўралар пилдир-пис бўлиб қолишди.

— Ие, юрак деб ўпкани кўтариб юрган экансизлар-ку? — деб ёзғирди Ҳафиз. — Мен бир ўзим гаплашиб қўяман ўша угаловник билан. Уйғун!

— Мен шу ердман.

— Топиб, ҳузуримга олиб келиш қўлингдан келадими?

— Келади.

— Бўлмаса, жўна.

— Сенинг гапинг манга қонун. Лекин...

— Лекининг нимаси?

— Вақт кеч бўлди. Шу эртага қолдирсак-чи?

— Йўқ, бўлмайди! У билан ҳозирнинг ўзида гаплашиб қўйишим керак тушундингми? Ҳозирнинг ўзида! Ё кўрқаяпсанми?

— Гаплашадиган сен, нега мен кўрқар эканман? Топиб кел, десанг, топиб келганим бўлсин, — шундай деб Уйғун меҳмонларга хизмат қилиб юрган, қўл-оёғи чаққон йигитлардан бирини «Ернинг остидан бўлса ҳам Элмуродни топиб кел!» деб жўнатиб юборди.

Элмурод бир камбағал колхозчининг ўғли бўлиб, бир қаричлигидан бошлаб Уйғунга ўхшаган кеккаймачоқ, орияти йўқ бойваччаларни жини суймас, шу сабабли пайтини топди дегунча улар билан дўппослашиб, хуморидан чиқишни яхши кўрарди. Бориб-бориб қишлоқ йигитлари «камбағаллар» ва «бойваччалар» деган иккита гуруҳга бўлиниб муштлашадиган бўлди. Табиийки, «камбағаллар» гуруҳининг сардори Элмурод эди. «Бойваччалар» гуруҳига гоҳ Уйғун, гоҳ унинг шаҳарлик гумашталари бошчилик қиларди. Бир гал Уйғун Ҳафизни жўралари билан қишлоғига чақириб меҳмон қилди. Бундан мақсади Элмуродни қайириб олиш эди. Муштлашувда Уйғуннинг тарафдорлари калтак еди, айниқса, Ҳафизнинг юз-кўзи мўматалоқ бўлди. Мансабдор отаси тафтиш қилиб, айбдорларни аниқлади. Элмуродни судга бериб, уч йилга кестирди.

Мана, тақдир уларни яна учраштирадиган бўлиб турибди.

Чопар йигит Элмуроднинг дарвозасини гурсиллатиб ура бошлади. Анчадан сўнг ҳовлидан:

— Ким у? — деган овоз эшитилди.

— Элмурод керак эди.

— Кимсан, ярим хуфтонда Элмуродда нима ишинг бор?!

— Уйгун деган жўрасиникига меҳмонлар келишган. Элмуродни келсин, деб мени жўнатишди.

— Соат неча бўлганини биласанми, ўзи? Меҳмонга борадиган вақтми ҳозир. Бор, йўлингдан қолма!

Чопар Уйғуннинг феълини яхши билади — Элмуродсиз борса савалайди. Шу боисдан ялинишга ўтди:

— Жон амаки, Элмуроднинг ўзини чақириб беринг, ўзига айтмай, бормаса-бормас.

— Жўна, дедим сенга! Бўлмаса, ҳозир чиқиб адабингни бераман!

Шу пайт дарвоза ортидан Элмуроднинг овози эшитилди:

— Ота, ким билан гаплашмаяпсиз?

— Э, биттаси, сени сўраяпти. Чиқма, ўғлим.

Чопар йигитга жон кирди:

— Элмурод, бу менман. Уйгун жўраларига зиёфат берапти.

Сени, албатта, келсин деб мени юборди.

— Уйғуннинг менда нима иши бор экан, айтмадими?

— Йўқ, айтмади.

— Меҳмонлари кимлар?

— Шаҳарлик Ҳафиз дегани, яна икки-учта...

— Тушунарли. Менинг уларда ишим йўқ. Бориб шундай деб айт!

— Элмурод, ошна, бундай қилма. Менинг билишимча, Уйғун ҳамманинг олдида сен билан ярашмоқчига ўхшайди. Юр.

— Мен шаҳарлик бойваччанинг ялоқхўри билан ярашмайман. Бориб айт.

— Нега чақираётганини айтайми?

— Айтгинг келаётган бўлса, айтавер.

— Ҳафиз «Элмурод мендан қўрқади, мен бор жойга келишга ҳадди сигмайди», деди. Демак, сен ундан қўрқар экансан-а?

— Мен Ҳафизингдан ҳам, бошқасидан ҳам қўрқмайман.

— Бўлмаса юр, қўрқмаслигингни ўзларига айт

Элмурод қўл силтаб, дарвозадан кириб кетаётганди. хабарчи йигитнинг сўнгги гапини эшитиб, таққа тўхтади.

— «Элмурод қамоқдан «анақа» бўлиб келган, шу сабабли одамларга кўринмай юрибди», дейишди. Наҳотки сен шу иснодга чидаб юраврасан?

— Ёлғон! Бу гапларни ўзинг тўқиб чиқаргансан! — деб бўқирли Элмурод йигитни гирибонидан бўғиб ушларкан.

— Нон урсин, шундай деди!

— Агар ёлғон айтган бўлсанг, ичагингни бошингга салла қиламан! Қани, олдимга туш!

— Ҳой, бола, шайтонга ҳай бер, борма ўша касофатларнинг олдига! — Элмуроднинг йўлини тўсди кекса ота.

— Ота, йўлимдан қочинг! Эшитдингиз-ку, мен ҳақимда нима дейишганини?!

— Ит ҳураверади, карвон ўтаверади. Борма, болам!

Элмурод бир силтаниб, чолнинг қўлидан чиқди. Кекса ота қоронғулик бағрига сингиб бораётган йигитлар орқасидан қоқсуяк қўларини чўзганча ўкириб қолаверди:

— Борма, болам! Борма-а-а...

* * *

Уйғун Элмуродни олиб келиш учун чопар юборганига сўнграқ пушаймон қила бошлади. Элмурод келса жанжал чиқиши тайин. Жўралар биров билан олишиш нари турсин, оёқда зўрға туришга ҳам ҳоллари йўқ. «Эй, худо, Элмурод шу кеча уйида бўлмасин-да. Мен аҳмоқ бўлмасам, шу девона Ҳафизнинг бодига учаманми. Йўқ десам мени тилимдан осармиди».

— Ана, келишди, — деди кимдир. Чағур-чуғур гаплашаётган сархуш улфатларнинг дами ичига тушиб кетди. Бундан Ҳафизнинг аччиғи чиқди:

— Намунча нафасларинг ичларингга кириб кетди? Келаётган Азройил эмасми, ишқилиб? Йўғ-е, Элмурод деган мишиқи-ку.

Ресторан эшигидан кирган Элмурод ҳам Ҳафизнинг бу гапини эшитди. У қўларини кўксида қовуштирди-да, гўё бу ерда Уйғундан бошқа одам йўқдек унга юзланди:

— Чақиртирган экансан, мана, мен келдим.

Элмуроднинг вазоҳатини кўрган «марди майдон» жўраларнинг тили танглайда қотди.

— Уйғун, адашмасам мени сен чақиртиргансан? Гапинг бўлса, айт.

— Нимангга ишониб бунча кериласан?! — иддао қилди жўрала-
ридан садо чиқмаганидан аччиқланган Ҳафиз. — «Ўтириб келган-
ман, ҳамма мендан қўрқади», деб ўйлаётган бўлсанг хато қиласан.

Элмурод унга совуқ назар ташлади-да, босиқлик билан деди:

— Ўзимга ишонмасам келмасдим. Чақирган экансанлар, кел-
дим. Дардинг бўлса айт, менинг вақтим йўқ.

Элмуроднинг табиатидаги ювошлик жўраларни алдаб қўйди.
Улар чағир-чуғур гапга тушиб кетдилар. «Бир марта боглаб таъ-
зирини бериб қўйсак, абадул абад юзимизга тик қарамайдиган
бўлиб қолади». Уларнинг ўйлаганини Ҳафиз тилига чиқарди:

— Ушланглар уни!

Ҳаммалари ҳимоясиз йигитга ташланишди. Элмурод қарши-
лик кўрсатмади. Фақат уларни инсофга чақирган бўлди:

— Мен сизларга нима қилдим? Чақирдиларинг — келдим.
Ярим кечада уйқудан қолдириб олиб келганларингнинг сабаби-
ни билсам бўладими?

«Ҳе, бечора, адойи тамом бўлган экан. Қамоқ жонини олиб-
ди. Ҳатто қаршилиқ қилишга ҳам қўрқаяпти».

— Ҳей, Уйғун, мени шунинг учун чақиртирган эдингми?

Уйғун кўзларини олиб қочди. Унинг ўрнига Ҳафиз жавоб берди:

— Ҳа, шунинг учун. Яна... яна сени лагердан «анақа» бўлиб
келган, деб эшитдик. Синаб кўрмаймизми, йигитлар? Элмурод-
бек бугун Элмуродгул бўлиб давраимизда соқитгуллик қилади!

Шу вақтгача тишини тишига қўйиб турган Элмуроднинг кўзла-
рига қон қуйилди. У рўпарасида беҳаё қилиқлар қилиб, жўралари-
ни кулдираётган Ҳафизнинг киндигидан пастроғига зарб билан
тепди. Ҳафиз «их» деганича олдини ушлаб ўтириб қолди.

Элмурод ҳар қанча силтанмасин, жўраларнинг қўлидан чи-
қиб кетолмади. Уни ресторан ўртасидаги нақшинкор устунга
тортиб боғладилар.

— Тепиш қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман сенга! — шундай
деб Ҳафиз ўрнидан туриб, Элмуроднинг юз-кўзи аралаш калла қўйди.

— Ур! Ур, ўлсин! — деб бақирди сўнг қутирган шерикларига қараб.

Зарбаларнинг зўридан Элмурод боғлаб қўйилган тасма тарс
этиб узилиб кетди. Бу йигитнинг жонига оро кирди. У рўпараси-
дан мушт тушираётган йигитни бир уриб учириб юборди, иккин-
чисини итариб ташлаб, Ҳафиз томон отилди. Улфатлар кўз ўнги-
да бир вақтлар ҳаммани зир титратган Элмурод бутун бўй-баста
билан пайдо бўлди. Улар беихтиёр орқага тисарилишди. Элму-
род билан Ҳафиз юзма-юз туриб қолишди.

Уч йил қамоқда кечган умр учун, бугунги ҳақоратлар учун интиқом олиш соати етиб келгандек эди. «Ҳафиз ўлиши керак! Бундайларнинг ер босиб юришга ҳаққи йўқ. У ўлимни ўзига ўзи сотиб олди. Шерикларини ҳам омон қўймайман!»

Элмурод пахмоқсоч рақибининг томоғидан хиппа бўғиб кўтарди. Мана, ўша интиқом они!

Лекин тақдир бошқача ҳукм чиқариб қўйган эди.

Орқадан биқиниб келган Уйғун қасрдандир қўлига тушган тўқмоқ билан Элмуроднинг бошига урди. Элмурод гир-гир айланди-да, Ҳафизнинг оёқлари остига қулаб тушди. Ҳамма ёққа қон сачради.

Улфатлар галаба нашидасини суришга улгуришмади. Юракларни тилкалаб ташлайдиган ҳайқириқ ҳаммани эшик томонга бурилиб қарашга мажбур этди. Уерда сарпойчан, бош яланг чол милтиқ ўқталиб турарди. Бу Элмуроднинг отаси эди.

Икки марта варанглаб ўқ отилди.

Димоқларни ёрувчи тутун кўтарилиб, даҳшатли манзара кўзга ташланди: ресторан ўртасида қўлларини икки томонга ёйиб юборган Элмурод юзтубан ётибди. Унинг мажақланган бошидан ҳамон қон силқиб турибди, боши атрофида каттагина қўлмак пайдо бўлган. Гўёки қилмишига пушаймон бўлган-у, узр сўрамоқчи бўлгандек Уйғун Элмуроднинг оёқларига бош қўйган. Устунга орқаси билан суянганча ўтириб олган Ҳафиз қўллари билан юзларини беркитган. Бармоқлари орасидан енгига чак-чак қон томиб турибди.

Қонли базмнинг бошқа иштирокчилари бир пасда тумтарақай бўлиб кетишди.

Қишлоқ узра фарёдли ўкирик эшитилди:

— Вой, бола-а-ам!..

XVI. ИВАН

1

Андрейнинг қиссаси Баротни қизиқтириб қолди. Отасининг қотиллар қўлида ҳалок бўлганини эшитгач, бу йигитга қандай ёрдам берсам бўлар экан, деб ўйлай бошлади.

— Мана, менинг дostonимни эшитдинг, — деди Андрей. — Хўш, балки сен ҳам ўзинг ва ўзингникилар ҳақида гапириб берарсан?

Барот ота-онасининг автоҳалокат туфайли ҳалок бўлишганини, уйланмаганини қисқагина қилиб гапириб берди. Андрей эса у ҳақда кўпроқ нарсани, айниқса, қамалиш сабабларини билмоқчи эди. Бу йигит ўғрилиқ қилгандир ё қаллоблиқ қилгандир? Андрей ўғриларни ҳам, қаллобларни ҳам, одам ўлдирганларни ҳам ёмон кўрарди. Агар Барот шу тоифадагилар сирасидан бўлса, у билан пачакилашиб ўтирмасдан хайрлашгани маъқул. Аммо Баротнинг чин дилдан гапираётгани, арзимаган сабаб билан қамаб қўйишганини фаҳмлаган Андрей суҳбатдошини бағрига босди:

— Мана, оғайничалиш, энди икковимиз ҳақиқий дўст бўлдик, — деди Андрей терисига сигмай. — Икковимизнинг тақдиримиз жуда ўхшаш экан. Балки тақдир атайлаб икковимизни учраштириш учун қамоққа ташлагандир? Агар шундай тасодиф бўлмаганда, балки учрашмас эдик, а?

— Рост айтасан, дўстим, ҳар ёмонликнинг бир яхши томони бўлади, дейдилар. Ноҳақ тортган азобларимиз эвазига дўстлашишни муяссар этган тақдирдан хурсандман, — шундай деб Барот томирида ҳам ўзбек, ҳам украин қони оқиб турган дўстини қучоқлаб, кўтариб гир-гир айлантирди. Максим тоға йигитларнинг бир-бирини ялаб-юлқашидан завқланиб кетди. У ишини қўйиб, йигитларнинг олдига келди.

— Болаларим, — деди Максим тоға, — ҳақиқатдан ҳам бугун бизнинг кўҳна қабристонимизда байрам қилса арзийдиган сабаблар бор. Мана, сизлар ака-ука тутиндинлар. Қолаверса, яна битта зўр сабаб бор. Бунинг сизларга қизиғи бўлмаслиғи ҳам мумкин.

— Тоға, ўша сабабни биздан яширманг, илтимос қиламиз, — икковининг номидан илтимос қилди Андрей.

— Қўймадинг-қўймадинг-да, майли, айтганим бўлсин, — кўнди чол. — Бугун камина етмиш ёшга тўладилар!

Йигитлар тоғани астойдил табриклашди.

— Ҳали бу ҳаммаси эмас, — деди тоға кўзларини муғамбирона қисиб.

— Сиз қабристон султони эмас, сирли сандиқ ҳам экансиз-ку, — ҳазиллашди йигитлар. — Қани, бўлмаса эштайлик?

— Роса қирқ йил бурун бир мажруҳ рус аскарлари ўзи учун етти ёт бегона ўзбек қишлоғига кириб келади. Унинг қопчиғида госпиталда даволанаётган ўзбек жангчисидан унинг ота-онасига салом хати ва совға-салом бор эди. Хушxabар келган хонадонда тўй бўлиб кетди. Элга ош тортилди. Сўнг бутун қишлоқ рус йи-

гитини галма-галдан меҳмон қилди. Хуллас, аскарнинг қайтадиган куни ҳам келади. Аммо у қасрга ҳам борсин, ота-онасини, ёшгина хотинини немислар отиб ташлашган, қишлоғининг кулини кўкка совуришган бўлса?

Аскарнинг фожиаси ҳақида дўсти ота-онасига юборган хатда ёзган экан чамаси улар уни шу ерда қолишга, ҳеч бўлмаса, уруш тугагунча қолишга кўндиришади. Унга бу қишлоқ одамлари ўз туғишганларидек қадрдон бўлиб қолишди. Ҳашар қилиб, бошпана қуриб беришди. Колхозда ишлади. Бахтини ҳам шу ердан топди. Фронт орқасига кўчириб келинганлардан Оксана исмли малла соч жувон билан турмуш қурди. Фарзандлик бўлишди. Вақт бир ерда тўхтаб турмайди. Уруш тугади. Олисдан келганлар аста-секин ватанларига қайта бошладилар. Аммо тан ва дил жароҳатларига шу халқ бағрида малҳам топган собиқ аскар, хотини Оксана ва ўғли Иван Максимич бу қадрдон ердан кетишни хаёлларига ҳам келтиришмас эди.

— Максим тоға, бўлди, мен топдим ўша собиқ аскар кимлигини! — деб қийқирди Андрей. — Ўша сиз эдингиз. Ё хато қилдимми?

— Оббо, билагон-ей. Тўғри топдинг, ўша мен эдим. Ўшанда мен ўттизни қоралаган бўй йигит эдим.

— Демак, отахоннинг етмиш йиллигини, меҳмондўст ўзбек қишлоғига келиб қолганининг қирқ йиллигини нишонлаш керак! — тантанали оҳангларда эълон қилди Барот. — Хўш, байрам дастурхонини қандай безаймиз, юбилярга нима совға қиламиз?

Ҳазил-хузулдан берилган бу савол ҳар иккала йигитни ҳам ўйлан-тириб қўйди. Уларда на совға қилиш, на дастурхон тузаш учун имконият бор эди. Аммо Максим тоға уларни хижолатдан қутқарди:

— Совға-повғаларинг керак эмас, болаларим. Ароқ бўлса бор. Газагига шўр бодрингдан яхшироқ нарса бўлмаса керак. Қани, дастурхонга марҳамат!

Қабристон қоровулининг хонасида якка-ю ёлғиз темир кружка қўлма-қўл айланди. Кружка айланган сари тилларнинг чигили ечилиб, дилдаги ғам-андухни ҳам ювиб кетди.

Кайфи ошиб қолган чолнинг кўзларида ёш милтиллади. У ро-стакам йиғлаётган эди. Йигитлар бир-бирларига қараб олишди.

— Мени авф этинглар, чироқларим, — кўзларидаги ёшни каф-тининг орқаси билан сидириб ташлар экан, йиғламсираб сўзлади Максим тоға, — Ўғлим Иван эсимга тушиб кетди. Уни бутун қишлоқ аҳли Иван Поддубний дер эди. Поддубний деса арзигу-лик паҳлавон йигит эди у.

— Нега «эди» деяписиз? Унга нима қилган? — сўради Барот юраги «шув» этиб.

— Болагинам колхоз фермасига тушган ёнғинни ўчираман деб ҳалок бўлган. Ўшанда йигирма уч ёшда эди. Ўзим билан фермада ишларди...

Оҳ, унинг кураш тушганларини кўрсангиз эди. Ўзбекча курашнинг ҳадисини олганди. Йигирма ёшида манман деган полвонларнинг курагини ерга тегизди. Иван кураш тушмаган тўй-тўй бўлмасди. Олис-олислардан унинг курашини томоша қилиш учун одамлар келишарди. Аммо бола сира пул учун даврага тушган эмас. Орияти жуда кучли эди унинг. Бир куни қасрдандир, четдан келган полвон шу ерлик курашчиларнинг барини йиқиб, бош совринни олиб кетди. Бу вақтда Иван подани тоққа ҳайдаб кетган, қишлоқда йўқ эди. Бир мунча вақтдан кейин овуллардан бирида бўладиган тўйга ўша полвон ҳам келармиш деган овоза тарқалди. Белгиланган куни катта-ю кичик ўша ёққа жўнадик. Хуллас, кураш бошланди. Ёш-ялангдан сўнг катта полвонлар давра айланишди. Бош совринга ўша донгдор полвон даъвогар бўлиб давра айланди. У одамдан кўра кўпроқ девга ўхшарди. Даврабоши давра айланиб, полвонларни даъват эта бошлади. Аммо биров миқ этмайди. Хуллас, бу гал ҳам бош соврин давангир полвонда кетиши аниқ бўлиб қолди. Ахир раисимиз чидаб ўтиролмади, туриб менинг олдимга келди:

— Максим Иванич, — деди хижолатомуз, — кўриб турибсан, манави полвон бугун ҳам юзимизни ер қилиб кетадиган бўлиб турибди. Рухсат бер, Иван шу полвон билан икки қўлгина олишсин. Йиқилганни ер кўтаради, деган гап бор. Йиқитса уни орқасига ортмоқлаб олиб кетмайди-ку. Хуллас, гап шу — Иванга рухсат бер. Бор-йўғи икки қўл олишсин. Ўзим ажратиб қўяман.

— Олишадиган у, Иваннинг ўзидан сўра, раис, — дедим.

— Яша, шоввоз, ўғлинг сендан ҳайиқиб ўтирганди. Қани юр, ўзинг айт унга.

Ўғлим мендан розилик олганча, ўзбек одатига кўра даврадан фотиҳа олиб, давангир полвонга рўпара бўлди. Анча вақтдан бери муносиб рақиб бўлмаганлиги сабабли совринларни текин-дан-текин олиб ўрганиб қолган полвон уни ёш бола фаҳмлаб, писанд қилмади. Борасолиб Иванни туртиб юборди. Иван даврада ўзаро ҳурмат бўлишини севарди. У ҳеч вақт рақибининг иззат-нафсига оғир ботадиган иш қилмасди. Шу сабабдан да-

вангир полвоннинг қилигидан аччиғи чиқди. Давангирнинг туркисидан Иван ўзини қандай ўнглаб олди, қандай усул ишлатди, билмай қолдим. Бир вақт қарасам давангирни ердан озод кўтариб, алла қилиб, ерга урадиган бўлиб турибди. Аммо тоши ўзидан уч-тўрт марта оғирроқ келадиган рақибини кўтариб туролмай, орқага оға бошлади. «Тамом!» деб ўйладим. Бу даҳшатни кўрмай деб кўзларимни чирт юмиб олдим. Бирдан қий-чув бўлиб кетди. «Ҳа, бечора болам, ҳаммага шарманда бўлдинг», деган ўй билан кўрқа-писа кўзимни очсам, чанг-тўзон ичида давангир полвон чалқанча ётибди. Иван гўё ҳеч нима бўлмагандек бир четда кулиб турибди. Шу-шу бўлди-ю, Иваннинг номига Поддубний деган номни қўшиб айтадиган бўлишди. Ҳалиги номдор полвон эса бу томонларга бошқа келмай кетди.

Оҳ, болагинам, ана шундай кучга тўлган бир пайтда ҳалок бўлди.

Бир куни тонгга яқин колхоз фермасига ўт кетди. Тўрт юз бош қорамол бир ерда сақланарди. Ферма ҳовлисига хашак тоғдек-тоғдек скирд қилинган. Скирдлар гур-гур ён бошлади. Оловнинг тафтидан молхонага яқинлашиб бўлмайди. Аксига олиб молхонанинг орқа эшиклари симбуrows қилиб ёпиб ташланган. Бир вақт Иван девор ошиб, молхона томонга чопди. Эшиклардан бирини синдириб, молларга йўл очди. Бу пайтда молхона томига ўт кетди. Иван сигирларни ҳайдаб чиқмоқчи бўлдим, молхона ичида кўздан ғойиб бўлди. Худди шу вақт том босиб қолди. Ўт ўчирувчилар етиб келишади. Иванни тўсин босиб қолган экан. Олиб чиқишганда ҳали жони узилмаганди. У жон берапти-ю «Моллар ҳаммаси қутқазилдими?» деб сўрайди.

Шўрлик хотиним ўғлининг доғига чидай олмади. Шундай қилиб, бир ой ичида энг азиз икки кишимни тупроққа топширдим. Уларни ана шу қабристонга дафн этдик. Ўғлим ва хотинимни ташлаб мен қаерга ҳам борардим. Колхозни ташлаб шу ерга кўчиб келдим. Ўлсам мени ҳам ўғлим билан хотинимнинг ёнига кўмишар.

Максим тоға кўзларидан оқаётган шашқатор ёшларини энги билан артди-да, хўрсиниб қўйди:

— Майли, ўтган ишга саловат, болаларим. Сизларни кўриб, Иванимни кўргандек бўлдим, кўнглим бузилди. Сизларнинг ҳам кайфларингни буздим. Аслида анча вақтдан бери йиғлай олмай юргандим, дардларим ичимда тўпланиб қолганди. Мен қарияни

маъзур тутинглар. Шу қадаҳни менинг марҳум фарзандим ва хотиним учун ичишларингизни сўрайман...

Учови ҳам ўринларидан туриб, галма-галдан кружкадаги ароқни сипқоришди.

* * *

Кун давомида яккам-дуккам зиёратчиларни ҳисобламаганда Андрей билан Баротни ҳеч ким безовта қилмади. Икки оғайни кечгача думалаб ётишди. Кечқурун уларда сархушликдан нишон ҳам қолмади. Улар эртаги кун режаси устида бош қотира бошлашди. Лекин ҳеч бирининг бошига ақллироқ фикр келмади. Уларнинг гарданида «қочоқ»деган тавқи лаънат осиглиқ турар, қўлга тушиб қолишса уларга ҳеч ким марҳамат қилмаслигини билишарди. Андрей яна бир неча кун Максим тоғанинг қоровулхонасида қолиб, қулай пайт келишини пойламоқчи, Барот эса шу тундаёқ Эшонқишлоққа кетмоқчи. У нима бўлса ҳам Гўзалнинг ҳолидан хабар олишни ўзининг бурчи деб биларди. Максим тоға билан Андрей Баротни ҳарчанд бу фикрдан қайтармоқчи бўлишмасин, у қайсарлик билан сўзида туриб олди.

Максим тоға билан Андрей Баротни катта йўлгача кузатиб қўйишди. Йигитлар қучоқлашиб хайрлашишди.

2

Барот ярим хуфтон чоғи Саркашдарё кўпригига етиб келди. Бу ерда иккита кўприк ёнма-ён қурилган бўлиб, бири тарихий архитектура обидаси сифатида сақлаб қўйилган. Кўприкни қадимий кўринишига келтириш учун анча-мунча ҳаракат қилинган. Ҳатто ҳозир ҳам кўприкнинг қоқ ўртасида кўприксозларнинг вагон уйчаси савлат тўкиб турибди. Сал нарида янги, маҳобатли кўприк қурилган. Ҳар иккала кўприк ҳам неон чироқлари билан ёритилган. Бу ердан сезмасдан ўтиб кетиш амримаҳол. Барот бир зум иккиланиб қолди. Йўл ва йўлаклар бўм-бўш, на одам зоти, на биронта йўловчи транспорт кўринади. Бу унга хотиржамлик бағишлади. Янги кўприкдан тез-тез юриб кетди. Нариги соҳилда, кўприк тугаган жойдан нари борса йигирма қадамча ерда қоронғилик бошланарди. Нажоткор қоронғилик тобора яқинлашмоқда. Аммо кутилмаганда шундоққина ёнгинасида ҳуш-

так эшитилди. Йўқ, бу милициянинг ҳуштаги эмасди. Кўпинча йўлтўсарлар шундай ҳуштак чалиб, бир-бирини хабардор қиладди. Барот таққа тўхтаб, ҳуштак эшитилган тарафга қаради. Ердан чиқдимиди, осмондан тушдимиди, икки қадамча олдинда бир барзанги пайдо бўлди. Орқа тарафда эса яна учгаси қаққайиб турибди. Барот вазиятни чамалаб кўрди. Қочишнинг иложи йўқ — орқага ва олдинга йўллар кесиб қўйилган. Фақат хотиржамликни қўлдан бермаслик керак.

— Чакишдан борми? — гулдираган товушда сўради барзанги.

— Йўқ, чекмайман.

— Оббо, ҳали чекмайман, де? Чўнтакларингни бир ағдар-чи!

— Рост айтаяпман, бўлса берардим.

Барзанги секингина ҳуштак чалган эди, орқа тарафдаги йигитлар Баротни ўртага олишди. Уларнинг турқи совуқ, қўлларида пичоқ ялтиради. Пичоқ ушлаган қўлларга қараб уларнинг анча тажрибасиз эканлигини пайқайди. Қандай бўлмасин, йўлтўсарларнинг ҳушёрлигини пасайтириб, ўзига йўл очиши керак.

— Мана, киссаларим бўм-бўш, ўзларинг кавлаб кўринглар, — деб қўлларини баланд кўтариб турди Барот.

— Ҳақиқатдан ҳам ҳеч вақоси йўқ экан лаънатининг, — деб сўкинди Баротнинг киссасини титиб чиққан йўлтўсар.

— Ундай бўлса, кийимларини ечиб ол! Туфлисини қара, яп-янги экан, — амр қилди ўғрибоши. — Қани, туфлийингни еч!

— Мана, акалар, фақат шимимни қолдиринглар?

— Шимингниям ечасан!

— Майли, акалар.

Ювош «мижоз» йўлиққанидан хурсанд бўлган йўлтўсарлар унинг қўлларини бўшатишди. Барот туфлисининг боғичларини ечмоқчи бўлгандек ерга энгашди. Шу алпозда биринчи зарбани ўғрибошига йўналтирди. Йўл ўртасида қоядек турган барзанги «их» деган товуш чиқарди-ю, яшин урган дарахтдек қулади. Икки тарафда турган йўлтўсарлар нима гаплигини фаҳламасданоқ ерпарчин бўлишди. Фақат анча четда турган қароқчигина қутилиб қолди. У бир зумда кўздан ғойиб бўлди. Баротнинг бу ерда қиладиган бошқа иши қолмаганди. У тез-тез юриб, қоронғулик бошланган жойга етиб олди.

Орқа тарафда машина чироғи кўринди. Машина кўприкда тезликни пасайтирди. Сулайиб ётган одамларни босиб кетмас-

лик мақсадида уларни айланиб ўтди-да, сўнг жон-жаҳди билан олға отилди. Юк машинасининг ўтақаси ёрилган ҳайдовчиси йўл четида турган йўловчини пайқамади ҳам. Мушукдек чаққон Барот машина орқасидан бироз чолиб борди-да, бортга осилиб, кузовга чиқиб олди.

У орқага қаради бошига кулфатлар келтирган шаҳар чироқлари тобора узоқлашиб борарди. Олдинда эса зулумот ҳукмрон. Юк машинаси қоронғулик бағрини пора-пора қилганча олға югурарди.

Барот дилида қувончга ҳам, ғуссага ҳам ўхшамайдиган туйғулар туғинини босишга беҳуда уринар ва:

— Ҳеч нарса тўғрисида ўйламаслик керак, ҳаммаси жойига тушиб кетади, — деб ўзини ишонтирмоқчи бўларди.

Эшонқишлоқча ҳали анча бор. Барот машина кузовига ён-бошлади...

XVII. ОТА ҚИЗИНИ АХТАРАДИ

Шайтоннинг гапига кириб, қизини оқ қилган Сирож бобо ўзини қўярга жой тополмайди. Нима бўлгандаям фарзанд. Ўлганга куйгандан тирикка куйган оғир бўларкан. Ўйлаб ўйининг охирига етолмайди.

Ниҳоят, Чўлободга бориб келишга аҳдланди. У ердан ҳам дараги чиқмаса худодан кўради.

Бобо бомдодни ўқиб бўлиб, кампирини ёнига ўтиришга буюрди:

— Мен қизингни дараклаб кетаяпман. Улгурсам кечгача қайтаман. Балки бир-икки кун қолиб кетарман. Уйнинг гапи кўчага тўғри келмайди, хотин. Мени сўраганларга бирон жўяли жавоб берарсан. Зинҳор-базинҳор қиз қидириб кетганлигимни оғзингдан чиқарма! Менга қиз эмас, бир дунё берган экан Эгам. Болалигида қизамиқ-пизамиқдан ўлиб кетганда бунчалик куймасдим.

— Астағфурилло денг, дадаси, астағфурилло денг. Худонинг иродасидан ташқари битта похолниям у ёқдан-бу ёққа олиб қўйиб бўлмайди. Яхши кунгаям, ёмон кунгаям шукр қил, деб ўзингиз ўргатасиз-у, бундай куфр гапларни гапирасиз. Ноумид шайтон. Шояд Гўзалхон юрган бўлса тупроқдан ташқарида соғ-саломат.

Бобонинг кўзларида ёш ҳалқаланди. У тўнининг энги билан кўзларини артди:

— Билмадим, худога нима ёмонлик қилган эканманки, менга бу кўргуликларни кўрсатиб турибди. Майли, Оллоҳдан келганига қойимман. Аммо-лекин қиз фарзандинг ноқобил чиқмасин экан... Агар қизинг таги паст онасига тортиб, унинг йўлига кирган бўлса, бунинг номусига қандай чидайман? Эллик йиллик тоат-ибодатим куйиб кул бўлмайдими, кампир!?

— Ота бўлиб душманнинг галини гапиряпсиз? Онаси ўз йўлига. Бир қаричлигидан онасининг эмас, сизнинг тарбиянгизда ўсди. Шайтони лаъин кимларни йўлдан урмайди. Гўзалхон ҳам бир хато қилди-қилди-да. Йўлдан урганни худо ўзи урди-ку? Жувонмарг ўлгурнинг умри қамоқларда чириди-ку! Шундан сўнг ҳам қизингизни бир сўраб бордингизми? Бизларни ҳам қўймадингиз...

— Бас қил, кампир! Сен айтмасанг ҳам гуноҳкор ўзим эканлигимни тан олаяпман-ку. Ярамни тирнаб, туз сепмасанг-чи!

Кампир жим бўлди. Чол бироз жим турди-да, сўзида давом этди:

— Дунё нотинч, кампир. Одамлардан меҳр-оқибат кўтарилган, диёнатсизларнинг пичоғи мой устида. Ўнг кўз чап кўзни ўйсам деб турганга ўхшайди. Шунисидан қўрқаман. Қизинг кетганига фалон кун бўлган бўлса.

— Дунёга ҳеч вақо бўлгани йўқ. Дилгир бўлганингиз сабабли сизга шундай туюлаяпти.

— Йўқ, кампир, сен уйда ўтирган одамсан, дунёнинг ишларидан беҳабарсан. Кеча Оқпўлат қишлоғига жанозага бориб келдим. Бундан хабаринг бор. Биласанми, ўша қишлоқда бир йўқсилнинг йигирма беш ёшдаги ўғлини уч-тўртта бойваччанинг боалари ҳазил-ҳузилдан уриб ўлдиритибди.

— Вой!

— Бу ёғини зшит. Ўлган йигитнинг отаси ўлдирганларни отибди.

— Ажаб қипти, хўп қипти!

— Сен шундай дейсан-да. Отган билан ҳеч кимни ўлдиролмапти. Биттасининг кўзи чиқибди, яна бирини ўқ сал тирнаб ўтибди.

— Улардан ўлим ҳам ҳазар қилар эканда-а?

— Ҳа, кампир, тўғри айтдинг. Аммо-лекин яхшига кун, ёмонга ўлим йўқ дегани рост экан. Қотиллардан бирининг отаси катта амалдор дейишди. Ўша амалдор ўлган йигитнинг отасига «Даъвонгдан кечмасанг, умрингни турмада чиритаман!» деганмиш. Бечора отани ҳатто ўғлининг жанозасига ҳам қўйишмади.

— Астаффурилло, ҳам ғарлик, ҳам пешгирлик экан-да.

— Шунинг учун айтаман-да, дунё нотинч деб. Майли, мен энди борай. Тилларингга эҳтиёт бўлинглар. Шояд дарагини топсам. Йўқса... қолган маслаҳатни келганимдан сўнг қиламиз. Ҳа, яна бир гап — Мақсудангга кўз-қулоқ бўл. Уқдингми?

— Уқдим, дадаси, уқдим.

— Битта-яримта мени суришпирса, бирон жўяли жавоб берарсан.

— Хўп.

— Тагин бир гап — Мақсуда билан анави кампирникига бориб, Гўзалнинг боласидан хабар олсаларинг бўлармиди?

— Жуда яхши ўйлабсиз. Албатта, борамиз.

— Бўлмаса, менга омин, — чол шундай деб ўрнидан турди. Кампир дарвозагача кузатиб, ўйга толганча изидан қараб қолди:

— Шўрлик, қариган чоғида фарзанд доғини чекмасин-да, ишқилиб...

Сожида пахтага кетган ўқитувчи ўрнига бошланғич синфда дарс ўтиши керак эди. Шу сабабдан одатдагидан анча кеч уйига қайтди. У ҳовлисига етганда дарвоза рўпарасидаги, ариқ лабидаги бақатерак соясида пинакка кетиб ўтирган чолга кўзи тушиб, қадамини секинлаштирди. «Ким бўлди экан бу одам? Эрининг уруғларидан биронтасимикан? Ким бўлсаям меҳмон-атойи худо».

— Ассалому алайкум, амаки.

— Ваалайкум ассалом, қизим.

— Амаки, кечирасиз, бировни кутаяпсизми?

— Ҳа, ҳа, ана шу ҳовли эгаларини кутаётгандим. Ишда бўлишса керак, ҳеч ким йўқ экан.

— Қани, бўлмаса юринг.

— Э, Э, қизим, сиз...?

— Куттириб қўйган бўлсак узр, амаки, хизматчилик.

— Ҳеч зарари йўқ. Мен Эшонқишлоқдан келган эдим. Сирож бобо деган одам бўламан, болам, балки эшитгандирсиз?

«Сирож бобо? Э, ҳа, дадамнинг қайнотасининг оти Сирож бобо эди шекилли. Тинчиликмикан?»

— Сиз Гўзалхоннинг...

— Топдингиз, Гўзалхоннинг жони қаттиқ отаси мен бўламан. «Ҳалиям қизидан норози. Бизда нима иши бор экан?»

— Қани, юринг, уйга кирайлик. Бир пиёла чой устида гурунглашамиз.

Сирож бобонинг ўзига қолса шу ердан қайтмоқчи. Аммо очиқ кўнгил жувоннинг гапини икки қилгиси келмади. Унга эргашиб,

ҳовлига қадам қўйди. Димоғига гул этиб анвойи гулларнинг ҳиди урилди. Кўз олдида алоҳида меҳр билан парвариш қилинган гулзор намоён бўлди. Торгина йўлакнинг икки томонида гуллар чаман бўлиб очилиб ётарди. Бу ҳовлига ҳали куз таширф буюрмагандек.

Жувон бобони ҳовли тўридаги пешайвонлик уй томон бошлади. Улкан ёнғоқ остига қўйилган ёғоч кароват ёнида чол тўхтади:

— Болам, шу ерда ўтира қоламиз. Мен шошиб турибман.

— Адашиб бир келибсиз. Кўчадан қайтарсам яхши бўлмас?

— Бошқа сафар, қизим. Қани, омин, қадам етди, бало етмасин, тупроқ олсангиз, олтин бўлсин, болам. Қалай, қизим, соғ-саломат ўтирибсизларми? Болалар омонми? Нега ҳеч қайси кўринмайди?

— Кичкинтойлар ҳали боғчада, катталар пахта «фронтида». Дадалари ҳам ҳали замон келиб қолишади.

Жувон олиб-югуриб дастурхон ёзди. Бўрсилдоқ нон, майиз, ёнғоқ мағзи, сариёғ ва бир пиёла асал қўйди.

— Олиб еб ўтиринг. Қалай, амаки, Гўзалхонлар яхши юришибдими? Укамиз ҳам катта йигит бўлиб қолгандир?

Сожида Сирож бобо қизи билан юз кўрмас бўлиб кетишганини биларди-ю, аммо кейинчалик ярашиб кетишган бўлса керак, деб ўйлаганди. Аёлининг бу саволи чолга яшин ургандек таъсир этди «Демак, Гўзал бу ерда йўқ!» Бобо анча муддат қўлидаги пиёлани ерга қўйганча пол қотди. Бир неча вақтдан сўнг ўзини қўлга олиб, тилга кирди:

— Мен худо қаргаган банда эканман, болам. Мени маъзур тутинг.

Бу гапдан Сожида шошиб қолди:

— Гўзалхонга бирон гап бўлганми?

— Уйдан чиқиб кетганига анча бўлди. Шу ёқларга келгандир, деб гумон қилгандим. Демак, келмапти. Қасрда эканлиги бир худога аён. Ота-бола ўртаминда бўлиб ўтган гапларнинг бир учи сизга ҳам маълум бўлса керак. Хуллас, унинг қасрга ва нима учун кетиб қолганидан куни кеча хабар топдим. Афсус, афсус.

— Чўлободга келган бўлса, эшитардик. Балки укамларнинг хабари бордир? Бир кўнғироқ қилиб кўрай-чи, — шундай деб Сожида чаққон ҳаракатлар билан ичкарига йўналди. Ундаги бу ўктамликни кўриб чолнинг қалбида умид учқунлади. Жувон қайтиб чиқишини интиқлик билан кута бошлади.

Мана, остонада Сожида кўринди. Унинг қиёфасида иш пача-валигини англади. Аммо жувон ўз хатосини дарҳол тўғрилашга ҳаракат қилди:

— Укамларникига ҳам келмапти. Лекин Чўлобод катта шаҳар, бошқа қариндошларимиздан ҳам сўраб-суриштириб кўраман. Укам, келиним, ўзим бугун-эрта ҳамма қариндошларникига ўтиб, суриштириб кўрамиз. Топилмай қасерга борарди. Игна-мидики, бутун бошли бир одам бедарак йўқолса.

Шундай деяпти-ю, Сожида ўзи айтаётган гапларга ўзи ишон-гиси келмайди. Шундай бўлса ҳам чол таскин топгандек бўлди. Серажин куларида хотиржамлик белгилари зуҳр этди. Аммо бобо ичидан йиғламоқда эди. Унинг ичи йиғлаяпти-ю, юзи куларди. У ўз ғам-ҳасрати билан бегона оилага ташвиш орттирганидан уяла-ётганди. Шу сабабдан дастурхонга фотиҳа ўқиб, ўрнидан турди.

— Бир-икки кун ичида бир келиб хабар олинг, амаки, — деди Сожида ҳам ўзини қўйишга жой тополмай. — Шояд дарағи топилса.

— Кел, десангиз ўн марта бўлса ҳам келавераман, болам. Фақат сизларга ташвиш орттираётганимдан хижолатдаман.

— Хижолати борми. Одамнинг дардини одам кўтаради. Ал-батта, келинг.

Чол жўнаб кетди. Ғам остида эзилган, қадди эгик, оғир қадам-лар билан узоқлашаётган бу одамга Сожиданинг астойдил раҳ-ми келди. У ёш тўлган кўзларини дуррасининг учи билан артди.

XVIII. РАИС ҚАСОС ОЛМОҚЧИ

Элда «қилмагайсан-тормагайсан» деган нақл бор. Ҳақ рост. Унча-бунчага бўйин эгмайдиган Эшназар раис бу нақл тўғрили-гига тан берди. Қирқ йил раҳбарлик вазифаларида ишлаб, эл-халқига қилган ёмонликлари ортиғи билан ўзига қайтди...

Имонли, эътиқодли одамлар ўзларининг яхши ишлари билан от чиқарсалар, раис суюқоёқлиги билан танилган эди. У улфат-лари даврасида қўлидан ўтказган аёллар сони юзтага яқинлаш-ганини айтиб керилишни ёқтирарди. Шу сабабдан ҳам ўзига ўхшаган улфатлар «рўйхати» юзтага етган-етмагани билан атай-лаб қизиқиб қоларди.

Бугун ҳам улфатлар бир ерга жам бўлишган. Гап айланиб-ай-ланиб хотинларга тақалди. Ҳаммани қизиқтирган савол берилди.

— Уч кам юзта, — деди раис беўхшов лабларини чалпилла-тиб овқат чайнарган.

— Иби, ҳали ҳам уч камми? Райком вақтингизда ҳам «уч кам» дердингиз?

— Бекорларни айтибсан, кал! Уч каммас, ўн уч кам эди. (Ўшанда қамоққа қия бўлиб кетишимга бир баҳя қолганди, дея кўнглидан кечирди).

— Энди эсимга тушди. Адашмасам тўртками ҳам анча-мунча шов-шувга сабаб бўлганди-я. Котиба қизни айтаман, раис бува. Сал бўлмаса жанозангизга ўзим хабарчи бўлардим ўшанда.

— Ўчир-э, нафасингни ел олсин! Котиба қиз ўзи рози бўлганди. Орага бузғунчи кириб тезлаштирган-да. Замон нозик бўлмаганда кўрсатиб қўярдим барига.

— Раис бува, «ундай қилдим-бундай қилдим» дейсиз. Айтингчи, сизга ҳам панд бериб кетган аёллар бўлганми?

— Менга? менга-я!? Менга панд берадиган аёл ҳали онасидан туғилиши керак!

— Йўғ-э! Битта ўрис хотин панд бериб кетгандек бўлганмиди-ей?

— Ўрис хотин, дейсанми?

— Ўрис хотин. Чўлда ПМК бошлиғи бўлиб ишлаб юргангизда. Мен ўшанда қўлингизда ҳисобчи бўлиб ишлардим.

Раиснинг пешонаси тиришди:

— Ҳимм, негадир эслолмаяпман.

— Водийдан келиб ишлаган кассирнинг хотинимиди-ей?

Раис қаҳ-қаҳ уриб кулди:

— Оббо, касофат! Йигирма йилдан бери унутмаган экансанда-а, кал?

— Унақа тарихий воқеалар эсдан чиқармиди. Лекин хотин-мисан-хотин эдида ўзиям.

— Ҳа, зўр хотин эди. Шунинг учун ҳам айтадилар-да «Қовуннинг зўрини ит сйди», деб.

— Ўзингиз гапириб берасизми ё мен ўзим айтиб бераверайми, раис бува?

— Ҳай, майли, ўзинг айтиб берақол. Аммо, кал, ёлғон қўшсанг, нақ ўлдираман-а!

— Ёлғон қўшсам нон қорнимга урсин.

Улфатлар антиқа саргузашт эшитиш учун яхшилаб жойлашиб олишди.

Эри аварияда ҳалок бўлгандан сўнг Мария уч яшар ўғилчаси билан вагон уйчада ёлғиз қолди. Чўлда яхши одамлар билан бир қаторда каззоблар, қаланғи-қасанғилар ҳам топилади. Бошида эри

бўлиб турганда ҳеч нарсадан қўрқмасди. Энди эса «стик» этган нарсадан чўчиб, тунларни бедор ўтказади. Ёш бўлса ҳам ўғилчаси унинг учун бир қўрғон, пинжидан чиқармай бағрига босиб ётади.

Сезиб юрибди, эрининг ўлиmidан сўнг унга гап отадиганлар кўпайиб қолди. Эшитмаганга олиб, нари кетади. Эрининг сирли ўлими ҳақидаги шикоятни оқибатсиз қолдирилгач, баҳорга чиқиб бу ерлардан кетишни дилига тугди. У эрининг ўлимида ПМК бошлиғининг қўли борлигига шубҳа қилмай қўйган. Тахминларини тасдиқлайдиган далиллар оз эмас.

Прокурорга, милицияга устидан шикоят қилиб борган бўлса ҳам ПМК бошлиғи собиқ кассирнинг бевасини ёлғизлатиб қўймади. Марҳумнинг дафн маросимини, етгисини, қирқини рисоладагидай қилиб ўтказиб берди. Кейин ҳам ташлаб қўймади. Бозорўчар қилиб, қовун-тарвуз дегандек юбортириб турди. Олмасликнинг иложи йўқ. Ёлғиз ўзи бўлганда-ку, тупурарди барига! У ойдан-бу ойга оладиган етмиш сўм пулга кун кўриб бўлмайди, эридан бирдан-бир ёдгорлик бўлмиш ўғлини едириб-ичириши, кийинтириши керак. Шу сабабдан тишини тишига босади.

ПМК бошлиғини нечоғлик ёмон кўрмасин, унинг хотинини ёқтириб қолди. Бир вақтлар ўқитувчиликни тамомлаган бу дилкаш аёл эрининг тамоман тескарисини эди. Кўлдан бери мактабда ишламас, тўғрироғи баланд охурдан ем еб ўрганган эри хотинининг ишлашидан орланарди.

Мария негадир ҳамма «раис бува» деб атайдиган ПМК бошлиғи ҳақида ана шу хотиндан батафсил билиб олди. Шу билан бирга, бу аёл эрини Мариядан рашк қилишини ҳам сездди. У мийиғида кулиб қўяқолганди ўшанда. Ҳа-да, ўзини оқлаб, раисни қоралаб гапирсинми? Аслида ораларида бирон гап ҳам ўтгани йўқ-ку. Раис томондан ғамхўрлик ҳаддан ошавергач, Мариянинг миёсида ажойиб режа пишиб етилди.

Раис бува Мария ювош бўлиб қолганини яхшиликка йўйди. Тақдирга тан берган аёлни эгаллаш вақти келди, деб ҳисоблади у. Дарҳол вилоят марказига машина юбориб, бозор қилдириб келди. Ер остида илон юрса ҳам сезадиган маҳрами — Остон кални ҳузурига чақиртириб, бозорликларни Марияникига элтиб беришни ва яна баъзи нарсаларни тайинлади.

Анчадан сўнг Остон кал оғзи-қулоғида, кириб келди.

— Нега тиржаясан, бўрими, тулки?

— Шер, раис бува, шер! Ўлиб турган экан ўзиям.

— Очқироқ қилиб айт, нима деди?

— Эл оёғи тингандан сўнг келсинлар, деди.

— Ростингми!? Алдамаяпсанми?

— Яна айтдики...

— Хўш, хўш?

— Бу гапни зинҳор-базинҳор биров, хусусан хотинлари билмаслиги керак, деб тайинлади.

— Ваҳ-ҳа-ҳа! Дунёда одам қуриб мен бу гапларни хотинимга билдирармидим! Майли, майли, хотиржам бўлаверсин, сир-сирлигича қолади. Фақат сен валдираб қўймасанг бўлгани. Мени яхши биласан-а?!

— Ишонмасангиз қасам ичай.

— Ишондим, қасам ичишнинг кераги йўқ.

Бошлиқ идора ишларини саранжом қилиб, тун ярмида Мария яшаётган вагон уйнинг эшигини қоқди. Эшик дарҳол очилди. Ичкарида чироқ йўқ эди. «Бўлмаса-бўлмас, қайтага яхши», деб ўйлади жазман.

— Мария, қаердасан, жонгинам?

Аёл сўзсиз қоронғилик бағридан унга қўл узатди. «Дўндиққина кўрингани билан қўллари бунча озғин», деган фикр кечди унинг дилидан.

— Азизам, сенга етадиган кун ҳам бор экан-ку...

Мария «муҳаббат» арз қилаётган бошлиқни янада қоронғироқ хобхонасига етаклади...

Эшназар раис ҳолдан тойиб, тўшакка ёнбошлади. У кўзларини юмиб ётар экан, бисотида бор бўлган мақтов сўзларини мўл-кўл тўкиб ташлади.

Ниҳоят Мария ўрнидан туриб чироқни ёқди. Раис бува даҳшатдан қотиб қолди. Не кўз билан кўрсинки, рўпарасида шир яланғоч ўз хотини турарди.

— Сен..? Сен бу ёққа қаердан келиб қолдинг?

Қаҳрамонимизнинг қўлидаги қилич-қалқони ерга тушди. Ўлганнинг кунидан баттар бир аҳволда бўлди:

— Ўчир чироқни...

— Шу ерини ўзингдан қўшдинг-а, ярамас!

Эшназар раис даврадошларининг қаҳ-қаҳалари остида Остон кални «савалай» кетди.

Қадаҳлар қуйилди. Бошлар баттарроқ қизиди.

Раис бирдан жимиб қолди. Уни нохуш ўйлар ўз оғушига олди. Қизи Гулшодани профессор чол билан маишат қилаётганда ушлаб олганини эслаб кайфи учди.

Фарзандининг ёмон йўлга кириб кетишига ўнлаб сабабларни кўрсатиши мумкин бўлган бу одам сира ўзини гуноҳкор деб ҳисобламасди. Унинг тилида бир аёлнинг номи айланарди: «Маҳфуза! Кўзимнинг ёғини ялаб, жир битган, шаҳар марказида қасрмонанд уй қуриб олган фар, яхшиликларим эвазига қизимни ўз исповатхонангга тортдингми!? Яхшиликка ёмонлик қайтадимми! Билиб қўй, жодугар, сени тириклай ёқиб юбормасам отимни бошқа қўяман!»

— Раис бува, бир нарсa дедингизми? — сўради Остон кал чўчиб. Эшназар раис хаёлот осмонидан ерга тушди. Ғаламис нияти қафасдан қутилган қуш мисол ташқарига учиб чиққан эди.

«Остон калдан бошқа яна ким эшитди сўзларимни?» Раис давradoшларининг кўзларига бир-бир боқди. Калдан бошқа шивирлаб айтилган гап нари турсин, бақриб айтилган гапни уқадиган жон йўқ эди даврада.

«Балки қувлик қилишаётгандир?» Миясига келган фикрдан яйраб кетди. Ўзини мастликка солади. Бунга одамларни ишонтариши лозим. Эшназар раис олдида турган чакки солинган ликопчани қўлига олди.

— Кал!

— Ҳа, лаббай, хўжайин?

— Бошингдан дўшпингни ол!

— Мана, хўжайин.

Одамлар нигоҳида бир туки йўқ, шуптир бош намоён бўлди. Қаҳ-қаҳ кўтарилди.

— Эгил!

Кал бошини эгиб турди. Раис қатиқли ликопчани унинг бошига қоплади. Яна кулги кўтарилди.

— Соқи! — деди раис башорат бармоғини баланд кўтариб.

— Лаббай?

— Қуй. Ҳаммага қуй! Тўлдириб қуй!

Пиёлалар лиммо-лим тўлдирилди.

— Ҳар бир ичган одам калнинг бошини ялаб, газак қилади. Бош тортганнинг моли талонда. Боши ўлимда! — раис ўрадек оғзини катта очди-да, пиёладаги арақни унга ағдарди. Сўнг Остон кални елкасидан ушлаб олдида тортди, қатиқ суртилган бошни шапиллатиб ялай бошлади.

Қийқириқ бўлиб кетди. Ҳеч кимни мажбурлаш шарт бўлмай қолди. Ҳамма калнинг бошига ёпишди. Ҳеч ким қуруқ қолмаслиги учун яна бир неча ликопчадаги қатиқни кал бошга суртиб қўйишга тўғри келди. Хушёр одам қолмаганига ишонч ҳосил қилган Эшназар раис даврадан ими-жимиди чиқиб кетди...

ХІХ. СОВУҚ ХАБАР

І

...Кочубей шифохонада хушига келди. Кўзини очиб, тепасида турган оқ халатли аёлни кўрди. Уни танимади, бошини буриб атрофга аланглади. Оппоқ деворлару оппоқ чойпаб ёпилган каравотлар.

Беморнинг хушига келганини сезган аёл унга энгашиб, юзига разм солди. «Ғалати аёл эканми, нега менга бундай қарайди?» деган ўй кечди беморнинг дилидан. Унинг лаблари қимирлаб, гапиришга чоғланди.

— Гапирманг, сизга гапириш мумкин эмас, — чўрт кесди аёл. — Тинч ётинг!

— Мен қасрдаман? — тақибқа ҳам қарамасдан савол берди бемор. — Нега мен касалхонадаман? — қўрқиб сўради Владимир Сисоевич. У ҳаяжон ичида бўлиб ўтган воқеаларни эслашга уринди. Эслагач, юраги орқасига тортиб кетди.

Беморнинг сергаплиги ҳамшира аёлнинг жаҳлини чиқарди. У бобиллаб берди:

— Бемор, эзмалик қилмасдан жим ётинг. Келинг, жа гапиргингиз келаётган бўлса манави анкета саволларига жавоб беринг. Хўш... Исм-фамилиянгиз?

— Кимнинг, менингми?

— Албатта, менинг эмас, сизнинг.

— Кочубей. Владимир Сисоевич, — бемор ҳамшира бу фамилияни эшитиб, қўрқиб кетади, деб ўйлаганди. У бунга парво ҳам қилмай. «Тергов»ни давом эттирди:

— Туғилган йилингиз?

— Йигирма беш.

— Иш жойингиз?

Кочубей тутоқиб кетди, вилоятда уни танимайдиган одам ҳам бор эканда?!

— Менга қаранг, хоним, яхшиси менга бош врачингизни чақиртириб беринг!

Ҳамшира тажанглашди:

— Бош врачни? Биз сизни нақ ўлимининг оғзидан олиб қолдик, эвазига устимиздан шикоят қилмоқчимисиз? Марҳамат, ҳозир қўнғироқ қиламан. Аёл телефон рақамларини териб, бош врачнинг гўшакни кўтаришини кутиб турди. Бир оздан сўнг бош врачнинг пўнғиллаган товуши эшитилди.

— Ато Бақоевич, реанимация бўлимидан безовта қилаяпмиз. Бир бемор сизни сўраяпти, — деди ҳамшира.

— Бемор мени сўраяптими? Бўлим бошлигингиз қасрда, нега у эмас, сиз кўнғироқ қилаяпсиз?

— Кечирасиз, Ато Бақоевич, бўлим бошлиғи бугун операцияда қатнашаяптилар. Шунинг учун...

— Яхши, операциядан кейин айтинг, менга кўнғироқ қилсин. Тушундингизми?

— Тушундим. Ато Бақоевич, беморга нима дей?

— Фамилияси ким ўша беморнинг?

— Кочубеймиди-ей. Ҳа, Кочубей экан.

— Исм-шарифи-чи?

— Владимир Сисоевич.

Бош врачнинг тараддуланиб қолгани сезилади. У шоша-пиша саволлар бера бошлади:

— Адашмаяпсизми, балки Кочубей эмасдир ўша бемор?

— Ўзи Кочубейман, деб айтди:

— Так, так...

— Шу кеча «Тез ёрдам» олиб келди. Келганда мазаси йўқ эди.

— Бемор қасрда, ёнингиздами?

— Ҳа, шу ерда.

— Трубкани беринг-чи.

Кочубей ҳамширадан гўшакни олиб кулоғига тутди.

— Бақоев, бу менман, Кочубейман. Ё сен ҳам ходимларингга ўхшаб танимаяпсанми?

Бош врачнинг нафаси ичига тушиб кетди — Кочубейнинг ўзи! Бундай улуғ мартабали амалдор қора халқ даволанадиган шифохонага қандай келиб қолди?!

— Владимир Сисоевич, сизмисиз?

— Хайрият, танидинг. Бир келиб кет!

— Ҳозир етиб бораман, Владимир Сисоевич.

Кочубей гўшакни жойига шақиллатиб қўйди-да, каравотга чўзилди. Ҳамшира аёл зир югуриб, ҳозир бош врач келишидан барчани хабардор қила бошлади.

Кўп ўтмай бош врач реанимация бўлимига етиб келди. Унинг ташрифиди ҳаммаёқни алғов-далғов қилиб юборди.

Бош врачни Владимир Сисоевич ётган палатага бошлашди.

Ато Бақоевич биргина номининг ўзи не-не раҳбарларни зир титратадиган амалдор ўрнида адои тамом бўлган, рангини олдириб қўйган беморни учратди. Ундан улуғворликдан асар ҳам қолмаганди. «Наҳот бу бемор Кочубейнинг ўзи?»

Владимир Сисоевич кўзларини пирпиратиб, келувчиларга тикилди. Ич-ичдан игнадай тешиб ўтадиган нигоҳлар. Кочубей!

— Владимир Сисоевич! Сизга нима қилди?

Беморнинг қонсиз лаблари пирпиради, оппоқ киприкларидан сўлғин юзига ёш думалаб тушди.

Шифохона ари уясидай ғувиллар эди. Тошкентдан санавиация ёрдамида энг зўр мутахассислар етиб келишди. Владимир Сисоевич ётган палатада ҳамма нарса алмаштирилди. Ҳатто қари ҳамшира ҳам бошқа бўлимга ўтказиб юборилди. Навбатчи врач тушунтириш хати ёзди. Яна аллакимлардир ишдан ҳайдалиш хавфи остида қолишди.

Владимир Сисоевич шифохонага ётқизилгани ҳақидаги хабар яшин тезлигида обкомга етиб борди. Томошаларнинг иккинчи бўлими ана шундан сўнг бошланди.

Обком бюросининг фавқулодда йиғилиши чақирилди. Унда Владимир Сисоевич ҳаётини сақлаб қолиш билан боғлиқ масалалар муҳокама этилди. Унда ҳар эҳтимолга қарши Москвадан ҳам врачлар бригадасини чақириш зарур, ўлиб-етиб қолса бизни эътиборсизликда айблаша олмайди, деган фикр билдирилди. Бу ерда ҳозир бўлганлар Владимир Сисоевичга ўзларининг нечоғлик садоқатли эканликларини кўз-кўз қилишга имконият туғилганидан зимдан хурсанд эсалар-да, юзларига қайғу ниқобини тортиб қўйишди. Фақат бир киши — вилоят ички ишлар бошқармасининг бошлиғи, полковник Қорабоев анча хотиржам кўринарди. Бу ҳол обком биринчи котибининг синчков назаридан четда қолмади. Шу боисдан ҳам бюро йиғилишидан сўнг Сойибназаров полковникни ёлғиз олиб қолди.

— Хабарим бор, — деди биринчи котиб полковникнинг рўпарасига ўтиб ўтирар экан. — Кочубейни жинингиз суймайди. Аммо «нега?» деб сўрамоқчи эмасман. Бугун мени бошқа масала қизиқтираяпти. Айтинг-чи, Кочубей кеча тунда қасрда бўлган? Кимлар бўлган у билан? Ана шу саволларга жавоб бера оласизми? Мени тўғри тушунинг. Гап фақат Москванинг кўз-қулоғи бўлган киши ҳақидагина эмас, балки партиямизнинг обрўси ҳақида ҳам бораёпти. Партия шаънига, партия ходими обрўсига доғ бўлиб тушадиган ҳар қандай ҳодиса учун бошимизни силашмайди.

Сойибназаров шу мавзуда анча-мунча галирди. Полковник жимгина қулоқ солиб ўтирди. У биринчининг Қаҳрамонлик Олтин юлдузидан кўзини узмас, саволларига қай йўсинда жавоб бериш тўғрисида ўйларди. «Биринчи Олтин Юлдузини камдан-

кам ҳолларда, байрамлару катта анжуманлардагина тақарди. Бугун нима мақсадда тақди экан? Э-ҳа, бугун навбаҳорликлар пахта планини бажарганликлари ҳақида рапорт беришган. Ўша ёққа бормоқчи. Ниҳоят биринчи котиб жавоб кутиб, жим бўлди.

— Владимир Сисоевич кеча тунда, аниқроғи, соат 22 дан 24 гача қаерда бўлгани менга маълум, — деди полковник хотир-жамлик билан.

Биринчи унга ҳайрат назари билан боқди:

— Наҳотки? Хўш-хўш?

Полковник шахсий агенти орқали билганларини миридан-сиригача айтиб берди.

— Бу сирдан яна кимларнинг хабари бор? Агент оғзидан гуллаб қўймайдими, унга ишонса бўладими?

— Ишончли одам. Сирни очса ўзига ёмон бўлишини билади.

— Котиба аёл-чи, уни нима қиламиз?

— Бугун ишга келмапти. Уйда ҳам тунамаган. Рухсат берсангиз, қидирув эълон қиламиз?

— Фақат шов-шувсиз бўлсин. Пухта ўйлаб олишимиз керак. Ҳар ҳолда яхши иш бўлмади. Дарвоқе, ҳозир айтганларингизни обдан ўйлаб, ахборотнома тайёрлаб келинг. Ўзимга. Бошқа биров билмай тургани маъқул.

— Тушунаман.

— Хўп, хайр, саломат бўлинг!

Қорабоев мубҳам фикрлар оғушида биринчи котибнинг кабинетини тарк этди.

«Сойибназаров нимадан қўрқаяпти? Нега масалани кўндаланг қўйиб, ҳал қилиб қўяқолмайди? О-ҳо, осон экан-да! Москва ўз вақилини осонликча хафа қилдириб қўймас-ов. Битта эмас, бир нечта Сойибназаровнинг боши кетар бу йўлда. У шундан қўрқади. Мард раҳбар, аммо хўжали қулга ўхшайди. Шу боисдан мен ҳам ёзадиган ахборотномамни етти ўлчаб, бир кесиб, тайёрлашим керак.

2

Ишонган тоғи оғир бетоб бўлиб, шифохонага ётқизирилиши Кочубейнинг Эшназар раисга ўхшаган «куахонлари-ю, акахонлари»нинг оромини ўғирлади. Бир ёғи гдлянчилар дуч келганни тутиб қамаяпти. Бир ёқда пахта плани думи хуржунда бўлиб турибди. Одамлар «ана қамалдим, мана қамалдим» деган ваҳимада, ишни ҳам ташлаб қўйган. Ётиш-туришдан ҳаловат кетган.

Шундай қалтис замонда Владимир Сисоевич ётган палатага саноқли кишилардан бошқа ҳеч кимни қўйишмайди. Ана шу саноқли одамлар қаторида Эшназар раис ҳам бор. Истаган чоғида кириб-чиқади.

Эшназар раис Владимир Сисоевичдан беш-ўн ёш катта бўлса ҳам уни улуғлаб «ака» дейди. Бу Кочубейга ёғдек ёқади. Негаки раиснинг унча-мунча одамни писанд қилиб, «ака» демаслигини билади. Ҳатто биринчи котибни ҳам «ака» деганини эшитмаган. Раиснинг ҳар келиши Владимир Сисоевич учун байрам. У ўзи билан қафасдек палатага олам-жаҳоннинг янгиликларини ҳам олиб келади. Кимнинг қаерда нима қилаётгани-ю, Кочубей ҳақида нималар дейишаётганидан Эшназар раисчалик огоҳ одам топилмаса керак. Икковлон кимнинг мансаб курсиси лиқиллаб қолгани-ю, кимнинг қулашини тезлаштириш тадбирлари ҳақида ҳам галлашиб туришади. Гап орасида раис қулаши керак бўлганлар рўйхатига ўз душманлари номини ҳам қистириб юборади. Ҳали зўр-зўр рақиблар жазо соатини кутиб ётибди. Уларни бир-бир мағлуб этиб, бурнини ерга ишқалайди! Ишқилиб буюк ҳомий — Кочубей шифохонадан чиқмай турсин-да.

Кунда-кун оралатиб келадиган Эшназар раис одатига хилоф равишда уч кундан бери бедарак. Кочубей уни интиқлик билан кутди. Бошқалар ундан ниманидир яширишаётгандек эди назарида.

Ниҳоят раис келди. Унинг кайфи анча бузуқ эди. Бунини Владимир Сисоевич дарҳол сезд. Ўзи айтар, деган ҳаёлда сўрамади. Раис сир сақлай олмас эди. Ёрилди. Обкомнинг навбатдан ташқари пленуми чақирилган экан. Нега? Пахта терими мавсуми айлани қизгин паллада-я?! Нега пленум бўлишини, унинг кун тартибини Кочубейдан сир сақлашди? Кўнгли ғаш бўлиб юрганида жон бор экан-да.

Совуқ хабардан Кочубейнинг юраги санчиб, ранги ўчди. Навбатчи врач раисга «Бирон нохуш хабар келтирдингизми?» дегандек ўқрайиб қаради, кейин «Ташқарига чиқиб туринг», деб илтимос қилди. Раис қайтиб Владимир Сисоевичнинг олдида кирмади. Унинг ичини ит тирнаётган эди. Хотини эрталаб чайқов бозорига тушиб қизи Гушоданинг сепига у-бу нарсаларни харид қилишни топширган, ҳатто рўйхат қилиб, қўлига тутқазган эди. Обкомнинг навбатдан ташқари пленумни чақириш ҳақидаги ваҳимали хабар туфайли бозорга тушиш эсидан кўтарилди. Эсига тушганда эса бозор орқада қолиб кетган, машинаси таниш ҳашамдор дарвоза олдидан ўтиб борарди. Раис Маҳфузани эслади ва шофернинг тирсагига туртиб, «тўхтат» ишорасини қилди...

XX. ЧЎККАН ҚАБРЛАР

Барот кетгандан сўнг Андрей ғамгин бўлиб қолди. Қисқа вақт ичида туғишганлардек бўлиб қолишган экан, ўзи ҳам сезмапти.

— Дўстим, ишқилиб омадингни берсин, — деб ғойибона тилаклар йўллади Андрей. Оққўнгил бу йигит олис Петуховка қишлоғида қолган ва йўллариغا интизор кўз тикиб ўтирган онаизорини бот-бот эста олади. «Сўзимга кирмай, бефойда сафарга отландинг, болам, ҳалиям кеч эмас, уйга қайт» деётгандек бўлаверади.

Аслида бу сафарга онаси тиш-тирноғи билан қарши эди. Аммо Андрей фавқулодда бир қайсарлик билан:

— Отамнинг қабрини қидириб топиб, зиёрат қиламан-у, изимга қайтаман, — деб туриб олди. Унинг фикри қатъий эди. Она оқ фотиҳа беришдан ўзга илож топмади.

— Ўғлим, — деган эди онаси уни йўлга кузатаётиб, — сен менинг ёлғизим, суянган тоғимсан. Барча умидим сендан. Сенга бирон нарса бўлса, мен яшай олмайман. Ўғлим, эсингда тут — сен бораётган юрт — ажойиб одамлар юрти, отангнинг юрти. Ўзбеклар бағри кенг, феъли кенг, танти халқ. Бир бурда нон топса ёлғиз емайди. Меҳмон кутади, меҳмон келмаса чиқиб, қўшнисини чақириб келиб, бирга овқатланади. Аммо беш бармоқ бир хил бўлмаганидек, ана шу ажойиб одамлар орасида ҳам ёмонлари учраб туради. Отангни ана шундай тоифа одамлар нобуд қилишди. Ихтиёр менда бўлса, сени у ёқларга сира юбормас эдим, — шундай деб онаизор юм-юм йиғлади. Сўнг яна давом этди:

— Отангнинг ўлимида айбдор бўлган Жўраевдан эҳтиёт бўл. Уни фамилияси билан эмас, мансабини айтиб Эшназар раис деб чақиривади. Етти яшардан етмиш яшаргача ҳамма билади уни. У фақатгина ёмон одам бўлмасдан, балки тулкидек муғамбир, бўридек ваҳший. Бунга сира эсингдан чиқарма. Отангнинг қабри чўлда. Қариндошлари яшайдиган жойдан жуда олисда. Топишинг осон бўлмайди. Балки ўша ёқларга ишга юборилган тоғангни топишга уриниб кўрарсан? Адресини билмайман. Аммо ишонаманки, топа олсанг, сендан ёрдамини аямайди, мен ҳам хотиржам бўлардим. Сендан ягона ўтинчим — Эшназар раисдан узоқроқ юр.

— Онажон, бу гапларни юзинчи марта, балки ундан ортиқ такрорляяпсиз. Ёш бола эмасман-ку, барига тушундим. Айтганларингиздан чиқмайман. Балки ўша раисингиз аллақачон ўлиб кетгандир.

— Йўқ, ўғлим, разил одамлар яшовчан бўлади. Яхшилар ўлиб кетишаверади-ю, бу тоифа одамлар қарғага ўхшаб яшайверадилар.

Онаси тўғри айтган экан. Эшназар раис ўлмаган, балки ҳали ҳам амал курсида — катта бир хўжаликка раис. Бу одам ҳақида латифамонанд гап-сўзлар юради, мухлислари у ҳақда оғиз кўптириб гапиришади, сал бўлмаса уни халқ қаҳрамони даражасига кўтариб мақташади.

— Тупурдим бунақа қаҳрамонга! — дейди нафрат билан Андрей. Албатта, буни бировга билдирмай қилади. Онасига сўз бериб қўймаганда аллақачонлар отасининг ўлимига сабабчи бўлган бу одам билан орани очиқ қилган бўларди.

Андрейнинг ўй-хаёлларини Максим тоға тум-тарақай қилиб юборди.

— Намунча бошингни осилтириб олдинг? Ундан кўра менга ёрдамлашиб юбор.

* * *

Андрей йўловчи машиналарга илашиб, чўлнинг қоқ марказидаги 4-совхозга кечга яқин етиб олди. У тўплаган маълумотларга кўра отаси ишлаган механизациялашган кўчма колонна шу совхоз қўрғонида бўлган. Онаси гапириб берган вагон уйчалар негадир кўринмайди.

Ғиштин бинолар, равон кўчалар, мевали дарахтлар. Чўл дейишга тил бормайди. Ё унга нотўғри адрес беришдимикан? «Қованови келаётган одамдан сўраб кўрай-чи».

— Бу ерга кўчиб келганимга беш йилдан ошди, — деди ҳалиги одам йигитга бошдан-оёқ разм соларкан. — Аммо бу ерларда вагон уйлар бўлганлигини эслай олмайман. Балки ундан олди-роқ бўлгандир?

Андрей яна уч-тўрт кишини тўхтатиб, саволини такрорларди. Улар на вагон уйчаларни, на унинг чўлда ишлаган отасини, на онасини билишмас экан. Йигитнинг ҳафсаласи пир бўлди. Яна бир кишидан сўрайман-у, изимга қайтиб кетаман, деб қарор қилди ўзича. Охирги суҳбатдош ўзини куттириб қўймади. Кўча бошида мотоцикл етаклаганча келиб қолди. Андрейнинг рўпарасига етганда, мотоциклни суянчиғига тираб қўйиб, нотаниш йигитга таажжуб билан разм солди:

— Бир кун мен уни, бир кун у мени минади, — деди ҳалиги киши қувноқлик билан мотоциклни кўрсатиб. — Сизда чекишдан топилмайдими?

Андрей кассасидан бир қути сигарет олиб узатди. Мотоцикл эгаси бир дона сигарет олиб лабига қистирди, гугурт чақиб, тутатди. Босиб-босиб тортди. Шундан кейингина қўлидаги папирос қути-сини эгасига қайтармаганлиги ёдига тушиб, хижолат чекди:

— Узр, ука, узр. Эрталабдан бери хумор қилиб турувди. Жонимга оро кирдингиз.

— Олиб қўяверинг, — деди Андрей чин дилдан.

— Қандай бўларкин? Бўлмаса пулини олинг, — у пул ахтариб кассасига қўлини тикди.

— Папиросгаям пулми? Қўйинг, хафа бўламан. Яхшиси, сиз менга битта масалада ёрдам қилинг!

— Жоним билан. Қандай масалада ёрдамим керак сизга?

— Менга айтишларича, йигирма йил бурун шу ерда чулни ўзлаштирувчи қандайдир ташкилот бўлган экан?

— ПМКми? Бўлган.

— Наҳотки! Менга ана шу ПМК ни яхши биладиган одам керак эди. Сиздан бошқалардан ҳам сўраб кўрдим, билмаймиз, дейишди.

— Мана, ПМКни биладиган одам қаршингизда турибди. Бу-юринг, сизни қизиқтирган саволларга жавоб берай.

— Мени ПМК нинг ўзи эмас, унда ишлаган бир одам қизиқти-ради.

— Балки ўша одамни ҳам танирман? Ахир мен ҳам бу ПМКда анча-мунча ишлаганман. Манави уйларни қурганмиз. Балки та-нирман сиз сўрамоқчи бўлаётган одамни.

Андрей қувониб кетди:

— Бегона одамни эмас, ўз отамни суриштириб юрибман. ПМКда кассир бўлиб ишлаган. У вақтларда мен ёш бола бўлган-ман. Отам автоаварияда ўлганми ё ўлдиришганми, менга қорон-ғу, кейин онам иккаламиз кўчиб кетган эканмиз.

— Тўхтанг-тўхтанг, сиз водийлик Ҳомиджон деган йигитни сўрамаяпсизми? Фамилияси... фамилияси Турғунов.

— Айни ўзи! Менинг отам!

— Буни қаранг-а, буни қаранг! Ҳалитдан бери сизни кимга-дир ўхшатаман-у, аммо кимгалигини эслай олмай турган эдим. Менинг исмим Субхонқул. Адашмасам сизнинг исмингиз Аҳмад-жон эди. Топдимми?

— Йўқ, бу гал тополмадингиз, исмим Андерей.

— Йўқ, сизнинг асл исмингиз Аҳмаджон. Дадангиз раҳматли Аҳмаджон деб чақирарди. Биз қўшнилари ҳам Аҳмаджон дер эдик. Фақат онангиз Марияхон онда-сонда Андрей деб қоларди.

Икковлари қирқ йиллик қадрдонлардек қучоқлашиб кўришдилар.

— Энди, Аҳмаджон, суҳбатни уйда давом эттирамиз. Сизнинг дадангиз яхши кўрган исм билан чақирсам хафа бўлмайсизми?

— Аксинча, хурсанд бўламан. Менинг шундай ажойиб ўзбекча исмим бор эканлигидан беҳабар эканман.

— Бўлмаса, кетдик.

— Шошманг, мотоциклингиз юрмайдику. Унга нима қилган?

— Уни қўяверинг. Бугун унинг мени минадиган навбати.

— Қани, ушлаб турингчи, у ёқ-бу ёғини кўриб қўяй.

Андрей калитни бураб, тепкисини бир-икки босиб чиқди, корбюраторларини кўздан кечирди.

— Тушунарли. Отверткангиз борми?

— Бор. Бекорга овора бўласиз-да, Аҳмаджон.

Андрей ҳаш-паш дегунча очилган мурватларни бошқатдан жой-жойига қотирди.

— Энди ёқишга уриниб кўринг-чи.

Бир-икки тепганда мотоцикл патиллаб ишлаб кетди.

— Аҳмаджон, укагинам, сиз сеҳргар-пехргар эмасмисиз? Буни кўрмаган устаси қолмаганди. Ростини айтсам, бир хилватроқ ерда устидан бензин қуйиб, ёқиб юбормоқчи бўлиб юргандим.

— Сизга ҳали кўп хизмат қилади.

— Нима қилган экан?

— Арзимаган носозлик — контакт корпусга тегиб, ток ўтказмаётган экан. Энди қўрқмай минаверинг.

— Иш устасидан қўрқади, деб шуни айтишар эканда. Раҳматли дадангиз ҳам ўн бармоғи ўн ҳунарли одам эди. Қани, мингашинг, кетдик.

Анча юришгач, Субҳонқул мотоциклни гиштин ҳовли олдида тўхтатди.

— Мана, етиб келдик. Янгангиз пахтада, болалар ҳам онаси билан бирга. Тонготарда кетиб, кун ботгандан сўнг келишади. Мен ҳам ўшалар билан бирга эдим. Бригадир ҳашарчиларнинг ёнига юборганди, йўлда мотоцикл бузилиб қолмайдими. Бор-е, дедиму, далага эмас, уйга қараб йўлга тушдим. Сизнинг магнитингиз торти-ёв.

Субҳонқул ўрисчани балодай билар экан. Шу боис ҳар хил хангомалардан гапириб, меҳмонни кулдириб ўтирди. У бир пасга гапдан тўхтаганда, Андрей савол берди:

— Отам қасрга дафн этилган, билмайсизми?

— Биламан. Ўзимизнинг совхоз қабристонига қўйилган. Ҳар йили хотира кунига бориб, ўт-ўландан тозалаб, кўп қатори зиёрат қилиб қайтамиз.

— Онам иккаламиз отамнинг қабри чўлда изсиз йўқолган, топиш қийин бўлади, деб ўйлагандик. Менинг бу ерга келишдан мақсадим отам қабрини излаб топиб, ёдгорлик тоши қўйиш эди. Мақсадимнинг ярми бажарилди, ҳисоб. Энди тезроқ бориб, тупроғини кўзларимга суртсам, дейман.

— Бирга борамиз. Фақат бугун эмас. Эрта тонгда. Аслида хотира кунидан бошқа вақтда борганни рўйхатга тушириб, тергашади. Тергашса-тергашар.

— Исталган пайтда мазористонларга зиёратга бориш мумкин эмасми? Наҳотки ҳукумат буни тақиқлаб қўйган?

— Бир-икки йил бўлди шундай бўлганига. Одамлар диний байрамларда мазористонларга бормасин, деган мақсадда хотира кунини жорий этишди. Барибир, борган бориб турибди. Яқинда тошкентлик катта олим одамни акасининг жанозасида қатнашгани учун роса танқид қилишди. Жанозада қатнашиш, кунидан бошқа кунларда яқинларининг зиёратига бориш партия йўлига зид эмиш. Э, ўргилдим топган аъмолингдан.

Субхонқул гапга берилиб кетиб, дастурхон ёзмаганидан хижолат чекди.

— Энди, укажон, янгамуллонгизлар келгунча зерикиб қолмаслик учун қитта-қиттай қилиб ўтираммиз. Бўлмаса, жағ жонивор қизиб кетиб, раҳбар деганнинг барини ишдан бўшатиб юбораман, мамлакат эгасиз қолиб кетади-я.

Субхонқул музлатгичдан яримта арақ, бир қаричча колбаса олиб, дастурхонга қўйди. Арақдан очиб, пиёлаларни тўлдирди.

— Аҳмаджон, сиз менинг ҳақиқий укамсиз. Сизнинг қонингизда ўзбек ва украин қони оқиб турибди. Лекин сиз кўпроқ ўзбексиз. Гапиртириб кўрмаган одам сизни шу ўлканинг фарзанди деб ўйлайди. Аслида ҳам шундай. Отангизнинг режалари катта эди. Шу чўлга томир отиб, палак ёзишни ният қилган эди. Умри қисқа экан. Аммо ҳалол яшади. Битта одам топилмадики, Ҳомиджон бировнинг бир тийинига хиёнат қилди, деса. Отангиз автоавария баҳонасида ўлдирилганига кейинчалик ишондик — қотилнинг ўзи қилмишига иқрор бўлди.

Андрей бир нуқтага тикилганча Субхонқулнинг ҳикоясини тинглай бошлади.

— ПМКмизнинг бошлиғи бўларди. Фамилияси Жўрасев. Ҳамма «раис бува» дерди. Ана шу одам гапига кирмаган кассирни, яъни сизнинг дадангизни йўқотишни бир сирдош шоферга топширади. Ўша шофер авария уюштириб, бир эмас, икки кишининг қонига зомин бўлган. Бегуноҳ қон тутар экан. Ўша шофернинг ўз оғзидан эшитмаганимда ҳамма қатори Ҳомиджон бахтсиз ҳодиса қурбони бўлган, деб қораверардим. Ўша қотил шофер сафардалиқ чоғида кечаси уйида газ портлаб, хотини билан тўртта боласи ёниб кетди. Ҳамон эсимда, гоҳ у, гоҳ бу боласининг қабрини кучоқлаб «Менинг касофатимга қолдинглар. Мен икки одамни машинага урдириб ўлдирган эдим. Ўшаларнинг қони тутди», деб уввос солган эди. Кейин телба бўлиб қолди. Итнинг кунида хорликда ўлиб кетди. Лекин бош айбдор «раис бува» ҳеч нима кўрмагандек юраверди... Қани, Аҳмаджон, шу қадаҳларни дадангиз, менинг қадрдон дўстим Ҳомиджоннинг хотираси учун кўтарайлик...

Андрей чўлга бораман-у, қайтаман деб ўйлаганди. Вазият ўзгарди. Борган куни Субхонқул қўй сўйиб, зиёфат берди. Тонг отгач, уч-тўрт одам билан мазористонга боришди. Субхонқул кеча айтмаган экан, Ҳомиджоннинг қабри устига ёдгорлик тош ўрнатилган, атрофлари саранжом-саришта қилиб қўйилганди. Андрейнинг кўзлари ёшга тўлди. Ота қабридан бир қисм тупроқ олиб, тугиб, ёнига солди. Бирга келган қария мунгли овозда Қуръон тиловат қилди.

Мазористондан чиқишда бир четда мунғайиб турган қабр Андрейнинг эътиборини тортди. Қабр эътиборсизликдан ўпирилиб, бир томони чўккан, устида юмронқозиқ диккайиб, мазористон тинчини бузган одамларни кузатиб турибди. Зиёратчилар яқинлашгач, юмронқозиқ лип этиб ўзини гўр ичига олди.

— Бу қабрда ётган одамнинг қариндош-уруғлари йўқми? — ачиниб сўради Андрей у билан ёнма-ён бораётган Субхонқулдан. Шу дамда унинг хаёлидан «Субхонқулдек яхши одамлар бўлмаганда отамнинг қабри ҳам шу аҳволга тушиб қоларди», деган гап кечди.

— Аҳмаджон, мусулмончиликда марҳумлар ҳақида ёмон гапириш мумкин эмас, — деди Субхонқул йигитнинг тирсагидан ушлаб. — Аммо мени Худо кечирар, деб умид қиламан. Бу отангизнинг қотили бўлган ўша шофернинг қабри. Ҳу, ана у, ёнма-ён бешта қабр эса унинг хотини билан тўртта боласиники. Худо раҳмат қилсин уларни. Қани, меҳмон, кетдик, бизни кутиб қолишди.

Ўзбекларнинг одатлари қизиқ экан. Субхонкул-ку майли, отасининг қадрдони бўлгани туфайлидир, зиёфат устига зиёфат берапти. Унинг кўни-қўшнилари Андрейга ким бўлишади? Мутлақо бегона одамлар. Ана шу «бегона» лардан ҳар кун тўрт-бештаси меҳмонга чақиради.

Одамзотга кийган либосига қараб баҳо бериб бўлмас экан. Аксарияти серямоқ тўн кийган бу кишиларни устини чанг босган тиллага қиёслагиси келиб кетди Андрейнинг. Бундай ажойиб халқни ўз кўзи билан кўрмаганида бировнинг айтганига сира ишонмасди. Ўзбекларнинг минг хил фазилатлари ҳақида онаси ҳам гапирган. Аммо ўзи кўриб, гувоҳ бўлганларини таърифлашдан ожиз эди йигит. «Ўзбекистон — серқуёш ўлка. Бу ўлкани нафақат фалакдаги қуёш, балки қалби қуёшдек порлоқ одамлари ҳам илитиб турса керак. Аслида мен ҳам ана шу улуг мартабали халқнинг фарзанди эканман», деган шоирона хулоса чиқарди Аҳмаджон-Андрей.

Кундуз кунлари тирик жон борки, далага чиқиб кетади. Андрей ҳам пахтазорга тушиб, чўл шамоли қорайтирган одамларнинг оғир меҳнати билан танишди. Пахта нафақат «оқ-олтин, балки турган-битгани азоб-уқубат ҳам эканлигини пайқайди. Даладаги барча ишлар деярли қўлда бажарилар экан. Тракторлар кам, борлари ҳам бузуқ, Уларни созлаб ишлатадиган мутахассис анқонинг уруғи. Андрей энг шимариб, тўхтаб қолган тракторларни ишга тушириб беради. Шунда «пахтакорларнинг зиёфатини текинга еб ётибман», деган хижолатпазлик бироз тарқатгандек бўлади.

— Аҳмаджон, кўриб турибман, сиздан ажойиб инженер чиқади. Отангиз билан онангиз пойдеворини қўйган ана шу совхозда қолиб ишламайсизми? — деб қолди бир куни Субхонкул. — Раисимиз кеча сиз ҳақингизда суриштириб, «Қолиб ишласа устахона бошлиғи қилиб қўярдим», деди.

— Таклиф учун раҳмат. Балки ҳақиқатдан ҳам бир кун келарман. Аммо ҳозир кетмасам бўлмайди. Онам ёлғиз. Кўзлари тўрт бўлиб кутиб ўтирибди. Эртага шаҳарга тушиб, отамнинг дўстларини топганим ҳақида телеграмма жўнатаман.

Андрейни кузатишга кўпчилик чиқди. У ҳамма билан қўл бериб, қучоқлашиб, ўзбекчасига хайрлашди.

XXI. МАКР

Пўлат хотинини гел қилиб кетганидан мамнун. Хотинининг эса алами ичида. Ахир ўша куни эрининг орқасидан пойлаб бориб, унинг нақшинкор дарвозадан кириб кетганини аниқ-тиниқ кўрди-ку! Эрини киритиб юбориб, укаси Қиёмиддинни чақириш учун кетганида жўнаб қолган эканми? Ишқилиб, қўлга туширдим деганда чап бериб кетди.

Аммо укасининг шопалоғи бир бўлди-ю, қўшмачи деб от чиқарган хотиннинг дашномлари бир бўлди. Уйига келса, не кўз билан кўрсинки, эр диванда ёнбошлаб, видео кўриб ўтирибди. Олдидаги кулдон чекиб ташланган сигарета қолдиғи билан тўла. Шундан билдики, эри анча вақтдан бери шу ерда.

Аёл эрига синчков назар ташлади. Пўлат гўёки унинг келганини ҳам сезмади. Хотин «йх-а» деб томоқ қиргач, эр тилга кирди:

— Қасрларда юрибсан?! У ёқ-бу ёққа борадиган бўлсанг, айтиб кетмайсанми. Бир энли хат ёзиб қолдириб кетсанг ҳам бўларди. Суриштирмаган жойим қолмади. Милиция билан ўликхонага қўнғироқ қиламан, деб тургандим.

— Кесатмай қўяқолинг. Барвақт келар экансиз, олдиндан огоҳлантирмайсизми?

— А, лаббай? Тиллари чиқиб қолибдими, хоним? Балки мен йўғимда нима ишлар билан шуғулланаётганингизни билиш учун пойлаб келгандирман!

— Бировларга ўхшаб тили қисиклигим йўқ. Пойлаб келавермайсизми!

— Очиқроқ айт, ким ўша «тили қисик» деганинг?!

— ...

— Ҳа, гапирмайсан. Чаёндек чақасан-у, кейин найзангни елкангга қўйиб, яна пайт келишини пойлайсан. Ҳай, майли, худо ўзингга инсоф берсин, хотин.

— Инсоф бермай нима қилибман? Айтинг, инсофсиз менми ёсизми? Ўн йилдан бери ўлар бўлсам-ўлиб бўлдим. Бир айбим фарзандсизлигимми?

Энди Пўлатники тутди:

— Яхши, ўзинг билар экансан айбингни. Мен тенгилар эртиндин ўғил уйлантириб, қиз чиқаради. Бирон марта бетингга солдимми?

— Бетимга сололмайсиз ҳам, бетимга солишга ҳаққингиз ҳам йўқ!

- Нима-а? — Пўлатнинг ранги ўчди.
- Фарзандсизлигимизнинг сабаби менда эмас экан.
- Бўлмаса... менда эканда?

— ...

- Вой, сенинг ўша тилларингни бийрон қилган...
- Сўкманг! Мен ҳам одамман. Қурбақани боссанг, у ҳам «вақ» этади. Мен эса одамман!

Нохуш жимлик чўкди. Биринчи бўлиб Пўлат тилга кирди. У синиқ товушда деди:

- Кел, хотин, хотиржам гаплашиб олайлик. Икковимиз ҳам сал тилимизга эрк берганга ўхшаймиз.

— ...

- Текширтгирдингни?
- Ҳа.
- Қасрда, қачон?
- Уч йилча бўлди. Тошкентда дам олганимда опамлар ҳоли-жонимга қўймай шунақа касалларни даволайдиган дўхтирга олиб боришганди.

- Дўхтир нима деди?

- Сиз соппа-соғсиз, эрингизни ҳам текшириб кўришимиз керак, деди.

- Менга ҳеч нима демадинг-ку?

- Сизга бир нарсa деб бўларканми. Қачон қараса ё мастсиз, ё тажанг.

- Аламимдан ичаман, хотин, аламимдан! Йигит киши учун фарзандсизликдан оғирроқ айб бўлмаса керак.

- Аёлларга ҳам осон тутманг.

- Биладан. Бирор ердан тўйга деб хабар келса ич-этимни ейман. Борай десам, ҳамма мени кўрсатиб «Ана унинг фарзанди йўр», дейётгандек бўлаверади. Бормай десам, одамгарчиликдан чиқариб ташлашади.

Жувоннинг эрига астойдил раҳми келиб кетди. Одобсизлик қилгани учун эрининг оёғига йиқилишга ҳам тайёр эди бечора.

- Мен уйланган кунимдан бери худодан фарзанд тилайман. Мол-давлат сўрамаганман, аммо етти пуштимга етиб-ортадиган давлат берди. Фарзандсиз бошимга урамани мол-давлатини! Айт, хотин, худога нима ёмонлик қилдимки, мени фарзандли бўлиш бахтидан бенасиб этади?

- Мен қайдан билай?

— Сен ҳамма балони биласан. Ер остида илон қимирласа ҳам биласан. Айт, мен нима қилай?!

— ...

— Энди мени ташлаб кетасанми? Бундай қилишга ҳаққинг бор...

— Нега ундай дейсиз?! Ўзингизни текширтиринг. Даволанмайдиган дард бор эканми? Бир кун олдин бўлмаса, бир кун кейин. Худо хоҳласа, ҳаммаси унут бўлиб кетади.

Пўлат жим бўлиб қолди. Унга қараб хотини эзилди.

— Нега гапирмайсиз?

— Отпусага чиқай, Тошкент-пошкентга бориб текширтираман.

— Отпускадан яқиндагина қайтдингиз-ку. Яна бир йил кутасизми? Ўзимизда ҳам бор эмиш зўр профессорлар.

— Қизиқмисан, бу шаҳарда мени танимайдиган одам борми. Шарманда бўлайми?

— Ҳа-я, бу томонини ўйламабман. Ўз хисобингиздан беш-олти кунга жавоб олсангиз бўлмайдими? Хайрли ишнинг эртаси яхши.

Пўлат аниқ бир нарса демади. Нимаям десин. Мана, бугун хотини уч йил олдин дўхтирга текширтирганини бўйнига олди. Ўзи-чи? Ўзи беш йил олдин Сочида дам олаётганида профессорларга қаратган. Бир эмас, икки-учтаси «Сиз даволанмасангиз, фарзандсиз ўтишингиз мумкин. Бу касаллик сурункали дардга айланиб кетиш эҳтимоли бор», деб огоҳлантиришган. Даволанишига нима монелик қилганини эслай олмайди. Қанча аёл билан бўлган бўлса, биронтасининг ҳомилалик бўлганини эшитмади. Демак, айб хотинида эмас, ўзида.

Пўлатнинг оғир ўйларини телефон қўнғироғи бузди.

Хотини гўшакни кўтарди. Пўлат «мен йўқ» ишорасини қилди.

— Алло?.. Пўлат акангизлар боягина чиқиб кетган эдилар... Қачон қайтишларини айтмаганлар... Вой, тирикми, ишқилиб? Майли, майли, келган заҳотлари айтиб қўяман.

— Ким?

— Ишхонангиздан. Ҳафиз деган ўртоғингизни отиб қўйишганмиш. Касалхонага ётқизишибди.

— Оббо, расво бўлибди-ку.

— Ким эди у? Раисингизнинг артист ўғли эмасми?

— Ўша. Уйда ётиб бўлмайди чамамда. Ўртада раис адойи тамом бўлади.

Пўлат бир зум тараддудланиб турди. Бугуннинг фавқулудда ташвишлари ортида қолди. Боши устида момақалдироқ гумбургумбур қилди-ю, унинг тадбиркорлиги натижасида на дўл ва на

ёмғир ёғмасдан ўтиб кетди. Маҳфузанинг нозанин асирасига аталган бир кийимлик ялтир-юлтир матони айтмаса, ҳеч нарса йўқотмади. Энг муҳими, хотини дилида қат-қат тўпланиб қолган шубҳаларни кетказишга муваффақ бўлди.

У хотинига суқ билан боқди. «Сув париси» дан яқиндагина тиктирилган енгсиз кўйлагини кийибди. Икки ўрим сочи тақимини ўпади. Оппоқ сийналар кўпчиб, ўзига чорлайди. Унинг шу ҳолати ҳинд кино юлдузларини эслатади. Уни Гўзал билан қиёслади. Гўзалчалик бўлмасада, манман деган хотинлардан қолишмайди.

Пўлат хотинини кўпдан бери бундай жозибали ҳолатда кўрмаганди. У ўрнидан туриб, тилла билагузуклар безаган оппоқ билаклардан ушлади.

— Қўйинг, — нозланди хотин, — ўртоғингизни кўришга боришингиз керак-ку.

— Ўлгиси келса, менсиз ҳам ўлар ўша касофат. Сабр қилиб турса эрта-мертан бориб кўрарман, шундай деб хотинини озод кўтарди-да, диван томон юрди. Шу вақт яна телефон жиринглади. Пўлат иккиланиб, тўхтаб қолди. У хотинига савол назари билан тикилди. Телефон босиб-босиб жиринглашда давом этди.

— Биз уйда йўқмиз, — деди жувон қиқир-қиқир кулар экан, эрининг бўйнига осилиб.

— Биз уйда йўқмиз, эшитяпсизларми, биз йўқмиз! — деди Пўлат ҳам...

XXII. СИР-АСРОРГА ТЎЛА КЕЧА

I

Машина темир йўл переёездида бир тўхтаб олди. Барот орқа бортдан сирпаниб тушиб қолди. Вақт тунги учга яқинлашган бўлиб, бу вақтда барча тирик жон ширин уйқуда, ҳатто итларнинг ҳам чакаги ўчган.

Барот қоронғу, хилват кўчадан тез юриб кетди. Ярим соатлардан сўнг акаси Ўринбойнинг пахса деворли ҳовлисига етиб келди. Дарвоза ичкаридан тамбаланган. Шу сабабли деворнинг нураб, анча паст бўлиб қолган жойидан сассиз ошиб ўтди. Бир зум тўхтаб, атроф-теваракка қулоқ тутди. Назарида ҳовлида аллақандайдир шарпалар бордек туюлди. У адашмаганди. Кўча деворга тақаб

қурилган молхонада чироқ ёниб турарди. Бир-икки марта деразадан одам сояси кўринди. Ҳатто ғўнғиллаган товушлар эшитилгандек бўлди. Бундай бемаҳалда акаси молхонада нима қилади? Балки... Балки акаси эмасдир! Барот деворга қапишганча молхона деразасига яқинлашди. Қоронғуликда туриб, ичкарига назар солди. У ерда бўлаётган воқеалар унга кафтдагидек кўриниб турарди. Ичкаридагилар уч киши. Биронтасини танимади. Негадир уй эгаси — Ўринбой кўринмайди. Шундагина болта ва пичоқ билан чаққон ишлаётган кимсалар ўғрилар эканлигини фаҳмлади. Одамларни ёрдамга чақириб келиш ва ўғриларни ушлаб олиш мумкин. Барот шундай қилишдан сўнгги дақиқалардагина ўзини тийиб қолди. Ўзининг аҳволи ҳам ўғриларникидан яхши эмаслиги эсига тушди. Иложсизликдан қўллари мушт бўлиб тугилди.

— Роса семирган экан жонивор, — деб қолди шопмўйловли киши кўлидаги пичоқни қайроқтошга уриб қайрар экан. — Ярим тоннадан бир қадоқ кам чиқса Эсон ўғри отимни бошқа қўяман.

— Яримини ташлаб кетишга тўғри келади, — деди бақалоқ ўғри. — Ҳаммасини олиб кетолмайдиганга ўхшаймиз.

— Йўқ, олиб кетамиз. Фақат калла-почасини қолдиришимиз мумкин, — деб давом этди шопмўйлов. — Бунақа ов яқин-ўртада учрамаса керак.

— Мент қилиқ чиқараяпти, — гапга аралашди учинчи ўғри. У шу даражада ориқ эдики, склетга тери тортиб қўйгандек. Баротнинг унга раҳми келиб кетди. Ориқ ўғри қон сизиб турган жигардан бир тилим кесиб олди-да, оғзига ташлади. Қонли луқмани лиқ-лиқ ютиб, маза қилганидан лабларини чапиллатиб қўйди ва гапида давом этди: — Бошлиқ улушини кўпайтиришни талаб қилаётганмиш. Бўлмаган гап! Ўзи тўқиб чиқарган чўпчакка мени ишонади, деб ўйлайди. Майли, ҳозирча индамай турамиз.

— Рухсат этинг, манави ҳўкизга ўхшатиб кала-поча қилиб ташлай, — деб керилди шопмўйлов ҳўкизни нимталашдан бир зум тўхтаб.

— Бунга арзимади у. Унинг жазосини ўйлаб қўйганман. Аммо ҳали бизга иш беради. Шошмайлик. Гадонинг йўриғи бошқа. Еган оши ҳалол баччағарнинг. Бир ойда йигирмата адрес берди-я, шоввоз. Бариди ишимиз ўнгидан келди.

Орага жимлик чўкди. Шопмўйлов гўштни чопиб, шерикларига тутқазар, улар гўштни катта-катта қопларга тикшишга аранг улгуришарди.

«Ҳозир кетиб қолишади, — деб ўйлади Барот, ҳамон чорасизликдан ўртаниб. — Нима қилиш керак? Нимадир қилиш керак-ку?!» Баротнинг оёғи нимагадир тегиб кетди. Ичкаридагилар жимиб қолишди. Бироздан сўнг шопмўйловли ўғри мушукдек юриб, ташқарига чиқди, қоронгулик бағрига кўз югуртирди. Шубҳали ҳеч нарса сезмай, изига қайтди.

Ўғрилар сўзсиз, ишни тезлаштиришди.

«Кеткизмайман. Бор-йўғи уч киши, бундан ҳам кўпроғи билан олишиб енгганман. Бошқа илож йўқ». Баротнинг аҳди қатъийлашди. У ўғрилар ҳозиргина ўзи ошиб ўтган деворнинг нураган еридан чиқиб кетишларини тахмин қилиб, жангга тайёрланди.

Биринчи бўлиб қоп орқалаган бақалоқ деворга яқинлашди. У қопни ерга қўйиб, гугурт чақди ва боши устида бир неча марта айлантирди. Кўча тарафда машина чироғи ёниб ўчди. Қопни девордан ошириш учун эгилган бақалоқ бўйнига теккан зарбадан товуссиз қулади. барот оёғидан судраб нарироққа элтиб ётқизди. Қайтиб келиб қопни кўтариб, девордан ошираётгандек бўлиб турди.

— Машина келдими? — шивирлаб сўради юкдан икки букилган ўғри. Бу шопмўйловнинг товуши эди.

— Ҳа, — деб хириллаб жавоб қайтарди Барот ва «Энг зўри шу, шуни йиқитсам, марра меники» деган ўй билан рақибининг кўкрагига зарб билан тепдики, у шилқ этиб ўтириб қолди. Шу сонияда қоп судраган учинчи ўғри етиб келди.

«Рамақижон, қатто қопни кўтаргудек жони йўқ, қаттиқ уриб, товонига қолиб юрмай, тагин», деган фикр кечди Баротнинг дилдан. Шу боис ўғрининг акашак оёғига тепиб йиқитди. Мана, ҳаммаси тамом, ўғрилар ер тишлаб ётишибди. Энди уларнинг қўл-оёқларини боғлаб қўйса бўлди.

Барот сезмай қолди — оёқлари остида сулайиб ётган ўғри мушукдек чаққонлик билан ирғиб турди. Унинг қийқик оёғи қиличдек кўтарилиди. Барот бунақа зарбани кутмаганди. У рўпарасида профессионал жангчи турганлигини фаҳмлади. Ҳимояга шайланди. Иккинчи зарбага зарба билан жавоб қайтарди. Энди ҳар иккаласи ҳам эҳтиёткорлик билан ҳаракат қиларди. Рақиблар калхатлар мисол бир-бирига човут солиш учун пайт пойлаётганда девор ортида машина сигнали эшитилди. Ўғри ялт этиб ўша ёққа қаради ва омад ўзидан юз ўгиришига сабабчи бўлди.

Барот учала ўғрининг қўл-оёғини боғлаб, юзтубан ётқизиб қўйди. Улар тонг отгунча ҳам ўзларига келишлари амримаҳол эди. Тонг отса, бу ховлида нималар бўлишини кўз олдига келти-

риб, девор оша кўчага сакраб тушди. Нимадир даранглаб, тарақлаб кетди. Шериклари чиқишини интиқ кутаётган «Волга» шоферининг ўтакеси ёрилди. У машинага ўкиртириб газ бердида, қоронғулик қўйнида кўздан ғойиб бўлди.

Итлар маҳаллани бошига кўтариб ҳуришга бошлади. Бир неча уй деразасида чироқ кўринди. «Ким?» деган товушлар эшитилди. Барот икки ҳатлаб эллик қадамча наридаги улкан тутга етиб олди ва чаққонлик билан дарахтнинг қуюқ барглари орасида кўздан ғойиб бўлди.

Ёшлик чоғларидан хотира бўлган қари тут йигит қалбида илиқ туйғулар уйғотди. Ўртоқлари билан баҳс бойлашиб, дарахтнинг энг тепасидаги чумчуқ уясида тухум олиб тушишда унга тенг келадиган бола топилмасди. Аммо бир гал адабини еган. Дарахт шохи синиб кетиб, ерга йиқилиб тушган. Ҳушдан кетгани учун болалар уни ўлдига чиқариб ура қочишди. Ана шунда қасрдандир Нормул момо хабар топиб, бетига сув сепиб ҳушига келтирди. У ёқ-бу ёғи қапқа бўлганини ҳисобламаса, ҳеч нарса кўрмагандек чопиб кетди. Дарвоқе, Нормул момонинг уйи бу ердан икки қадам нарида. Ариқдан нарёғи момоники. Момони эслаши билан Баротнинг ичи чироқ ёққандек ёришди. Негаки, у кампирни ўз онасидек яхши кўрарди. Армиядан ёзган хатларининг барчасида қўшни момога салом айтиб қўйишларини такрор-такрор илтимос қиларди.

Момонинг ўғиллари оқибатсиз чиқишди. Галма-галдан уйла-нишди-ю, хотинчаларини етаклаб, чолу кампирни ташлаб кетишди. Кейинчалик чол ўлиб, кампир ёлғиз қолди.

— Момоникида бир-икки кун тураман. Вазиятга қараб иш тутаман, — деб аҳд қилди Барот. Бу вақтда уфқ ёришиб, тонг отди. Ортиқ кутиб бўлмасди, йигит тутдан сирғалиб тушди.

2

Баротнинг сирли равишда қамалганини эшитган Ўрин укаси-дан кўра «Жигули»сига кўпроқ ачинди. Маҳкамама-маҳкама чопиб, озроқ жарима эвазига машинасини чиқариб олди. Машина абгор бўлган, яп-янги ғилдирақлар алмаштирилган, аккумулятор ғойиб бўлган, яна алламбалолар етишмади.

— Яна беш-ўн кун шу ерда қолдирсангиз, қуруқ рамасига эга бўласиз, — дейишди ДАНдан оғзи куйганлар. — Вақт борида олиб кетинг.

Шу воқеа сабаб рўзгордан тинчлик кўтарилган. Хотини «қирчиндан қийилгур» қайнисини гўрдан олиб гўрга тиқишдан чарчамай-

ди. Укасига хайрих оҳ бўлмаса-да, уззу кун хотинининг жавраши Ўринбойнинг жонидан тўйдиради. Гоҳ жеркийди, гоҳ бўралаб сўкади. Аслида эр-хотиннинг дарди битта — машинани бир бало қилиб аслига қайтариш. Машиналик бўлиш ўз-ўзидан бўлмаганда, ахир.

Ота-она ўлимидан сўнг оила ташвиши тўнғич фарзанд — Ўринбой билан унинг хотини гарданига тушди. Баротни уйлантириш, икки сингилни турмушга чиқариш лозим. Бунинг устига ўзларининг мактаб ёшига етган уч нафар ўғилларининг қўлини ҳалоллаш керак. Барот ишласа, ёнимга кирса, унча катта бўлмаса ҳам чоғлиққина тўй қилиб бераман, деб мўлжаллаганди. Нега қамалган, унга неча йил беришади — бир худога аён. Уни қамоқдан чиқариб олиш учун Ўринбойда бебилиска пул қайда. Фикру-зикри тезроқ фарзандларининг қўлини ҳалоллаш. Тўй аслида бир ҳафта олдин бўлиши керак эди. «Хўкиз ҳали ориқ, яна бироз семирсин», деб хотини ўртага банд ташлади. Ўзига қолсаку, хотини билан маслаҳатлашиб ўтирмасди. Қайдандир бошдан-оёқ оппоқ кийинган гадо пайдо бўлди. Уй эгаларига узундан-узун дуо ўқиб, хайр-садақа сўради. Гадо «гадоман», деб турмаганда уни камида авлиё тахмин қилиш мумкин эди. Нима бўлсаям, Ўринбойнинг унга меҳри тушди. «Кўпни кўрган одам, мол танийди. Хўкизни кўрсатиб, маслаҳатини олай, «Сўй», деса сўйай, «Ҳали ориқ, боқ», деса беш-ўн кун боқай». Ўринбой гадони молхонага бошлади.

— Бир ҳафта ўн кун вақти бор, — деди ҳалиги гадо хўкизнинг сағрига тап-тап шапатилаб. Унинг кўзларида ёлқинланган ўтни Ўринбой сезмай қолди. — Боқса, ҳали семиради.

— Аёлим ҳам сизнинг гапингизни айтди. Менга қолса, шу бугун қассоб қақариб, тўйни бошлаб юборардим.

— Ақлли одамларнинг садағаси кетсанг арзийди. Аёлингиз ҳам ўзингизга ўхшаб тажрибали одам кўринади. Ҳозир сўйсангиз нари борса тўрт юз тош босар. Бир ойда яна ўн-ўн икки кило эт олади. Рўзгорнинг ярим ойлик озиқаси бўлади, бўтам.

— Раҳмат, бобо, кўнглим жойига тушди.

— Ҳа, баракалло. Қани, энди қўлингизни дуога очинг. Илоё шу хўкизингиз тўйларга буюрсин. Бошингиз тўйлардан чиқмай юринг. Тўйнинг худойисига атаганингиз бўлса, ҳозир чўзаверинг. Менинг назаримда Арши Аълонинг эшиклари бугун ланг очиб қўйилганга ўхшаяпти.

Ўринбой беш-ўн сўм пул тутқазди. Гадо эшикдан чиққунча дуода бўлди.

Ўринбой кунни молхонадан хабар олиш билан бошлашга одатланган. Бутун ҳам турасолиб молхона тарафга югурди. Молхонада чироқ ёниб турганини кўриб жаҳли чиқди. Хотинига минг марта уқтирган, ётар пайти чироқни ўчириб қўй, деб. У ичкарига қадам қўйди-ю, қотиб қолди — ҳўкиз қани? Наҳотки ўртада ётган нарса унинг ҳўкизи бўлса? Йўқ, ҳўкиз эмас, унинг шилиб олинган териси ўралган ичак-чавоқ, калла-поча! Ҳамма ёқ қизил қонга бўялган.

— Вой дод, мусулмонлар, уйим куйди!

Ўринбойнинг дод-войига хотини, болалари чопиб келишди, қўшнилар тўпланишди.

— Кўриб қўйинглар, мусулмонлар, ҳўкизимни сўйиб кетишибди! Кеча ҳафта сўйдирайлик деганимда манави қўймади. Хотиннинг сўзига кирган ўзим аҳмоқман! Энди нима қиламан?

— Эй, одамлар, бу ёққа келинглар! — деб ташқаридан чақирди қўшнилардан бири. — Ўғрилар узоққа кетмаганга ўхшайди.

Бошига уриб йиғлаётган Ўринбой ҳам бошқаларга қўшилиб ташқарига чопди. Кўча тарафда девор тагида уч киши миқ этмай ётар, уларнинг ёнида гўшт қоплар дўппайиб турарди.

Мол аччиғи — жон аччиғи, дегандек Ўринбой қўлига тушган таёқ билан ётганлардан бирининг бошига қарсиллатиб солди. Қўйиб берса ўлдириб, алаmidан чиқадиған.

— Урма, Ўринбой! — қўлини ушлади чол. — Кўриб турибсан-ку барининг қўл-оёғи боғланган. Аввал нима бўлганини суриштирайлик.

— Тўғри, урган билан иш битмайди, — гапга қўшилди бошқа қўшни. — Худо кўрсатмасин, бир таёқ бад, бир таёқ нек дегандек, ўлиб-негиб қолса, ўзинг қамалиб кетасан. Ҳозир шунақа закўн бор.

— Қамаса-қамар. Ўлса гуноҳи бўйнида!

— Ушланглар уни, ўлдириб қўяди, — деб бақирди калтак жонидан ўтган шопмўйловли банди. — Тезроқ милицияни чақиринглар!

— Милицияни чақирайлик? Нега?

— Биз ўғри бўлсак, қўл-оёғимиз боғланган ётармидик? Ўғрилар қочиб кетишди, — босиқлик билан справка бера бошлади ориқ банди.

— Унда сизлар ким бўласизлар?

— Органданмиз.

— Ўғри ким?

— Қўл-оёғимизни ечинг, ўғрилар кимлигини айтиб берамиз. Биров ишонди, биров шубҳаланди.

— Орган деганингиз мелисами? — сўради кўпни кўрган чол.

— Ҳа, милиция.

— Милициядагиларни мен яхши танийман. Негадир сизларни...

— Б-б-биз кўшни районданмиз.

— Ундай бўлса, ҳужжатларингиз борми?

— Бор... Аммо ёнимизда эмас.

Кўшнилари бир четга чиқиб маслаҳатлашишди.

— Агар булар ҳақиқатдан ҳам милициядан бўлса, ўзимизга гап тегиб қолади. Яхшиси қўл-оёқларини ечиб қўя қолайлик, маслаҳат берди ўпкаси йўқроқ чол типирчилаб.

— Отахоннинг гапига киринглар, қўл-оёғимизни ечинглар. Акс ҳолда ҳаммаларнинг жавобгар қилинасизлар. Орган одамига ёрдам бериш ўрнига қилиб турган ишларини қара-ю!

Хайрихоҳ чол ориқ бандининг қўлини ечишга тутинди.

— Шошманг, — уни бир четга сурди ҳозиргина етиб келган маҳалла оқсоқоли. — Нима бўлгандаям милицияга хабар қилиш керак. Ўз одамлари бўлса, ўзлари таниб олишар. Бегона бўлсачи? Кеча маҳалла оқсоқоллари билан йиғилишда ҳушёрликни ошириш керак, деб тайинлашди. Келинлар, ақл билан иш кўрайлик.

Бу таклиф бандиларнинг жонини чиқариб юборди. Улар тўпланганларнинг авра-астарини ағдариб ҳақорат қила бошлашди.

— Кўрдиларингми, орган одами бўлишса, бу даражада бетоқатлик қилишмасди, — деди оқсоқол мамнун.

Бир соатлардан сўнг Ўринбойнинг дарвозаси олдида милиция машинаси келиб тўхтади.

— Ушланганлар қани? — сўради гуруҳ бошлиғи.

Бандиларни кўрсатишди. Капитан пўнғиллади:

— Эски танишлар-ку.

Бандиларга хайрихоҳлик кўрсатган чол хурсандчилигини яширолмади:

— Мана, айтдим-ку, ўзларидан экан, деб. Сизлар бўлса...

Унинг гапини капитаннинг қатъий овози узиб қўйди.

— Буларни ким боғлади? Нима учун?

Ҳамма жим.

— Қўлларини ечинг!

Эшикни Норгул момо очди.

— Ассалому алайкум, момо, меҳмон олмайсизми?

— Вой, сен Баротжонмисан? Ваалайкум ассалом. Қани, останада турма, ичкарига кир. Саҳар-мардонда ким келди, деб ўйладим. Яхшиям сен борсан, болам. Бу қари кампирни бошқа ким ҳам йўқлаб келарди. Қалай, тан-жонгинанг соғ юрибсанми?

— Шукр, момо.

— Момонгни эсдан чиқариб қўйдинг, чироғим, кўринмай кетдинг? Каллайи саҳарда юриш одатинг йўқ эди, тинчликми, ишқилиб?

— Шукр, тинчлик.

— Тинчликка нима етсин. Сен ўтира тур, мен чой қўйиб келай.

— Момо бир пас ўтиринг, сизга айтадиган гапим бор, — деди Барот.

Барот бор гапни қўшиб-чатмасдан гапириб берди. Айтмаса ёрилиб кетаман, деб ўйлаганди. Ҳамма гапни айтиб, энгил тортиди. Нега шу вақтгача ўзига азоб бериб келганига ҳайрон қолди.

— Болам, ёшлиқдаям ёлғон гапирмас эдинг. Улғайиб сал ёлғонлайдиган одат чиқарганга ўхшайсан? Ҳамма гапингга ишондим-у, лекин Ўрин акангнинг ҳужизини сўйган ўғриллар ҳақидаги гапингга ишонмайроқ турибман. Бир ўзим учтасини боғлаб келдим, дейсанми-сй.

Шу вақт ичида ҳовлиси тарафдан гала-ғовур эшитилди.

— Сиздан илтимос, мен ҳақимда бировга лом-мим десанг, деди Барот ғамгин оҳангда. — Вақти келиб одамларга ўзим айтиб берарман.

— Сен бир пас мизғиб ол. Бир қўлинг билан беланчакни тебратиб-тебратиб қўй. Мен зув бораман, зув келаман.

Барот бошини ёстиққа қўйиши билан кўзи илинди. Бир чимдим уйқу орасида туш кўрди. Осмону фалакда учиб юрганмиш. Пастда ёввойилар унга бақариб-чақаришади, пастга туш, деб дағдаға қилишади. Камондан отган ўқлари унгача етиб келмайди. Лекин баландроқ учининг, бу ердан узоқроққа кетишнинг ҳам иложи йўқ, нимадир зўр бериб ерга тортади. Э-ҳа, бир пайтлар тушида кўрган тош ҳали ҳам оёғига боғланганча турган эканда. Нега уни ечиб ташламапти? Лаънати ёввойилар, бақир-чақир, ўзингни ос! Барибир ушлай олмайсизлар!

Ёввойилар анча олисда бўлишига қарамай, даҳшатли наъра тортишлари қулоғи остида янграйди. Барот қўрқиб, уйғонди. Ўнги-

да ҳам чинқираётган товушни эшитди. У сакраб турди. Шундагина беланчакда дод солиб йиғлаётган гўдакка кўзи тушди.

— Оббо, сени қара-ю, роса қўрқитиб юбординг-ку, а? Бўлди, бўлди, эркак одамга йиғлаш ярашмайди, — болани беленчакдан олиб бағрига босади. Бола овунади, бу сергап ака ким бўлди экан, деб ҳайрон боқади. Боқишлари бирам ширин, бирам ёқимли.

— Мен Барот аканг бўламан. Сен Бахтиёржонсан. Топдимми?

Боланинг юзида мамнуният чарақлайди. Баротнинг бир неча кундан бери соқоли олинмаган юзини қўлчалари билан силайди.

— Адда, адда.

— А, нима дединг, ада дедингми?

Йигит қулоқларига ишонмайди. Чеккан кулфатларини эсдан чиқаради...

XXIII. СИРЛИ ЙЎҚОЛИШ

Обкомнинг навбатдан ташқари пленуми бўладиган кунни Владимир Сисоевич касалхонани тарк этди. Унгача етиб келган мишмишлар бири-биридан совуқ, бири-биридан ёқимсиз. Ҳар эҳтимолга қарши баъзи бир чораларни кўриб қўймаса бўлмайди. Кўнглини кўтариб турадиган дўстларидан эса дарак йўқ.

Тошкентга қўнғироқ қилиб, ўзини қийнаётган саволларга жавоб олмакчи эди. Аммо марказком раҳбарлари вилоятларга чиқиб кетганлиги сабабли бу режаси ҳам барбод бўлди. Ягона илинжи — Москвада. Энг зарур бўлган пайтлардагина тўғридан-тўғри мурожаат қилишга рухсат этилган. Мана, ўша зарурат.

Телефонни москвалик корчалон, Кочубейнинг ишонган тоғларидан бири кўтарди. «Бошланиши яхши, худо хоҳласа, ишларим ўнгланиб кетади», деган ширин хаёл кечди дилидан. Саломаликдан сўнг мақсадга ўтди. Сухбатдоши анча вақт миқ этмай эшитди. Ниҳоят сўради:

— Пленум қачонга тайинланган?

— Соат иккига.

— Демак ҳали вақт бор.

— Бир соатча вақт қолди.

— Қўрқма. Бир соатда катта бир урушда ғалаба қилиш мумкин, — ҳазиллашди корчалон. — Дарвоқе, сендан ариза талаб қилишдими?

— Ҳозирча йўқ.

— Албатта, сўрашади. Аммо сен берма! Буёғини менга қўйиб бер.

— Тушундим.

Обкомнинг ҳашамдор залига кириш олдидан партиявий ва ташкилий ишлар бўлими мудир Владимир Сисоевичга яқинлашди. Йўлига соғлигини сўради. Сўнг тирсагидан ушлаб (бедоликни қаранг-а!) четга стаклади. Бунақа қилиқни бўлим мудир аслида Кочубейнинг ўзидан ўрганган. Кўпчилик ҳайрат ичида уларга қараб қолди. «Мен нима, сенга эшакманми, мени стаклайсан?» деган ғазабнок фикр келди дилига ва бир силтаниб, тирсагини ношуд шогирд қўлидан айириб олди. Камоли жаҳли чиққан экан, хўроздек кекирдагини чўзиб бақирди:

— Менда ишнинг борми? Айт гапингни!

Бўлим мудир орқага тисарилди.

— Бюро сиздан ариза олишни менга топширган. «Соғлигим ёмонлашганлиги сабабли мени ўз вазифамдан озод қилишингизни сўрайман», деган маънода ариза бераркансиз.

— Аризами?

— Ҳа, ариза, Владимир Сисоевич.

— Манави билан қалайсан? — Кочубей бош бармоғини икки бармоғи орасидан чиқариб, ҳамсуҳбатининг тумшуғи тагига тикди.

— Б-б-безори! — дея ғўлдиради бўлим мудир шолғомдек қизариб.

Бу ҳали кўнгилсизликларнинг бошланиши эди.

Обкомнинг биринчи котиби пленумни очар экан, одатдагидек мажлис ҳайъатига чиқаётганларни номма-ном ўқиди. Улар орасида Владимир Сисоевичнинг номи йўқ эди. Залдагиларнинг ҳаммаси ҳам кун тартибидан яхши хабардор бўлмаса керак, оддий қурувчидан чиққан пленум аъзоси қўл кўтариб, таклиф учун сўз сўради.

— Ҳўш, нима дейсан?!

— Мен пленумнинг ишчи президиумига ҳаммамиз учун ҳурматли акамиз Кочубей Владимир Сисоевични ҳам кўрсатишни...

Унинг гапини раислик қилувчининг қаҳрли овози бўлди:

— Бошқа гапинг йўқми?

— Й-й-ўқ, обком бува.

— Номлари ўқилган коммунист ўртоқларнинг ишчи ҳайъатидан жой олишларини сўрайман.

Биринчи қаторни тўлдириб ўтирган Кочубейдан бошқа ҳамма президиумга кўтарилди. Владимир Сисоевич елкаси оша юзлаб

нигоҳлар ўзига қадалганини ҳис этди. Кечагина оёғини ялашга тайёр турган одамларнинг таънали, ҳақоратомуз, дашномли қарашлари! Тиғи пайкондек бўлиб тешиб ўтаётган нигоҳлар! Агар Кочубей яна бир неча дақиқадан кейин нафрат тўла бу кўзларер чизиб қолишини, заҳарли тиллар бошқача сўзлай бошлашини билмаса, ўсал бўлиши мумкинлигини тахмин қилди. Ана шундай бир воқеага унинг ўзи гувоҳ, аниқроғи сабабчи бўлганлиги эсига тушди.

Брежнев ўлиб, мамлакат раҳбарлигига Андропов келгач, партия хўжалик ишларини жадаллик билан қайта қуришга киришилди. Текшир-текширлар авж олди. Жойларда штаблар тузилиб, гоҳ у, гоҳ бу тармоқда текшириш ўтказилади. Вилоятда бу янгилашниш жараёнига Кочубей масъул. Унинг раҳбарлигида уюштириладиган текширишлар салмоғи жазоланган одамлар сони билан ўлчанади. Одамлар пана-пасқамда Кочубейга чўлободлик Берия деган лақаб қўйиб олишган.

Янги ташкил этилган Занжирсарой райони ҳам текширувлардан четда қолмади. Бир ҳафта на ишчи, на раҳбар тиним билмади. Кун чиқарда бошланган текширув қош қорайганда якунланди.

Мазкур масала райкомнинг сайёр бюроси йиғилишида, хўжаликлардан бирининг дала шийпонида ўтказиладиган бўлди. Унда шахсан Кочубейнинг ўзи иштирок этаётганлиги ҳаммани ҳушёр тортирди.

Партия ташкилотининг қишлоқ хўжалигига раҳбарлиги масаласи, айниқса, қониқарсиз, деб топилди. Бу соҳани текшириб, ахборотнома тайёрлаган гуруҳ пашшадан фил ясаб кўрсатаётганлиги кўпчиликка, ҳатто Кочубейнинг ўзига ҳам маълум бўлсада, миқ этмади. Ахир одамларни жазолаб турилмаса улар тезда талтайиб кетишади-да.

Текшириш асносида Владимир Сисоевич ажойиб воқеанинг гувоҳи бўлди. Колхозлардан бирининг пихини ёрган раис кимсан Кочубей Владимир Сисоевични лақиллатмоқчи бўлди-я!

— Ворох машиналарининг ишини кўрсат, — деди Кочубей раисга. Бу вақт соат тунги иккидан ошган. Раис аниқ биладикки, ҳамма ерда иш тўхтаган. Очиғини тан олса, бир бало, олмаса, ўн бало.

— Обкомбува, ҳамма ворох машиналари ишляпти.

— Бориб кўрамир.

— Шу десангиз, пахтадан сув қочиб, йўлни босган. Ўтиб бўлмайди.

Дарҳақиқат, тасодифми, атайлабми йўлни сув босган, машина билан ўтиб бўлмасди.

— Раис, шу шийпоннинг томига чиқиб қарасак, ворох машиналари ишлаётган жой кўринадими?

— Ҳа, кўринади, обкомбува, — хурсанд бўлиб кетди раис, Кочубей шу ердан қайтади, деган умидда.

— Шоти борми?

— Шоти бор. Нимаиди?

— Олдириб кел!

Аллақасердан лиқилдоқ шоти топиб келишди.

— Қани, томга чиқ! — деб буюрди Кочубей раисга. Икковлашиб томга чиқишди.

— Кўрсат, қайси томонда ишляпти ворохларинг?

— Ҳов, анави ерда.

— Чироқ кўринмайдик?

— Чироқ ўчиб қолгандир, палакат. Сал шамол бўлса, ўчиб қоладиган одати бор.

Томдан тушишди.

— Этикни еч, шимингни шимар, — деб буюрди Кочубей раисга. Ўзи ҳам ботинкасини ечиб, шимини шимариб олди. — Йўлдан машина ўта олмаса, мана, биз ўтамиз. Кетдик!

Раис олдинда, обкомнинг иккинчи котиби орқада. Улардан сал орқада икки-учта бригадир сув кечиб йўлга тушишди.

Ворох машиналарининг олдида зот ҳам йўқ эди.

— Ишляпти, деганинг шуларми?

— Ҳозиргина ўчириб кетишганда, обкомбува.

— Шундайми? — Кочубей тўрт-бешта ворохни ушлаб-ушлаб кўрди. Бари муздай.

— Энди сен ушлаб кўр.

Раис миқ этолмай қолди.

Яна сув кечиб, орқага қайтишди.

— Раис, шоферингга жавоб бериб, ўзинг менинг машинамга чиқ!

Кетишяпти. Қасерга боришмоқчи? Сўрай олмайди. Қўшни колхоз ҳам орқада қолди. Кундуз кун ишга одам кўрқадиган қамишзорга етганда Кочубей шоферининг биқинидан туртди.

— Тўхтат!

Машина тормоз берди.

— Сен туш! — деди Кочубей раисга. Тушди.

Машина жойидан кўзгалди.

— Мен-чи? — дейишга улгурди раис. Бирпасдан сўнг машина чироқлари тун бағрида сингиб, йўқ бўлиб кетди. Уни масхара қилгандек бойқуш сайради...

Мана, бугун ўша раис ҳам залда ўтирибди, Кочубейнинг кўзига тик қарай олмайди, учуқ тошган оғиз-бурнини ўраб олган.

Текширувчилар ахборот бериб бўлишгач, хўжалик раҳбарларининг ҳисоботларини эшитишга киришилди. Биров у деди, биров бу.

— Камчиликларни тузатамиз. Партия берган топшириқларни ошириб бажарамиз.

Кўпни кўрган раису директорлар ёлгон ваъдалар билан сувдан қуруқ чиқиб кетишди. Аммо нари-бериси бир йил ҳам ишламаган ёшгина директор йиғилиш руҳини ўзгартириб юборди. Унинг шак-коклик билан катта бор, кичик бор, демай чертиб-чертиб гапиришпи эзилиб, ерга сингиб ўтирганларнинг қаддини кўтаргандек бўлди.

— Бошқаларни билмадим-у, аммо менинг совхозимда аҳвол ўртоқ текширувчилар айтгандек, иш пачава эмас. Пахта планини уддалаб қўйдик. Шудгор бошланган. Чорва биринчи марта зарарсиз чиқаяпти. Бир бош соғин сигирдан уч-уч ярим тоннадан сут оламиз.

— Тўғри, бизнинг хўжаликда ҳам олдинги йилларга қараганда ўсиш бор, — деди ҳозиргина пўстаги қоқилганлардан бири ўтирган сридан кекирдагини чўзиб.

Ғала-говур бўлиб кетди. Кочубей йиғилиш тизгинини ўз қўлимга олмасам, мажлис норозилик митингига айланиб кетади, деб ўйлади. У тап этиб столни урди. Ҳамфикрлар кўпلىгидан шерланиб, жўшиб гапираётган нотиқнинг айтилмаган сўзлари бўғзида қолди.

Кочубей ўтирганларга бир-бир назар ташлаб чиқди. Гўё у одамларни кўм-кўк кўзлари билан пармалаб, ичидаги сирларини билиб олмоқчига ўхшарди. Бошлар қуйироқ эгилди, кўзлар ер чизиб қолди.

— Мана! — деди Кочубей шаҳодат бармоғини баланд кўтариб. — Мана, кўриб қўйинглар, маънавий инқироз, иқтисодий ўпирилиш, сиёсий ўпирилиш ҳаердан бошланишини! Мен бу ерда катта ўпирилиш борлигининг гувоҳи бўлиб ўтирибман. Обком бунини шундай қолдиролмайди. Бутун бир бошли бинони бузиш учун унинг пойдеворидан бир ғиштни суғуриб олиш кифоя. Кейин ўзи қулаб тушаверади. Партия ташкилоти ҳам бамисли бир бино. Мана булардай принципсиз, мана булардай масъулиятсиз, қолаверса, жиноят кўчасига кириб кетишдан тап тортмайдиган, сиртдан коммунист, ичдан партиянинг ашаддий душманлари бўлган одамларни, — Кочубей бармоғини бигиз қилиб, аввал минбарга бағрини берганча қотиб қолган ёш директорни, сўнг рўпарада ўтирганларни ялписига кўрсатиб давом этди, — Ленин партиясининг муҳташам биносини бузувчилардир, дейман!

Кочубей узоқ гапирди. Нутқини даҳшатли ҳукм билан тугатди:

— Партиянинг раҳбарлик ролини тан олмагани, партиявий одоб-ахлоқ нормаларини бузгани, жамоа фикрини партияга қарши қаратмоқчи бўлгани учун уни КПСС сафларидан ўчиришни, вазифасидан четлатишни талаб қиламан! Бугун унга ҳамфикр бўлганлар ҳам аниқлансин ва тегишли жазога тортилсин!

Ҳамон минбарга ёпишиб турган бечора директор ўз жойига аранг етиб бордию, шилқ этиб йиқилди.

— Тезда касалхонага олиб бориш керак, — деди беморни кўздан кечирган район соғлиқни сақлаш бўлими бошлиғи. — инфарктга ўхшайди.

— Чепуха! Навбатдаги фирибгарлик. Артист! Олдин партиядан ўчирилсин, кейин нариги дунёга бўлсаям кетаверсин.

Директорни партиядан ўчириш учун ҳамма қўл кўтарди.

Жон бераётганига қарамай бечора директорни «бир овоздан» партиядан ўчиришди. Шундан сўнггина уни залдан олиб чиқиб кетишга ижозат этилди.

Ана шу охирги манзара тез-тез Кочубейнинг кўз олдига келади-ган бўлиб қолган. Бу балки виждон азоби оқибатида пайдо бўлгандир? Аммо то ҳанузгача бу одам ўзини директорнинг ўлимида (ҳозир унинг фамилиясини ҳам эсдан чиқариб юборган) тирноқча айбдор эдим, деб ҳисобламайди. Ўзининг тақдири ҳал қилинаётган шу дамларда яна замбилда тиржайиб ётган директор кўз олдида нмюён бўлди:

— Мен ҳам эдим сендек, сен ҳам бўласан мендек, — хунук тиржайди арвоҳ,

— Йўқ, бўлиши мумкин эмас! Ҳали вақт бор. Москвадан кўнғироқ бўлади-ю, пленум менинг фойдамга қарор қабул қилади. Менга дашном тошларини отаётган мана бу одамлар ҳам ўшанда бошқача сайрай бошлашади.

Дақиқалар ўтган сайин бу умиди дилидаги ишончсизлик билан алмаша боради, охирги илинж ҳам сувга тушган қордек эриб кетаяпти. Бутун умидини тиккан мажлис президиумидаги телефон бирор марта ҳам жирингламади-я!

Арвоҳ тантана қилади.

— Қалайсан, энди? «Пичоқни аввал ўзингга ур, оғримаса — бошқага».

— Ҳали вақт бор, — қайсарлик билан пичирлайди Кочубей. — Қарор қабул қилингани йўқ ҳали.

— Қарор аллақачонлар ёзиб қўйилган! Булар бари расмиятчилик учун эканлигини ўзинг яхши биласан-ку. Яхшиси

қарор ўқиб эшиттирилмасдан бурун туриб жўна. Мард одам экан, дейишсин.

— Йўқ, кутаман.

— Юрагинг санчиб оғрияпти, оғриқ бутун баданингга тарқаяпти. Менга ўхшаб залда ўлиб қолмаслик учун туриб жўна...

Арвоҳ ғойиб бўлди. Владимир Сисоевич чап сийнасида оғриқ сезди. Сесканиб кетди. Баданини совуқ тер босди. «Демак, арвоҳ алдамаяпти, кетишим керак. Барига тупуриб, ғоз юриб чиқиб кетишим керак».

Кимдир қўлтиғидан олиб ёрдамлашиб юборди. Чайқалиб эшик томон юрди. Еру осмон гир-гир айланаётгандек. Йиқилмай анави икки қаватли эшикдан чиқиб олса, марра уники. Лекин бу жуда мушкул. Чайқалиш кучайяпти. Нажоткор эшикка ҳали анча бор. Яна бир неча қадам қўелса...

Кочубей деворни ушлаш учун қўлларини чўзди. Мувозанатини йўқотди, гандираклаб бориб, эшикнинг қиррасига пешонаси билан урилди. Гулдор гиламга қон сачради.

Владимир Сисоевични ҳеч қандай иззат-икромсиз кўтариб, залдан олиб чиқиб кетишди.

Бундай бўлишини ҳеч ким кутмаганди. Нутқининг белига тепилган Сойибназаров Олтин Юлдузини йилтилатганча минбарда қотиб турар, у «Энди нима қилсам экан, балки пленумни бошқа кунга қолдирганим маъқулмикан», деб ўйларди. Тошкент уни бугун ишдан олишга рухсат берган. Балки эртага кеч бўлар. Айби бўйнида. Яхшиси, шу бугун ҳал қилиб қўя қоламиз», деган қатъий қарорга келди ва «Пленум ўз ишини давом эттиради», дейиш учун оғиз жуфтлади.

Нотиқнинг сўзи оғзида қолди. ВЧ телефони жиринглади. Оближроқўм раиси гўшакни қулоғига олиб борди, мушукникидек майин товушда деди:

— Лаббай?... Ҳа, пленум бўлаяпти... Йўқ, ҳали тугагани йўқ... Биринчи котибми?... Мана, шу ерда. Ҳозир трубкани у кишига бераман.

Сойибназаровнинг юраги шув этиб кетди.

— Ким?

— Москва. ЦКАнинг котиби.

Сойибназаров телефон трубкасини қулоғига олиб борар экан, президиумдагиларга сўзсиз нигоҳ ташлаганди, ҳаммаси гурра ўрнидан туриб, одоб юзасидан нарироққа бориб туришди.

Биринчи котиб синиқ овозда қисқа-қисқа жавоб берар, унинг ички ҳаяжонини қўлларининг қалтираши ошкор қилиб қўяётганди. Сойибназаров шаллоба терга тушди. Суҳбат тугаган бўлса ҳам анча вақт телефон гўшагини ушлаганча туриб қолди. Зал сув қуйгандек жим. Ниҳоят, биринчи котиб тилга кирди:

— Пленум бошқа кунга қолдирилади. Ҳаммага жавоб. Бюро аъзолари қолсин. УВД бошлиғи, прокурор, адлия бошлиғи, сизлар ҳам қолинглар. Облздрав! Облздрав бошлиғи қани?

— Мен шу ердаман.

— Владимир Сисоевични қидириб топ. Ҳукумат касалхонасига ётқиз. Тошкентдан, истасанг Москвадан консилиум чақир. Унинг бошидан бир мўйи тушса, бошинг билан жавоб берасан. Тушундингми?

— Тушундим.

Кочубей Москвадан ўринсиз хафа бўлганди. Унинг суянган тоғи Сиёсий бюро йиғилишида озроқ ушланиб қолганди, холос. Қолган воқеалар тез авж олиб кетди. Владимир Сисоевични оғир аҳволда яна шифохонага ётқизишди. Москвадан қўнғироқ бўлгани, у ўз ишида қолдирилгани ҳақида негадир унга лом-мим дейишмади. Шу боисдан бемор сал ўзига келгач, миясини ҳар хил шубҳа гумонлар кемира бошлади. Лавозимдор одамларнинг тўсатдан ўлиб қолиши, ҳеч бўлмаганда, бирор кор-қолга гирифтор бўлиши сабабларидан анча-мунчаси унга маълум эди.

Эсида, районлардан бирида човутни қайта ишлаш ниқоби остида анча-мунча пахта қўшиб ёзилганлиги фош этилди. Комбинат директори, бош бухгалтер, яна уч-тўрт нафар одам қора курсига ўтказилди.

— Мен қора курсига ўтирадиган бўлсам, райкомнинг биринчи котибини ҳам ўтқазасанлар, — деб оёқ тираб олди комбинат директори. Биринчи котибни вазифасидан олиб, чекка районлардан бирига, анча паст лавозимга ишга жўнатишга тўғри келди. Бу ҳам фойда қилмади. Ниҳоят, собиқ биринчи котибга терговга чақирув қоғози тутқазилди. У терговга етиб келолмади. Самарқандда сирли равишда поезд босиб кетди. У қанчадан-қанча сирасорни ўзи билан гўрга олиб кетди.

Аслини олганда, Кочубей ҳам тирик экан, кимларнингдир кўзига уйқу келмайди, ҳаловатини йўқотади. Душманлари катта ғалабани қўлга киритдилар — ишдан четлатишди, бутун вилоят олдида обрўсини бир пул қилишди. Энди охирги зарбани

беришмайди, аниқроғи, гумдон қилиб қўя қолишмайди, деб ўйлаш мумкинмиди?

Бемор ҳолдан тойганига қарамай, шифохонадан қочиб кетиш режасини туза бошлади. У палатанинг орқа ҳовлига қараган деразасини ланг очиб юборди. Хонага кузакнинг этни жунжиктирадиган ҳавоси ёприлиб кирди. Олтмиш-етмиш метрлар нарида, пастликда Саркашдарёнинг шовуллаб оқиши эшитилди. Яқинда ёққан жала дарёни тоширган. Тўлқинлар қувлашмачоқ ўйнайди. Соҳилга тўш уриб, қирғоқларни ўпиради ва яна олға чопади. Халқ феълига яраша ном билан уни Саркашдарё деб атаган.

Бу манзарага қараб туриб Кочубейнинг эсига ёшлик чоғлари тушди. У Украина пойтахти Киевга яқин Петуховка деган қишлоқда туғилиб ўсди. Қишлоқ Днепр ва Деснадек улкан бўлмасада, йил— ўн икки ой тўлиб оқадиган Припять дарёси ёқасида жойлашган. Қишлоқ этаги асрий ўрмонга туташиб кетган. Припять, айниқса, баҳорда қутириб оқади. Муз кўчиб, кўприкларни, соҳилга яқин жойлашган темир-бетон иншоотларни пайраҳадек ювиб кетади. Юзлаб гектар экинзорлар сув остида қолади. Офатнинг олдини олиш учун ҳар йили сапёрлар ёрдамга келади. Улар музни портлатиб, хавф-хатар бор жойлардан одамларни кўчиради. Бу фасл, айниқса, қишлоқ қизлари учун ҳақиқий байрам тусини олади. Не-не қизлар аскар болаларга турмушга чиқиб, олис-олисларга кетиб қолишди. Володянинг синглиси Мария ҳам бахтини шу дарё туфайли топди. Қаллиғи қора кўз, қора соч, баланд бўйли йигит эди. Тўйлари дарё соҳилида ўтказилди. Мария эри армия хизматини тамомлагунча қишлоқда яшаб турди. Фарзандлик бўлди. Учовдон йигитнинг ватани — Ўзбекистонга жўнаб кетишди. Шундан бери Володя синглисини ҳам, унинг қаллиғини ҳам, жиянини ҳам кўргани йўқ. Гоҳ Киевда, гоҳ Москвада ўқиди. Катта-катта лавозимларда ишлади. Ўзи ҳам кутмаган ҳолда Ўзбекистонга партия ишига юборилди. Дастлаб синглисини сўраб-суриштирди, аммо адресини аниқ билмаганлиги сабабли улардан дарак тополмади. Иши шу даражада кўп эдики, бора-бора Марияни қидирмай ҳам қўйди.

Палата эшиги очилиб, кимдир кирди. Кочубей чўчиб тушди. Кирган ҳамшира экан.

— Шамоллаб қоласиз, деразани ёпинг!

Кочубей деразадан нари кетди. Дарвоқе, у нега ҳамширанинг шарпасидан бугунлай чўчиб тушди? Бу балки тасодиф эмасдир.

Нега уни душманлари фақат пичоқлаб ё отиб ўлдиришлари керак экан. Энг содда усул — укол санчиб ҳам ўлдиришлари мумкин-ку! Демак, суиқасд эҳтимоли янада ошади! Тери остига кўзёшининг юздан бир бўлагича миқдорда заҳар юборилса кифоя, кўз очиб-юмгунча фурсат ичида асфаласофинга равона бўласан!

Ана шуларни ўйлаб амалдорни ваҳима босди. Тиқ этган товушдан чўчиб, жонини ҳовучлаб ўтирди. Балки ҳозир қилинган уколга заҳар қўшилгандир!? Дарвоқе, игна санчилган жой қичиша бошлади. Мана-мана, оғриқ ҳам бошланди! Бутун гавдаси отап-аланга ичида қолди.

— Заҳарлашган!

Кочубей фавқулодда чаққонлик билан сакраб турди ва ҳозир ҳамшира ёпган деразани ланг очиб юборди. Ташқарида дарё шовуллайди, тўлқинлар бир-бирини қувиб, кўкка сапчийди. Кўзга кўринмас бир куч Владимир Сисоевични гирибонидан олиб, дарё томон судрайди. У итоат этишдан ўзга илож тополмади. Дераза ошиб, ҳансираб олға қараб ошди. Кочубей ҳайқириб оқаётган дарё лабида узоқ турмади. Уни кўриб қолишлари мумкин эди. У эғнидаги касалхона халатини, оёғидаги ковушини ечиб, бир четга улоқтирди-да, муздек тўлқинлар бағрига ўзини отди. Украинанинг манаман деган дарёларида чўмилган, сузиш мусобақаларида қатнашиб, совринлар олган собиқ сув спорти устаси учун Саркашдарё писанд эмасди. Номи феълига мос дарё ўжар, бунинг устига дард жонини олиб қўйган амалдорни бешикдек тўлқинлар сиртига кўтариб, зарда билан оқизиб кетди.

Оқим Кочубей кутганидан анча кучли эди. Шундай бўлса ҳам қиялаб сузиб, нарига соҳил тарафга сузишда давом этди. Тез толиқди. Қўллари шалвираб қолди. Тез-тез гирдоблар учрай бошлади. Уларни айланиб ўтиш учун маҳорат ва куч зарур эди. Бундай гирдоблар фақатгина Днепр, Деснага ўхшаган катта дарёларда бўлади, деб ўйларди у. Тўлқин Қочубейни шитоб билан гирдобга улоқтирди. Бўтана сув чирпирак қилиб, комига тортиб кетди. Сув тагида қанча бўлганини билмайди. Гирдобдан-да кучлироқ оқим жонига оро кирди — пўкакга ўхшатиб сув юзига отиб юборди. Ютоқиб-ютоқиб нафас олар экан, соҳил қайси томондалигини билиш мақсадида аланглаб қаради. Ўнгирма-ўттиз метр, балки ундан ҳам яқинроқ жойда эрта баҳорда сув ювиб кетган кўҳна кўприкнинг темир-бетон қозиклари сўппайб турарди. Тўлқинлар

ана шу қозықларга урилиб, бўлиниб кетар, кўкка сапчир, дарға-заб шовулларди. Қаҳрамонимиз қозықлар орасидан бир амаллаб ўтиб кетиши ҳам мумкин эди-ю, оқим уни сув бетида лоппилаб турган бстон тўсин томон суриб кетди. Тўсиннинг сув юзасида кўри-ниб турган тарафида узунлиги бир газча келадиған арматуралар найзадек ялтирайди. Гирдобда ғарқ бўлиш ёхуд заҳарланган шприцдан ҳалок бўлиш афзал кўриниб кетди кўзига.

Ҳа, бу муқаррар ҳалокат эди!

Шифохона бош врачининг кабинетига ҳамшира қиз отилиб кирди. Бош врач телефонда ким биландир гаплашаётган эди. Ҳамшира қизга зарда билан «жим» ишорасини қилди-да, теле-фон гўшагини қулоғига маҳкам босиб, суҳбатдошининг сўзла-рини эшитишда давом этди.

— Ҳа, ҳа, биринчининг ўзлари шахсан топширдилар. Агар Кочубейнинг бошидан битта сочи тушса ҳам ҳаммангни ишдан ҳайдайман, дедилар. Так что, бу гап ҳаммамизга ҳам тааллуқли.

— Тушундим.

— Аҳволи унчалик оғир эмасдир. Сен нима деб ўйлайсан?

— Кризис ўтди. Энди ишонса бўлади.

— Владимир Сисоевичнинг ҳаётини сақлаб қололсак ўз ша-нимизни ҳам қутқарган бўламиз, уқдингми?

— Уқдим.

— Яхши, если что, менга телефон қил.

— Хўп бўлади.

— Яна битта гап.

— Қулоғим сизда?

— Қулоғинг ўзингга сийлов. Ходимларингга айт, тилларидан эҳтиёт бўлишсин. Ҳар қандай нарсани валдираб юришмасин.

— Албатта, албатта.

Шундан сўнг телефон гўшагидан «дуд-дуд» деган сигнал эшитилди. Бош врач енгил тортиб, гўшакни жойига қўйди. Зарда билан ҳамшира қизга юзланди:

— Нима, бирон ерга ўт тушдими?

— Анави бемор йўқ?

— Бемор? Қайси бемор? У ёқ-бу ёққа чиққандир, шунга шун-ча ваҳимами?

— 13-палатадаги бемор.

— Нима?! Нега йўқ бўлар экан?

— Бир соат олдин бор эди. Ҳозир йўқ.

— Аққа-бақа чиққандир?

— Мен ҳам шундай, деб ўйлагандим. Палатанинг орқа деразаси очик қолган. Изидан дарёгача бордим... У срда...

— У срда нима кўрдинг, гапир!

— Халати билан туфлисидан бошқа нарса йўқ.

— Ўзи-чи, ўзи қасрда?!

Бош врач савол бераяпти-ю, жавобини эшитмасданоқ, кўрққанидан қалқиб кетди — сувга ташлаб, ўзини ўлдирган! — деган мудҳиш хулосага келди.

Ҳамшира қизнинг нима деб жавоб берганини эшитмади. Унинг мияси бошига тушажак мушкул аҳволга тадбир изламоқда эди.

«Изла, қидир, чора топ! Йўқса, сен ўзинг қутурган дарёда оқасан! Бошингга шундай кунларни солишадик, кунда бир марта эмас, минг марта ўлиб-тириласан!»

Бош врачнинг бақрайиб тургани ва бир сўз дегиси келмаётгани ҳамшира қизнинг аччиғини чиқарди. У кескин бурилиб, эшик томон қадам ташлади. Аммо қандайдир ғайритабиий товуш уни таққа тўхташга ва орқасига қайрилиб қарашга мажбур этди. Бош врач оғзидан кўпик чиқарганча хириллар, кўзга кўринмас рақибини бўғмоқчи бўлгандек қўлларини кўтарган-у, шу ҳолда тош қотган. Ҳамшира беихтиёр орқага тисарилди. Хириллаш кучайиб, увиллашга айланди. Ҳа, ростакам увиллаш эди бу!

Эсида, қишлоқда уларнинг қари итлари бўларди. Ўша ит бир кеча тонг отгунча осмонга қараб увиллаб чиққан. Худди ҳозиргидек, юракларни увиштирадиган даражада увиллаган. Чол-кам-пир «Бу яхшиликка эмас, ишқилиб бало-қазодан худонинг ўзи асрасин», деб қўлларидан келганча фотиҳа ўқишганди. Ўша кечаси тонгга яқин Газида ер қимирлаб, шаҳар вайронага айланди. Шундан бери итнинг улушини эшитса эти жунжикади, ваҳима босади. Мана, ҳозир ҳам эсхонаси чиқиб кетди.

Ҳамшира қиз хонадан қандай қочиб чиққанини билмайди. У узун йўлак бўйлаб чоғиб борар экан:

— Ёрдам беринглар! Ёрдам беринглар! — деб бақирди. Палаталардан бир неча бемор чоғиб чиқди.

— Ана, ана у! — ҳамшира қиз бош врачнинг кабинетини томон ишора қилди. Худди шу пайтда йўлдан бош врачнинг ўзи кўринди. У девонасифат ҳаракатлар қила-қила тўпланганларнинг олдида етиб келди. Қаршисдагиларга эътибор ҳам бермасдан чўк тушиб, қўлларини ерга тираб, бошини осмонга кўтариб увиллай бошлади.

Тўпланганлар тариқ сочгандек ҳар тарафга сочилиб кетди.

— Бош врачимиз ақлдан озган!

— Балки кутиргандир?

— Яқинлашма, қоч!

Ҳеч ким қолмаганига ишонч ҳосил қилган шўрлик бош врач деразадан ташқарига мўралади. Ҳа, ҳамма уни ақлдан озганга чиқаряпти. Ҳозирча дуруст. Буёғини бўшаштирмаслик керак. Нарӣ борса, жиннихонага ётқизишади. Жиннихона ҳар ҳолда қамоқхона эмас-ку. Қолаверса, тепакал ўрис амалдорининг ўлими (унинг ўлганига сира шубҳаси қолмаганди) изидан ёспирилиб келадиган бало-қазолардан жиннихонадек асрайдиган нажот кўргонини топиб бўладими.

Партиядан ўчирилиш, ишдан бадарға бўлиш, қамалиш, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган яна минг хил савдоларға гирифтор бўлмаслик учун бечора ҳақиқий итға айланиб қолишға ҳам рози эди шу тобда. Унинг дард-алами аянчли увиллашға айланиб кўксидан отилиб чиқдики, бундан ҳатто ўзининг эти жимирлаб кетди:

— У-у-у-в-в-в...

XXIV. АРВОҲНИНГ ДЕГАНЛАРИ

Чўлга бориб, муддаосига эришган Андрей онасига хат ёзиб юборди. У отаси туғилиб ўсган юртға ҳам бормоқчилигини, насиб қилса эрта баҳорға қолмай бағриға қайтишини маълум қилди. Онасидан жавоб кутмасдан шаҳарнинг овлоқ жойида, магистрал каналнинг темир йўл кўприги кесишган жойға яқин ердаги автоустахонаға ишға жойлашди.

Янги ходим бошлиққа маъқул тушди. Оддий сотувчидан чиққан бошлиқ бир қарашдаёқ қандай тоифа одамға дуч келганлигини пайқади. Чунки Андрей бирваракайига бир неча мутахассиснинг ишини бажарар, бу билан зикна бошлиқни ортиқча сарфхаражатлардан қутқарарди. Аммо шунга қарамай унга арзимагангина маош тўланадиган бўлди. Йигит шунга ҳам рози. Чунки ҳужжатсиз, бетайин бир кишини ишға олишға ҳар қандай одам ҳам рози бўлавермайди-да.

Тахминан бир гектарча майдонда қурилиш материаллари сочилиб ётибди. Бу ерда вилоятда энг катта автоустахона қад ростлайди. Аммо ҳозирча усталар пастқам-пастқам биноларда,

уч-тўртта вагон уйларда ишлашяпти. Бошлиқнинг марҳамати билан битта вагон уйни Андрейга бўшатиб беришди. Андрей вагоннинг бир қисмини ётиб-туриш учун мослаштирди, қолган қисмига ўзининг қўлбола устахонасини жойлаштирди.

Устахонанинг пахмоқ соқолли қоровули Максим тоғанинг тескарисси эди. Унинг қулоғи оғир бўлиши баробар бадқовоқ, биров билан осонликча сўзлашмайдиган, қўрс. Кундуз кунлари иш билан бўлиб, кун ўтганини сезмайди, аммо ишдан кейин ёлғиз қолиш йигитни эзади. Бизга маълум сабабларга кўра шаҳарга тушолмайди. Бир гал овқат пишириб, чолни бирга овқатланишга таклиф этиш учун қоровулхона эшигини тақиллатди. Бироздан сўнг ичкаридан дағал товуш эшитилди:

— Ким?

— Бу менман, отахон, кирсам майлими?

Бирпас кутди, «Ҳа» ё «йўқ» деган жавоб бўлмади. Таваккал деб эшикни итарди. Тутунга тўла, нимқоронғу хонада қоровул чол ўчоққа қозон осиб, нимадир пишираётган эди. Чол келувчига ёвқараш қилди-да, тўнғиллаб қўйди.

— Салом, отахон. Кечирасиз, сизни овқатга таклиф қилгани келгандим.

— Нима? — сўради чол қўлини қулоғига тутиб.

Чолнинг карлиги энди эсига тушди:

— Отахон, юринг мен билан, бирга овқатланамиз, — деб бақирди.

— Нега бақирасан, кар эмасман!

Андрейнинг ростакам жаҳли чиқди. Қўл силтаб чиқиб кетмоқчи эди ис босган деворга қоқилган тахта рафларга териб қўйилган катта-кичик шиша идишлар эътиборини тортиб, тўхтаб қолди. «Нима бало, чоли тушмагур қўлбола ароқ тайёрлаш билан шуғулланадими?» Аммо хонада спирт ҳайдайдиган асбоб кўринмасди. Йигитнинг аланглаб туриши чолга ёқмади. У ўсяқ қошлари остидан ўқрайиб қараганди, йўзларидан учқун сачрагандек бўлди. Андрей чўчиб тушди ва нима учун келганини ҳам унутиб, эшикка йўналди. Аммо улгуролмади. Чол кафтидаги кукунни ўчоқдаги оловга сепиб юбориши билан момақалдиरोқни эслатувчи гумбурлаш эшитилди. Андрей чайқалиб кетди. Оёғи остида ер ларзон-ларзон тебрана бошлади. Тахта рафлар тебраниб, шиша идишлардан шақур-шақур товуш чиқа бошлади. Андрейни ваҳима босди ва остона ҳатлаб, ташқарига қочиб чиқди. Орқадан масхараомуз қаҳқаҳа янгради.

Қоровулхона эшиги қарсиллаб ёпилиши билан ер тебранишдан тўхтади. Андрей ён-атрофга боқди. У зилзила шиддатидан ус-тахонанинг пастқам бинолари кунпаякун бўлди-ёв, деб тахмин қилганди. Не ажабки, бинолар асл ҳолида турар, ҳатто сочларини ёйиб юборган мажнунтол ҳам қилт этмаганди. Андрей кўзларини ишқалар экан, ҳайратдан «Мен ухлаётганга ўхшайман, буларни тушимда кўраётган бўлсам керак», деб ўйлади. Бир қарорга келолмай сирли кулбадан нарироқ кетишга шошилди.

Қоровул чолниқига бўлган муваффақиятсиз ташрифидан сўнг, Андрей бир неча кун аниқ қарорга келолмай юрди. Балки бу сир бир умрга жумбоқлигича қолиб кетар. Аммо...

Андрей тунларни қисқартириш мақсадида сувга қармоқ ташлаб, соатлаб ҳаёлар оғушига фарқ бўлишни одат қилди. Насибасига тушган балиқлардан гоҳ шўрва қилади, гоҳ тузлаб, қурилади, гоҳ битга-ярымга касбдошига сувтекинга бериб юборади. Лекин қармоқ билан тунни ярим қилишни қўймайди. Унинг севган жойи темир йўл кўпригининг таги. Бу ерда соҳил қумлоқ ва текис, поездларнинг гумбурлаб ўтишининг ҳам ўзгача нашаси бор. У сувга қармоқ ташлайди-ю, ҳаёлот уммонига шўнғийди. Олисларда қолган онасини ўқтин-ўқтин эслайди. Она-бола соатлаб ғойибона суҳбат қуришади.

Бугун ҳам икки-уч жойга қармоқ ташлаб қумлоқ соҳилга ён-бошлади. Кўзларини чирт юмди-ю, онаси ҳақида ўйлай бошлади. Ҳаёл кўзгусида негадир онаси ўрнига отасининг қотили, унинг бир кечада ёниб ўлган хотини, болалари билан пайдо бўлди. Андрейнинг юраги ҳаприқиб кетди.

Ота арвоҳ тилга кирди:

— Сен мени танимагандирсан? Мен отангнинг қотилиман.

— Ўзим ҳам шундай бўлса керак, деб ўйлагандим. Хўш, мендан нима истайсан?

— Баъзи нарсалардан огоҳлантириб қўйишим лозим.

— Қулоғим сенда, эй арвоҳ.

— Отангнинг қабрини зиёрат қилиб, падарингнинг розилигига эришдинг.

У сени айрим сирлардан огоҳ этиб қўйишимни мендан илтимос қилди.

— Отам ўз қотилидан нимани илтимос қилар экан?

— Авваламбор отанг уни шаҳидлик даражасига етказишга сабабчи бўлганим учун Яраттанинг олдида менинг гуноҳимни сўраяпти. Қолаверса, бу тақдир иши. Мен тақдирда битилганини ижро этдим, ҳолос.

— Яхши-яхши, гапни кўп чўзиб юбординг.
— Мен ҳам, оила аъзоларим ҳам сендан розимиз.
— Сабаб?
— Отанг қабрини зиёрат қилиш чоғингда болаларимга чин дилдан ачингандинг. Эсингдами?

— Қотил сен, болаларинг эмас-ку?
— Баракалла! Аслида қотил мен ҳам эмас, бошқа одам, мен ўшанинг амрини адо этганман.

— Ким «ўша» деяётганинг?

— Эшназар раис!

— Яна Эшназар раис! Бу ҳақда онам кўп гапирганди. Хўш, отамни ким ўлдирган — сенми ё Эшназар раис?

— Мен раиснинг чизган чизигидан чиқолмасдим. Унинг айтганларини қилмасам, ўзимни ўлдиртирарди.

— Демак, қотил сен ўзинг экансан-да?

— ...

— Нега раиснинг чизган чизигидан чиқолмагансан?

— Раисдан тилим қисик жойим бор эди. Бир куни шайтоннинг гапига кириб, томорқамга озроқ кўкнори экдим. Сотиб пулига рўзгорнинг кам-кўстини тўғирламоқчи эдим. Бир куни раис ҳузурига чақиртирди. Бордим.

— Сен томорқангда кўкнори ўстираётган экансан, — деди даб-дурустан.

Тош қотиб қолдим. Аввалига тонмоқчи бўлдим. Унинг аччиғи чиқди:

— Устингдан маълумот тушган. Бориб текширишади, — деди. Шошиб қолдим.

— Кўкнори экканларга неча йил беришларини биласанми? — сўради раис.

Мен билмасдим. Ер чизиб туравердим.

— Ўн йил беришади!

Мен йиғлаб-сиқтадим, раҳм қилишини сўраб, олдида тиз чўқдим.

Раҳми келгандек бўлди.

— Майли, — деди раис, — чурвақаларингга раҳмим келди. Ҳозир ўн йил олиб кетсанг, уларнинг аҳволи не кечади.

— Бу яхшилигингизни ўлгунимча унутмайман!

— Эвазига нима берасан?

— Истасангиз жонимни берай?

— Йўқ, жонинг ўзингга сийлов. Фақат итдек содиқ бўлишингни истайман!

— Онам ҳаққи ваъда бераман.

— Ишонтирдинг. Энди боравер, — деди. Шодликдан теримга сизмай эшикдан чиқаётгандим.

— Томорқангдаги кўкнорини битта қолдирмай ўриб, олдимга олиб кел. Қолганини кейин гаплашамиз, — деб тайинлади.

Айтганини қилдим.

— Энди боравер, ўзим тинчитиб юбораман, — деди. Чиқиб кетаётганимда яна сўради:

— Хизматларимни унутмасан?

Яна содиқлигимга қасам ичдим. Хуллас, у менга қилган яхшилигини уч-тўрт марта эслатди. Кошкийди, бир иш буюрса-ю, қиёмат қарзидан қутулсам, деб юрдим. Бир куни ҳузурига чақиртирди.

— Қилган яхшиликларимни унутмагандирсан?

— Унутиб ўлибманми, раис бува.

— Агар ўшанда мен жонингга оро кирмаганимда, ҳозир Сибир ўрмонларида дарахт кесиб юрган бўлардинг, тўғрими?

Мени тағин ваҳима босди.

— Қарзингни узадиган вақт келди. Тайёرمىсан?

— Қувониб кетдим.

— Тайёрман, раис бува. Буюринг, тоғни талқон қилайми?

— Тоғ жойида тураверсин. Арзимаган хизмат. Уддаласанг айтаман. Шерлигим тутиб кетди:

— Мен уддаламайдиган хизмат бор эканми? Бош тортсам йигит эмасман, — деб юборибман.

— Баракалла, йигитнинг хўрози экансан, — деди елкамга қоқиб. — Гап мундай, кассирни бир қўрқитиб қўйиш керак. Негалигини биласанми?

— Йўқ?

— Билмасанг, билиб қўй. Сенга ўхшаган бир-икки кишига яхшилиқ қилгандим. У аблаҳ шундан хабар топибди. «Милицияга ёзиб бераман, раисниям сўрайдиганлар бордир», деб юрганмиш. Бу дунёда бировга яхшилиқ қилма экан. Агар кассирнинг попути сал босиб қўйилмаса, бориб айтишдан тоймайди. Мен-ку бир амаллаб сувдан қуруқ чиқиб кетаман. Аммо сенга қийин бўлади. Ўн йилга кесилиб кетишинг тайин.

Юрагимни ҳовучлаб қолдим.

— Айтинг, нима қилай ўша аблаҳни?

— Фақатгина ўликлар бировга сир айтмайдилар. Қўлингдан келса, гумдон қил. Ё қўрқасанми?

— Ҳозир айтдим-ку, сўзидан қайтган номард, деб.

— Ҳукумат қамаса, мен чиқариб оламан. Мен қаматсам, ҳеч ким чиқариб ололмайди, шуни биласанми? Қамалишдан қўрқма!

Шундай қилиб кассирни, яъни сенинг отангни ўлдиришга рози бўлдим. У билан яна бир бегуноҳ бандаси шаҳид кетди. Мен қилмишларимга пушаймон қилганимда кеч бўлганди. Худо қилган гуноҳларим учун тириклигимдаёқ дўзах азобига гирифтор қилди. Хотиним ва болаларим тириклай ўтда ёниб кетишди. Бу даҳшатлар мени ақлдан оздирди. Қазом етиб, кўзим очилди. Кўкнори масаласини Эшназар раис ўзи ўйлаб чиқарган экан. Мен галварс эса унга лаққа ишонибман. Бир эмас, икки одамни ўлдиртиргач, сир очилишидан қўрқиб, ўзимни уйда гумон қилиб, кечаси ўт қўйдирган. Мен эса ўша кечаси бошқа ерда тунаб қолгандим. Оқибатда хотиним, бир-биридан ширин болаларим ёниб кетишди. Оҳ, Оллоҳим, ҳеч бир бандангга бундай кўргуликни раво кўрма! То рўзи маҳшар икки кўлим Эшназар раиснинг ёқасида кетади.

Андрейнинг кўз олдида гулхан бўлиб ёнаётган болалар намоён бўлди. Бу даҳшатли манзара эди... Яхшиямки паравознинг кучли қичқиригидан уйғониб кетди. Ғарбдан шарққа қараб оғир юк поезди ўтиб борарди. Пўлат ғилдирақлар залворидан кўприк гумбурлайди.

— Қай юртлардан келиб, қай элларга шошасан, эй, оғир карвон? — хитоб қилди Андрей.

Темир излардан садо қайтгандек бўлади:

— Аф-ғон-га, — Аф-ғон-га, — Афғонга.

Албатта, шарққа юрган карвонларнинг охириги манзили Афғон. У ёққа тўлиб кетган карвон ортга бўш қайтмайди. Фақат мажақланган, бир уюм металлومга айланган танклар, тўплар ортилган бўлади. Бундай карвон фақат кечаси, ҳамма ширин уйқуда ётган пайтларда ўтади.

Андрей яна ҳасллар оғушига чўмади. Баъзан пўкак сувга чўккандагина ҳушёр тортади, қармоққа илинган балиқни авайлаб чиқариб олади ва хўрак илиб, қармоқни яна сувга улоқтиради.

Ғалати товушлардан Андрей сергақланди. Юқорида, темир йўл полотноси томондан дупир-дупир оёқ товушлари эшитилди. Назарида бир неча одам чопиб келаётганди. Яқингинадан таҳдидли қичқириқ янгради:

— Тўхта, отаман!

Унга жавоб аёл кишининг аламли нидоси эшитилди. Бу нидо тиниб улгурмасдан икки марта ўқ отилди. Биров сувга сакради. Сув шалоплаб, Андрей ўтирган ергача сачради. Йигит сувдан

кўз узмай тикилар, аммо одам нишонаси кўринмасди. Назарида вақт тўхтаб қолгандек бўлди. Юқоридагилар сувдан кўз узмай кузатишаётган бўлса керак. Ҳақиқатан ҳам шундай эди.

— Лаънати сирни ўзи билан олиб кетадиган бўлди, — деди юқоридагилардан бири. — Бошқа изларни ҳам йўқотиш керак.

Шериги пўнғиллаб нимадир деди. Бир оздан кейин узоқлашиб бораётган оёқ товушлари қулоққа чалинди. Ортиқ кутиб бўлмасди. Андрей кийими билан сувга шўнғиди. У мўлжални тўғри олганди. Бир неча дақиқадан сўнг ўлик-тириги номаълум бўлган аёлни соҳилга судраб чиқди. Йигит чўкканларга биринчи ёрдам кўрсатиш усуллари мукамал билганлиги туфайли бироздан сўнг сувдан олиб чиқилган аёл сийнасида юракнинг дук-дук ураётганлиги эшитилди. Энди уни ҳушига келтириш зарур.

Орқада кимдир бордек бўлавергач, Андрей ўгирилиб ўша ёққа қаради. Дарҳақиқат, икки қадамча нарида ажабтовур одам унинг ҳаракатларини кузатиб турарди. Унинг узун, оппоқ соқоли ва яктаги шамолда енгил ҳилпираб, ой ёруғида сирли манзара касб этган. Бу — қоровул чол эди. Чол бир сўз демасдан яқин келиб, ҳамон беҳуш ётган аёлнинг қўлини ушлаб, томир уришига қулоқ тутди. Юрак ура бошлаган бўлса-да, ниҳоятда суст, дақиқа ўтган сайин сусайиши ва бутунлай тўхтаб қолиши мумкин эди. Чол аёлнинг бўйнида кўриниб турган ва борган сайин катталашиб бораётган доғга қўлини босди.

— Қонми? — сўради Андрей.

Чол жавоб бермади, белбоғини ечиб, ярани боғлади.

— Кўтар!

Андрей сўзсиз бўйсунди. Совуқ суяк-суякгидан ўтганлигини шунда пайқади. Чол олдинда юрди. Бир пасда қоровулхонага етиб келдилар. Андрей машғум кулба эшиги олдида тўхтаб қолди. «Нима қилмоқчи?»

— Қоққан қозикдек тураверасанми?

Кулбага киришди.

— Мана бу ерга ётқиз.

Аёлни чол кўрсатган чорпоёга ётқизиб, четга чиқиб турди. Қоровул тахта рафтаги идишлардан бирини олиб, чироққа тутиб кўрди, кейин бир қошиқча санаб бир неча томчи суюқлик қўйди.

— Бошини кўтар!

Чол аёлнинг оғзига қошиқдаги суюқликни томизди.

— Ўчоққа олов ёқ!

Андрей чўнтагидан гугурт олиб чақди. Гугурт ҳўл бўлганди, ёнмади.

— Гугурт ана у ерда. Тез бўл, имиллама.

Ўчоқда гуриллаб олов ёнди. Чол дарҳол қозон осиб, бир-икки коса сув қуйди, кейин номи ўзигагина маълум бўлган гиёҳлардан бир ҳовуч олиб қозонга ташлади.

— Оловни сусайтирма! — буюрди чол. Ўзи эса аёлнинг бўйнига боғланган белбоғни авайлаб счиб олди. Белбоғ қонга бўялганди. Аёл оғриқдан ингради.

Қоровул чол аллақандайдир дуони ўқиб, қонли белбоғга дам урди, сўнг уни ловиллаб ёнаётган оловга ташлади.

— У энди ўлмайди, — деб гўлдиради Андрейни ҳайратга солишда давом этиб. — Уни ўлдирмоқчи бўлганларни қон тутади, жиноят жойидан узоққа кетолмай айланиб юришади.

Аёл тоғга яқин кўзини очди. У дастлаб қасрда эканлигини эслай олмай, ҳайрон қолди. Бир неча муддат кўзларини юмиб хаёлини жамлашга уринди. Бир оздан сўнг хаёл кўзгуси равшанлашиб, бўлиб ўтган воқеаларни идрок қила бошлади. Ҳуши жойига келди-ю, қўрқиб кетди ва қичқириб юборишдан ўзини зўрға тийиб қолди.

«Демак, мени ушлаб олишибди-да? Нега, қандай қилиб? Ахир мен кўприкдан сувга сакраган эдим-ку? Бўлиши мумкин эмас! Ундай бўлса, манови иккови ким? Улар қасрдан пайдо бўлишди? Мен кимнинг тўшагида ётибман?»

Муҳтарам китобхон сувдан қутқарилган аёл эски танишимиз Валентина эканлигини фаҳмлаган бўлса керак.

Валентина бошидан кечирган даҳшатли воқеаларни бир-бир кўз олдидан ўтказди.

Мана, унга орқасидан ўқ отишди. Сувга сакраётиб, бўйни қаттиқ ачишди. Демак, ўқ тегди. Балки шундандир, ойнадек ялтираб турган сувга етар-етмас ҳушдан кетди. Бир неча муддат ҳеч нарса-ни эслай олмайди. Пастда ва баландда, ён-атрофларида зилол сув. Қўрқмади, аксинча, душман қўлига тушмаганига амин бўлиб, шодланди. Фақат руҳи гўзал танасини тарк этаётганини кўриб астойдил ачинди. Ой нурлари ғира-шира ёритиб турган канал тубида кераксиз матоҳдек қолиб кетаётган танасини кўзи қиймасди. У ҳали ёш эди. Дунёга келиб бирон нарса қилишгаям улгурмади-я.

Нигоҳи ойнасида Россиянинг олис қишлоғида яшаётган кампир онаси пайдо бўлди. Она ибодат қилиш билан банд:

— О, Тангрим! Мусофирчиликда дайдиб юрган қизалоғимни ўз паноҳингда асра!

«Наҳотки, онам менинг бошимга тушган фалокатдан огоҳ бўлган бўлса? Бечора онам! Мен ақлсиз фарзандингни кечир...»

— Қолган кунларингни тоат-ибодат билан ўтказ. Яратганга тавба-тазарру қил! — деган бир садо келди ғойибдан. — Ана сенинг халоскоринг.

Валентина сувга шўнғиётган йигитни кўриб қолди. Пардек енгил ҳаракатлар билан унинг олдига сузиб борди. Йигитга қўл узатди.

— Ана у ерда менинг жасадим ётибди. Уни қутқар, руҳлар сенинг шундай қилишингни истайди.

Йигит канал тубига шўнғиб жасадни соҳилга олиб чиқаётган пайтда унинг атрофида парвона бўлди, «Ундай қил, бундай қил», деб маслаҳат бериб турди. Кейин лип этиб ўз жасадига кириб олди. Бошқасини эслолмайди.

* * *

Беморнинг бош учиди чордона қуриб ўтирган қоровул чол узоқ вақт дуо ўқиди. Гоҳо бароқ қошларини кўтариб, беморнинг юзига тикилар ва яна юмиб оларди. Қироат оҳангидан Андрейнинг бада-нида чумоли ўрмалаётгандек бўларди. «Афсунгар чол яна бир балони бошламаса гўрга эди», деган ваҳимали ўй айланарди йигит-нинг миёсида. У дунёда мўъжизалар бўлишига сира ишонмайдиган одамлар тоифасидан. Ҳар қандай мўъжизага шарҳ топса бўлади, деб ҳисоблайди. Аммо яқиндагина ўзи шохиди бўлган воқеага шарҳ тополгани йўқ. Боз устига, мана бугунги воқеалар кўшилди.

Чол узун дуоларни нафас олмай ўқир, зўриққанидан кўкариб кетганди. Андрей чолнинг қон босими кўтарилиб, ўлиб қолмаса эди, деб юрагини ҳовучлаб ўтирибди.

Ниҳоят бемор безовталаниб қимирлади ва кўзларини катта-катта очиб, атрофдагиларга қаради.

Ўрнидан қўзғалган Андрейга чол имо билан «тегинма» ишорасини қилди ва дуохонликда давом этди. Бироздан сўнг аёлнинг бўйнидаги яра шиша бошлади ва пақ этиб ёрилиб кетди. Чол тўйиб-тўйиб нафас олди. У дуо ўқишдан тўхтаган эди.

— Кўрдингми? — хирллаб сўради чол йигитдан.

— Нимани?

Чол яранинг оғзида бўртиб турган бир парча қўрғошинни олиб, Андрейга узатди. Бу тўппончадан отилган ўқ эди.

— Аёл энди ўлмайди. Лекин кўп қон йўқотган. Дам олиши керак, — уқтирди чол. Унинг қиёфасидан ўз ишидан мамнунлиги кўриниб турарди.

Оғриқ пасайганидан ҳузур қилиб, кўзларини юмиб ётган Валентина қулоқларига ишонмади. Чол «Ўлмайди», деди. Демак, ҳали яшар экан! Инсон учун бундан-да қувончлироқ хабар бўлма-са керак. Жувон тепасида парвона бўлаётган икки кишига — бири жуда ҳам қари, иккинчиси айна кучга тулган йигитга миннатдор назар ташлади. Йигит кўзига таниш кўринди. Ҳар қанча ўйласа ҳам эслай олмади.

Қоровул чол беморга бир пиёла шарбат тутди. Валентина ўзини уйқу элитаётганини туйди. Узун-узун киприклари бир-бири билан чирмашиб кетар экан «Йигитни қаерда кўрганимни ўзидан сўраб оламан», деб ўйлади ва шу заҳоти ухлаб қолди.

XXV. ВИЖДОН АЗОБИ

I

Сожида укасини иш жойидан топди. Қаергадир шошиб турган экан. Опасини кўриб, тараддудланди, сўнг уни оромкурсига ўтқизиб, хушрўйгина қизга чой олиб келишни буюрди.

— Чойни кейин ичарман, укажон, — деди опа Пўлатни учратганидан хурсанд бўлиб. Чунки уни бир ҳафтадан бери на уйидан, на иш жойидан телефонга чақириб гаплашишнинг иложини қилолмай юрганди.

— Чойни кейин бафуржа ичармиз, — дея такрорлариди опа, укасининг вақтини қизганиб. — Муҳим гап бор эди.

— Нима муҳим гап эканки, сизни менинг иш жойимгача қувиб келибди?

Опа чой олиб келган қиз чиқиб кетишини кутиб турди, кейин туриб эшикни ёпди-да, муддаога кўчди:

— Тунов куни раҳматли дадамнинг қайнаталари келиб кетди, — деди Сожида Пўлатга қандай таъсир этар экан дегандек унинг кўзларига тикилиб. Унда ўзгариш сезилмади. — Қизлари, яъни аячамиз йўқолиб қолибди.

Пўлат истеҳзоли жилмайиб қўйди.

— Кулманг, рост айтяпман.

— Кулаётганим йўқ, опа. Қасргаям кетарди аячамиз. Ёш боламидики, йўқолиб қолса. Шунга ҳайрон қолаяпман?

— Билганимда сизнинг олдингизга келиб, вақтингизни олиб ўтирмасдим.

— Мен бир савдо ходими бўлсам. Акамга учрашмасизда? Прокурор-а!

— Акамларга учрашмаганим сабабини мендан кўра сиз яхшироқ биласиз. Шу аёл учун акамлар дадамлар билан қарийб юз кўрмас бўлган эдилар. Аммо ҳозир у гапларнинг мавриди эмас, укажон.

— Пул билан битадиган иш бўлса, мана, биз тайёр, опа. Аммо лекин опа, мен изқувар эмасман. Бор-йўғи битта рестораннынг директориман, холос.

Опа укасининг қочиримини сезмаганга олди:

— Хабарингиз борми, йўқми — билмадим, дадамызга эрга теккани учун аячамизни дадаси оқ қилган экан. Дадамлар қамалиб, рўзғорда нимаики бор, ҳаммаси мусодара қилинган, ёш хотин гўдаги билан шипшийдам қилинган уйда қолаверган. На дадамларнинг ҳурматини қилиб бизлар, на аячамизнинг қариндош-уруғлари хабар олишмаган. Ҳар ҳолда унинг фарзанди дадамларнинг юрак қонидан пайдо бўлган-ку, дейдиган азамат топилмади.

Гап шу ерга етганида Пўлат истеҳзоли тиржайди:

— Ким билади дейсиз, бола балки дадамлардандир, балки...

— Муштдек жони билан дадам раҳматлиги қуйиб қўйгандек ўхшайди. Сиз кўрмагансиз-да. Кўрган бўлганингизда бу гапларни айтмас эдингиз.

Пўлат елка қисиб қўяқолди.

— Қасрга кетган бўлиши мумкин? — деди ука ниҳоят опасига юзланиб.

— Қўшни кампирга «Кечгача келиб олиб кетаман», деб боласини қолдириб кетган. Чўлободга, ўғлимнинг қариндошлариникига бориб келаман, деган экан.

— Чўлободга келган бўлса ё сизникига, ё акамникига, ё меникига келарди. Балки ёшлик қилиб... боладан қутилиш учун қилгандир бу ишни?

— Гумон иймондан айиради. Ким ҳам боласини тирик етим қилишни истайди. Йўқ, бу бўлмағур гапни хаёлингизга ҳам келтирманг.

— Бўлмаса, қасрга кетиши мумкин?

— Чўлобод катта шаҳар. Яхши бор, ёмон бор.

— Чўлобод сиртдан қараганда тинчга ўхшайди. Унинг коми-га тушган жон борки, эҳтиёт бўлмаса, ютиб юборади.

— Мен ҳам шундан хавотирдаман. Кўнглим сезиб турибди, у шу шаҳарда.

— Ҳозир газеталарда эълон чиқариш русм бўлаяпти. Балки биз ҳам сурати билан эълон берармиз? Сурат-пуратини топиб қўйинг.

— Сурати бор, мана. Негадир эрталабдан шу гап ўзимнинг ҳам кўнглимга келган эди, — Сожида қоғозга ўралган суратни укасига узатди.

Пўлат қоғозни очиб, суратга тикилди ва ток ўргандек сапчиб тушди. У сурат эмас, гўёки чўғ ушлагандек уни қўлидан тушириб юборди. Оқ қоғоздан унга қуралай кўз, қошлари камон, киприклари узун-узун бир сулув хилқат тикилиб турарди. «Бу ўша!»

— Сизга нима бўлди? Бу аёлни танийсизми?

— Йўқ, йўқ, мен бу аёлни танимайман.

— Ундай бўлса, нега чўчиб кетдингиз?

— Мен... Мен... Ҳалиги... Бировга ўхшатдим. Шундан чўчиган бўлсам керак, — ўзини босиб олган Пўлат ортидан сир бермаслик мақсадида ерга энгашиб, суратни олди-да, опасига узатди.

— Газетага эълон бераман дегандингиз, олиб қўймайсизми?

— Ҳа, ҳа, газетага бериш керак. Албатта, берамиз, — Пўлат суратни апиш-тапил яширди.

— Бўлмаса, мен кетдим, укажон. Келинга салом, деб қўйинг.

— Бир пиёла чой ичирмай жўнатмайман. Ҳей, ким бор?

Эшикда официант аёл кўринди.

— Тайёрми?

— Тайёр.

— Олиб кел.

Сожида шошиб ўрнидан кўзгалди:

— Айтинг, овора бўлишмасин. Поччангиз ишда, жияларингизга айтмай қайтганман. Бошқа сафар меҳмон қиларсиз, укажон.

— Озиб-ёзиб, баҳона-ю, сабаб билан бир кепсиз?

— Зарари йўқ, яна келаман. Хайр.

— Ундай бўлса, шоферим ташлаб ўтади.

— Қўйинг, шоферниям овора қилманг, пиёда кетавераман.

— Биз катта бўлгандан бери бир келибсиз-у, пиёда юборайликми? Одамлар нима дейди!

Пўлат опасини кузатиб қўяркан, бесабрлик билан қўйнидаги суратни олиб, унга узоқ тикилди. Оғир хўрсиниб, оромкурсига чўкди. У хато қилмаганди. Суратдаги жувон — Маҳфуза ислово-хонасининг тутқини, иймонига ўт қўйган ўғай она — Гўзал эди.

Йигитнинг кўнгил кўзгусида кейинги пайтларда бўлиб ўтган воқеалар жонланди. Қасрга боқмасин, ҳамма ерда Гўзал намоён бўлаверарди. Ўша-ўша жозига, ўша-ўша мунг тўла кўзлар. Қир-мизи лаблар гапириш учун жуфтланади-ю, лекин садо чиқмайди. Юзлар дув қизариб, шахло кўзлар ҳаё пардаси ортига бекинади. У нима демоқчи эди? Балки ўзидан хабар бермоқчи бўлгандир? Бўлмаса, Пўлатнинг авлод-авждодини суриштирармиди? Эвоҳ, жон-дилдан севиб қолгани отасининг ёстиқдоши, ўзининг ўғай онаси бўлиб чиқса-я! Қандай даҳшат, қандай қабоҳат!

Пўлат балки Шекспир асарларидаги воқеаларни туш кўраёт-гандир?! Кўраётганлари туш бўлиб чиқишини у жуда-жуда ис-тарди. Йўқ, туш эмас, ҳақиқат, заҳардек аччиқ ҳақиқат эди унинг кўнгил кўзгусида чаппар ураётган воқеалар!

Пўлат бот-бот суратга тикилар, бир четга отиб урар, тагин қўлига олар, хаёллар уммонида ғарқ бўлар эди. Босиб-босиб қадаҳ кўтарди. Коняк жунбушга келган жисми тинчлантирган-дек бўлди, бевош ўйлар тизгинини қўлга олди. Фожиа деб ўйла-ганлари оддий, арзимас ҳаётий хаточадан бошқа нарса эмас экан. Нега бунчалик ваҳимага тушгани ўзига кулгили туюлди. Кўп вақтдан бери оғзига олмагани — Ҳафизга ўхшаган арзанда-лар учун махсус тайёрлаб қўйилган қўлбола сиградан бирини лаби-га қистирди. Хумор этувчи ис таралди. Йигитнинг зим-зиё ичи чироқ ёққандек ёришди. Кайфияти кўтарилди. Елкасидан тоғ ағ-дарилди. Энди кўнгил кўзгусидаги ўйинларни завқ-шавқ билан томоша қиларди. У энди Гўзал қиёфаси пайдо бўлишидан чўчи-мас, балки у билан узоқ бирга бўлишни истарди. Мана, яна Гўзал намоён бўлди. Қиёфасидан аразлагани билиниб турибди. Чирой-ли лабларини буриб, бевафо йигитнинг ичига чўғ ташлайди.

— Нима, мендан хафа бўлдингизми? — сўрайди Пўлат йиғла-моқдан бери бўлиб.

— Йўқ, «курсандман». Ваъдага вафоси йўқ йигитлардан хафа бўлиб бўларканми!

— Сизни хафа қилгудек нима қилибман?

— «Жонидан, сизни еру кўкка ишонмайман, бу зиндондан олиб чиқиб кетаман», — деб ваъдалар берган сиз эмасмидингиз?!

— Ҳа, эсимда. Аҳдим қатъий!

— Бўлмаса, нега ўтирибсиз?

— Нима қил, дейсиз?

— Ўтирган бўлсангиз тулинг, турган бўлсангиз қушдек учиб йўлга тушинг!

Пўлат чўчиб, кўзини очди. Кўнгил кўзгусидан Гўзалнинг тасвири ғойиб бўлди. Кейин ҳарчанд уринмасин ширин лаҳзалар такрорланмади.

— У мендан аразлаган! — миясининг аллақайсидир пучмоғида пайдо бўлган бу фикр йигитнинг оромини ўғирлади. — Мени олдига чорлаяпти. Бормасам бўлмайди!

У шиддат билан ўрнидан турмоқчидек ҳаракат қилди. Аммо оёқлари измига бўйсунмади. Иккинчи уринишда оромкурсидан аранг кўтарилди ва шу заҳотиёқ яна ўтириб қолди.

«Маст бўлиб қолганга ўхшайман», деган ўй кечди кўнглидан уйқу аралаш... Пўлат амалдор отанинг кенжаси эди. Оилада еб-ичиш, кийинишдан камчилик кўрмади. Ота болалари ичида кенжатойини алоҳида меҳр билан севар, бу бошқа ўғил-қизларнинг ғашига тегарди.

— Келажакда бундан зўр одам чиқади, — дерди ота ҳазилчин аралаш. — У катта ишларга ҳозирдан тайёр бўлиб бориши керак.

Ана шундай тадбирлардан бири Пўлатни рус мактабига ўқишга қўйиш бўлди. Тезда ота мансаб пиллапояларидан кўтарилиб, чўл районларидан бирига райкомнинг биринчи котиби қилиб сайланди. Пўлатнинг мактаби баҳона бўлди-ю, бутун оилани шаҳарда қолдирди.

— Пўлатжон мактабини тугатсин, кейин кўчириб кетаман, — дерди амалдор ота. Пўлат мактабни тугатишига эса ҳали кўп йиллар бор эди. Ота ҳафталаб чўлдан бери келмайди. Бу Пўлатни ўкситди. У бўш қолди дегунча кўчага чопади. Таниш-нотаниш болалар орасида кунни кеч қилади. Онанинг тергашлари боланинг асабий йиғиси билан якун топади:

— Мени ёмон кўрасизлар, шунинг учун босган қадамимни текширасизлар!

Пўлат улғайган сари унинг тантиқлиги ҳам бўйига, ҳам энига ўсди. Жанжал чиқадиган иш бўлса, пулга бўлса ҳам сотиб

оладиган сурбетга айланди. Унинг тарбияси ҳаминқадар ёмонлашдики, кунлардан бир кун она мактабга чақиртирилди. Фақат байрамлару турли тантаналарда чақиртириладиган, давраларнинг энг тўридан жой бериладиган онага бу хилдаги чақирув, албатта, айил ботди.

— Замонавий аёл бўламан, деб ўттиз ёшгача эр қилмасдан юриб, алал оқибат қари қизлигича қолиб кетган, шу боисдан ҳар бир ҳаракатида ҳаётдан норозилиги сезилиб турадиган мактаб директори гапни узоқдан бошлади:

— Пўлатжоннинг ўқишлари пича бўшашиб кетди, — дея истиҳола билан мақсадга яқинлашди директор. Она эътирозга оғиз жуфтлаганини кўриб, у шошиб-пишиб гапини давом эттирди: — Мени кечиринг, билиб турибман, «Бола тарбияси учун биринчи навбатда мактаб айбдор», демоқчисиз. Тушунаман, мактаб ҳам айбдор. Аммо...

— Ундай бўлса, бизнинг айбимиз нимада? — кинояли савол қотди она.

Директор эшитмаганга олиб, гапида давом этди:

— Пўлатжон яқинда ўқитувчисига қўл кўтарди. Мактабимиз тарихида бўлмаган воқеа. Ўша кун мен йўқ эдим. Оёғи қолиб, оғзи югурадиган уч-тўртга ўқитувчи гувоҳликка ўтиб, акт ёзишган экан, яхшиям акт менинг қўлимга тушиб қолди. Мана, истасангиз танишиб чиқинг.

Директор қўлидаги бир варақ қоғозни онанинг олдига суриб қўйди.

Хат район прокурорига мурожаат билан бошланган бўлиб, унда бойвачча безорини қилмишига яраша жазолаш талаб қилинган эди. Она боши эгилди. Тўкиб солмоқчи бўлган нордон гаплари ичида қолди. Иш у ўйлагандан кўра анча мураккаб эди.

Аёл директорга зимдан назар ташлади. У ўзиданда мулзам аҳволга тушган, кўзларини олиб қочади. На қулоғида, на бўйнида ва на-да, бармоқларида тилла тақинчоқ бор. Она тамоман унинг акси — бармоқларидаги қўш узуклар, оппоқ гарданига ботиб турган тилла занжир, қулоқларини залворли тортиб турган шапалоқдек келадиган тилла балдоқлар кўрган кўзни куйдиради. Аммо ҳозир бу зару зевар унинг уятдан қизаришига сабаб бўлди ва шоша-пиша қўлларини стол тагига яширди.

— Иш айнимасдан туриб Пўлатжоннинг оталарини хабардор қилсакмикан?

— Арзумаган майда-чуйда иш учун дадасини безовта қилмайлик. Шундай ҳам ишлари бошдан ошиб ётибди. Кейинроқ ўзим бесиқлик билан тушунтириб айтарман. Дарвоқе, жанжалга нима сабаб бўлган? — аёлнинг гуруридан нишон ҳам қолмаганди, тинглаб туриб, ҳозир йиғлаб юборади, деб ўйлаш мумкин эди.

«Баттар бўл», деб қўйди директор ичида, аммо буни сиртига чиқармади.

— Арзумаган нарсадан. Афғонда контузия бўлган тарих муаллимига Пўлатжон дарс пайтида «Домла, носдан олинг», деган экан, муаллим:

— Мен нос чекмайман, сенга ҳам маслаҳат бермайман, — дебди.

— Эркакмисиз, ўзи? Носни эркаклар чекади, — дебди Пўлатжон.

Муаллим унинг синфдан чиқиб кетишини талаб қилибди.

— Керак бўлса, ўзингиз чиқиб кетинг, — дебди Пўлатжон муаллимга эшикни кўрсатиб.

Муаллим болани тирсагидан ушлаб, эшик томон судрабди, дарсдан сўнг бирга директорга кирамиз, дебди.

— Мени синфдан ҳайдаб чиқарадиган одам ҳали онадан туғилмаган! — шундай деб бола муаллимнинг қалтис жойига тепибди. Муаллимни «Тез ёрдам» да касалхонага олиб кетишган.

Даволовчи врач билан ўзим суҳбатлашдим. Уят бўлса ҳам айтай-у, энди полноценний эркак бўлолмайди. Ана шуниси опасний.

Онанинг боши янада қуйи эгилди. У иш ўзи ўйлаганидан анча жиддий эканлигини ҳис қилди. Эри аралашмаса, иш судгача бориши, ўғли ёмонотлиқ бўлиб қолиши мумкин.

Шу куни она кўшни районга қўнғироқ қилиб, эри билан гаплашди.

— Кўп ваҳима қилаверма, онаси, — деди ота бепарволик билан. — Болаликда ким шўхлик қилмайди дейсан. «Боланг бўлса, шўх бўлсин, шўх бўлмаса, йўқ бўлсин», деган гапни эшитмаганмисан?

— Сиз буни шўхлик дейсизми? Қарчиғайдай бир йигит эрлигидан жудо бўлиб, касалхонада қон йиғлаб ётибди-я!

— Бўлди-бўлди, ваҳима қилаверма. Йўлига айтдим-қўйдимда. Мана бундай қилиш керак — ўша муаллимни тезроқ касал-

хонадан чиқариш лозим. Қанча тез бўлса, шунча яхши. Буларни ўзимга қўйиб бер. Ҳаммаси яхши бўлади.

Ота-онанинг телефондаги суҳбатига кулоқ осиб ўтирган Пўлатнинг елкасидан тоғ ағдарилгандек бўлди. Она тил устида ўғлини койиди, озроқ кўзёши қилди. Эркатоё лом-мим деб оғиз очмади. Пахани билан аяси можарони бутунлай бартараф этишсин-чи, ўшанда кўрсатиб қўяди. Онанинг кўнгли учун тавба қилмоқчи бўлди-ю, бўйни ёр бермади. Тутуқиб кетган она буқадек ер сузиб ўтирган Пўлатнинг юзига шапалоқ тортиб юборди. Во-ажабо, шунда ҳам қайсар ўғил пинагини бузмади. Она қилган ишига пушаймон еб, ўғлининг бошини бағрига босди, юз-кўзларидан ўпди. Димоғига гул этиб арақнинг қўланса ҳиди урилди. У ҳайрат ичида Пўлатнинг сузилган кўзларига тикилди. Пўлат ғирт маст эди.

Ота ярим кунгина уйда бўлди. Кимларгадир кўнғироқ қилди. Масала қил суғиргандек ҳал бўлди. Муаллим ўз ихтиёри билан касалхонадан чиқишга розилик берибди. Акс ҳолда ҳамма айб ўзига тўнкарилиб, алал оқибат мактабдан ҳайдалиши, иш терговга оширилиб, жавобгар қилинишига ақли етибди. Фақат битта масалада розилик бермаган — мансабдор ота таклиф қилган пулни олмаган.

Шундан сўнг 9-синф ўқувчиси Пўлат мактаб безориларининг сардорига айланди. Қолган бир йил ҳам шов-шувли воқеаларга бой бўлди-ю, аммо уларга ҳеч ким ортиқча эътибор бермади.

«Ҳаётий тажрибаси» ошиб, анча қув бўлиб қолган Пўлат мактабни битириш кечасида ҳамма гуноҳларини «қовди» — муаллимларидан кечирим сўради, фаррош аёлдан тортиб мактаб директори-гача ҳаммасига совға улашди.

Шу кунга енг учиди Пўлатнинг ота-онасига «олтин медал» тақдим этилди. Мактабни битирган йилиёқ Пўлат Савдо институтига имтиҳонсиз ўқишга қабул қилинди. Унинг ҳаётида янги истиқболлар юз кўрсата бошлаган эди.

Пўлат акаси ва опасининг йўлидан бормади. Акасининг иши яхши-ю, Пўлатга тўғри келмайди. Негадир бир қаричлигидан суд-прокуратура деса чўчийди. Опасига эса ичи ачиди — дунёда касб қуригандек муаллимликка ўқиди. Бу ҳам етмагандек, бир мири йўқ муаллимга турмушга чиқиб, шаҳарнинг бир четида яшаб юрибди. Одам қайсар бўлса, опасидан ўтадигани бўлмаса керак. Пўлат неча бир савдо дўконларида ишлади, магазинлар-

га директорлик қилди. Энг номдор ресторан хўжайинлигига кўтарилди. «Опам бош уриб келса, қўлини қайтарган номард», деб ўзига сўз бериб қўйди. Ойлар ойларни, йилларни қувиб ўтсаларда опа ҳамон ўша-ўша, турмушидан мамнун экандек тутади ўзини. Ой туғса ҳам эрининг устига туғсин, кун туғсаям эрининг устига. Пўлатнинг баъзан аччиғи чиқади, баъзан опаси билан поччасига ҳаваси келади. Аллақачон бир этак болали-чақали бўлиб олишди. Эвоҳ, Пўлатнинг бахти кемтик. Тирноққа зор!

Пул дегани сувдек оқиб келади. У бирон марта пулга зориққанини эслай олмайди. Ресторан директорлигига кўтарилгач, ошналар давраси янада кенгайди. Суялган тоғи Ҳафиз давраларнинг косагули. Пўлатнинг гапини икки қилмайди. Ҳафиз туфайли вилоятнинг казо-казолари билан ошна тутинди. Ўша казо-казоларнинг Пўлатга тез-тез ишлари тушиб турарди. Начора, минг қўйликнинг ҳам бир қўйликка иши тушар экан. Пўлат имконият даражаси кенгайиб, куч-қудрати ошиб бораётганидан чексиз фахр туйди. Қўлини узатса етти фалакдаги ойни узиб олиши мумкинлигидан яйраб кетди. Лоп этиб эсига Гўзал тушди.

«Гўзални Маҳфузанинг исловотхонасидан сугуриб олишим керак! Унга ҳали ит тегмасдан туриб қилишим керак бу ишни. Гўзал! Гўзал!»

Сархуш йигитнинг мясидида чақин чаққандек бўлди. Чўчиб кўзини очди. Хаёлот олаmidан ерга тушди. Боши тинимсиз гувуллаб бошлади. Жавон олдида бориб, бир шиша коньяк олди.

«Бир қултумгина ичаман-у, миям равшанлашади», деган ўй кечди дилидан. Ичди. Озлик қилди. Яна қуйди. Бошидаги гувиллаш камайиш ўрнига баттар зўрайди. Кайфияти бузилди. Кўз олдида Гўзалнинг сиймоси намоён бўлди. Жувон унга бармоқларини бигиз қилганча ўқрайиб қараб турарди.

— Сен мусулмон боласи қилмаган нобакорликни қилдинг! — иддао қилди аёл.

— Мен атайлаб қилганим йўқ, — ўзини оқламоқчи бўлди Пўлат. — Истасанг сир-сирлигича қолиши мумкин.

— Виждон-чи? Виждон нима бўлади?

— Виждон-виждон дейсан! Нима ўзи виждон? Менинг пулим бор, олтинларим бор. Менинг виждоним ана шулар!

— Йўқ, ўзингни алдама, барибир ўзинг ҳам ишонмайсан бунга. Сени одамлар бир умр лаънатлайди. Сен мендан кўрқиб яшайсан. Биласанми, нима учун?

— Хўш, нима учун?

— Шунинг учунки, қабиҳ ишингни одамларга айтиб қўйишимдан хавотирда яшайсан. Ҳушингда ҳам, тушингда ҳам намоен бўлавераман.

— Йўқ, сен бундай қилолмайсан! Қилолмайсан! Қилолмайсан!

Шалаббо терга тушган йигит шахт билан ўрнидан турди. У ҳамон жазава ичра такрорлар эди:

— Қилолмайсан! Мен сени гумдон қиламан. Сирини ўзинг билан гўрга олиб кетасан!

Пўлат йўқотган нарсасини топган боладек қувонди. Кўнгли равшанлашди. Мияси соатдек ишлай бошлади. Бир-биридан ажойиб режалар туғилаверди.

У алпанг-талпанг юриб, ҳовлига чиқди.

Оқ «Волга» зарда билан жойидан қузғалди. Бунга биров эътибор бермади. Фақат машина эпкинидан қари чинор шохлари тебраниб, шохда липиллаб турган барг бандидан чирт узилди-да, ҳавода андак учиб юрди, сўнг ифлос қўлмакка аста қўнди.

* * *

Пўлат беканинг ҳашамдор дервозасига етмасдан анча нарида, баҳатерак панасида машинасига тормоз берди. Боши гувуллар, хаёллари чувалган. Бир зум бу ерга нима учун келганини ҳам унутди. Манглайини рул чамбарагига тираб ўйга толди ва ниҳоят, келишдан мақсади ёдига тушди. Ён-атрофни лоқайдлик билан кўздан кечирди. Кўчада одамлар сийрак. Айни муддао. Машинадан тушди. Қўллари қалтираб эшikleri қулфлади. Машина юкхонасидан чоғликкина конистр оларкан, баланд девордан ошиб ўтса бўладиган қулай жой бормикан, деб аланглаб қаради. Сал нарида деворга ёпишиб ўсган сербутоқ акацияга кўзи тушди. Беихтиёр ўша томонга юрди. Дарахтга чиқиб, девордан ошиб ўтиш осон бўлмади. Акациянинг узун-узун тиканлари кийимларини дабдала қилди, қўллари қонга беланди. Ниҳоят деворнинг нариги томонига қўлидаги конистр билан йиқилиб тушди. Турди. Аланглаб қаради. Дарахтларнинг қуюқ сояси тушиб турганлиги сабаб ҳеч ким кўрмаётганлигига ишонч ҳосил қилди. Дарахтларни паналаб беканинг ёштинкор уйи томон юрди. Яна бир неча қадам юрса, марра уники. Шу пайт эшик очилиб, ичкаридан Маҳфуза ва Пўлатга таниш башарали киши

чиқиб келишди. Улар хандон кулишиб, дарвозага етганда тўхташди. Нималар ҳақидадир шивир-шивир гаплашдилар. Гап аллақандай беҳаё нарса ҳақида бўлган бўлса керак, Маҳфуза ёлғондакам ноз ила қўллари билан юзини бекитди. Эркак гўлдираган товушда қаҳ-қаҳ уриб кулди.

Лаб-пунжидаги мамнуниятга қараганда бу айғир Гўзалнинг қучоғидан чиқиб келаётганга ўхшайди! Пўлатнинг вужудини қаҳр эгаллади. Шу вақтгача қалбининг бир чеккасида милтираб турган шафқат шамдек охирги марта липиллади-ю, ўчди.

Пўлат бензинли конистрни деразадан ичкарига улоқтирди. Чўнтагидан сигарета олиб, лабига қистирди. Гугурт чақиб, сигарасига тутди. Босиб-босиб чекди. Оғиз-бурнидан қуюқ тутун чиқарар экан, ёниб бўлаётган гугурт чўпига охирги марта қаради-да, сўнг деразадан ичкарига ташлади.

Кўз очиб-юмгунча уй аланга ичида қолди.

— Менга бўлмаса, бошқага ҳам бўлмайди! — деган сўзлар учди Пўлатнинг лабларидан. У қилган ишидан мамнун эди. Ич-ичидан қайнаб келаётган қаҳ-қаҳа вулқондек отилиб чиқди.

Пўлат кўчадан номаълум тарафга кетиб борар экан, чинқириб келаётган ўт ўчириш машиналарига кўзи тушди. «Бирон ерга ўт тушган бўлса керак», деб ўйлади ва шу заҳоти бу ҳақда унутди...

XXVI. БОЙ ХОТИН

Норгул момо пистафурушликни юмалоқ-ёстиқ қилиб йиғиштириб қўйди. Уст-бошини янгилади, эри раҳматли тириклигида кийган, жулдури чиққан кийимларини кўзини чирт юмиб, тандирга солиб, ёқиб юборди.

Одамни либос, отни эгар-жабдуқ безатар экан. Момо ҳам бадавлат оилаларнинг хотинларидек башанг бўлди-қолди. Набierasига аравача деганнинг икки-уч хилидан олиб берди, нуқул хорижда чиққан кийимлар олиб кийдирди. Қарийб бутун умри ўтган кўҳна ҳовли кўзига хунук кўринадиган бўлди. Ҳали уни, ҳали буни янгилаш керак. Эскини сонга солгунча эси кетар экан одамнинг. Шу сабаб момо битта-яримта билан маслаҳатлашди-ми ё ўзининг ақли етдими, ишқилиб, уй-жойни янгидан қуришга жазм этди. Уста чақиртирди. Байлашиб, иш топширди. «Пул

бўлса, чангалда шўрва», деганларидек, шаҳарнинг машҳур архитектори бошчилигида мутахассислар думба ёққа пиширилган паловни еб, янги ҳовли-жойнинг қозигини қоқиб беришди. Иш қизигандан-қизиб кетди.

Тўридан гўри яқин, умрида ёлчителиб қозони қайнамаган кампир бир думалаб бой хотинга айланиб қолганидан қўни-қўшнилари, таниш-билишлар ҳайратда. Элнинг оғзига элак тутиб бўлмайди. Бесуяк тил ҳар нарсга дейди:

— Болаларига худо инсоф бериб, онасининг уй-жойини янгилаб беришаётган бўлса керак?

— Бе, бундай қаср қуриш қайси ўғлининг қўлидан келарди! Ўзлари зўрға кун кўришяпти-ю.

— Балки уч ака-ука маблағини қўшиб қилаётгандир бу ишларни?

— Сиз уларни билмас экансиз. Қонини бир қозонга солса қайнамайди, биргалашиб онага уй солиб беришармиди!

Момонинг уч ўғли — Тўйчи, Йўлчи, Кенжа ҳам ҳеч нарсга билмайди. Эл оғзидан эшитиб, сўнг киши билмас бориб, узоқдан кўриб, қурилиш ҳажмидан анг-танг бўлишди. Айниқса, тўнғичи Тўйчи билан Севара келинининг кўзидан уйқу қочди.

Тўйчи онасини кўрмаганига бир йилча бўлгандир-ов. Сабаб — хотинидан ҳайиқади. Ҳар борганида уйда бўлар-бўлмасга қиёмат қўпади. Буни онаси ҳам билади. «Болам, тинччингни ўйла, бола-чақанг бошида соғ-омон юрганингни узоқдан эшитиб турсам ҳам мен учун кифоя», деб қўйган бечора кампир. Қўни-қўшнининг онаси ҳақида топиб келаётган гаплари ўғилнинг ичини қиздиради, ҳаловатини ўғирлайди. Гўёки шаҳарда ҳамма шу ҳақда гапираётгандек.

Астафурилло! Ишонмай деса, уй одам бўйи кўтарилган. Ҳар куни ўн-ўн беш киши замбил кўтариб, ғишт териб турибди. Каттақон қозоннинг тагидан олов ўчмайди. Пенсия пулига бу ишларнинг мингдан бирини ҳам қилиб бўлмаслиги кундек аён.

— Тўхта, топдим! — бақариб юборди Тўйчи уйда ўзидан бошқа ҳеч ким бўлмаса ҳам. — Кампир отамдан қолган дунёни топган! Бу янгиликни тезроқ Севарага етказиш керак. Шайтонга ҳам дарс бера оладиган хотин учун бундай жумбоқларни ечиш писта чақиб ташлашдек гап.

Юраги гупиллаб, каловланиб қолган Тўйчи хотини ишдан қайтишига сабри чидамай, пиёда унинг ишхонасига қараб лўкиллаб йўлга тушди.

Севарахон қўшни маҳалладаги болалар боғчасида мудира бўлиб ишлайди. Ўзининг ибораси билан айтганда ташкилот бошлиғи, раҳбар! Шу боис қурилиш ташкилотларидан бирида ишлайдиган эрини ўз даражасидан анча паст кўради. Кўча-куйда Тўйчи билан ёнма-ён юрмасликка ҳаракат қилиши ҳам шундан.

Амалдор хотин қўл остидаги қиз-жувонлар билан валақлашиб турганда боғчанинг ҳовлисидан эри ҳаллослаб кириб келди. Шимининг бир почаси кўтарилган, бир почаси тўпигига тушган, кўйлагининг ёқаси қийшайган. Хотиннинг қош-қовоғи осилди. Раҳбарнинг авзойи бузилганини кўрган ходималар аста туриб кетишди.

— Ҳа, итдан қочган гадога ўхшаб чопиб келаяпсиз, тинчликми?

— Гап бор, хўжайин. Четга чиқайлик.

— Гапираверинг. Сизни кўриб ҳамма четга чиқиб бўлди. Мени номусдан ўлдириб...

— Қўявер. Аввал гапни эшит.

— Яна мелиса-пелисага тушдингизми? Билиб қўйинг, бу сафар орага тушадиган аҳмоқ йўқ. Яхшиси уйга боринг. Сизни бу аҳволда кўрган одам айтмайдими, «Бу пияниста ким?» деб. Боринг!

Севарахон шашт билан бурилиб, боғчага кириб кетди. Тўйчи изига қайтиб, хотинини бетоқотлик билан кута бошлади.

Севара тун алламаҳал бўлганда кириб келди. Кайфияти кўтаринки, оғзидан арақ ҳиди келарди.

— Ходимларимиздан бирининг туғилган кунини отмечат қилдик, — деди эри ҳадди сиғиб ундан ҳисобот талаб қилмаса ҳам. — Так что, озроқ-озроқ ичишга тўғри келди.

— Майли, кампанияга тушган ичмай бўларканми. Сенга зўр хушхабар топиб қўйганман.

— Хушхабар? — лабини буриштирди ширакайф хотин бепишандлик билан. — Айтақолинг, хушхабарингизни.

— Онам уй қураётганидан хабаринг бор...

— Нима, қарз сўраб келдимиз?

— Бердисини айтгунча ўлдирмай тур.

— Нима бало, отангиз темирчи ўтганми, бунча гапни чўзасиз?

— Умрингда ҳеч бўлмаса бир мартагина гапимни бўлмай эшит, хотин.

Хотин ширин хомуза тортиб, кўзларини юмиб мазза қилар экан:

— Галиринг, қулоғим сизда, — деди.

— Онам дунё топган!

Севаранинг кўзлари ярқ этиб очилиб кетди.

— Ким айтди?
— Ўзим билдим. Бўлмаса ҳайҳотдек уй-жойни битига қурадим?
— Ҳаммаси шуми?! Дунё кимдан қолган экан, балки ўткир ақлингизни ишлатиб, буни ҳам билиб берарсиз?

— Кимдан бўларди, отамдан қолган.

Хотин кинояли мингирлади:

— Отангиз ҳоким ўтганмиди?

— Йўқ, этикдўз ўтганлар. Ие, нега сўраяпсан?

— Ундай бўлса, «Отамдан бир жуфт ямоқ солинган махсиковуш қолган», десангиз ишончлироқ чиқарди.

— Ҳа, бунисини ўйламапман. Аммо-лекин, кўнглим сезиб турибди, онам нимадир топган.

Севара эътироз билдирмади, кўча кийими билан ўзини таппа тўшакка ташлади. Бироздан сўнг унинг пишиллаши эшитилди.

Тўйчи анча вақтгача ухлай олмади. Ўйлаган сари қари онаси дунё топганига ишончи орта бошлади. Шу ишонч билан ухлаб қолди.

Саҳар-мардонда хотин эрини турткилаб уйғотди.

— Нима дейсан, ҳали барвақт-ку?

— Туринг. Молга ўхшаб ағанаб ётиш бўлса сизга.

— Мана, турдим. Нима дейсан?

— Топдим.

— Нимани топдинг?

— Кампир дунё топгани ростга ўхшайди.

— Қайси кампир? Кимни айтаяпсан?

— Қайси бўларди, отангизни айтаяпман.

— Бормисан, хотин! Ўткир ақлингизни ишлатиб, билиб олишингга ишонардим. Отам ҳар қанча камбағал бўлсалар ҳам у кишидан дунё қолгани рост эканда-а?

— Йўқ, отангиздан ҳеч вақо қолмаган. Аммо ҳовлининг олдинги эгасидан нимадир қолган бўлиши керак.

— Аввал ким яшаган экан-а?

— Бир қулоқ яшаган, сургунда ўлиб кетган, деб эшитгандим.

Тўйчи қувониб кетди.

— Кампиршо бойликни топган-у, босиб ётган! Пайт пойлаган-да. «Ўғиллар рўзгорини айириб чиқди, ҳар ким ўз аравасини ўзи тортиб ётибди. Ҳеч ким шерик чиқмайди», деб хулоса ясашга киришди Севара.

— Ундай дема. Онам ёмон хотин эмас. Мана кўрасан, бойликни ака-укалар тенг бўлиб оламиз. Онам гўрига олиб кетармиди?

— Ака-укалар бўлиб оламиз, деган гапни каллангиздан чиқариб ташланг! У фақат бизники бўлади! — бармоғини бигиз қилиб ўдағайлади хотин.

— Нега ахир?

— Сиз онангизнинг тўнғич ўғлисиз. Меросга сиз ҳақлисиз. Тўхтанг, гапимни бўлмай эшитинг! Ука-пукангизни билмайман. Бойлик фақат бизники бўлиши керак!

— Онам... балки бизга раво кўрмас. Ахир унга озмунча озор бердикми?

— Бермаса, ўзи ҳам тешик тоғора билан қолади! Уқдингизми?

— Йўлини қилиш керак. Қарийб бир йилдан бери кампирнинг ҳолидан хабар олмай кўйдик. Дабдурустдан мерос талаб қилиб боролмаймиз-ку?

— Борасиз! Мерос талаб қилиб эмас, меҳрибон ўғил онасини кўришга боргандек, болалардан бир-иккитасини етаклаб, совғасалом кўтариб борасиз. Қарабсизки, ўртадаги гина-кудурат унутилади. Бошқа ҳеч нарса билан қизиқмайсиз, сўрамайсиз ҳам. Кампир уйни қураверсин. Биз ҳам қараб турмаймиз, қўлимиздан келганча ёрдамлашамиз? Уқдингизми?

— Уқдим. Сенга қойил қолмай иложим йўқ, хотин.

Норгул момо ҳақиқатдан ҳам дунё топганидан азиз ўқувчининг хабари бор.

Момо хазина топган куни битта тилло тангани етти тугиб, доғистонлик заргарнинг олдига жўнади.

Заргар юпун кийинган кампирни тиланчи фаҳмлаб, олдига битта уч сўмликни чиқариб ташлади-да, ўз ишини давом эттираверди.

— Болам, мен тиланчи эмасман, олдингизга хизмат билан келдим.

Заргар момони бошдан-оёқ назаридан ўтказди. Қашшоқлиги манаман деб турган кампирнинг заргарда неча пуллик иши бўлиши мумкин. Балки уни садақа қаноатлантирмас, каттароқ қарз сўрамоқчидир? Бунақаларга қарз бер-у, изини суриштирма, ба-рибир ололмайсан.

— Қулоғим сизда, тез бўлинг, мени ишдан қолдирманг.

Момо қўлидаги латгани очиб, тилла тангани кафтига қўйди. Заргарнинг кўзлари ўйнаб кетди. Иш анжомларини бир четга қўйиб, кампирнинг кафтидаги тиллага тикилиб қолди.

— Бу нима?

Момо тангани заргарнинг қўлига тутқазди. Заргар тангани айлантириб кўрди, вазнини билмоқчидек кафтидан-кафтига таш-

лади. Сўнг бир чеккадаги идишдаги суюкликка ботирди. У ниҳоятда ҳаяжонланаётган эди.

— Ҳақиқий Бухорои тилло. Она, сотасизми, буюм ясатасизми?

— Сотаман, болам.

— Яхши. Қанча сўрайсиз?

— Сиз заргарсиз. Зар қадрини заргар билади, дейдилар. Нарҳи ўзингизга ҳавола.

Бир оздан сўнг заргар бир даста пулни онанинг олдига уйиб қўйди.

— Она, ҳалигидан яна бўлса, тўғри ўзимга олиб келаверинг. Ҳаққингизга хиёнат қилган мусулмон эмас.

Шундай қилиб, Эшонгузарда кейинчалик катта шов-шувларга сабаб бўладиган Бойхотин пайдо бўлди.

XXVII. ҲАЛОКАТ ЁҚАСИДА

1

Кочубей қумлоқ соҳилда ҳушига келди. Ҳамон ярим танаси сувда, қўллари билан юлғунга ёпишиб олганди. У судралиб, қирғоққа чиқди. Азойи бадани қақшаб оғрир, юлғун қийган қўли карахт. Корчалон ўлим даҳшатини солган дарёга қўрқа-писа назар ташлади. Дарёнинг олдинги шашти йўқ, тўлқинлар ювош тортиб қолган. Ярим километрча узоқликда бузиқ кўприк қорайиб кўринди. Ўша ажал билан қўрқитган кўприк. Рости, Владимир Сисоевич уни тўлқин бетон тўсинларга қараб суриб кетганда, умрида биринчи марта умидсизликка тушди. Мана, қуёш нурида найзадек ялтираб турадиган пўлат арматуралар қўл узатса етадиган масофада. Кочубей кўзларини чирт юмиб, гужанак бўлиб олди. Даҳшатдан ҳушини йўқотаётган эди. Кучли тўлқин уни кўтариб бетон тўсин томон улоқтирди. Пўлат арматуралар устидан учиб ўтиб, хавф-хатардан холи сувга бориб тушди. Файринсоний инстинкт қўл-оёқларини ҳаракатлантириб турмаганида ҳоли нима кечиши маълум эди. Тўлқин унинг пажмурда гавдасини соҳилга чиқариб ташлади.

Владимир Сисоевич ўлим билан олишувда қолиб чиққан эди. Бундан у бениҳоя улкан ғурур ҳис этди. Азойи баданидаги оғриқ-

ни ҳам, совуқдан дир-дир титраётганини ҳам унутди. Айни чоғда бўлиб ўтган воқеаларни мушоҳада қилиб, шифохонада қиёмат қўпаётган бўлса керак, деган хулосага келди. Унинг хурсандчилиги улоққа бормади. Дабдурустдан калласига келган хунук фикрдан лаб-лунжи сўлжайди.

«Биз ўлдирмоқчи эдик. Ўзини-ўзи ўлдириб, бизни бундай машаққатлардан қутқариб қўяқолипти-да», деб ҳиринг-ҳиринг кулаётган рақиблари кўз олдидан қаторлашиб ўта бошлади. Бузуқ кўприкдан нарироқда оқариб кўринаётган шифохона томонга қараб мушт дўлайтирди.

«Аҳмоқлар! Галварслар! Пандавақилар! Мени ўлдириш сенлар ўйлаганчалик осон эмас. Мен ҳали кўп яшайман. Ҳали кўрсатиб қўяман сенларга!»

Бу сўзларни айтиш учун қаҳрамонимизнинг чучварадек семиз лаблари пирпираб жуфтланди. Аммо дилидаги пўртана тилига чиқишга улгурмади — орқа томондан машина моторининг овози эшитилди. Кочубей соҳилга яқинлашиб келаётган «УАЗ»-га кўзи тушиши билан тарвақайлаб ўсган юлғунларнинг орасига эмаклаб кириб кетди.

Машина Владимир Сисоевич бекинган юлғунзордан ўн қадамларча нарида тўхтади. Ундан икки киши тушди. Бири новча ва ориқ, бир кўзини қора лента билан боғлаб олган, иккинчиси унинг акси — пакана ва бақалоқ. Ҳар иккаласи ҳам бурундор. Кенг соябонли кепка кийишган. Бегона тилда бироз сўзлашиб туришди. Сўнг бақалоқ зил-замбил қопни судраб дарёнинг лабига олиб келди. Унинг авзойидан қопни ичидаги одам билан (бунга Владимир Сисоевичнинг имони комил эди) сувга чўктириб юбориш нияти борлиги кўриниб турарди.

— Шошма, — деди бир кўз новча. У қопдаги одамга тушунарли бўлиши учун атайлаб рус тилида гапира бошлади. — Шошма, балки яна бир гаплашиб кўрармиз?

Қопнинг оғзидан шалпангқулоқ бош кўринди. Владимир Сисоевич чўчиб тушди — бу шалпангқулоқлар, туянинг лабидек осилиб турадиган лаблар фақат бир кишига — Эшназар раисга тааллуқли эди-да. Ҳа, у хато қилмаганди, қопда димиқиб ўлаётган, оғзини қападек очиб, ютоқиб нафас олаётган одам унинг кадрдони Эшназар Жўраевнинг худди ўзи.

Раис нафасини ўнглаб олгач, шундоққина пойида шарқираб оқаётган дарёни кўриб, ҳушдан кетаёзди.

— Қалай, раис, гаплашиб оламизми? Балки ҳазишлатмаётганлигимизни энди англагандирсан?

— Ҳа.

— Жуда яхши. Олтинларни яширган жойингни ҳам айтарсан?

— Айтсам тирик қоламанми?

— Қоласан. Бизга сенинг жонинг эмас, олтинларинг керак.

— Қасам ичмасанг, ишонмайман.

— Қасам? Биз худога ишонмаймиз. Нима деб қасам ичсак, сенга маъқул бўлади?

— Болаларинг боши ҳаққи қасам ич.

— Жуда нозик жойдан олдинг-ку? Майли, болаларимиз боши ҳаққи, олтинлар турган жойни айтсанг, сени тирик қолдирамиз. Агар қутилиб кетгандан кейин биз ҳаққимизда хабар берсанг, қасам ўз кучини йўқотади. Тушундингми?!

— Ҳа, тушундим.

— Ундай бўлса, давай, сайра!

— Аввал қопдан чиқаринглар.

Уни бетакаллуфлик билан қопда тортиб олишди.

— Хўш?

— Қоғоз-қалам топиладими?

Бақалоқ машинадан ён дафтарча билан ручка олиб келди. Эшназар раис алланималар чизиб новчага узатди:

— Мана шу ерда ҳаммаси кўрсатилган. Зинапояда яширин эшик бор. Кўздан яширин бўлсин учун усти бетон билан шувалган. Олтинлар асал солинган бидонларда.

— Алдамайсанми?

— Йўқ.

Бандитлар бегона тилда маслаҳатлашиб олишди. Сўнг яна русча гаплашишга ўтишди:

— Яхши. Лекин сенинг алдамаслигингга ишониб бўлмайди. Шу сабабли сени ҳозирча шу ерда қолдириб кетамиз. Алдаган бўлсанг, қайтиб келамиз.

Бақалоқ раиснинг қўл-оёғини боғлади, оғзига ифлос латта тикдида, юлғуннинг соясига итариб юборди. Устига шох-шабба ташлади.

Олтин васвасаси бандитларни телба қилиб қўяёган эди. «УАЗ» қаттиқ газ бериб, ўрнидан кўзгалди. Машина кўтарган чанг анча вақт осмонда сузиб юрди.

Кочубей буталар орасидан мўралаб, хатар ариганига амин бўлгач, яширинган жойидан чиқиб, бечора бандининг тепасига келди. Шох-шаббаларни бир четга олиб ташлади.

Гойибдан келган нажот раисни телба қилаёди.

— Владимир Сисоевич?! Акажоним! Ё алҳазар, ё қудратингдан? Тушимми, ўнгимми?!

— Туш эмас, айнан ўнгинг, азизим.

Қўл-оёғи банддан озод бўлган раис қирғоққа ётиб, ютоқиб-ютоқиб сув ичди. Уни Владимир Сисоевич четга судраб чиқмаса, дарёнинг ҳамма сувини ичиб қўядигандек эди.

— Кўп ичма, биродар, ўлиб қоласан. Озроқ чанқоғингни қондир, кейин керагича ичавер.

Раис бироз ўзига келгач, ўзиданда абгорроқ аҳволдаги «қиблагоҳи»га тикилди.

— Билаяпман, ҳайрон қолаяпсан, раис. Аммо тушунтириб ўтиришнинг мавриди эмас. Иккаламизнинг ҳам ҳаётимиз қил устида. Тезроқ кетайлик бу ердан.

— Тўғри айтасиз, тезроқ кетиш керак. Анави лаънатилар ҳадемай келиб қолишади.

— Ишонма, уларга. Уларга олтин керак, сен эмас.

— Шунинг учун ҳам қайтиб келади-да. Мен уларни алдадим. Нажот келишини кўнглим сезганди. Қани, кетдик бу ердан. Тезроқ!

Вилоятнинг энг кўзга кўринган икки корчалони энди қочоққа айланган эди. Улар из қолдирмаслик учун бир-икки чақиримча ерга сувдан юриб боришди, сўнг кескин бурилиб, даштга йўл солишди.

— Энди яқин қишлоққача йигирма километрча йўл бор, — деди Эшназар раис. — Сизга қийин бўлади, Владимир Сисоевич.

— Дам олиб, дам олиб борамиз. Ҳадемай кун ботади. Кечаси бирон ерда тунармиз.

Бу маслаҳат раисга ҳам маъқул бўлди. Қарияларнинг силласи қуриб, йиқилай-йиқилай деганда қўналға учун қулай саксовулзор тепаликка етиб келишди. Тун юзига қора пардасини тортгач, олам зулумот қўйнига ғарқ бўлди. Қаҳрамонларимиз адашиб қолишдан қўрқиб, тарвақайлаб ўсган саксовул тагида тунашга қарор қилишди.

Қочоқлар тўхтаган тепаликнинг нариги этагида чўпон қўши бўлиб, у қаҳрамонларимизнинг ҳаётидаги энг кўнглисиз манзиллардан бири бўлишини ҳали ҳеч ким билмасди.

Шу кечаси чўпон итларининг чакаги тинмади. Бир-икки ой бурун қўшларга ўғри оралаган бўлиб, шундан бери чўпонларнинг ҳам, итларнинг ҳам ороми йўқолган. Тиқ этган товушга кулоқ динг бўлади.

Қари чўпон чўлоқ йигитга уйига жавоб берганидан афсус чекади. Жавоб бермаса ҳам бўлмасди-да. Болақайир уйланиб, чил-

ласи чиқиб-чиқмай чақириб олинди. Бир кечага жавоб сўраб, мўлтайиб тургандан кейин рухсат беради-да. Мана, энди хавф-хатарга бир ўзи юзма-юз бўлиб турибди. Отахон умрида ўғрини ҳам кўп кўрган, бўрини ҳам. Иккиси ҳам ёмон. Эҳтиёт бўлма-санг, шўрингни қуритади. Агар сурувни бўлса, кейин қайтариш қийин. Ана шундан эҳтиёт бўлиш керак. Ҳозирча қўйлар хавф-хатардан беҳабар, тинч ётибди.

Бўрибосар ити этагидан тишлаб тортқилайвергандан сўнг чўпон ўтовдан қўшоғиз милтиғини олиб, итларини эргашириб, тепалик томон юрди. Ҳар куни кўриб юрган жойлари эмасми, чўпон қоронғида ҳам йўл топиб борапти. Катта саксовулга яқинлашганда итлар қоронғиликда бирдан ҳурпайиб, саксовулга қараб даф қила бошлашди.

— Бирон жондор қочиб шу ерга кирди шекилли, — деб ўйлади чўпон. Милтиқни тусмоллаб тўғрилаб, тепкини босди. Гумбурлаб отилди. Милтиқ оғзидан чиққан аланга бир зумгина атрофни ёритди. Саксовул тагида биқиниб ётган одамларни чўпон ҳам, итлар ҳам кўрди. Чўпон ҳай-ҳайлаб ҳайдамагунча итлар чақирилмаган меҳмонларни бир неча марта узиб олишга улгуришди.

Қуёш уфқда юз кўрсатганда тепалик этагида гаройиб манзара кўзга ташланди. Чўпон ўтовидан беш-ўн қадамларча нарида кийим-боши пора-пора қилинган, қизил қонга бўялган икки киши қўл-оёғи боғлиқ ётибди. Уларнинг ҳаракатлари ҳар бири эшакдек келадиган итларнинг назаридан қочмайди. Итларнинг ғазаб билан ириллашлари бандиларни ортиқча ҳаракат қилишдан тийиб турибди. Бандилар эски танишларимиз — Кочубей ва Эшназар раис эканлигини айтиб ўтиришга ҳожат бўлмаса керак.

Бу ерда фақат қари чўпон кўринмайди. Э, ҳа, ҳув, ёлғизоёқ йўлда эшагини оёқлари билан зўр бериб ниқтаб, кетиб борапти. У тунда бўлиб ўтган воқеадан одамларни хабардор қилиш учун шошиб бораётган бўлса керак. Қари чўпон эҳтимол умрида биринчи марта отарни эгасиз ташлаб кетаётгандир.

Чўпон кўздан йўқолиши билан болшқа йўлда чанг курибди. Бироздан сўнг чанг булути орасидан «УАЗ» машинаси пайдо бўлди. Машина тўғри ўтовнинг эшигига етиб келганда тормоз берди. Шу вақтгача бандилар олдидан жилмаган итлар безовта вовуллаб, машина томон чолишди. Ўтов эшигига етиб қолган бақалоқ орқасига кескин бурилди. Унинг қўлида автомат бор эди. Автоматнинг тариллаши ва итларнинг ангиллаши эшитилди.

Бақалоқ ўтовда ҳеч кимни тополмай қайтиб чиқди. Бир кўзли шеригига нимадир деган эди, у ҳам машинадан тушиб келди. Ўлиб ётган итлардан бирини оёғи билан туртиб кўрди, бошини сарак-сарак қилди. Шундай ажойиб итни ўлдиришганига ачинган бўлса керак. Бу хотиржамлик бақалоқ шериги қўл-оёғи боғланган қаҳрамонларимизни кўргунча давом этди, холос. Бандитларнинг қувончи чегара билмасди.

— Дунёда фақат ёвуз руҳларгина бор, деб юрардим, — деди чапак чалиб бир кўзли бандит. — Э, худо, ўзинг гувоҳсан, оламда яхши ниятли руҳларинг ҳам бор экан. Бўлмаса, тун бўйи қидириб тополмаганимизни шундоққина олдимизга чиқариб кўярмидинг. Яна қандай денг, қўл-оёқлари боғланган ҳолда! Энди мен бу аблахнинг тирноқларига ғаров тиқиб бўлса ҳам рост гапиришга мажбур қиламан. Унинг энг сўнгги тийинигача шилиб олмасам юрган эканман. Буниси ким бўлди экан?

Шериги елка қисди.

— Майли, бу ҳам халақит қилмайди. Жон керак бўлса, ўзи айтиб берар... Вой-вой, бечоралар-эй, сизларни роса қийнаб қўйишибди-ку, а. Золимлар, шунчалик ҳам тортиб боғлашмаса. Майли, тезда бу зормандадан халос бўласизлар. Қани, афандилар, марҳамат қилинглار.

Раиснинг ҳам, Кочубейнинг ҳам соли сувга тушди. Бир кунда икки марта ўлим чангалидан қутилиб қолишди, учинчисидан умид қилиш нодонлик бўлар эди. Ҳа, бандитларнинг қўлида ўлиш ёзилган экан уларнинг пешонасига.

Машинанинг қаттиқ силтаб отиши Владимир Сисоевичнинг тийиқсиз ўйларини потратиб юборди. У кўзини очиб, атроф-теваракка қаради. Машина йўлдан чиқиб, ўркач-ўркач тепаликлар оралаб борарди. Бироз юришгач, каналнинг суви ялтираб кўринди. Машина тўхтади. Бу Чўлобод даштларига ҳаёт олиб келган катта магистрал канал эди. Кочубей бу канални қаричма-қарич юриб ўтган. Қасрда бурилади, қасрда пастлаб оқади ҳамма-ҳаммасини ёддан билади. У ҳозир вилоят марказидан 70-80 километр узоқликда эканликларини тахмин қилди. Бу ерларда газ конларини қидирувчилар ва чўпонлардан бошқа одамни учратиш қийин.

Очликдан ва яраларидан қон оқиб, силласи қуриган қаҳрамонларимизни машинадан тортиб туширишди. Бандитлар асирлардан хавотир олишмаса ҳам бўларди. Қўл-оёғини ечиб қўйганда ҳам уларнинг юрадиган ҳоли қолмаганди. Шу сабабдан улар-

нинг қўлларини ечиб саксовулнинг соясида қимирламай ётишни буюришди. Икковига ярим буханка нон беришди ва беш-ун қадамча нарида ўзлари учун дастурхон ёзишди. Бир пасда дастурхонда балиқ консерваси, шўр бодринг ва албатта, бир-икки шиша арақ пайдо бўлди.

Қуёш ғарбга томон оққанда кайфи ошиб қолган бандитлар қўшиқ бошлашди. Кимсасиз саҳрода грузин тилида мунгли куй янгради. Новча гитара торларини чертар экан, совуқ симлардан ҳадсиз ғам-алам тўкиларди. Қўшиқ оналар ҳақида эди. Бандитлар тоғли Гуржистонда қолиб кетган, оқпадар болалари дардида қалди дол оналарини эслашиб, нола қилишаётганди. Қўшиқ бирдан тинди. Ҳамма сергакланди. Қасрдандир гуриллаш эшитилди.

— Вертолёт! — деди новча қўрқиб кетган шеригини тинчлантириш учун. Дарҳақиқат, ер бағирлаб учиб келаётган вертолётлар эскадриляси кўринди.

— Термизга учияпти, — деб хўрсинди новча ва давом этди. — У ёғи Афғон. Беш йилдан бери кеча-ю кундуз учияди. Мен ҳам учганман. Эҳ-ҳе, қанчадан-қанча қишлоқларни кунпаякун қилмадик. Мозори шариф яқинида ракета билан уриб туширишди. Ажалнинг оғзидан қайтганман. Кейин асирлик азоби бошланди. Улар томонидан туриб уришишга тўғри келди. Яшаш учун не-не кўчаларга кириб чиқмадим. Ватан эшиклари мен ва менга ўхшаганлар учун таққа-тақ ёпилди. Ростини, менга ватаннинг кераги ҳам йўқ эди... Бизга ҳар бир ўлдирилган жон учун доллар билан ҳақ тўлашарди. Кейинчалик бу менинг касбимга айланиб қолди. Дунёда олтинсиз, долларсиз шунчаки яшаб бўлмас экан, оғайни.

Бир кўзли бандитнинг тийиқсиз ўйларини янги вертолётлар эскадрилясининг учиб келиши тўзғитиб юборди. Улар ҳам уфқда кўздан ғойиб бўлишди. Аммо ҳамон кўкда гуриллаган товуш эшитилар ва тобора зўрайиб борарди. Бир оздан сўнг канал бўйлаб учиб келаётган ёлғиз вертолётни ҳамма кўрди. Вертолётнинг қорнидаги «Милиция» деган ёзув яққол кўриниб турарди.

Бандитлар типирчилаб қолишди. Аммо сиртдан ўзларини хотиржам тутишарди. Вертолётдагилар уларни, албатта, кўришган. Новча ягона кўзини вертолётдан узмасдан фармон берди:

— Ҳеч ким жойидан жилмасин! Ким қимирласа, отиб ташлайман!

Бу тутқунларга қарата айтилган эди. Кочубейнинг нажот ис-таб осмонга кўтарилган қўллари шалвираб тушди. Вертолёт дав-ра олиб, тепалик ортидаги ялангликка қўнди.

Вертолёт эшиги очилиб, бирин-кетин тўрт нафар милиционер сахраб тушди. Улардан сўнг қоқсуяк чол чиқди.

— Бизни итга талатиб, қўл-оёғимизни боғлаган чўпон-ку?! — деди раис ҳайратдан бақриб. — Мен унинг суякларини майда-майда қилиб ташламасам... — раис гапини тамом қилолмади, «ўғриларни» таниб қолган чўпон қийғир таёғини кўтариб ҳал-лослаб бошига етиб келди. Яхшиямки милиционерлардан бири уни ўз вақтида ушлаб қолди.

— Отаҳон, сиз ўз вазифангизни адо қилдингиз. Қолганини ўзимиз эплаймиз.

Бандитлар гўёки ҳеч нима бўлмагандек гитара чертиб, аста-секин хиргойи қилишар, милиционерларнинг ҳаракатларини жимгина кузатиб утиришарди.

Милиция капитани Эшназар раисни таниб қолди. У кўзларига ишонмасди:

— Ўртоқ Жўраев! Раис бува, наҳотки бу сиз?

— Кўриб турибсиз-ку. Тезроқ арқонни счинг.

— Ким бу аҳволга солди?

— Анавилар.

Капитаннинг кўзи бандитларга тушди.

— Улар ким?

— Ўзларидан сўранг.

Бандитлар танг аҳволда қолишди. Отни қамчилаш керак. Ҳозирча милиция ҳеч нарсадан хабарсиз.

Бир кўз новча ўрнидан турди.

— Капитан, тинчликми?

— Буларни ким боғлади, сизларми?!

— Булар қароқчилар. Биз ушлаб боғладик. Қонун олдида жавоб беришади.

— Кимсизлар, ҳужжатларингизни кўрсатинг!

— Ҳужжатми? Ҳей, ҳужжатларни олиб кел! — деб бақирди машина тарафга қараб. Ҳамма ўша ёққа ўгирилди.

— Та-та-та...

Капитан бир сўз дейишга улгурмади, новча бандитнинг оёғи остига йиқилди. Қолган милиционерлар бақалоқнинг ўқидан ер тишлашди. Чўпон саксовуллар орасига уриб кетаётганда орқасидан ўқ еди.

— Ерга ёт! — бақирди бир кўзли бандит асирларга.

Итоат этишдан бошқа илож қолмаганди.

Қотиллар милиционерларнинг қонга беланган кийимларини ечиб олишди, қурол ва ҳужжатларини қўйинларига тиқишди. Кейин мурдаларни оёғидан судраб, сувга ташлаб юборишди.

Кутилмаганда ҳеч кимнинг ҳаёлига келмаган воқеа содир бўлди. Қаттиқ гуруллаш эшитилди. Бандитлар вертолёт турган ялангликка отилишди. Бу вақтда вертолёт ердан кўтарилди.

— Кетиб қолади! — деб бақирди бақалоқ. У чопиб борар экан учар машинага қаратиб тасир-тусур ўқ узарди. Собиқ учувчи эса шошмасдан мўлжалга олди ва тепкини босди. Ўқлар ёнилғи бакини тешиб юборди. Вертолёт қуюқ тутун ичида қолди. Кейин қуйруғи атрофида гир-гир айланиб, қаноти синган улкан қушдек каналга қулаб тушди.

— Машинага! Тезроқ машинага! — б. юрди гуруҳ бошлиғи асирларга. Уларни турткилаб, машинага тиқишди. Машина ёв-шанларни босиб-янгчиб, номаълум тарафга қараб елиб кетди. Қонли драма содир бўлган жойда эса қорни тешилган гитара, пачағи чиққан консерва қутилари ва бир нечта арақ шишалари, ҳар ер-ҳар ерда автомат гилзалари сочилиб ётарди.

2

Милиция формасини кийиб олган қотиллар ва уларнинг икки нафар тутқуни тушган «УАЗ» гоҳ йўлсиз, гоҳ бир вақтлар геологлар қолдирган издан кунботар томонга елиб борарди.

Бир кўзли бандит тез-тез осмонга қарар, биронта вертолёт таъқиб қилиб келмаяптимикин, деб қулоқ соларди. Аммо рулда ўтирган бақалоқни бошқа нарса тапшивлантираётганди. Бензин тамом бўлаяпти. Датчик охириги нуқтага тушганига ҳам ярим соатча бўлиб қолди. Дашт ўртасида бензинсиз қолиб кетиш — ҳалокат билан тенг.

— Яна қанчага етади? — сўради новча уфқдан кўзини узмай.

— Оз қолди.

Унинг гапини тасдиқлагандек машина бир-икки «йўталди».

— Ҳу, ана у ёққа қара — пармалаш қудуғи!

Бақалоқ ҳам уфқда қорайган пармалаш қудуғининг минорасини кўрди.

— У ёққа бориб бўлмайди, — ўз-ўзига гапиргандек деди новча. — Геологлар бир пасда бутун вилоятни оёққа қўйишлари мумкин. Яхшиси, қудуққа борадиган йўлда битта-яримта машина пойлаймиз. Аввал йўлни топишимиз керак. Чапга олиброқ қайда.

Бироздан сўнг йўлга чиқишди.

— Биринчи навбатда машинани йўқотишимиз керак, — деди бир кўз бандит. — Вертолёт учувчиси ҳамма белгиларимизни ҳам, координатларимизни ҳам хабар қилган бўлиши керак.

Қуёш уфққа бош қўйди. Кунботар томон қирмизи рангга кирди. Ана шу қизиллик орасидан чанг булутини эргаштириб «ЗИЛ» машинаси келаётганлиги кўринди.

— «ЗИЛ» ҳайдаб кўрганмисан?

— Икки йил армияда «ЗИЛ» ҳайдаганман.

— Бўлмаса, тўхтат машинани!

Йўл устида турган милиционерни кўрган «ЗИЛ» ҳайдовчиси тезликни пасайтирди. У бир неча марта даштнинг гадо топмас чорраҳаларида ДАН ходимларига дуч келган. Аслида улар беш-ўн сўмнинг ғариби. Бу ҳам шулардан биттаси бўлса керак. Шофер апил-тапил чўнтаklarини пайпаслаб, пул қидирди. Пул йўқ. Юраги орқага тортиб кетди. Кийимини алмаштирганда пул ҳам қолиб кетган. Пул бўлмаса, правадан айрилдим, деявер.

— Пул кассада қопти, ака Фармон. Энди нима қилдик? — деди ёнидаги шопмўйловли пармалаш устасига.

«УАЗ»дан анча нарида тўхташди. Шофер чаққон тушиб, йўлнинг ўртасида қаққайиб турган милиционернинг олдига йўрғалаб борди.

— Ассалому-алайкум, аяхон... — шофер милиционернинг кийимида қотиб қолган қонни кўриб нафаси ичига тушиб кетди. Бунга милиционернинг ўзи ҳам сезди.

— Бандитлар билан отишиб, яраландим, — деди капитан ўрискалаб. — Шеригим ҳам ўлардек ярадор. Жиноятчиларни ушлаб боғладик. Қасрга кетаяпсизлар?

— Районга. Пармаловчиларга юк олиб келгандик.

— Яхши. Гап бундай. Баъзи бир сабабларга кўра машина-мизни алмаштиришга мажбурмиз. Ҳозирча сизнинг машинангизни оламиз. «УАЗ»ни сизларга қолдирамыз.

— Мен ундай қилолмайман, ака, ахир...

— Разговорчики!

Бир пасда бандитлар ва асирлар «ЗИЛ»га ўтиб жойлашди. Пармалаш мастери ва шофер оғзини ланг очганча «ЗИЛ»нинг орқасидан қараб қолишди.

— Оғзингни ланг очиб ўтираберасанми йўлди ўртаси, Пайзулло? — деди уста шофернинг биқинидан туртиб. Мошин кетди, икки халта семен ҳам кетди. Бизлар кетмаймизми?

— Сиз ҳам кўрдингизми, ака?

— Нимани айтопсан, Пайзулло?

— Қўли боғланган анави икки кишидан бири манга таниш. Колхозимизди раиси. Ўлай агар, ўша.

— Колхоз раиси дейсанми? Раисларинг ўғримиди, каззобмиди, нимаиди?

— Ўғри ёки каззоблигини билмайман, аммо-лекин суюғоёқ, деб эшитганман. Ҳатто бир марта тутиб олиб, сазойи қилишган.

— Баччага! Шундай одамди колхозга раис қилиб қўйгандан ҳам ўргилдим. Кетдик, ярим кечагача ҳам районга етиб боролмаймиз.

Шофер стартерни қанча айлантирмасин, машина ўт олмади. Фақат бир-икки марта пақ-пуқ деган товуш чиқди.

— Бензини қолмаганга ўхшайди, деган хулосага келди шофер типларини гижирлатиб.

— Пайзулло, чиққилиб ишлотган сенинг соатингми?

— Мен ваабше соат тақмайман, ака... Иби, ростдан ҳам соат чиққилопти-ку?

Уста ҳамма ёққа кўз югуртириб чиқди. Товуш «бардачок» дан чиқаётганди, «бардачок»ни очган уста орқага тисарилди. Бир қарашда собиқ сапёр чиққилаётган будильник қўлбола ми-нага улаб қўйилганини ва ҳар лаҳзада портлаб кетиши мумкин-лигини англади.

— Мина! Тез қоч!

Иккови икки томонга сакради. Улар машинадан ўн-ўн беш қадам узоқлашар-узоқлашмас кучли портлаш эшитилди. Портлаш шу даражада зўр эдики, қаҳрамонларимизни ҳаво тўлқини кўтариб ерга урди. Машина титилиб кетди. Осмонга ўрлаган олов портлашдан қолган ишларни охирига етказмоқчидек ҳамма нарсани ямлаб юта бошлади.

3

Бандитлар анча олислаб кетишганига қарамай портлаш овози уларга ҳам эшитилди. Тўхтапди. Чанг булути ўтиб кетгач, орқа тарафда қоп-қора тутун чиқариб ёнаётган оловга кўзлари тушди.

— Қутилганга ўхшаймиз, — деди новча қайта кабинага ўти-рар экан. — Ҳайда, кетдик! Изимизга тушмасларидан бурун ол-тинларни қўлга киритишимиз керак. Канал тарафга бур!

Бироздан сўнг чироқ ёруғида ўркач-ўркач тепаликлар кўринди. Сув ювиб кетган тик қирғоқда тўхташди.

Чолни шу ерда тинчитиб керак. Тирик гувоҳлар қанча кам бўлса, шунча яхши. Қани, бўл!

Бақалоқ кузовга чиқиб, Кочубейнинг оёқ-қўлини ечди.

— Туш. Сен етиб келдинг.

Владимир Сисоевичнинг юраги орқага тортиб кетди. Ҳар ҳолда у ҳанузгача нимадандир умид қилаётганди-да. Бари пучга чиқди. Балки шу ерда, балки сал нарироқда уни ажал кутиб ётгандир. Қизиқ, қотиллар уни отишармикан, пичоқ уриб ўлдиришармикин? Нима бўлганда ҳам унинг умри поёнига етиб қолган. Лекин у ўзини молдек бўғизлашларига ҳам, чилвир билан бўғиб ўлдиришларига ҳам йўл қўймайди.

— Олдимга туш! — деб итарди бақалоқ. Кочубей олдинда, бандит орқада боришяпти. Ҳар бир қадам ўлимга яқинлаштираяпти. Бир томонда ўркач-ўркач тепачалар, иккинчи томонда сув ювиб кетган ўпқон қорайиб кўринади. Владимир Сисоевич ҳозирги аҳволини ўйлаб титраб кетди. Юрагининг аллақасеридадир мудраб ётган ғурур ғимирлаб қолди. Бир неча кундан бери тегирмондек эзиб ётган қўрқув ўрнини қаҳр-ғазаб эгаллади. Ахир бутун бир вилоятни ёт деса ётқизиб, тур деса турғизиб юрган одамни итдан-да хор қилишларига чидаб бўларканми!

Владимир Сисоевич шиддат билан орқасига ўгирилди. Сўнг чақалоқнинг бошидек келадиган мушти билан гангиб қолган бандитнинг тумшуғига туширди. Бандид хунук сўкинди, ўтирган кўйи тўппончасини чиқарди, асирнинг қоқ манглайини нишонга олди. Тепкини босишга шошилмади. Бир неча қадам нарида қоядек қад кериб турган асирнинг юзи машина чироғида оқариб турар, унда қўрқувдан асар ҳам йўқ эди. Бандит тўппончасини туширди. Ўрнидан туриб, машина томон юрди. Чол қилт этмади. Қочса бўларди. Қочмади. Қаергайм қочиб борарди. Шундай ҳам оёқда зўрға турибди. Машина ўкириб, олға отилди. Душманнинг мақсади ойдинлашди — асирни машина ғилдираклари билан босиб-янчиб ўлдирмоқчи. Энг азобли ўлим! Владимир Сисоевич шарт бурилиб, ўпқон бўйлаб югуриб кетди. Машина таъқиб этиб келаяпти. Истаган маҳалда босиб, янчиб кетади. Бандит шошилмайди. Чунки у қаншаридан теккан муштни алампдан чиқишга қарор қилган.

Кочубей қанча чопди, ўзи ҳам билмайди. Оёқлари чалишиб, йиқилади, ҳар гал «Энди туropolмасам керак», деб ўйлайди, жон ширин — туриб кетади, яна югуради, яна йиқилади.

Ниҳоят бандитнинг сабри тугади. У газ педалини қаттиқ босди. Машина бир ўқчиб олди-да, шердек олға ташланди. Владимир Сисоевич йиқилди, думалаб, йўлнинг нишобига бориб қолди. Машина оёқларини босиб-эзиб ўтиб кетди. У шу лаҳзада ҳушдан кетди. «ЗИЛ» нарироққа бориб тўхтаганини ҳам, бандитлар тик соҳилдан сувга ташлаб юборганликларини ҳам сезмади.

XXVIII. ХУДОНИНГ ҚАҲРИДАН ҚУЁШ ҲАМ ҚЎРҚДИ

1

Сирож бобо ҳафта ўтказиб яна Чўлободга тушди. Унинг кўнгли ғаш. Сожида шумхабар билан қаршиламасга гўрга эди, деган қўрқув бор юрагида. Балки хушхабар тайёрлаб қўйгандир? Бир-бирига қарама-қарши туйғулар билан кўзлаган манзилига етиб борди.

Дарвозани Сожиданинг болаларидан бири очди. У бегона чолга анграйиб қараб турди-да, иштонини бир кўтариб қўйиб:

— Шолом, қойбобо, — деди.

Болакай уни Қорбобо деб ўйлаганини фаҳмлаб, бобо кулиб юборди. У ҳақиқатдан ҳам қорбобога ўхшаб кетарди-да.

— Ваалайкум ассалом, мулла бўлинг, мулла бўлинг, — деб йигитчанинг бошини силади бобо. Кейин киссасидан икки дона попукли қанд олиб болага узатди. Бола олсамми-олмасамми деб иккиланиб қолди.

— Қорбободан совға олмайсанми, кўзим?

Бола рўпарасида турган киши ҳақиқатдан ҳам Қорбобо эканлигига ишонди, попукли қандни олиб, авайлаб чўнтагига солиб қўйди.

— Даданглар уйдаими, болам?

— Дададмлаям, аямлаям уйдала.

— Бўлмаса, кириб айт, бобомлар келдилар, де.

Бола чопқиллаб кетди. У Қорбобони биринчи кўрганидан еру кўкка сиғмай борарди. Бобо ҳовли саҳнини тўлдирган анвойи гулларга ҳавас билан боқди. Шу шаҳарликлар қизик халқ-да, кафтдек бўш ер топсаям гул экади. Қишлоқларда эса томорқаларни ажриқ босиб ётади. Йил — ўн икки ой даладан бери келмайдиган деҳқон нияям қилсин. Унда томорқада ишлашга вақт қасрда.

Нонни сйишга вақтни зўрға топади-ю, томорқада ишлашга бало борми. Сабзавот керак бўлса, дўконда сероб, арзимаган пулга бир халтасини беради. Мева-чеваям шундай. Бунга одатий ҳол деб қараш колхозчининг қон-қонига сингиб кетган. Бозорни обод қилиб ўтирганлар ё шаҳарлик, ё бўлмаса дала ишига бўйни ёр бермай қочиб юрган такасалтанглар. Ҳузур-ҳаловати, бола-чақасининг роҳатидан кечиб, пахта етиштирадиганларнинг бахтига бир ҳисобда шундай одамларнинг борлиги ҳам яхши.

Оёқ товушлари бобонинг югурук хаёлларини тўзғитиб юборди. Эр-хотин орқа-олдин чиқиб келишди. Уларнинг олдида ҳалтиги болакай чопқиллаб келарди.

Кўришдилар. Сожиданинг эри ўзига ўхшаган очиқ йигит экан. Елкасига чопон ташлаган, оёғида шиппак. У ота билан юз йиллик қадрдонлардай кўришди. Сожида-ку, бобони ўтқизишга жой тополмайди.

— Қалай, болаларим, соғ-саломат ўтирибсизларми? Болалар соғ-саломатми?

Ота сўрашяпти-ю, асл муддаога ўтолмайди. Ўтса, нохуш хабар эшитишдан безиллайди. Сожиданинг авзойидан на хуш, на нохуш хабар борлигини англолмайди. «Демак, дарагини топишолмаган. Э воҳ, сўнгги илинжим ҳам пучга чиқадиган бўлди! Қайлардасан, қизим? Ўликмисан, тирикмисан? Шўрлик отангнинг қарғишига қолдингми, қизим?! Сени қарғагунча тилим тош қотса бўлмасмиди. Гўрларга кириш навбати ота-она турганда болагами?! Эй, худо, мен гуноҳкор бандангни қандай гуноҳлари учун бунча азобларга гирифтор қилдинг?

Сирож бобо ич-ичдан қуйилиб келаётган ва ёлғиз ўзи эпитаётган койишу надоматларни тўхтатиб, қулоқ солишга мажбур бўлди. Унинг қулоғига Гўзалнинг қўнғироқдек овози чалинди. Арвоҳ! Қизимнинг арвоҳлари мени чақирмоқда!

Бобо бир сония кўзларини юмиб, товуш такрорланишини кутди. Арвоҳ бўлсаям майли, қизининг товушини тўйиб-тўйиб эпитади-ку.

Бу гал товуш шундоққина ёнидан эшитилди:

— Дадажон, ассалому-алайкум! Бу — менман.

Бобо кўзларини чирт юмиб олди. Унинг лаблари титраб, калима қайтара бошлади:

— Ва-ла хавла вала қуввата....

— Амакижон, бу қизингиз Гўзалхон-ку, танимадингизми?

Сожиданинг гапидан сўнг бобо арвоҳни эмас, тирик қизини кўраётганини англади. Унинг юраги ёмон ҳаприқди. Ҳолсиз кўлларини чўзганча қизига талпинди:

— Отагинанг ўлсин, болам, бормисан...

Ушлаб қолишмаса бобо юзтубан йиқиларди. Қўллари шалвираб, оқсоч боши шилт этиб кўксига тушди.

Ғам эзиб ташлаган Сирож бобо шодликни кўтаролмади. Не-не яхши ва ёмон кунларда ғинг этмаган юрак қурғур мақсадга етдим деганда панд берди-я! Отахон умри поёнига етиб қолганини тушунди. У шошмади, ваҳимага ҳам тушмади. Энди қаерга ҳам шошарди. Бутун умри давомида Оллоҳнинг ҳар бир бандаси учун ўлим ҳақ эканлигига иймон келтириб яшаган одамга ўлим юриб чарчаган йўловчи манзилга етгандек гап-ку! Фақат бир нарсa армонли бўлди — қизини энди топдим, деганда ундан жудо бўлаяпти. Дийдорига тўйиб қараёлмади. Майли, шунисига ҳам шукр, соғ-саломат бор экан. Илоё шу хонадон соҳибларининг иймонини саломат қил, топганлари тўйларига буюрсин. Сен ҳам-ма нарсага қодирсан ва яна ихтиёр ўзингда...

«Тез ёрдам» куттириб қўймади. Беморни кўздан кечирган шифокор тезда касалхонага ётқизиш лозимлигини уқтирди. Гўзал бирга кетди.

Докторлар навбатма-навбат бобони текшириб, тапхис қўя бошладилар. Уларнинг ҳаракатларидан Гўзал англадики, отасининг куни битган. Ота-бола видолашсинлар деган мақсадда икковини ёлғиз қолдиришди.

Палата эшигидан охириги шифокор чиқиши билан Сирож бобонинг кўзи лоп этиб очилди. Унинг қонсиз лабларида табассум жилваланди. Гўзал отасининг бағрига отилди. Бобо қоқсуяк қўллари билан жафокаш қизининг бошини силади.

— Дадажон, қалай, энди дурустмисиз? Сиздан ажраб қолдикми, деб роса кўрқдим.

— Кўрқма, қизим, мен ҳали тирикман. Ўлим ҳар бир бандасининг бошида бор нарсa. Яратган Эгамга минг қатла шукрки, армонли дунёда охириги тилагим — сени кўриб ўлишни насиб этди.

— Дадажон, нега ундай дейсиз? Ҳали кўп яшайсиз...

— Қалай, қизим, ўзинг яхшимисан?.. Қаерларда қолиб кетдинг? Сени кўп қидирдим... Майли, қўй, йиғлама. Тақдирни ўзгартириб бўлмас экан. Мен осий дадангни кечиринглар. Сизлар кечирмасаларинг худо ҳам кечирмайди, болам.

— Сиз фариштадек бегуноҳсиз, дадажон...

— Йўқ, опа-сингилларингга кўп озор бердим, бахти қаро бўлишларингга мен сабабчи бўлдим.

— Ундай деманг, дадажон, ундай деманг! Гуноҳларингизни кечирдим, дадажон. Сиз ҳам бизларни кечиринг!

— Хайр, болам, мендан рози бўлинглар...

Отанинг кўзлари юмилди. Лаблари пирпиради. Хонада шивирлаб айтилаётган иймон калимаси эшитилди:

— Ла иллаҳа иллалоҳу Муҳаммадур расулуллоҳ...

2

Гўзал Маҳфузанинг ҳашамдор ҳовлисида бошидан кечирганларини кўрқинч туш каби бир-бир эслади.

Бир тасодиф туфайли Гўзал қандай қопқонга тушиб қолганлигини қалбдан идрок этди.

Ҳовлига келиб-кетаётган нозанин қизлар, сатанг хотинлар, башанг кийинган эркакларнинг қадами узилмайди. Бу ерда ҳамма ярим овозда, кўпинча шивирлаб гапирди, биров-бировнинг отини айтиб чақирмайди. Онда-сондагина таққа-тақ берк эшиклар ортидан ширакайф овозлар қулоққа чалинади.

Маҳфуза берган ичимлик жувоннинг ақл-ҳушини тамом ўзиники қилиб олган. Кўз олдида рўй бераётган воқеа-ҳодисаларни идрок этишдан ақли ожиз. Юқорида эслатилган тасодиф бўлмаганда бу ҳол ҳали узоқ давом этарди.

Яқинда эшикдан ҳайбатидан от ҳуркадиган одам кириб келди. Гўзал бу одамни аввал кўрган-у, аммо қаерда кўрганини эслай олмади.

Маҳфуза меҳмонни кучоқ очиб қарши олди. Қўлтиқлаб, ўз хонасига олиб кириб кетди.

Бу одам бузуқ хотинлар ўртасида анча шуҳрат қозонган Эшназар раис эди. Раиснинг азойи бузуқлиги бекани ҳушёр торттирди. Қизи учун ўч олишга келган бўлиши ҳам мумкин! Тадбиркор Маҳфуза сир бермади. Меҳмонни илондек авраб, олдида дастурхон ёзди.

— Қани, раис, дастурхонга қаранг. Мен ҳозир...

— Буёққа ўтир, Маҳфуза. Сенга гап бор.

— Гап ўлгур қочиб кетмас. Гўшт қовуриб келаман.

«Ҳай, майли. Гўшт қовуриб келса кела қолсин. Эрталабдан бери итдай очман».

Бека вақтдан ютмоқчи эди. У эски жазманининг нозик томонларини яхши билар, шу сабабли ундан кўп ҳайиқмасди. Овқат дарагини эшитиб раис ҳам хушнуд бўлганидан аёл Гўзалнинг хонасига кирди.

— Нозик меҳмон келди. Иззатини жойига қўймасак бўлмас. Қоракабобни ўлгудек яхши кўради. Мен кабоб қилгунча сиз аччиқ-чучук тайёрлаб турунг, қизим.

Кабоб бир пасда тайёр бўлди. Раис ҳам анча шаштидан тушиб, ёқимли нарсалар ҳақида ўйлай бошлаганди. Айниқса, чинни товоқда таом қўйиб кетган жувонни кўрди-ю, бу ерга нима мақсадда келганини ҳам унутди. Ким эди бу гўзал — одам қиёфасидаги малакми ё малак қиёфасидаги аёл?! Тўхта, тўхта! Бу ахир қўйиб қўйгандек Маҳфузанинг ўзи-ку! Фақат йигирма-йигирма беш йил олдинги Маҳфуза!

Ёшлигида Маҳфузага тенг келадиган аёл йўқ эди. Не-не йигитлар ҳеч ўйламасдан бу офатижон жувон учун бошдан кечишга тайёр эди. Талашлар кўп бўлган. Бироқ бу талашларда Эшназар раиснинг қўли баланд келган. Бахти чопис райкомнинг биринчи котиби курсисига ўтиргандан сўнг Маҳфуза атрофидаги хира пашшаларни ҳайдаб юбориб, бир ўзи эгалик қилди. Мана шу қасрмонанд уй ҳам унинг пуллари эвазига келган. Ҳа, у даврларни ҳеч иккиланмай «Менинг олтин даврларим эди», дейишга ҳақли эди қария. Шунинг учун айтишар эканда «Султонлик келганда сур, гадолик олдингдадур», деб. Ҳозирча даврини суриб, майшат қилиб ётибди. Худо хоҳласа, гадоликни кўрмас. Балки умрининг охиригача хор-зорлик кўрмай яшаш насиб этар унга...

Раиснинг бевош ҳаслини тўзғитиб, хонага Маҳфуза билан унинг қиёфадoshi бўлган ёш жувон кириб келишди.

— Сиз амакингизга олин-олинг қилиб турунг, — Маҳфуза шундай деб, жавондан бир шиша коньяк, биллур қадаҳлар олди. Тошойнада раиснинг Гўзалга ҳирс билан қараб турганини кўриб, дилига тугиб қўйган нияти қатъийлашди.

«Қари айғир, кўзларинг чарвини кўрган мушукникидек ёнмай ўл. Бир боламасамми...» Бека раис ўзига қарамаётганидан фойдаланиб ёқасидан қўл тикиб, кўксидан миттигина шишача олди. Шишача оғзини очиб, қадаҳлардан бирига бир неча томчи шаффоф рангли суюқлик томизди ва шишани яна жойига бекитди. Кейин ҳамма қадаҳларга коньяк тўлдириб, меҳмонга манзират қилди:

— Сиз севган «Напалеон». Атайлаб сақлаб қўйгандим.

Раис Маҳфуза узатган қадаҳга қўл чўзди-ю, миясига лоп этиб шум фикр келди.

— Маҳфуза, сен мен билган аёллар ичида энг гўзали эдинг... Сен менга заҳар берсанг ҳам гинг демай ичаман. Аммо бугун биринчи қадаҳни сенга бағишладим. Қани, ўзинг оқ қилиб бер.

Маҳфуза хандон отиб кулди. «Вой, иблис, сезиб қолганга ўхшайди. Ичмасам, гумони ортади».

Маҳфуза қадаҳни лабларига олиб борди, симирди. Қадаҳ яримлади.

— Бўлди-бўлди, менгайм қолдир, — деб раис унинг қўлидан қадаҳни олди. Қалин лабларини йирди-ю, оғзини каппадек очди ва қадаҳда қолган ичимликни унга ағдарди.

— Туяни чўмич билан тўйғазиб бўларканми, қани, шишани ол бу ёққа!

Бу ўхшатишдан Маҳфуза яйраб кулди. Гўзал эса одоб юзасидан қўллари билан кулгисини яширишга уринди. Раис ҳақиқатдан ҳам мавжудотлар орасида туяга кўпроқ ўхшарди.

Бир пасда шишанинг таги кўриниб қолди. Маҳфуза «Мардлик — жонга бало» қабилида, раисга аталган қадаҳни шимиритишга шимирди-ю, зум ўтмасдан томирларида шайтонбаччалар диконглаб ўйнаётганлигини туйди. Раис ҳам безовталаниб қолди. Унинг қони ёшига номуносиб тарзда гупурар, бундан ҳам қувонар, ҳам ҳаяжонланарди.

Бека Гўзалга «чиқиб тур», деб им қоқди. Ўзини қўйишга жой тополмай ўтирган жувон дарҳол чой олиб келиш баҳонасида даврани тарк этди.

— Нега чиқиб кетди? — сўради раис Гўзалнинг чиқиб кетганидан норозилигини яширмасдан.

— Ҳозир чой олиб келади.

— Конякка нима қўшгандинг?

— Нима қўшардим? Ҳеч нарса.

— Ёлғон гапирма! Анавини чақир.

Маҳфуза ташқарига чиқиб, эшик орқасида бир пас турди-да, қайтиб кирди:

— Қуриқ чой қолмаган экан, магазинга чиқиб кетибди. Ҳозир келиб қолади, — деб ёлғонни ямламай ютди.

Дори ўз ишини қилган, дунёнинг пасту баландини кўп кўрган ҳар иккала қаҳрамонимиз учун ҳам гўзалликка интилиш, ёшлик ва қарилик деган тупунчалар ўз рангини йўқотиб бўлганди.

Маҳфуза ҳўкиз сингари ғайрати тошиб турган қари жазманининг бўйнига осилди...

Гўзал туябашара бу одамни илгари қасерда кўрганини эслади. У — бузуқ қизини қари чол билан ушлаб олиб, жанжал кўтарган одам-ку! Қизини нима қилдйкин? Ўшанда важохатидан сўйиб

ташлайдигандек эди. Балки ростдан ҳам ўлдириб, кўмиб юборгандир!? Йўғ-е, қизини ўлдирган одамга ўхшамайди. Аммо ўзи ҳам суюгоёқликда қизидан қолишмас экан. Ишқилиб, худо унинг кўлига тушгилик қилмасин-да.

Беканинг хонасидан товушлар эшитила бошлади. Гап орасида аёлнинг қийқириб кулишини раиснинг гулдирак товуши бошиб кетарди. Бировларнинг суҳбатига қулоқ солиш одабсизлик деб санаган Гўзал хона эшигини ёпиб қўйиб учун қўзғалган жойида туриб қолди. Нариги хонадагилар энди уни қизиқтирадиган нарсалар ҳақида гаплаша бошлаган эдилар.

— Одам одамга шунчалик ўхшаш бўладими? Қуйиб қўйгандек ўзингга ўхшайди-я.

— Ўзим ҳам ҳайронман.

— Аммо-лекин ёшликда сен ундан қолишмас эдинг.

— Ёшлик оқар сув экан. Оқди-ю кетди.

— Маҳфуза, эсингдами, биричи марта учрашганимиз?

— Унутиб бўларканми.

— Ўшанда эрингни ташлаб келган кунлар эди. Атрофингда қанчадан-қанча жазманлар хира пашшадек айланишарди. Айниқса, бармоғининг учигача жун босгани бор эди-ку. Отини эсдан чиқарибман, ким эди?

— Эслолмаяпман.

— Вай-вай, эсларидан чиқардиларми? Ишонгим келмайди-ёв!

— Қассобми?

— Ҳа, қассоб. Мени сўйиб ташламоқчи бўлганди қизталоқ. Сўйиш мана бунақа бўлади, деб афт-башарасини туққан онаси ҳам танимайдиган қилганимни эсларсан?

— Албатта. Устига-устак ўн беш суткага қаматиб ҳам юборгандингиз.

— Балли, эсингда экан. Майли, гап бунда эмас. Мен баъзан сендек ҳурлиқо аёл ҳар қандай эркакнинг рўзғорини гуллайтиб яшаши мумкин эди-ку, деб ўйлаб кетаман. Ростини, сенга раҳмим келади. Сендек аёлнинг қадрига етмаган эрингни танимайман, танисам ушлаб олиб уриб ўлдирган бўлардим. Нега у сенинг қадрингга етмади. Қизларинг бор, деб эшитгандим. Уларнинг тақдирини нима бўлди?

— Ўлик-тиригидан беҳабарман, — деб хўрсинди аёл.

— Қиз бола боққунча ит боққан яхши экан. Қизим мени қаро ер билан тенг қилишга бир баҳя қолди. Яхшиямки олдини олдим.

Институтдан академический олиб, уйда ўтирибди. Яқинда эрга узатаяпман. Ўша тепакал профессорни эса худо ўзи жазолади. Кўлдан ўлигини топиб олишганмиш.

— Қизларимни эсимга солиб, зада юрагимнинг яраларини тирнадингиз, раис. Мени бағритош дейишингиз мумкин. Ҳа, бағритошман. Бургага аччиқ қилиб, кўрпасини ёққан одамларданман. Эримга қасд қилиб, қизларимнинг баҳридан кечдим. Оҳ, ёмон дардимни кўзгадингиз, раис!

— Ундай бўлса, мени кечир...

— Мен ўзимни кечиролмайман. Тақдиримнинг чил-чил синишига фақат ўзим айбдорман... Негадир охирги пайтларда қизларим тез-тез тушимга кирадиган бўлиб қолишди. Некликками, бадликками — билолмай қолдим. Шунча йиллар ўтибдиямки, улар ҳамон ўша-ўша. Жамалаксоч, бўйлари бир қаричгина. Айниқса, ўртанчам тушларимдан чиқмайди. Унга меҳрим бўлакча эди, балки шундандир. Тунов куни яна тушимга кирди. Мени кимлардир гулханда ёқишгаётганмиш. Эрим гулхан яхшироқ ёнсин, деб қуриган шох-шабба ташлаб турибди. Қизларим челақлаб сув ташиб, оловга сепишади. Ўртанчам Гўзал «Аяжон, мен ҳам сиз билан бирга ёнай, шояд бу дунёнинг азоб-уқубатларидан қутилсам», деб йиғлаб, гулханга интилармиш. Унинг оловга кирган-кирмаганини билолмай қолдим. Шундан бери юрсам ҳам, ўтирсам ҳам ўша мудҳиш манзара кўз олдимга келаверади.

— Ваҳима бўлиб қолибсан, Маҳфуза.

— Жинни бўлиб кетмаганимга ҳайронман.

— Ҳеч бўлмагандан кеч бўлгани ҳам маъқул, деган мақол бор. Қизларингни дарақлаб топ. Ўтар дунё, беш кун фарзандларинг бағрида бўл.

— Топдим ҳам дейлик, хўш, кейинчи? Улар мени она сифатида қабул қилишармикан? Йўқ-йўқ, уларнинг йўли бўлак, меники бўлак. Мен бу дунёда неки ёмон от чиқарган бўлсам, ўзим билан қаро ерга кетиши керак. Қизларимнинг менинг касримга қолишларини истамайман! Истамайман!!

— Начора, унда тақдирга тан беришингга тўғри келади.

— Тақдиргинамга ўт тушсин...

Гўзал қарахт бўлиб қолди. Эшикни аста ёпиб, тўшакка таппа ташлаб, эшитганларини бир-бир ақл тарозисига тортиб кўра бошлади. Наҳотки шу аёл унинг туққан онаси бўлса?! Йўқ! Унинг тасаввуридаги онаси фариптадек пок, боласи учун жонини фидо қилишга ҳам

тайёр турадиган инсон бўлган. Бу туйғу мурғак ёшидан бери юрагидан жой олган. Буни унга биров ўргатган эмас, опа-сингиллар ўзлари ўйлаб топишган ва кейинчалик чипта-чин ишонишган.

Гўзал бир қарорга келолмай тўлғонарди. Нима қилсин — Маҳфузанинг олдига кириб «Мана, мен қизингиз Гўзал бўламан», десинми? Онасику уни бағрига босар, хурсанд бўлар. Ўзи-чи, ўзи хурсанд бўладими? Шу вақтгача орланиб юрганларини унута оладими?

Жувон ҳамон ўзи билан ўзи мунозара юритарди:

— Дунёда ўхшаш тақдирлар озми? Сен ана шундайлардан бирига дуч келиб турибсан, — дер эди кўнгли.

— Ўхшаш чехралар-чи? Ахир у менга қуйиб қўйгандек ўхшайди-ку? Онам эканлигига шубҳа бўлиши мумкин эмас.

— Сенинг онанг фариштадек пок, болалари учун бир жонини минг марта фидо қилишга тайёр турадиган аёл эмасмиди? Бу-чи...

— Ҳа, тўғри айтасан. Ростдан ҳам адашганга ўхшайман.

Энди иккинчи «мен» ўжарлик қила бошлайди:

— Қанақа одамсан, ўзи! Маҳфуза онангми, онанг эмасми?

— Билолмай қолдим. Бошим айланиб кетди.

— Ундай бўлса, ўзидан сўраб, масалани узил-кесил ҳал қилиб қўймайсанми? Тур, олдига кир, сўра.

— Албатта, шундай қиламан. Ҳар куни минг ўлгандан кўра бир марта ўлганим беҳ. Фақат анави туябашара чиқиб кетсин.

Иккинчи «мен» бир сўз демади. Жувон меҳмон кетишини кутиб, тўшакка ёнбошлади. Кўзи илиниб, туябашара кетиб қолганини сезмади. У ваҳимали қичқириқдан уйғониб кетди. Димоғига аччиқ тутун кирди. Қия эшикдан аланга кўринди.

Уй ёнаётган эди.

Уйнинг бека турадиган қисмида олов ўз ишини қилиб бўлгач, даҳлиз орқали Гўзал турган хонага ўтди. Бу билан қаҳрамонимизнинг қочиб чиқиши мумкин бўлган ягона нажот йўли аланга ичида қолди. Бу муқаррар ҳалокат эди. Жувоннинг миясида «Ўлсам шармандагарчиликдан бир йўла қутиламан-ку», деган фикр пайдо бўлди. Шу боисдан аланга ҳалқасидан чиқиб кетишга унча ошиқмади. Оловнинг тафтида бадани жаз-жаз куя бошлаганда эса фурсат бой бериб бўлинган эди. Гўзал тутундан бўғила-бўғила қўшни ҳовлига қараган темир панжара ўрнатилган деразани очиб юборди. Ташқаридан кирган тоза ҳаво оловни баттар алангалантирди. Хонадаги жиҳозлар ёна бошлади. Ёвуз оловнинг тили жувоннинг қўл-оёқларини ялаб ўта бошлади. У талваса ичида қўли-

га илинган залворли нарса билан темир панжарани ура бошлади. Беш-олти зарбадан сўнг панжара лиқиллаб қолди. Гўзал жон аччиғида панжарага ёпишган эди, темир тўсиққа қўшилиб, тизза бўйи ажриққа ағдарилиб тушди. Тутундан бўғилган жувон ҳушини йўқотаётганини ҳис этиб улгурди, холос.

Фалакда нур сочиб турган куёш Чўлободда содир бўлаётган бу воқеаларни томоша қилиш учун бир пас ўз йўлидан тўхтаб, назар солди. Сўнг Оллоҳнинг даҳшатли ғазабига гирифтор бўлиш даҳшатини идрок этгандек, қип-қизарди ва шоша-пиша уфққа бош қўйди.

Сожида болаларни боғчадан олиб келиш учун кетган эри кечикканлигидан безовталаниб, ҳовлига чиқди-ю, қотиб қолди. Қўшни уй аланга ичида қолган. Олов осмону фалакка ўрлайди. Кулоқларни қоматга келтириб ўт ўчириш машинаси ўтди, ғала-ғовур кўтарилди.

Қўшниси ёмон ном чиқаргани сабабли у билан борди-келди қилишмаган. Ҳатто Сожида қўшни аёлни кўчада кўрса танимайди. Нас босган уйнинг бир деразаси ҳовлисига қарагани учун эри билан бир-икки марга ади-бади ҳам айтишиб олган. Шу сабабли олов ямлаб ютаётган уйга қараб «Ажаб бўлибди, хўп бўлибди», деб юборганини ҳам билмай қолди, кейин тавба, деб ёқасини ушлади.

Ёнғин қўшни уйларга ҳам даф қила бошлади. Сожида чопиб-югуриб, оловга яқин жойларда ёниши мумкин бўлган нарсаларни хавфсизроқ жойга таший бошлади. Эри ёнида бўлганда-ку, бунчалик кўрқмас эди. Айниқса, дераза тагида ҳаракатсиз ётган аёлга кўзи тушиб, даҳшат босди. Аёлнинг кийимлари тутай бошлаган эди. Сожида аёлни хавфсизроқ жойга судраб борди. Бир пақир сув келтириб, устидан қуйди. Аёл сесканиб кўзини очди. Тепасида таниш чеҳрали аёлни кўриб, ўйланиб қолди.

— «Қаердаман? Бу аёл ким, уни қаерда кўрганман?»

Сожиданинг лаблари ҳам шу саволни такрорлаб, шивирлар эди.

— Сиз... Гўзалхон эмасмисиз?

— Сожида... опа, бу сизмисиз?! Худога шукр, ахир топдим! — шундай деб Гўзал ҳўнграб йиғлаб юборди.

Сал ўзига келган Гўзал бошидан кечирганлирни эрининг қариндошларига гапириб берди. Фақат Пўлат ҳақида лом-мим демади.

XXIX. ҚОТИЛЛИК

I

Норгул момо Сирож бобонинг таъзиясида Гўзални кўрди. Йиғи-сиғи ичида кўнгил сўраган бўлди-ю, суҳбатлашишдан қочди. Уч кундирки, момонинг ичига лахча ўт тушган — икки кўзи эшиқда. Бугун бўлмаса эртага Гўзал келиб ўғлини олиб кетади! Момо Бахтиёржонга қанчалик боғланиб қолганини ана шунда ҳис қилди. У Гўзалнинг дом-дараксиз йўқолиб кетишини истаганмиди? Йўқ, ўлиб қолсаям бировга ёмонлик тиламайди у. Бўлмаса, нимадан умид қилганди? Бу саволга ҳам момодан жавоб ололмайсиз.

Отасининг учини ўтказган Гўзал тўғри момоникига жўнади. Эшонқишлоқликлар удумига кўра бошдан-оёқ оқ либосга ўралган жувон ўзини биров таниб қолишидан қўрқмаса ҳам бўларди.

Гўзал Норгул момонинг эски ҳовлиси ўрнида баланд гиштин уй қад кўтариб турганини кўриб, шошиб қолди. У адашиб бошқа кўчага кириб қолибман, деб таққа-тақ тўхтади. Қасерга борсин, кимдан сўрасин?

Зимдан назар солиб, адашмаганини, фақат эски ҳовли-жой ўрнида баланд деворли ҳовли ва гиштин-ҳашамдор уй қад ростлаганини фаҳмлади. Демак, момо ё оламдан ўтган, ё бирорта пулдорга сотиб кетган. Дарвоза олдида қумдан уй ясаб ўтирган болалардан сўраса ҳам бўлади.

Гўзал нақшин-нигорли дарвоза яқинида қумдан уй қуриш билан банд бўлган болаларга разм солар экан, ҳаммасидан ёш, дўмбоққина, бежирим кийинган болақайни кўриб, юраги қинидан чиққундек потирлади. Оналик меҳри бу бола ўз кўксидан чирқиратиб узиб, кампирнинг қўлига тутқазиб кетган дилбанди эканлигини айтиб турарди. Она қанот пайдо қилиб, бола томон отилди. Бола «нотаниш» холадан қўрқиб, чинқираб йиғлади. «Хола» боланинг типирчилаб йиғлашига қарамай бағрига босиб, юз-кўзларидан ўпақетди. Ичкаридан Норгул момо ҳаллослаб чиқиб келди. У гап нимадалигини англаб, бир зум тошдек қотди.

Биринчи бўлиб Гўзал ўзига келди. Болани бағридан бўшатиб, ҳамон қимир этмай турган момонинг истиқболига юриб, кўксига бошини қўйди. У ич-ичидан қайнаб келаётган кўзёшларини тийиб туrolлади. Шу аснода бошидан желаги сирғалиб ерга тушди. Сунбул сочлари тўзғиб кетди. Йигитларнинг масту мажнун қиладиган бу сочларга қиров тушганлигини кўрган момо сесканиб кетди. У ўз ғамини унутиб, Гўзални бағрига босди.

Ўринбойнинг ҳўкизини сўйиб, жиноят устида ушланган ўғрилар қўйиб юборилди. Жиноятни исботловчи далиллар етишмас эмиш! Қанақа далил-қанақа исбот? Бу ҳолдан маҳалла фаолларининг жиғибийрони чиқди. Ниҳоят, уч-туртта фронтовой чолни гапнинг тагига етиш мақсадида ички ишлар бўлимига юборадиган бўлишди.

«Парламентёрлар»ни милиция бошлиғининг ўзи қабул қилди.

— Сизлар ўғри деб гумон қилган одамларни қамаш учун далиллар етишмайди. Шу сабабли озод қилишга тўғри келди.

— Қандай далил етишмас экан, билсак бўладими? — савол ташлади Икром чатоқ деб ном чиқарган қария. — Ҳўкиз сўйилгани далил бўлолмайдами? Далил! Халталарга жойланган гўшт-чи? Буям далил. Қўл-оёғи танғиб боғланган ўғриларнинг ўзи-чи? Далилми? Далил! Яна қандай далил етишмаслигини тушунолмай қолдик?

— Қизишманг, отахон. Биламиз, бу ерга сизлар аллақандай муттаҳамни жазодан қутқариш учун эмас, балки жазога тортишимизни талаб қилиб келгансизлар. Қани эди, ҳамма ҳам сизлардек бўлса. Аммо айни масалада қонунчиликка сал ташларинг ўтмайроқ турибди. Айтинглари-чи, сизлар ўғри деб гумон қилган кишиларни ҳўкиз сўйганини ким кўрган? Ким ёки кимлар ушлаб боғлаган? Қандай шароитда? Нега ўша «қаҳрамонлар»нинг ўзлари жуфтакни ростлаб қолишди? Уларнинг ўзлари ким ва мақсадлари нима?

— Биз билмасак? — деб елка қиснишди чоллар.

— Демак, жиноят иши қўзғатиш учун зарур бўлган муҳим бўғин етишмайди. Бу фактми, факт эмасми?

— ...

— Гап шундаки, сизлар ўйлаётган одамлар ўғри эмас, қонуний жазодан қочиб юрган анави «кўзга кўринмас қасоскорлар» ўғри, балки учига чиққан жиноятчилардир. Ана шулардан кўрқиб керак. Биз уларни ушлаш учун ҳамма чораларни кўраяпмиз. Сизларни ишонтириб айтаманки, улар ўз қилмишлари учун қонун олдида, албатта, жавоб берадилар.

Отахонлар миқ этолмай қолишди. Милиция бошлиғи ўзининг оташин нутқидан мамнун эди. У киссасидан бежирим халтача чиқарди.

— Чекасизларми?

— Йўқ, раҳмат.

Милиция бошлиғи халтача боғичини счиб, кафтини носга тўлдирди. Сўнг оғзини очиб, носни тилининг тагига ағдарди. Кафтидаги нос юқини «куф» деб пуфлаган эди, димоқларига қўланса ҳид урилди.

Милиция бошлиғи сўзини давом эттирди:

— Хўс, тусунайлими?

Ҳамма учун Икром чатоқ жавоб берди:

— Анча чалкаш экан, бизнинг ақлимиз етмай қолди.

— Ҳа, балли, тан олганлайинг яхси. Бу исни қилни қийқ ёйадиган қонун посбонлайига қўйиб бейинглай. Сизлайга маслаҳат — маҳаллада тайбиявий ислайни кучайтийс ҳақида кўпйоқ ўйланглай. Маҳалла — милисанинг таянчи. Маҳалла сизларга таянади. Хўс, ҳамма найсани келисиб олдик секилли?

— Ҳа, албатта.

«Парламентёрлар» билан осонгина тил топишганидан мамнун бўлган милиция бошлиғи деразани очиб, ташқарига носини тупурди, сўнг деразанинг шоҳи пардаси билан лаб-лунжини артаркан:

— Келганларинг учун ташаккур, — деб хайрлашди.

Отахонлар милиция бошлиғининг хонасидан ўзгача кайфиятда чиқишди. Ҳа-я, замон ўзгарибди, одамлар ўзгарибди. Ўғриказзоблар ҳам илгаригиларга ўхшамайди. Етти ухлаб тушингга кирмаган нарсаларни ўйлаб топишади-я.

2

Баротнинг бахтига яхшиямки Норгул момо бор экан. У йигитнинг барча айтганларига ишонди, жони ачиди.

— Болам, балки балоҳўрларнинг оғзини ёпиш учун пул керакдир? Пул топиладиган нарса.

— Пул берадиган бўлсам гуноҳимни тан олган бўлмайманми, момо?

— Иложинг қанча, бу дунёда гуноҳсиз яшаш қийин, гуноҳкорларнинг пичоғи мой устида бўлиб қолди.

— Пул ҳам топилди дейлик, аммо уни кимга, қандай қилиб бераман? Йўқ, момо, бу менга тўғри келмайди. Фақат яна бир неча кун шу ерда яшаб туришимга рухсат берсангиз бўлди.

— Вой ўргилай, болам, бир умр яшасанг ҳам розиман. Бахтиёржон ҳам сенга ўрганиб қолди. Қасерга борсанг, изингдан қолмайди неварагинам.

Момонинг гапини тасдиқлаб Бахтиёржон Баротнинг кучоғига кириб, ўтириб олди. Йигит дилидаги ғусса қўл билан сидириб ташлагандек йўқ бўлди. Қалби бир олам кувончга тўлди. Бахтиёржонни бағрига босиб ўпакетди. Кейин осмонга отиб, ярим йўлда ушлаб қолди. Бола қийқириб кулар, яна кўкларга парвоз қилиш учун қанотларини ёзарди. Бир неча марта кўкка салчиб, хуморидан чиқди.

Момо икки «ғўдак»нинг қилигидан завқ олади, қалби олижаноб ўй-фикрлар билан тўлади. Қани эди, ўзининг фарзандлари ҳам шулардай оқибатли бўлишса топган-тутганини уларга сарф этмасмиди.

Барот тез-тез ўйга толади. Индамаса, кун бўйи бир нуқтага тикилганча ўтираверади. Бундай пайтларда момо ўзининг ўтмаслашган нигоҳи билан ҳам йигит кўзларига чўккан мунгни кўргандек бўлади. Йигитдан-да баттар эзилиб кетади.

— Болам, — деди бир куни кампир Баротнинг елкасига қўлини қўйиб, — нега бунча кўп ўйлайсан? Ўй-ғам — умрнинг заволи. Айбинг бўлгандаям бошқа гап эди. Ҳаммасини елкангдан иргитиб ташла.

— Айбим бўлганда сира ўйламасдим, момо. Қайтангга яхши бўларди. Суд қилишарди-ю, айбимни бўйнимга қўйиб фалон йилга кесиб юборишарди. Баридан бир йўла қутилардим.

— Астаффурилло де, болам. Қамоқнинг юзини Оллоҳ тескари қилсин. Душманингга ҳам раво кўрма уни.

— Ҳозир тураман-у, тўғри прокурорнинг олдига бораман. Бошимдан ўтганларни айтиб бераман. Ишонса, бахтим, ишонмаса, пешанамдан кўраман.

— Бир иш қилишдан олдин пухта ўйлаб кўр, болам. Сенинг айбсиз эканлигингни мен биламан — ярамас ишлар қўлингдан келмайди. Лекин прокурор, мелиса дегани қуруқ гапингга ишонармикан? Ўзинг айтдингку, ҳе йўқ, бе йўқ ярим йил қамаб қўйишди, деб. Пухта ўйлаб кўр, болам.

— Кўп ўйладим, момо. Бугун бормасам кейин ҳеч қачон бормайман. Тўрт девор адо қилади мени, моможон...

Шу пайт ташқаридан боланинг чинқириб йиғлагани эшитилди. Момо шоша-пиша ўша ёққа йўртди. Бироздан сўнг дарвоза ёнидаги дарча очилиб, момо билан бош-оёқ оқ либосга ўранган аёл кириб келди. Аёл Бахтиёржонни кўтариб олган. Ҳовлига киришгач, аёл бошидан желагини қўлига олди.

«Ўғул! Бу ўша!!»

Норгул момо Баротга Сирож бобонинг таъзиясига борганини, ўша ерда Гўзални кўрганини гапириб берганди. Ўшанда Баротнинг юраги ичига сиғмай кетганини у қаердан ҳам билсин.

Бола типирчилаб, хархаша қилар, Гўзал уни қаттиқроқ бағрига босарди.

— Адага бояман, адага бояман.

Гўзал ярқ этиб боласига қаради. Бола тинмай бир сўзни такрорларди:

— Адага бояман, адага...

Момо изоҳ беришдан қочиб, меҳмонни ичкарига таклиф қилди. Остонага етганда момо Барот яшириниб юрганини эслаб, тўхтаб қолди. Шу сабабли Гўзални бошқа хонага бошлади. Момо бекорга хавотир бўлаётганди. Чунки Барот аллақачон кўча деразадан чиқиб кетган, айни чоғда хона бўм-бўш эди.

* * *

Прокуратура биносига етгунча Барот юз тусланди — уни қарама-қарши туйғулар исканжага олаётганди.

Қабулхона эшигидан кирди-ю, тўхтади. Рўпарадаги столда котиба жувон қоғоз титкилаш билан банд эди. У кирувчига бир қур назар ташлади-да, яна ўша ишини давом эттирди. Барот аста орқага қайтмоқчи бўлиб турганди, котиба тилга кирди:

— Хўш, хизмат?

— Прокурорга кирмоқчи эдим.

— Чақиришганми?

— Меними? Йўқ, ўзим шундай.

— Шахсий масалалар билан ҳафтаинг сепанба кунлари қабул қиладилар.

Барот бундан ниҳоятда қувонди. Орқага бурилиб, эшик тутқичига қўл узатди. Котиба уни тўхтатиб қолди:

— Шошманг-чи, ҳозир ўзларидан сўраб бераман.

Йигит ноилож курсига ўтириб, кута бошлади. Сал ўтмай ичкаридан чойнак кўтариб котиба чиқди.

— Киринг.

Барот қўштавақали эшиклардан ўтиб, ўзини ҳашаматли ва кенг хонада кўрди. Деразаларга узун шоҳи пардалар осилган. Бежирим қандиллардан хонага нимтатир нур таралади. Хона ўртасига узун стол қўйилган, унинг икки тарафида баланд суян-

чиқли юмшоқ стуллар саф тортган. Столнинг тўрида олтин нақшли ромда Ленин синчков назар ташлаб турибди. Баротнинг назари сирғалиб, ўзига синчков назар ташлаб турган, хумкалла кишига тушди. Уни кўрди-ю, шоша-пиша салом бериб, «Кирсам бўладими?» деб сўради. Хумкалла бир ишшайди-да:

— Киришга-кирдингиз. Энди мана бу ёққа ўтиринг, — деб жой кўрсатди. — Қани, укам, менда ишингиз борми?

Барот маъкуллаб бошини иргитди.

— Қулоғим сизда?

Барот бу учрашувга узоқ тайёргарлик кўрди. Айтадиган сўзларини обдон ўйлаб олди. Ҳар эҳтимолга деб айтиши лозим бўлганларини дафтарга ёзиб чиқди. Мана, энди гапирай, деса ўйлаб юрган сўзлари думини ҳам тутқазмайди. Қўйнидан букланган дафтар чиқариб, прокурорга узатди.

— Ҳаммасини шу дафтарга ёзганман.

Прокурор дафтарни олиб, бир сўз демасдан ўқий бошлади. Ўқиган сайин дўнг пешонаси тиришар, ўқтин-ўқтин хат муаллифига қараб кўярди. Мана, ниҳоят прокурор дафтарни ёпиб, бир четга қўйди. Унинг пешонасида реза-реза тер пайдо бўлган эди.

— Мен сизга баъзи саволларни бераман, фақат рост жавоб беринг, — шундай деб прокурор бир четда турган ихчамгина магнитофонни олдига тортиб, қулоғини буради. — Тайёرمىсиз?

Барот «ҳа» ишорасини қилди.

— «Акамникига ўғирликка тушганларни ушлаб, қўл-оёғини боғладим», деб ёзгансиз. Улар неча киши эди?

— Уч киши эди.

— Сиз-чи?

— Ёлғиз эдим.

— Бу қанақаси бўлди — уч кишига қарши бир ўзингиз? Ҳеч ақлим етмаяпти. Ҳа, яхши, уларнинг шакл-шамойилларини тасвирлаб беринг-чи.

— Қоровғида яхши кўролмадим. Лекин шундай бўлса ҳам иккитасини яхши эслаб қолдим. Бири семиз, бақалоқ. Иккинчиси новча, ориқ. Спортчига ўхшайди. Ўша ориғи шерикларига иш букориб турди.

— Улар асосан нима ҳақда гапирдилар?

— Аллақандайдир милиционер ҳақида. Билишимча, ўғрилар унга ҳақ тўлашар экан. Ҳа, яна битта гадой тўғрисида гапиришди. Ўша гадой ўғриларнинг разведкачисидек одам экан.

Прокурор стол ғаладонидан бир даста сурат олиб, йигитнинг олдиға ёзиб қўйди:

— Бир қараб кўринг-чи, ўша ўғриларнинг сурати йўқмикан?

Барот улар орасидан иккита суратни танлаб, бир четта суриб қўйди.

— Адашмаяпсизми? — деди прокурор мамнунлигини зўрға яшириб.

— Йўқ, манависи топшириқ бериб тургани. Каратист. Мана бу бақалоқ ҳам яхши эсимда қолган.

— Сизга раҳмат. Булар ҳақиқатдан ҳам катта ўғрилар. Уларни бутун республика бўйлаб қидириб юришибди. Афсус, бу сафар ҳам қочиб кетишди.

— Қочиб кетишди, дейсизми? Ахир...

— Очикроғи, милициядаги одамлари қочириб юборган. Лекин энди уларнинг ҳомийлари ҳақида биламиз. Бу ҳақда бировга оғиз очманг. Тушундингизми?

— Тушундим.

— Келиб яхши қилдингиз. Бу сизнинг айбингизни бир даражада енгиллаштиради. Ишонаманки, иш судгача бормади. Сизнинг ишингиз билан ўзим шуғулланаман. Илтимосим шуки, махсус рухсат бўлмагунча шаҳардан кетиб қолмаслигингиз лозим.

— Ҳўп.

Барот прокурор билан бўлган суҳбатдан кўнгли тоғдек ўсиб, ташқарига чиқди. Табиат ўзгача жозиба касб этган. Қушларнинг чағир-чуғур сайрашлари, ариқчадан оқаётган сувнинг шилдираши ҳам танга ҳузур бағишлайдиган нағмага айланган.

— Олам аввал ҳам шунчалик гўзалмиди? Нега мен бунинг олдинлари сезмасдим?!

Мана, кекса чинордан бир жуфт барг узилиб, йигитнинг боши узра ҳаволанди, гўё табиат йигитнинг бошидан сочқи сочаётган эди. Барот атайлаб кўчанинг ўртасида шахдам қадамлар ташлаб кетиб бораяпти. «Кўриб қўйинглар, одамлар, мен жиноятчи эмасман, мен озод қушман!» деб бақиргиси келади. У Норгул момонинг уйига пана-пасқамдан юрмасдан, тўғри кириб борди. Уни Бахтиёржон қучоқ очиб қаршилади:

— Адамла телдила, адамла телдила.

Гўзал дув қизарди. Момо маъноли кўз қисиб қўйди. Йигит хижолат бўлганини билдирмаслик учун болани бағрига босди.

— Гўзалхон, салом! Яхши юрибсизми?

— Шукр. Ўзингиз қалай, соғ-саломат бормисиз?

— Қалай эмас, тилла деяверинг, тилла!

Аёллар қизиқиб, унинг оғзини пойлашди.

— Ҳа, бундай қараб қолдиларинг? Ишонаверинглар, ишим беш!

— Вой, бўйгинангдан айланай, болам, ишинг ҳар доим беш эмас, ўн бўлиб юрсин! Қани, бир бошдан гапириб бер. Қаерларга бординг?

Гўзал шу вақтгача Баротнинг саргузаштларидан беҳабар эди. Гапнинг бир учини эшитибоқ ҳанг-манг бўлиб қолди. Сўраб билмай деса, момодан истиҳола қилди. Буни сезган момо чой олиб келиш баҳонасида ёшларни ёлғиз қолдирди...

3

Эл оғзида юрган миш-мишларда жон борлигига Тўйчи ўзининг болалик йиллари ўтган ҳовлига етиб келганда амин бўлди. Ҳовли бошдан-оёқ қайтадан қурилган. Эски лойшувоқ томли уй ўрнида қизил гиштдан тағхонали бино қад ростлаган. Бир неча ой ичида бунча ўзгаринг! Қурилишдан ортиб қолган гишт, тахта ва ёғочлар бир четга тартиб билан тахланган. Уч-тўртта уста елиб-югуриб ишляпти. Иш-боши ҳам ўзларидан. Бир четда катта қозон қайнаб турибди.

Момо уйда экан. У остонада турган тўнғичини кўриб, анграйиб қолди, шашт билан ўридан турди.

— Тўйчимисан? — сўради она ҳамон кўзларига ишонмай. Узоқ вақт ўғлини бағридан бўшатмай унсиз йиғлади онаизор. Тўйчи қўлидаги тўрхалтани бир четга қўйди.

— Нималар кўтариб юрибсан, болам?

— Ошинг хомини олиб келдим, она. Мана бу сиз яхши кўрадиган пашмак ҳолва.

— Вой, садағанг кетай, нима қилардинг ортиқча чиқим қилиб. Худога шукр, ҳамма нарса етарли. Пашмак ҳолва ейдиган тиш қолганми онангда, ўғлим. Жўжабирдек жонсан, уйингга олиб бор, болаларинг билан баҳам кўр. Эшитиб қолса, хотининг билан айтишиб юрма.

— Она, нима дейсиз, келинингиз ўзи бериб юборди. Анча вақтдан бери иш билан бўлиб, келолмай уятли бўлдик. Олмасангиз келинингиз мени уйга қўймайди-я. Эрта-мертан болаларини етаклаб ўзиям келади.

Она ҳушёр тортди, демак, ўғлининг кутилмаган ташрифида бир гап бор. Айниқса, Севара келин аралашган бўлса, текликка эмас.

Она ичидагини ташига чиқармади. Югуриб-елиб ўғлининг тагига адрас кўрпачалар ташлади, биқинига пар ёстиқларни қаторлатиб қўйди. Дастурхон ёзди. Писта-бодом, қанд-қурс, Эшонгузарнинг ҳозиргина тандирдан узилган машҳур ширмон нонлари бор эди дастурхонда!

— Ўғлим, сен дастурхонга қараб ўтир. Мен усталарнинг овқатидан хабар олай.

Тўйчи ёлғиз қолди. Ҳайратдан оғзи ланг очилган. Кўзлари олма-кесак теради. Тўрт девордан учтасига Хива гилами қоқилган. Полга учта араби гилам тўшалган. Устига сўзана ёпилган тахмон шифтга тегай деб турибди. Булар ҳали бир хонадаги нарсалар. Буларни Севара ўз кўзи билан кўрса ҳасаддан ёрилиб ўлади.

Тўйчи ҳамма хоналарга бир-бир бошини тиқиб чиқди. Бир хонада одам бўйи баробар холодильник, каттакон телевизор, ёнғоқ дарахтидан ишланган диван, худди шундай оромкурсиларни кўриб эси оғиб қолаёзди. Деворда чиройли ромларга солинган рангли-рангсиз суратлар қўйилган. Тўйчи суратларга куз югуртирди. Суратдаги сулув аёлни танимади. Иккинчи ромда дўмбоққина ўғил бола кулиб турибди. Уни укаларидан бирининг ўғли бўлса керак, деб ўйлади ва ёмон кўриб қолди.

Ҳаммасидан ҳам учинчи сурат унда нохуш кайфият уйғотди. Суратдаги йигит — болаликдаги жўраси Ўринбойнинг Барот деган укаси. Норгул момо ўғилларига иш буюрса, улар бир-бирига солиб, онани хуноб қилиб юборишарди. Ана шундай пайтларда оёқ-қўллари чаққон Барот момо айтган ишни қилар ёки айтган жойига ғир этиб бориб келарди. Мақтовни ҳам у эшитарди. Шу туфайли бўйинийўғон ўғиллар Баротни зимдан ёқтиришмасди.

Тўйчининг ичини ҳасад ўти куйдира бошлади. Унинг назарида онаси ўлиб-нетиб қолса, ҳозиргина кўрганлари — мол-давлат, уй-қовли кимга қолади? Балки туғишган ака-укалар ўртасида тенг бўлинар? Эҳтимол, она оқибатсиз ўғилларининг меросхўр бўлишларини истамас? Бунга унинг тўла маънавий ҳаққи бор. Нима қилиш керак? Нимадир қилиш керак-ку?

Тўйчи ҳар қанча ўйламасин, унинг аҳмоқ калласига бирон ақлли фикр келмади. Тўхта, бунақа жумбоқларни ечишга Севаранинг суяги йўқ-ку! Хотин эмас, бало, илоннинг ёғини ялаган донишманд.

Норгул момо ўғлининг кутилмаганда келиши-ю, дабдурустан кетишга чоғланганини кўриб:

— Менинг тўрт кунлигим борми, беш кунлигим борми, хабар олиб тур, — дейишдан бошқа иложи қолмади. Тўйчи хайрлашиб, чиқиб кетди.

Тўйчи дарвоза олида бола кўтарган аёлга дуч келди. Саломлашиб, нарироқ боргач, бу хотинни таниди. Бир вақтлар Эшонгузарда шов-шувларга сабаб бўлган Ғўзал деган жувон. Собиқ райкомнинг беваси. Ҳали кўрган суратдаги аёл ҳам шу эканлигини сал кейин фаҳмлади.

Севара эрини сабрсизлик билан кутаётган эди.

Мана, Тўйчи уйга кириб келди. Оғзи қулоғида.

— Бордингизми?

— Бордим, хотинжон, бордим. Онам салом айтиб юбордилар.

— Саломат бўлсинлар. Гапиринг-чи, нималарни кўрдингиз, нималар эшитдингиз?

— Айтсам ишонмайсан. Уй эмас, қаср! Нуқул қизил ғишдан. Баландлигидан қуш учиб ўтолмайди. Уйнинг ичида одам жонидая бошқа нарса бор. Ақлдан озиб қолишимга оз қолди.

— Яхшиямки менинг бахтимга ақлдан озиб қўяқолмасиз. Бунча пулни қасрдан олганини ҳар ҳолда сизга айтмагандир қайнонагинам?

— Айтмади. Мен ҳам сўрамадим. Аммо-лекин меросга даъвогарлар биз ўйлагандан кўра кўпроққа ўхшайди.

Севара чаён чаққандек сапчиб турди:

— Сабаб?

— Деворга ҳў анави Ўриннинг укаси бор-ку, оти Барот, ўшанинг каттайтирилган суратини осиб қўйибди. Тагин битта офатижоннинг сурати. Уни сен ҳам яхши танийсан. Қамалиб кетган райком бор эди-ку, ўшанинг беваси. Мен чиқаётсам, у кириб келди. Бироз ўтирсам бўларкан. Қазоси етиб онам ўлса, ана шулар меросга шериклик қилишмасмикин?

Севаранинг мияси соатдек ишлай бошлади: «Райкомнинг беваси бўлса, иш жиддийга ўхшайди. Эри қамоқда ўлган. Топган-тутганини давлат олиб қўйган, деб эшитгандик. Қатиқ тўкилса, юқи қолади-ку. Демак, бу аёл давлатининг бир қисмини қайнонамикига яширган. Қурилишни кампир эмас, ана шу бева қилаятти. Вой тулкилар-ей, вой фирибгарлар-ей!»

— Меросимизга шерик бўлади, деб кўрқаяпсизми?

— Ҳа, албатта, шундай бўлиши мумкин.

— Йўқ, улар меросга шерик эмас, қонуний эга бўлиб чиқадилар! Сизга ҳам, укаларингизга ҳам бу меросдан ҳемири тегмайди, деб ўйлайман.

— Нафасингни иссиқ қил, хотин. Нега ундай дейсан?

— Сизнинг ақлингиз стармиди бундай масалаларга. Менинг гапларимга яхшилаб қулоқ солинг. — Севара зрига ўз тахминларини гапириб берди.

— Ақлингга қойилман, хотин. Шу фикр нега менинг калламга келмаганига ҳайронман. Хўш, эндиги маслаҳат қандай бўлди?

— Энди шошмай турасиз. Бу ишни икковимиз уддалай олаемиз. Мен озроқ ўйлаб кўришим керак. Фақат сиз оғзингизга эҳтиёт бўлинг.

Севарани қайнонасининг давлатига шерик бўлиш қаноатлантирмас эди. Шундай қилиш керак-ки, ҳовли-жойлар бутунлигича уники бўлиши керак. Шундай йўл топиш керак-ки, кампир уларни ўзининг меросхўри қилиб тайинласин. Кампир ўлиб қолса ҳам ўз ихтиёри билан бунга рози бўлмайди. Уни мажбур қилиш керак!

Севара калаванинг учини топгандек бўлди. Дили чароғонлашиб, бири-биридан яхши режалар туғила бошлади. Афсуски, қовоқбош эри билан бу ишни уддалаб бўлмайди. Шошма-шошма, бундай ишда унга кўмаклашадиган одам бор-ку! Бу ўзи ишлаётган боғчанинг хўжалик ишлари мудир Кўчқор. У Севаранинг бир оғиз сўзига маҳтал, «гаҳ» деса қўлига қўнади. Иси жисмига мос. Одамдан тап тортмайди. Шунчалиги билан Севаранинг олдида ҳалимдек юмшоқ, кўзичоқдек ювош бўлиб қолади. Тўйчи хотинини ана шу йигитга зимдан рашк қилади, кўришга кўзи, отишга ўқи йўқ.

Ана шу йигитни ишга солади. Бу режанинг ярми бажарилди, деган гап. Иккинчи қисми манави галварсни кўндиришда. Қўнади, кўнмай қаергаям борарди. Ҳар қандай йиғлоқи боланинг қўлига хўрозқанд тутқазсанг бир зумда овунади-ку.

Тўйчи анчадан бери хотинининг оғзини пойлади. Унинг узоқ вақт ўйга толиши бир шум фикрни ўйлаётганидан дарак беради. Мана, ниҳоят, хотини жилмайди. Юзидаги тундликдан асар ҳам қолмади.

— Агар сиз истасангиз, онажонингиз топган-тутганини уй-жойга қўшиб, сизга қўшқўллаб топширадилар.

— Йўғ-с? Нималар деяпсан, хотин?!

— Ўзингиз айтасиз-ку «Бир хотиннинг макри қирқ эшакка юк бўлади», деб. Энди мен шундай бир макр ишлатайки, сизга ўхшаганлардан қирқтаси кўтаролмай, беланги бўлсин.

Хотин қиқир-қиқир кулиб эрининг биқинидан ноз билан чимчилади. Тўйчи ушламоқчи бўлди, тутқич бермай қочди. Эр қувди, хотин ўзини уйга урди. Эр орқасидан кирган эди, Севара тарс этиб эшикни ёпиб, илгакни илди.

— Ҳа, нега тўхтаб қолдингиз?

— Болалар кўриб қолишади, жинни-пинни бўлиб қолдингми?

— Болаларингиз ҳали кўчадан бери келмайди. — Шундай деб Севара елкасидаги боғичларни счиб юборган эди, оқ шойи кўйлак сирғалиб, оёқлари тагига тўшалди. Аёл эр олдида шир яланғоч турарди. Тўйчи олабўжи кўргандек серрайиб қолди.

«Нега бақрайиб турибсан, галварс, келавермайсанми? — деб нафрат билан ўйлади хотин, — Қўчқорнинг тирноғига ҳам арзи-майди-я...

4

Бугун негадир кўча чироқлари барвақт ўчирилган. Ҳаммаёқ зулмат қўйнига чўккан, икки қадам наридаги нарсани илгаш қийин.

Тун ярмидан оққанда Норгул момонинг дарвозаси олдида учта шарпа пайдо бўлди.

— Мен ўтиб, дарвозани очаман, — деди келувчилардан бири шивирлаб. Шерикларидан бири эгилиб турди, гапирувчи унинг елкасига чиқди, у ердан деворга кўтарилди. Ҳовлида ит ҳурди. Девор устида турган одам итнинг отини айтиб, секингина ҳуш-так чалган эди, чакаги ўчди. Бир оздан сўнг деворнинг нариги томонидан «тўп» этган товуш эшитилди ва анча вақтгача жимлик ҳукм сурди. Ташқаридагиларнинг тоқати-тоқ бўлаётган ҳам эдики, дарвоза қулфи шиқирлади.

— Товуш чиқармасдан киринглар. Итни қамаб қўйдим.

Бу гапдан кейин қолган икки шарпа ҳам дарвозадан сирғалиб ўтди. Ишонч билан ҳаракат қилишларига қараганда ҳовлининг ўнқир-чўнқиригача бари уларга таниш эканлигини билса бўлар эди.

Чақирилмаган меҳмонлар Норгул момо яшаётган хона деразаси ёнида тўхташди. Дарвозани очиб берган одам товуш чиқармай деразани ҳам очди.

— Сизлар шу ерда кутиб туринглар, — деди шерикларига дарвозани очиб берган киши шивирлаб. У чаққонлик билан деразадан ошиб, хонага кириб кетди. Бир оз ўтиб хонада чироқ ёнди. Ташқарида қолган икки киши ҳам ўзини хона ичига олди. Уларнинг ҳаммаси бетига қора ниқоб тутган эди.

Босқинчилар хонани кўздан кечиришди. Полга қатор қилиб жой ташланган. Кўрпани бурнигача тортиб ухлаётган жувон безовта қимирлади, сўнг кўзини очиб, тепасида серрайиб турган нотаниш одамларни кўриб, эсхонаси чиқиб кетди.

«Ҳозир дод солиб, ишни расво қилади!»

Яқин турган босқинчи белкуракдек бесунақай кафти билан аёлнинг оғзини ёпди ва дўриллаган овоз билан:

— Финг десанг, асфаласофинга жўнатаман! — деб пўписа қилди. У шу даражада қаттиқ гапирдики, Норгул момо ҳам уйғониб, ёстиқдан бошини кўтарди. Унинг оппоқ сочлари тўзғиб кетган, турмуш қийинчиликларидан орттирган чуқур ажинлар пешонасини қоплаган. Момонинг киртайган кўзлари босқинчиларга қадалди. Улардан бири беххтиёр ўзини панага олди.

Момонинг ўктам товуши эшитилди:

— Кимсизлар, сизларга нима керак?

— Кимлигимиз билан ишинг бўлмасин. Нима учун келганимиз худога ҳам, бандага ҳам аён — пул! Пул, пул!!

— Пулми? Пул де. Қанча керак?

— Эллик, йўқ, юз минг!

— Бунча пулни қаердан оламан?

— Бу ҳовли-жойни, ҳою ҳашамни ниманинг ҳисобидан қурдинг? Юз минг сенда бўлмай, кимда бўлади?!

— Бор эди, энди қолмади.

— Оқ сочинг билан ёлғон сўйлама, кампир! Биламиз, сенга катта мерос қолган.

— Йигитгина ўлмагур, кимлигингни билмадим-у, сал овсар одамга ўхшайсан. Эрим раҳматли оддий ямоқчи ўтган. Ўшандан мерос қолармиди?

— Гапни айлантирма! Кимдан мерос қолгани мени қизиқтирмайди. Ё мен айтган пулни топиб берасан, ё манави болани кўзинг олдида бўғизлайман!

Бу сўзлар ҳамон донг қотиб ўтирган жувонга яшин теккандек таъсир қилди. У боласини бағрига босди:

— Йўқ, йўқ, боламга тегманглар!

— Кампир мен айтган пулни топиб берса, болангга тегмай-миз. Акс ҳолда...

— Холажон, боламни қутқаринг! Ахир сиз уни жон-дилингиздан яхши кўрасиз-ку?!

— Қўрқма, қизим, қўрқма. Неварагинамнинг бир тола ҳаром тукига арзимаиди дунёнинг моли, — шундай деб босқинчига юзланди: — Кучинг норасида болага етдими? Қўйвор уни!

— Пул-чи?

— Анави тахмонни тушир. Пул ўша ерда.

Бир пасда кўрпа-тўшак тўрт томонга улоқтирилди. Ерга даста-даста пуллар тушди. Босқинчилар уларни очкўзлик билан қўйинларига тиқа бошлашди. Ўғрибошининг миясига ажойиб фикр келди — капирнинг олтинлари ҳам бўлиши керак! Сал қийнаса, олтинлар яширилган жойни ҳам айтиб беради.

— Олтинлар қани?!

— Менда олтин нима қилсин?

— Ҳали шунақами? Ўз ихтиёринг билан айтмасанг, ўзингдан кўр!

Тўйчи дилининг туб-тубидан илондек ғимирлаб чиқиб келаётган виждон азобига аранг чидаб турарди. «Бари ҳазил, ёлғондакам пўписа. Пулларни оламиз-у, чиқиб кетамиз», — деб ўзини ишонтирмоқчи бўларди у.

Эвоҳ, ҳазилнинг зили чиқадиған бўлди!

Қизишиб кетган Қўчқорнинг қўлида чилвир пайдо бўлди. Шу вақтгача эси оғиб ўтирган Гўзал бир шиддат билан сапчиб туриб уни итариб юборди, иккинчи босқинчининг юзидаги ниқобини юлиб олди. Ниқоби йиртилган босқинчининг узун сочлари елкасига ёйилиб кетди. Гўзал аёлни таниб, донг қотди, аммо бир сўз айтишга улгурмади, бошидан зарба еб, момонинг оёқлари остига йиқилди. Қўчқор момонинг бўйнига чилвир солиб бўға бошлади.

Тўйчининг ичида нимадир портлади! У Қўчқорнинг бошига мушт туширди. Кўзи қонга тўлган Қўчқор бир тепиб, рақибини ерга ағдарди.

— Қўчқор, ўлдир уни! — деб бақирди Севара. — Ўлдирмасанг, икковимизниям сотади. Мана, болта. Ўлдир!

Ҳаммаёққа қон сачради.

Қўчқор ҳушини йиғиб олганда ўзини чопиб ташланган мурдалар орасида кўрди. Рўпарасида бойқушга ўхшаб Севара қараб турарди. Нигоҳи бирам совуқ. «Нима қилиб қўйдим? — алам

билан ўйлади қотил. — Энди нима бўлади?! Ҳаммасига мана бу ғар сабабчи! У қутқу солди дилимга. Тинчгина яшаб юргандим-ку? Илондек авради, қўлимга болта тутқазиб, «Ўлдир!» деган шу иблис эмасми!?

Қўчқор энгашиб, ерда ётган болгани олди. Бармоқларига қон чилп-чилп ёпишди. У Севара томон юрди. Аёл ўйнашининг мақсадини сизди. Тили танглайида қотди. Бақирмади, қочибга ҳам уринмади. Фақат қўллари билан юзини бекитди...

Қўчқор авваллари одам ўлдирмаган бўлса ҳам ҳар хил жиноятлари учун бир неча марта қамалиб чиққанди. Шу боис қамалишдан қўп ҳам қўрқмади. У миёсига келган фикрдан хунук тиржайиб:

— Шундай қилайки, устаси фаранг изқувар ҳам бу жумбоқни ечолмай, бармоқ тишлаб қолсин! — деб ғўлдирди...

XXX. ПОЛКОВНИК ДАРҒАЗАБ

I

Вилоят ички ишлар бошқармаси бошлиғи Қорабоевнинг атрофи баланд девор билан ўралган уйи. Ҳовлига кираверишда фуқаро кийимидаги киши мудраб ўтирибди. Аслида бу бошлиқ уйини қўриқлаш учун қўйилган навбатчи милиционер. Унинг изнисиз ҳовлига пашша ҳам киролмайди.

Дам олиш кuni бўлгани учун Қорабоев бошқармага шошилаётгани йўқ. Навбатчига қўнғироқ қилиб, муҳим янгиликлар бор-йўқлигини билди. Полковник бугунни кечага, эртани бугунга таққослаб, хулосалар чиқаришга одатланган.

Бугун ҳам ана шу одатини тарк этмади. Кеча худди шу пайтда яқинда тоғли қишлоқлардан бирида ўзига ўт қўйган билим юртининг ўқувчиси бўлган қиз ҳақидаги ҳужжатларни кўздан кечириб чиқаётганди. Текширишда ғалати ҳодиса аниқланди. Ҳунар-техника билим юртининг ўқувчиси бўлмиш қиз ўз курсдошини севиб қолибди. Йигитга мактуб ёзиб, муҳаббат изҳор қилибди. Мактуб қандайдир йўл билан билим юрти хотин-қизлар кенгаши раисининг қўлига тушади. Шунда у барча ўқувчиларни сафга турғизиб қўйиб, муҳаббат мактубини ўқиб эшиттиради. Бу ҳам етмагандек, ишқий мактубни олган йигитга «ёмон йўлга

кирган қиз»нинг юзига тупуришни буюради. Бундай шармандаликка чидай олмаган қиз кечаси ўзининг устига бензин тўкиб, ёқиб юборади. Ўлгандан сўнг ҳам шармандалик уни тарк этмайдди. Билим юрти раҳбарияти жазодан қутилиб қолиш мақсадида гапта кирадиган уч-тўртта қизга туҳматдан иборат хат ёздириб олади. Гўёки «марҳума ёмон йўлга кирганига анча бўлган, дугоналари уни бу йўлдан қайтариш учун кўп ҳаракат қилишган. У қорнидаги ҳомиласини олдирмоқчи бўлиб, шу дугоналарига маслаҳат ҳам солган» экан. Хуллас, фарзандидан жудо бўлган ота-она номус ўтида ҳам куяди.

Марҳуманинг дугоналаридан бири бу ҳақда хат ёзиб юбормаганида сир-сирлигича қоларди. Қорабоевнинг ўзи бу ишга бошқош бўлиб текширув ўтказарди. Мурда гўрдан чиқарилиб, қайта экспертиза қилинди. Ҳақиқат ойдинлашди — қиз бокира, гуноҳлардан холи, ҳали ўн гулидан бири очилмаган гунча экан. Ноҳақликнинг пойига болта урилди. Айбдорлар жазога тортилади.

Полковник ўз ишидан гурур туйган ҳолда газета-журналларни кўздан кечириб боради. Улар орасида хат ҳам бор эди. Кимданлиги кўрсатилмаган. Иккиланиб турди-да, очди. Хатнинг биринчи сатридаёқ чаён чаққандек сапчиб тушди: «Сен — Гдлян ва Ивановнинг ялоқхўри! Уларга қўшилиб, орқа-олдинга қарамай ҳаммани бир бошдан қаматаяпсан. Ўзинг ҳам оппоқ эмассан-ку! Сен раҳбар бўлган ўнлаб милиционерларнинг жиноятга бош қўшганлигидан тонасанми?! Улар сенинг ҳам оёғингдан тортади. Сен ҳам борасан ҳамма бораётган жойга! Ҳалиям кеч эмас, ишдан кет! Акс ҳолда суюкли неварангнинг жонига зомин бўласан. Мактубни ким ёзганлигини ахтариб овора бўлма, барибир тополмайсан».

Қирқ йиллик иш тажрибасида ҳар хил дўқ-пўписаларни эшитавериб, эти ўлган Қорабоев ўзини хотиржам тутишга ҳар қанча уринмасин бунинг уддасидан чиқолмади. Бу гал душманлари полковникнинг оғриқ жойини беҳато нишонга олганди. Ёлғиз ўғлидан нишона — неварасини у жон-дилидан яхши кўрар, ер-кўкка ишонмасди. Олис сафарларда бўлган чоғларида зумда кўнгироқ қилиб, неварасини суриштирар, то унинг овозини телефонда эшитмагунча тинчимас эди.

Ўтган йили бола қизамиқ билан оғриди. Касаллик оғир кечди. Бир неча кун ўлим билан ҳаёт оралиғида яшади. Ҳатто тажрибали врачлар ҳам унинг соғайиб кетишидан умид узишганди. Ана шунда бечора бобо невараси устида қари арслондек юм-юм

ёш тўкди. Балки унинг кўзёшларига Худонинг раҳми келгандир. Ҳар ҳолда талваса такрорланмади, тириклик билан ўлим орасидаги узоқ уйқудан сўнг бола шалаббо терга тушиб, кўзини очди.

— Энди хавф ўтди, бола яшайди, — деди доктор енгил тортиб.

Бу хотиралардан полковник кўзи намланганини ҳис этди, биров кўриб қолмасин, деб апил-тапил рўмолчасини кўзига босди. Сўнг келинини чақириб, боласини боғчага юбормасликни қайта-қайта тайинлади.

— Дада, тинчликми? — Тапвишланиб сўради келин.

— Ўзим шундай. Замон нозик. Аламзадалар кўп. Эҳтиёт бўлган яхши.

Келин маъкул ишорасини қилди. Қайнота-келиннинг суҳбати тугашини кутиб тургандек телефон босиб-босиб жиринглади.

— Эшитаман?

— Ўртоқ полковник, бу сизми?

— Ҳа, менман. Тинчликми?

— Ҳозиргина Эшонгузардан хабар олинди...

Қорабоев навбатчининг ахборотини миқ этмай охиригача тинглади. Тинглаган сайин пешонаси тиришиб, чакка томирлари ўйнаб чиқди. Яна қотиллик! Яна қон! Тафсилоти номаълум.

Охирги пайтларда Эшонгузар райони оғир жиноятлар содир этилаётган жойга айланиб қолди. Район ички ишлар бўлими бошлиғи жинорий гуруҳлар билан ҳамкорлик қилгани учун ишдан олиниб, устидаг тегов олиб бориляпти. Унинг ўрнига тайинланган одам эса ишни уддалай олмаяпти. Қасддан одам ўлдириш, ўғирлик, номусга тегиш каби жиноятларнинг аксарияти шу район зиммасига тўғри келади.

— Э, воҳ, менинг она шахрим, сенга нима бўлди? Нега бағрингга бунча кўп бағритошларни жо қилдинг?! — деган сўзлар учди Қорабоевнинг лабларидан.

Бир вақтлар у жонажон қишлоғи билан фахрланарди. Қишлоғи ҳам энига, ҳам бўйига ўсди, пахта тозалаш заводлари, ёғ-экстракция корхонаси қурилди. Қишлоққа шаҳар мақоми берилди. Ўз навбатида эшонқишлоқликлар ҳам Қорабоевни «Қишлоғимиздан чиққан чекист, биринчи полковник», деб ардоқлашар, у билан фахрланишарди. Сир эмас, бу алқашлар Қорабоевга сариёғдай ёқарди. Дилида «эшонқишлоқлик биринчи генерал» бўлиш орзуси кучайиб бораётган бир пайтда иш тескари кетди. Вилоят раҳбарлари назарида Эшонқишлоқ криминал ҳудуд, қирқ

йил жиноят оламига даҳшат солиб келган Қорабоев эса «қўлидан иш келмайдиган қария»га айланиб қолганди. Айниқса, бугунги фожаия ҳаммасидан ўтиб тушди. Полковник ўз душманларининг ҳузур қилиб тиржайишларини кўз олдига келтирди. Улар Қорабоевни пенсияга чиқаришга уриниб кўринишлари учун баҳона топилган эди.

— Балки ростдан ҳам қариб қолгандирман? — деб алам билан ўйлади полковник. — Олдинги шиддат, қаттиққўллик ўрнини сокинлик, мулоҳазакорлик эгаллаганга ўхшайди. Бир вақтлар номимни эшитган ҳар бир жиноятчи зир титрар эди. Энди бевосита қўл остимда ишлаганлар ҳам ўғри-муттаҳамлар билан тил топишяпти, ҳар хил жиноятларга қўл уришяпти. Вазифадан олиб ташлашларини кутиб ўтирмасдан истеъфога чиқаришларини сўраб ариза берсаммикан? Йўқ, бундай қилсам жанг майдонини ташлаб қочган бўламан. Бу менга тўғри келмайди.

— Мен Эпсонқишлоққа жўнаяпман, — деди полковник бошқарма навбатчисига кўнғироқ қилиб.

— Машинангизни юборайми?

— Йўқ, керак эмас.

Беш дақиқалардан сўнг фуқаро кийимидаги Қорабоев ўзининг шахсий «Жигули»сида йўлга чиқди. Шаҳар кўчасида машиналар гуҷғон уради, ҳар хил чапдаст «ас»ларнинг кутилмаган қалтис ҳаракатларидан эҳтиёт бўлмасанг, туртиб кетишдан ҳам тоймайди, шоввозлар.

Қорабоев бир оз йўл юргач қора рангли «Волга» анча вақтдан бери изма-из келаётганини сезиб қолди. Тезликни пасайтириб, йўл берди, «Волга эса аксинча, секинлашди, боз устига бошқа машиналарнинг панасига бекиннишга уринди. Қорабоевнинг шубҳаси ошди. «Дўстим, душманми, ҳозир текшириб кўрамиз». Полковник газ педалини қаттиқ босди. Машина човидан қамчи еган тулпордек олға қараб сапчиди. «Дум» бир зумда кўздан йўқолди. Аммо кўп ўтмасдан орқани кўрсатадиган ойнада яна қора «Волга» пайдо бўлди. У тобора яқинлашиб келарди. Унинг номер белгиси йўқлиги Қорабоевнинг шубҳасини оширди. «Уҳ, лаънати, ниятинг ёмонга ўхшайди-ку. Майли, яқинроқ кел-чи, башарангни бир кўриб қўяй, ким экансан?»

«Волга» «Жигули» билан ёнма-ён келганда рудда ўтирган кимса беихтиёр Қорабоевга ўгирилиб қаради. Катта қора кўзойнак унинг юзини тўсиб турарди. Кенг соябонли шляпасини пешо-

насига бостириб кийган. «Ҳозир ё ўқ узади, ё машинаси билан туртиб, йўлдан чиқариб юборади», деган фикр кечди Қорабоевнинг кўнглидан. У машинасини ўнг томонга олиб, тормоз педалини босди. Худди шу дақиқада «Волга» кескин ўнгга бурилди ва қаноти билан «Жигули»га тегай-тегай деб ўтиб кетди.

Олдинда ДАН пости оқариб кўринди. Қора «Волга» тезликни оширди-да, гўёки ҳеч нима бўлмагандек ўзи йўлга кетди. ДАН постида ҳам уни ҳеч ким тўхтатмади. Жигибийрони чиққан Қорабоев дабдурустдан йўл ўртасига чопиб чиққан ДАН инспекторини уриб юбормаслик учун яна бир карра чапдастлик қилишига тўғри келди.

— Хужжатларингизни кўрсатинг! — деди сержант бетакал-луфлик билан. Граждан кийимидаги бу одам ўзининг энг катта бошлиғи эканлигини у хаёлига ҳам келтирмаганди. Қорабоев ҳайдовчилик гувоҳномаси ва машинанинг техник паспортини сержантнинг қўлига тутқазди.

— Мапинанинг калитини ҳам!

— Нима, қондани буздимми?

— Буздингиз. Қани, калитни чўзинг!

Машина калитини беришга тўғри келди. Сержант Қорабоевнинг хужжатларини очиб ҳам қарамади.

— Калит ва хужжатларингиз менда қолади. Сизга рухсат, — сержант шундай деб постга яқинлашиб келган «Москвич»га «тўхта!» ишорасини қилиб, машина йўлига кўндаланг бўлди. «Москвич» шофери ДАН инспектори танк остига ўзини ташлаган жангчи мисол машина олдини тўсиб чиқиши мумкинлигини хаёлига келтирмаган экан шекилли, шошиб қолди, машина биланглаб бориб йўл четидаги ола-була бетон қовиққа урилди. Сержант бир четга чалпак бўлиб йиқилди. Шофернинг ранги девордек оқарди. Чопиб бориб сержантнинг қўлитиғидан олиб, туришга ёрдамлашди, бир четга учиб кетган шапкасини олиб бошига кийгизиб қўди. У тинмай жаврар эди:

— Ака, жонизда қасдиз борми, мошинни тайига ўзизди ура-сиз?

— Аблаҳ! Кўзингга қарасанг ўласанми?!

— Кўзимга қарадим, ака. Сиз чопиб чиққаниздан сўнг шошиб қолдимда.

— Ниятинг мени бостириб ўлдириш бўлган! Бўйнингга ол!!

— Иби, ман сизни нега бостириб ўлдирай? Сиз мани арпамни хом ўрдизми?

— Гапни калта қил, правани чиқар!

— Права мана, ака. Мана буниси мошинни бошпурти.

Сержант қўлидаги ҳайдовчилик гувоҳномасини тўрт бўлак қилиб йиртди-да, шофернинг бетига қараб отди.

— Иби! Иби! Нима қилдиз правамди? Правилада права йиртиш йўқ-ку? Устиздан шикоят қиламан! Қилмишиз учун ҳали жавоб берасиз!

— Бор, истаган жойингга шикоят қил!

— Бораман! Сизди сўрайдиганлар ҳам топилар!

Сержант шоферга қараб хезланганди, Қорабоев унинг тирсагидан ушлаб қолди.

— Сиз ноҳақсиз, сержант.

— Мен ноҳақман? Бекорларни айтибсан!

— Сержант! Одамлар билан бундай муомала қилишга сенга ким ҳуқуқ берди?! — ниҳоят портлади Қорабоев.

— Ҳуқуқни биров бермайди, уни тортиб оладилар. Тушундингизми, тақсир?!

— Сержант, ким билан гаплашаётганингни биласанми, ўзинг? Мен полковник Қорабоев бўламан!

Сержант бир зумгина меровланиб турди, холос:

— Сиз... Сиз Қорабоевмисиз?

— Ҳа!

— Мен сержант Жўраев бўламан. Амирқул Эшназарович. Мени танимаслигингиз мумкин, аммо падаримиз сизга яхши таниш бўлишлари керак? — шундай деб сержант тиржайиб полковникка қўл чузди. Полковник бу сурбет одамга нима дейишни билмай қолди.

2

Норгул момонинг нақшинкор дарвозасига бир неча кундан бери отнинг калласидек қулф осилган. Дарвоза тирқишига «Бир ҳафта уйда ҳеч ким бўлмайди, кутманглар», деб ёзилган қоғоз қристирилган. Дабдурустдан бойхотиннинг ҳеч кимга айтмай кетиши усталарни ажаблантирди. Момонинг бунақа одати йўқ эди. Усталарнинг кўпи билан икки-уч кунлик иши қолган. Ҳунарманд аҳлига эса вақт ғанимат. Шу сабабдан усталар келишиб, яқиндан бери серқатнов бўлиб қолган Тўйчиникига бориб, момо қаерга кетганини суриштиришга, агар дарвозани очиб берса, қолган ишларини давом эттиришга қарор қилишди.

Тўйчиниқида усталарнинг олдиға ўн-ўн икки ёшлардағи қиз чиқди. Унинг ҳиққиллаб туриб айтганларидан маълум бўлдики, онаси билан отаси уч кундан бери уйға келмаган, қасрга кетишганини ҳам айтишмаган. Ҳатто ишхонасидан Севарани бир неча марта сўраб кетишибди.

Усталарнинг ҳайратига-ҳайрат қўшилди. Қўнгилларға шубҳа мўралади. Бамаслаҳат ички ишлар бўлимиға бу ҳақда хабар беришди. Участка инспектори маҳалла вакили ҳамда усталар иштирокида дарвозанинг қулфини синдириб ҳовлиға киришди. Қалин қор ёққанлиғидан ҳовли сатҳида ҳеч қандай ғайритабиий нарса кўзға ташланмасди. Аммо эшиғи очиқ турганлиғи эътиборни тортди. Милиционер ва бир-икки нафар киши эшикдан киришди-ю, дарҳол қочиб чиқишди. Уларнинг ранги девор бўлиб кетган эди.

Бирпасда бу ерға район прокуратураси ва ички ишлар бўлимининг раҳбарлари, суд-медицина экспертизаси ходимлари ҳам етиб келишди. Маълум воқеа ҳақидағи хабар тезда ҳаммасққа тарқалди. Қотиллик тафсилотини эшитган жон борки, даҳшатдан сесканиб тушди.

Жиноят жойидан топилган ашёвий далилларға таяниб, қотил бегона эмас — Норгул момонинг тўнғич ўғли Тўйчи деган қарорға келинди. Қўни-қўшнилар ҳам ана шу гумонларни тасдиқлашди. Аммо разолат сабаблари ҳозирча тахминлардан иборат. Қотил нега онасини, хотини Севарани, Гўзал исмли жувонни ёвузларча чопиб ўлдирган? Қотил ёлғизмиди? Қурбонлар-чи?

Кийим шкафидан топилган, ўлик-тириги номаълум икки-уч ёшлардағи болани шифохонаға олиб кетишди. Мўъжиза юз бериб, докторлар болақайни ҳасётға қайтаришди. Аммо бола одамови бўлиб қолганди.

— Бу қўрқувдан пайдо бўлган, — деган хулосаға келди врач, — уни асл ҳолиға қайтариш учун кўп вақт талаб қилинади. Шу сабабли болани ҳеч ким безовта қилмаслиғи керак.

Экспертиза қотиллик тахминан 72-80 соат бурун рўй берган деган хулоса чиқарди. Шунга қараб қотилни ушлаш режаси тузилди.

Эл орасида миш-мишлар ўтлаб кетди. Улардан баъзилари ҳақиқатға яқиндек кўринарди. Масалан, Тўйчи билан унинг хотини Севара иккови икки олам, эр — оғир-босиқ, топганиға қаноат қиладиган. Хотини унинг акси — аро-тарони яхши кўрарди, эрини оёғи билан кўрсатишини қўшнилар яхши билишарди. Боз устиға, сал суюғоёқлиғи ҳам йўқ эмас. «Йўқ, дейди бошқа бир

қўшни, қотилликка қайнона-келиннинг ўзаро келишмовчилик-лари сабаб бўлган. Икки ўт орасида қолган эр навбатдаги можа-ро устига тушиб қолган бўлса, аччиқ устида икковини ҳам тин-читиб қўяқолган-да».

Хуллас, ана шунақа ақл бовар қилмайдиган тахминлар ичи-дан ростини қидириб топиш мушкул бўлиб қолди.

Қўни-қўшни оғзига келганини деб тураверсин, биз ҳам қотил-лик рўй берган машъум хонага бир қур назар ташлайлик.

Эшикка яқин жойда боши мажақланган Норгул момо шифт-га қараб ётибди. Патила-патила оппоқ сочлари боши атрофида ҳосил бўлган қонли қўлмакка тушиб, ёпишиб қолган. Сал нари-роқда, гўёки момонинг оёқларидан кучмоқчи бўлгандек қўлла-рини узатганча Гўзал мук тушган. Ўнг елкаси бўйнига яқин жой-дан чопилган, жароҳат жуда чуқур. Дераза ёнида яна бир жасад ётибди. Бу эркакча кийинган аёл жасади. Унинг ўткир қурол би-лан чўрт узиб ташланган боши бўлиқ сийналари устида ётибди. Кўзлари очиқ қолган, ияги тушган. Жағидаги тилла тишлари чироқ ёруғида чўғдек ялтирайди.

Вилоят ички ишлар бошқармаси бошлиғи Қорабосевнинг тўсатдан кириб келиши терговчиларни шошириб қўйди. Унга рўй берган фожиа ҳақида ахборот беришди.

— Қотил кимлиги аниқландими? — сўради полковник тергов-чидан.

— Тўпланган далилларга қараб қотил марҳумнинг ўғли Тўйчи эканлиги аниқланди.

— Ушландими?

— Ҳозирча йўқ. Тезкор гуруҳ ташкил этилди. Узоғи билан кечгача қўлга олинади.

— Бундай ишонч билан гапиришингизга қараганда қотилнинг изига тушганга ўхшайсизлар?

— Ҳозирча йўқ. Лекин Тўйчи содда, муғамбирликни билмай-диган, дунё кўрмаган одам. Қочиб қасрга ҳам борарди. Боради-ган иккита-учта адресини аниқладик.

— Агар Тўйчи сиз айтганчалик содда, дунё кўрмаган одам бўлса, қандай қилиб қотилликка қўл урди экан?

Бу саволга терговчи бирон жўяли жавоб беролмади.

Қорабосев ҳозиргина етиб келган район прокурори ва ички ишлар бўлимининг бошлиғи билан қотиллик бўлган хонани кўздан кечирди. «Милиция ёмон ишляпти. Жиноятчилар бема-

лол ўз ишини қилаяпти. Одамлар ҳалок бўлаяпти. Талончилик кундан-кунга кўпайиб бораёпти. Сен эса ҳеч нарса бўлмагандек кўкрак кериб юрибсан. Тагин генераллик погонини орзу қиласан. Ҳайф сендек бошқарма бошлиғига!» — деган ички ҳайқирик ларзага солди полковникни. Қотил топилиб, жазога тортилмас экан, эшонқишлоқликлар уни кечирмасликларини ҳис этди.

У керакли топшириқларни берди-да, машинасига ўтирди. Аммо юргизिशга улгурмади. Томошабин оломон ичидан ўрта ёшлардаги киши чиқиб, имо-ишора билан бир оз сабр қилишни сўради. «Ким у, дўстми, душманми? Менда нима иши бўлиши мумкин? Балки шикоят бордир?»

— Ўртоқ полковник, узр, бир минутгина вақтингизни оламан.

— Қулоғим сизда?

— Мен Норгул момонинг тузларини кўп ичган одамман. Касбим устачилик. Ана шу уйнинг барча ёғоч ишлари менинг қўлимдан чиққан. Гапнинг қисқаси, шу ҳовлининг ипидан-игнасиғача менга маълум.

— Бу билан нима демоқчисиз?

— Ўқимаган одам курсин, икки оғиз гапни жуфтлаб гапириш ҳам қўлимдан келмайди. Демоқчиманки, ана шу ҳовлида битта бетон ҳовуз бўларди. Ичига мрамор териб, фонтанга ўхшаган нарса қилишмоқчи эди. Негадир ана шу ҳовуз жойида йўқ. Фақат момо қурилишдан ортган бир машина семенни ҳовузга тўктириб қўйган эдилар.

— Шошманг, шошманг! Юринг, ўша ҳовузни кўрсатинг, — деди Қорабоев машинадан тушар экан. — Қани бошланг.

— Мана шу ерда бўлиши керак, — деди уста Қорабоевдек улуғ одамни ишонтиролганидан қувониб.

Бир пасда анча-мунча жойдаги қор кураб ташланди. Ҳовуз ўрнини топиш қийин бўлмади. Лом ва киркалар ишга тушди. Кўнгилли ёрдамчилар кўп бўлганлиги сабабли ҳадемай ҳовуз тубига етамиз деб ўйлашганди. Бироқ қазиниш ишлари осон бўлмади. Цемент билан тўла ҳовузга темир-терсак ташланиб, сўнг сув бостирилган экан. Бир неча кун давомида цемент қотиб, ҳақиқий темир-бетонга айланганди.

Машаққатли меҳнатдан сўнг каттагина ўра очилди. Ўранинг бир четида одам оёғининг панжаси кўринди. Кўнгиллилар чуввос солиб, ўрадан қочиб чиқишди. Кирка ва лом милиционерларнинг қўлига ўтди. Улар эҳтиёткорлик билан бетонни ушатиб ола бошлашди.

Кун шомга яқинлашганда қазииш ишлари тугади. Хандак лабига ётқизиб қўйилган мурда ҳамма шубҳасиз қотил деб ўйлаган ва аллақачон қидирув эълон қилинган Тўйчиники эди!

Қидирув боши берк кўчага кириб қолди.

Район прокурори Қорабоев билан маслаҳатлашиб, Норгул момоникига келиб-кетувчиларни аниқлаш, бир-бир сўраб-суриштириш, салгина бўлса ҳам шубҳа уйғотган шахсларни қамоққа олиш ҳақида буйруқ берди. Улар орасида ўғри қассоблар устидан бошланган суд жараёнида гувоҳ сифатида қатнашаётган Барот ҳам бор эди.

Ўғри қассобларнинг айбини бўйнига қўйиш осон бўлмади. Юзлаб одамларни тергов қилиш, ашёвий далиллар тўплаш керак бўлди. Айниқса, Баротнинг гувоҳлигидан сўнг қассобларнинг қўлидан қилич-қалқони ерга тушди. Улар талваса ичида барча ҳомийларини сотишди. Оқибатда район ички ишлар бўлимининг бошлиғи, ОБХСС бошлиғи, яна аллақанча милицияга тегишли одамлар қора курсига ўтқазилди.

Мана, бир неча ой давом этган шов-шувли суд охирига етай деб қолди. Судга раислик қилувчи «Хукм эртага ўқилади», деб эълон қилди.

Барот яна бир кеча шаҳар меҳмонхонасида ётиб қоладиган бўлди. У эртага суд залидан меҳмонхонага келиб юрмаслик учун сафар анжомларини тайёрлаб, кейин каравотга чўзилди. Тезда уйга қайтишини, онасидек бўлиб қолган Норгул момони, туғишган инисидек суюкли Бахтиёржонни ва албатта, малаклар малағи Гўзал билан дийдор кўришишни ўйлаб, ширин орзулар оғушида ухлаб қолди.

Туш кўрди. Қизиқ, Норгул момо билан Гўзал гижинглаган қизил от устида кетиб боришарди. Олдиларига Бахтиёржонни ўтқазилган. От мункиб кетиб, Бахтиёржон йиқилиб тушди. Момо ҳам, Гўзал ҳам бепарво. Бола «Мени ҳам олиб кетинглар», деб йиғлаб, уларнинг ортидан чопади. Барот болани кўтариб олди, бағрига босиб эркалади.

— Ҳозир сени отга миндириб қўяман, қўй, йиғлама, — деб болани кўтарганча отга эргашади. Барот ҳам қўлларини силкитиб парвоз қилади. Етдим-етдим деганда нимадир оёғидан ерга қараб торта бошлади. «Ҳалиям тошдан қутилмаган эканман-да», деб афсус қилади.

Барот шалаббо терга тушиб уйғонди. У ҳамон қўлларини қанотга ўхшатиб қимирлатаётганини сезд. Юрагига ғашлик ўрмалаб кирди. Туриб душга тушди. Ғашлик тобора кучайди. Яна каравотга чўзилди. Ҳар қанча уринмасин тонг отгунча кўзига уйқу келмади.

Суд соат 10 га тайинланган. Айбдорлар, даъвогарлар, оқловчилар-у, қораловчилар, Баротга ўхшаган гувоҳлар-у, шунчаки томошабинлар жамулжам. Судья ва халқ маслаҳатчилари чиқиб, ҳукми эълон қилишга барча маҳтал. Ҳамманинг кўзи эшиқда. Эшик очилиб, суд залига ўн чоғли милиционер кириб келди. Улар барча эшик ва деразаларнинг олдини ўраб олишди. Ҳамманинг эътибори ўшаларга қаратилди. Барот ҳам бундай эҳтиёт чораларини маъқуллаб, жим кузатиб ўтирибди. Милиционерлар орасидан икки нафари ажралиб чиқиб, Барот томон кела бошлади. Улар йигитнинг икки ёнига ўтиб тўхташди. Йигит сергақланди.

— Қаршилиқ қилиш бефойда, сиз қамоққа олиндингиз! — деб шивирлади кўнгиз мўйловли зобит. — Қўлингизни беринг! — Иккинчи зобит чаққонлик билан Баротнинг қўлига кишан солди.

XXXI. ОЛТИН БАЛИҚЧА

Валентина уйқудан тиниқиб уйғонди. Мазза қилиб керишди. Шундан сўнггина ўзининг бегона жойда эканлигини пайқаб қолди. Каравотда оёқларини осилтириб ўтирганча хонани кўздан кечирди. Ис босган деворлар, тахта рафтаги беҳисоб шиша ва сопол идишлар. Қасрдадир кўрган эди у буларни аввал ҳам. Қасрда? Эслолмади. Аммо кўнгли тинч, хотиржам, ҳатто хушнудлик қамраб олган эди унинг вужудини. Пардоз-андозга ўч бўлганлиги боис хонада ойна бормикан, деб атрофга аланглади. Шапалоқдеккина ойна дераза олдида ётарди. Қувона-қувона қўлига олди. Ойнада сутга чайиб олгандек оппоқ юзлар, мовий денгизни эслатувчи кўзлар боқиб турарди. Бўйни нега боғланган? У эҳтиёткорлик билан босиб кўрди. Жароҳат? Қачон, қасрда, қандай?

Лоп этиб бири-биридан қўрқинчли воқеалар эсига тушди. Владимир Сисоевичнинг тасодикий ўлими, даҳшат ичида шаҳар кўчаларида чоғиб юргани, милиция машинасига дуч келиб, қўл кўтаргани, уни овлоқ жойдаги ДАН постига олиб боришгани...

Даҳшат! Разолат! Милиционерлардан бунчалик разилликни кутмаганди. Уларнинг ифлос қучоғида ётишдан ўлимни афзал кўрди. Дарвоқе, унга ўқ узишди-я! Бўйнидаги яра ўшандан бўлиши керак. Сувдан қандай чиқди, уни бу ерга ким олиб келди?

Валентинанинг хотирасида кейинги воқеалар аста-секин жонланди. Пахмоқ соқолли чолни ва ёш йигитни эслади. Ҳатто чолнинг «Энди ўлмайди», деган сўзлари қулоқлари остида жаранглаб эшитилгандек бўлди.

— Оҳ, менинг халоскорларим! Мен бир умрга сизлардан қарздорман. Қасрдасиз, азизларим?

Эшик очилиб, кулбага чол кирди. У хона ўртасида турган аёлни бошдан-оёқ кўздан кечириб чиқди. Унинг лабида табасум пайдо бўлди.

— Қалай, яранг оғримаяптими? — деб сўради ўзбекчалаб. Аёл чол нима ҳақда сўраганини фаҳмлади:

— Яхши-яхши. Адашмасам менинг халоскорим сиз бўласиз. **Топдимми?**

— Нима деяпсан, қулоғим оғир, қаттиқроқ гапир?

— Мени сиз қутқардингиз, тўғрими? — деб бақириб сўради **жувон**.

— Э, йўқ.

— Бўлмаса, ким, анави йигитми?

— У ҳам эмас.

— Бўлмаса, ким?

— Оллоҳ.

— Ким?

— Бизда Оллоҳ, сизларда бог дейишади. Сени ўша қутқарди. Унинг марҳамати кенг. Биз бир сабабчи бўлдик, холос.

— Раҳмат, ота, яхшиликларингизни бир умрга унутмайман.

— Аввало Оллоҳга шукр қил. Биз бандалари унинг ихтиёри-**сиз** бирон иш қилишга ожизмиз.

— Ота, кечадан бери роса ухлабман. Гўёки ҳеч нима бўлмагандек сезаяпман ўзимни.

— Кечадан бери дейсанми? Йўқ, қизим, сен кечадан бери эмас, бир ҳафта укладинг. Ҳамма нарсанинг давоси вақт. Менинг доридармонларим қувватингга-қувват қўшган, холос.

Валентинанинг ҳайрати чексиз эди:

— Бир ҳафта! Наҳотки?!

Чол ҳамон қўлида ушлаб турган тугунни столга қўйди.

— Озроқ егулик олиб келдим. Овқатланиб ол.

Жувоннинг мижжаларида ёш кўринди. Бу севинч ва миннатдорчилик ёшлари эди.

* * *

Ойдин кеча. Канал ёқаси. Катта шаҳарнинг шовқин-сурони етиб келолмайди бу ергача. Тун жимлигини сувда балиқларнинг ўқтин-ўқтин шалоплаб ўйноқлашигина бузиши мумкин.

Сувга қармоқ ташлаб, тиззаларини қучоқлаб ўтирган Андрей ширин ўйлар уммонига ғарқ бўлган. Шу боис қумлоқ йўлдан овозсиз юриб келаётган шарпани пайқамай қолди. Келувчи аёл киши эди. У йигитдан бир неча қадам нарида тўхтади. Шамол унинг этакларидан тортқилаб қочди, кейин елкасига тўкилиб турган сочларига ёпишиб тўзғитиб юборди. Аёл нозик бармоқлари билан сочини таради. Унинг бўлиқ кўкраклари ички сирини ошкор қилиб қўйгудек кўтарилиб тушади. Юраги қинидан чиққудек потирлайди. У шу пайтгача бирон эркак зоти олдида бу қадар ҳаяжонланмаган, тўғрироғи, бу ҳақда гапирган дугоналари устидан мазах қилиб куларди. Бир ҳафтадирки қалбида ўзгача туғён жўш юради. Муҳаббатми, бу? Шу ёшда-я?! Бўлмаса, нима? Андрейнинг нимаси ёқиб қолди унга. Укаси тенги йигитча. Кисасида ҳемири йўқ балиқчи. Лекин Валентинанинг назарида бошқаларда бўлмаган нимадир бор эди Андрейда. Ўша «нимадир» нима эканлигини жувоннинг ўзи ҳам билмайди.

Андрей кимнингдир нигоҳи ўзига қадалганини сезиб, ўгирилиб қаради. Афсоналардаги сув париси сингари қиёфа касб этган аёлга кўзи тушди.

— Чўчитиб юбордимми, Андрюша? — шундай деб жувон йигитнинг ёнига чўккалади.

— Жим! — деб шивирлади балиқчи. У тун қаъридан элас-элас келаётган товушларга қулоқ солаётганди. Овоз эшитилмай қолди. Айни пайтда қармоқлардан бири силтаниб, сув шалоплади. Кўз очиб-юмгунча қумлоқда каттагина зоғора балиқ биланглай бошлади. Андрей уни дарҳол сувли челакка ташлади.

— Ҳамма вақт шундай омадлимисиз ё менинг қадамим ёқдими? — кулиб сўради Валентина суҳбат учун баҳона топилганидан суюниб. — Вой, бу балиқнинг чиройлилигини қаранг, тангалари кумушдек тобланади-я!

— Шуюм балиқ бўптими? Ҳозир мен сизга олтин балиқча тутиб бераман.

— Ростдан-а?

— Ҳа, ростдан, — шундай деб ўзига суйкалаётган жувонни қучоқлаб олди. — Мана, олтин балиқча ушладим!

— Вой-вой, бу кишини қаранглар...

— Чавақ балиқ эмас, нақ олтин балиқ. ГапиришнIAM билади.

— Ҳа-да, олтин балиқ бўлгандан кейин гапиради-да, — деб эркаланди Валентина йигитнинг қучоғидан қутилиш учун ёлғондакам типирчиларкан. Олтин балиқча пайрови унга ёқиб қолган эди:

— Жон балиқчи, мени қўйиб юбор, қўйиб юборақол?

— Йўқ, семизгина экансан, сендан ажойиб балиқ шўрва пишираман. Ўзиям қорним роса оч қолган пайтда учраганингни қара-я.

— Ёшгина жонимга раҳминг келсин. Мени сувга қўйиб юбор. Ўвазига тилаган нарсангни бераман.

— Биламиз, ҳозирги замон олтин балиқларини. Ишлари битса, қайтиб сувда думларини кўрсатмай кетишади.

— Мен ундайлардан эмасман, қўйворақол?

— Йўқ!

— Жон, балиқчи...

Жувоннинг сўзи оғзида қолди. Шу яқин ердан сувнинг шалоплаши ва аянчли товуш эшитилди.

Валентина кўрққанидан Андрейга маҳкам ёпишди. Ой булутлар орасига кириб кетганлиги сабабли ҳаммаёқ зулмат қўйнида қолган эди.

— Кимдир чўкаяпти, — шивирлади жувон.

— Шунақага ўхшайди.

Йигитнинг гапини тасдиқлагандек, сувнинг шалоплаши ва ёрдамга чақираётган одамнинг фарёди янгради. Шу пайт ой булутлар остидан сузиб чиқди, ҳаммаёқ сутдек ёришди.

— Ана, ана у!

Ўйлаб ўтиришнинг пайти эмасди. Дақиқа сайин ой яна булутлар орасига кириб кетиши мумкин. Шошилиш керак. Андрей бир неча қадам жойгача чопиб борди-да, сувга сакради. У бир шўнғиб, сув юзига чиқди. Бир неча қадам нарида номаълум одам фарқ бўлаётганди. У жон-жаҳди билан чўкиб кетмаслик учун ҳаракат қилар, аммо тобора бунинг уддасидан чиқолмай қолаётган-

ди. Майиб оёқлари ишламасди, қўллари бир неча соатдан бери ишлайвериб карахт бўлиб қолганди. Ҳар қанча эҳтиёт бўлмасин, оғзидан ўпкасига мўл-кўл сув кетди. Бундан у жон ҳолатда талвасаланди. Шу вақтгача унинг кўнглида «Бир неча марта жонимга оро кирган нажоткор қудрат яна бир марта ёрдамга келмасмикан», деган умид бор эди. Мана, ўша умид ҳам сўнди. Беихтиёр кимдир ва қачондир айтган бир гап эсига тушди. Шу вақтгача бунга сира аҳамият бермаган экан, умрининг поёнида ўша гапни эслаганига ҳайрон қолди. Эмишки, ўлим олдидан ҳар бир одамнинг яшаб ўтган умр йўли унинг кўз олдидан кино лентасидек бир-бир ўтаркан. Савоб ишлар бир томонга, гуноҳ ишлар иккинчи томонга хирмондек уйилиб, бандасининг ўзига кўрсатилармиш. Ана шунда осий банда гуноҳ ишларига пушаймон бўлиб, тавба-тазарру қилармиш-у, аммо тавбалари қабул қилинмасмиш. Бизнинг қаҳрамонимизга ҳам тирикликдаги яхши ва ёмон томонлари кўрсатиладиган бўлди. Болалигида қилган анча-мунча савоб ишлари хатта тушириб қўйилган экан. Бундан яйраб кетди. «Аканг қарағай ҳам чакки эмас эканман, иш шу зайлда кетаверса, жаннат аталмиш санаториянинг гўзал гўшаларидан менга ҳам муносиб участкалик жой ажратилса ажаб эмас... Ис, буёғи қандай бўлди?»

Ёши улғайган сари, хусусан мансабдорлик рутбасига эришгандан сўнг умрида қилган савоблари тош босмай қолди. Арзимасдек кўринган камчиликлар ҳам гуноҳлар рўйхатига тиркаб қўйилибди. Уларнинг аксариятини унутиб юборган экан. Бачча-ғар фаришталар битта қолдирмай қоғозга тушириб қўйишибди-я.

«Кўшиб ёзишлар аслида бизга нариги дунёдан келганга ўхшайди. Фаришталардан ҳам кўнглим қолди. Шу ишни мен қилган бўлсам, бўйнимга қўйиб бер, иботла! Раз, иботинг йўқми, нима қиласан рўйхатга тиркаб, худони чалғитиб! Бу ишларда бир чек-каси худонинг ўзи ҳам айбдор. Бўлмаса, олий ҳукмдор бўлатуриб бандасининг бутун ихтиёрини ўз ихтиёрига бериб қўярмиди. Ахир ҳозирги замонда бировни назоратсиз қолдириб бўларканми. Қўйиб берсанг, бошингга чиқиб олишади, поввозлар... Мана, чўкиб ҳам бўлдик. Сассиқ балчиқ — сўнгги маконимиз. Уёғи маълум, гуноҳларимиз кўплиги сабабли асфаласофинга йўлланма тайёрлаб қўйилган бўлса керак. Бу уларнинг қўлидан келади».

Бечора сўнгги дақиқада қопқоронғи ўпқонга учиб тушаётганлигини идрок этди. У ярим йўлдаёқ ҳушдан кетди.

Андрей иккинчи марта сувга шўнғиб, чалажон гавдани қиргоққа судраб чиқди. Валентина ҳам елиб-югуриб ёрдамлашди. Анча саъй-ҳаракатдан сўнг сувдан олиб чиқилган одамнинг юраги ура бошлади ва яна бир оздан сўнг кўзини очди. Ой ерда бўлаётган ҳангомаларни дурустроқ кўрмоқчи бўлгандек булутлар пардаси орасидан мўралади. Унинг мўл-кўл нури ҳозиргина нариги дунёдан қайтган бечоранинг тепакал бошини, сўнгра юзини ёритди. Валентина «вой» деганча орқага тисарилди. Андрей уни бирон газанда чақиб олган гумон қилиб, у томон ўтирилди. Аммо жувон бир сўз демасдан кумлоқ йўлдан чопиб кетди. У нимадан бунчалик қўрқиб кетди? Ё манави одамни танирмиди? Ахир, Валентинанинг ўзи ҳам бу овлоқ ерга сирли равишда келиб қолмаганмиди?

Андрей анча пайтгача ойдинда югуриб бораётган аёл изидан сўзсиз қараб қолди...

XXXII. ТҶЙ

Куёш ботиб, тун қора пардасини судраб келиб қолди. Далани биринчи бўлиб ўқувчилар тарк этишди, уларнинг изи билан колхозчи аёллар йўлга тушишди. Чанг кўтариб даладан қайтаётган сигирларнинг, қўй ва эчкиларнинг мўраши ҳаммаси тутиб кетди. Кун бўйи таққа-тақ ёпиқ турган дўконнинг эшиги очилди. Аммо бугун ҳеч ким дўконга чопмади, тандирларга ўт ҳам ёқилмади. Қизу жувонлар бисотларини кавлаштириб, қачонлардир сотиб олинган ва шу вақтгача кераксиз матоҳдек сандиқнинг бир бурчагида ётган упадону сурмадонларини қўлларига олдилар. Йигитлар ҳам қадоқ қўлларини атирсовунлар билан ювиб, соч-соққол қиртишлашга тушишди. Момолар эса бутун маҳоратларини қатлама пиширишда кўрсатишди.

Бир ҳафтадан бери дув-дув гап. Кимсан Эшназар раис қизи Гулшодани эрга беряпти!

Гулшода ҳақида эл оралаб юрган висир-висир гапларга қарамасдан уни келин қилиш орзусида юрган мансабпараастлар оз эмасди. Уларни Гулшоданинг ўзидан кўра отасининг бойлиги кўпроқ қизиқтираётган эди. Аммо ҳеч ким кутмаган воқеа рўй берди. Област партия комитети биринчи котибининг укаси, мат-

лубот бошқармасининг раиси Эшназар раиснинг қизини ўгли учун сўратиб, совчи юборди.

Бўлажак куёвини Эшназар раис яхши танирди. Мажнуннамо, касб-корининг тайини йўқ, аммо уч-тўртта ўзига ўхшаган такасалтангларни атрофига тўплаб, тегмаганга тегиб, текканга кесак отиб юрган безори. Бўлажак қудасининг давлати ётиб еса етти пуштига етади. Шундай одамга қиз бермай кимга ҳам берарди. Аччиқ устида Гулшодани ўзининг шоферига ўз ёнидан тўй қилиб бериб юбормаганига шукр қилди. «Сабрнинг таги сариқ олтин», деб шунга айтсалар керакда.

Совчилар келиб кетишгач, тўйга тайёргарлик қилиб кетди. Бўлажак куёв кунда бўлмаса ҳам ўзининг қора рангли «Мерседес»ида қайлигини кўргани келиб турди. «Почча»ни кўришга муяссар бўлган аламзада «ошиқ»лардан бири куёв ҳақида гап тарқатди. Кечга бориб ҳамма шу ҳақда гапира бошлади:

— Куёвнинг бир кўзи кўр экан!

— Ол-а, бу гапни қасрдан олдинг?

— Қулоғимга қарға шивирлаб кетди. Ишонмасанг, тўйда кўрасан.

— Ти-ш-ш!...

— Вой, ўлибманми бировнинг сирини бировга айтиб.

— Раисимизнинг бўлажак куёвлари мафия эмиш!

— Мафия эмиш? Бу яхшими, ёмонми?

— Оббо, соддасан-да! Мафия дегани, мен сенга айтсам, жиноятчидан ҳам ёмон.

— Ундай бўлса, одам-подам ўлдирганмикан, а?

— Жим, овозингни чиқарма!

* * *

Қишлоқ узра карнайларнинг «ғат-ғати» янгради.

Одамлар гурос-гурос бўлиб тўйхонага шошилдилар.

Минг шамлик электр чироқлари тўйхонани кундузгидек чароғон қилган. Районнинг амалдорман дегани бел боғлаб, хизмат қилиб юрибди. Минг кишига мўлжаллаб жой қилинган. Сархил ноз-несъматлар кўплигидан столларнинг бели букчайган. Лекин ҳали дастурхонларни очишга рухсат йўқ. Куёв томон кечикаётган эди.

Ниҳоят, кўча бошида турнақатор енгил машиналар эскорди кўринади. Карнайлар баланд пардаларда «вата-ват» қилишга

тушди. Сурнайлар нолишидан юраклар сел бўлиб кетди. Эсқорд дарвоза олдига етиб тўхтади...

Эшназар раис бошдан кечирган даҳшатли воқеалар оқибатида оғир касалга чалиниб, бир неча кун «ана кетди, мана кетди», бўлиб, ўлим билан тириклик орасида ётди. Биринчи котиб билан ҳариндош бўлиш севинчи сабаб бўлдим, ҳартугул дарди енгиллашиб, бошини кўтарди. Атрофидагилар ҳам эркин нафас олишди. Тўй тадориғи бошлаб юборилди.

Раис ҳамон қувватга кирмаган бўлса-да, қудаларни ўзи кутиб олишга аҳд қилди. Сойибназаров тўйга, албатта, бораман, деб ваъда қилган.

— Қудалар кўриниши билан менга хабар қилинглари, деди раис қўлтиғидан олиб турган йигитга. — Ҳозир эса мени ёлғиз қолдир.

Эшназар раис хаёллар оғушига шўнғиди. Тўйхонанинг повқин-сурони ҳам раиснинг тизгинсиз ўйларига халақит беришдан ожиз эди. Ундан хаёлида жонлантирган иккинчи «Мен» босиб ўтган умр йўли ҳақида сарҳисоб талаб қилаётганди.

* * *

У ёмон яшамасди. Эсини танибдики, ҳаётдан ўз улушини олиш учун курашди. Гоҳ енгди, гоҳо енгилди. Мағлубиятларга ҳам ўргана билиш керак экан. У ҳеч қачон тушқунликка тушиб, кўз ёши тўкмаган. Йиғлоқиларни жини суймайди. Йўлига тўғаноқ бўлганларни иймонини сотиб бўлса ҳам маҳв этар экан «Менинг ўрнимда бўлишганда улар ҳам шундай қилишар эди», деб ўзини оқламоқчи бўлади. Обкомнинг биринчи котибининг укаси билан ҳариндош бўлаётганини эшитган дўсту душманлари Эшназар раиснинг ботаётган қуёшни қайтадан порлашидан фол очипди. Ҳа, унинг омади келган эди.

Омад билан омадсизлик бирга ташриф букорди. Гулшоданинг унаштириш тўйидан бир-икки кун ўтгач, идорасига номаълум икки киши кириб келди.

— Кимсизлар, сизларга нима керак? — деб жаҳли чиқиб сўради раис.

Унинг изнисиз кабинетига чивин ҳам киритилмасди-да. Раис котибани чақириш учун электр қўнғироқнинг тугмачасини устига босди.

— Овора бўлма, раис, — деди қора кўзойнакли новча «меҳмон». — Қўнғироқ ишламайди. Котибанг ҳам кетиб қолган. Тез бўл, биз билан бир ерга боришинг керак!

Эшназар раис рўпарасида турганлар кимлигини фаҳмлади. У қачон бўлса ҳам бу кун келишини биларди. Қўрққанлигини билдирмасликка уринди.

— Қулогим сизларда. Мендан нима истайсизлар?

— Нима исташимизни кейинроқ билиб оласан. Ҳозир биз билан боришинг керак.

— Қасерга?

— Боргандан кейин биласан. Агар бақирришга уринсанг, ўзингдан ўпкала! — деди бандит раиснинг қорнига тўппонча тираб.

Куппа-кундуз куни Эшназар раис йўқолиб қолди. Аввалига бунга ҳеч ким эътибор бермади. Бир-икки марта райондан сўрашгач, уйига одам юборилди. Уйдагилар ҳам унинг қасерга кетганини билишмас экан. Фақат бир киши — раиснинг котибаси фожиа рўй берганини фаҳмлади, аммо ўз вақтида тилини типлаб қолди.

Шундан сўнг китобхонга бундан аввалги боблардан маълум бўлган шиддатли воқеалар бошланиб кетади. Бандитлар раиснинг бошига итнинг кунини солиб, қийнашди. Пул ва олтинлари яширилган жойни кўрсатишни талаб қилишди. Бир неча марта ўлим билан рўпара келди. Энди адо бўлдим, деган пайтда Владимир Сисоевични етказди. Тақдир яна бандитларга рўпара қилди. Энди нажот йўқдек бўлиб туюлди. Бечора Владимир Сисоевични машина гилдирақлари остида эзгилаб, жасадини каналга ташлаб юборишгач, раис пул ва олтинлари яширилган жойни кўрсатмаса азоблаб ўлдиришларига кўзи етди. У бойлигининг каттагина қисми яшириб қўйилган жойнинг дарагини айтди.

Бандитлар ўз тилларида маслаҳатлашиб олишди. Яхшиямки уларнинг нима ҳақида гаплашганликларини Эшназар раис тушунмади, акс ҳолда даҳшатдан шу ернинг ўзида ўлиб қўяқолган бўларди.

— Олтинларни қўлга киритишимиз билан мана бу лаънатини ҳам асфаласофинга жўнатамиз, — деди новча. — Умримда мени ҳеч ким бунчалик лақиллатмаган эди.

— Тўғри, мени ҳам жонимдан тўйдириб юборди. Агар рухсат этсанг, ҳозироқ чавақлаб ташлайман, — деди бақалоқ.

— Йўқ, у ҳали бизга керак бўлади.

Бандитлар тонг отмасдан Эшназар раиснинг қишлоғига етиб келишди. Заҳкаш ариқдан нариёғи раиснинг қишлоғи. Баланд деворли ҳовлига кириш осон бўлмайди. Ҳар бири эшакдек келадиган итлар кечаси билан занжирини шалдиратиб, ҳовлида айланаб юришади. Бандитлар бунинг чорасини топиб қўйишган. За-

ҳарланган колбаса билан итлар тинчитилади. Қолгани бандитларнинг маҳоратига боғлиқ.

Оббо, лаънати, ариқ кўпригида ғўзапоя ортилган тележка қийшайиб ётибди. Бир ғилдираги кўприкдан тушиб кетган. Кўприк тор бўлганлиги сабабли ёнидан ўтиб кетиб бўлмайди. Ё шатакка олиб тортиб чиқариш керак, ё биратула ариқча итариб юбориб, йўлни очиш лозим.

— Бу тузоқ эмасмикан? — деб шивирлади новча бир зум иккиланиб.

— Ҳозир текшириб кўрамыз, — деди бақалоқ ва хунук сўкиниб, кабина эшигини очди.

— Тушма! — буюрди новча. — Мен одам шарпаларини кўраяман. Бизни лақиллатипди! Аммо қўлга тирик тушадиган аҳмоқ йўқ. Машинани орқага қайтар! Қутилиб кетишга ҳаракат қиламиз.

Бақалоқ машинани буриб юборди. Машина чироқлари яхши қуролланган аскарларни ёритиб ўтди.

— Бизни ўраб олишган!

— Кўриб турибман.

— Машинадан тушинглар, қаршилиқ кўрсатиш бефойда! — деб хириллади қоронғилик бағридан овоз кучайтиргич.

Жавоб бўлмади.

— Ҳей машинадагилар, ухлаб қолдиларингми, нима бало?

Босқинчилар овоз келган тарафга қарата тасирлатиб ўт отишди. Кимдир додлаб юборди...

Машина бакини ўқ тешиб ўтди. Кучли портлаш эшитилди. Кузовда қўл-оёғи боғлиқ ётган Эшназар раис ўтда тириклай қовурилиш даҳшатидан ҳушини йўқотди.

У касалхонада ўзига келди. Ит талаган жойлари йиринглаб, катта ярага айланган, машина ёнганда қўл-оёғи қаттиқ куйган эди. Юраги тез-тез хуруж қиладиган бўлиб қолганди. Докторларнинг айтишига қараганда асаблари ҳам ишдан чиққан, астойдил даволанмаса оқибати яхши бўлмас экан.

Раис сал ўзига келгач, у ётган палатага фуқаро кийимидаги терговчи келиб, сўроқ қилди. Бандитларнинг қўлига қандай тушиб қолгани, у билан қандай муносабатда бўлишгани, қаерларга боришгани ҳақида сўраб олди. Терговчи вилоят партия комитетининг иккинчи котиби Кочубей бандитлар қўлида ҳалок бўлганини эшитгач, сўроқни тўхтатиб, бу ҳақда бошлиғига хабар қилиш учун чиқиб кетди.

Эртаси куні терговчи яна келди. Унинг оғзи қулоғида эди.

— Сиз берган маълумотлар жинойи гуруҳнинг қонли қилмишларидан бир қисми ва энг охиргиси бўлди, — деди терговчи. — Улар бир неча йилдан бери ёлланма қотилликларда айбланиб, мамлакат бўйлаб қидирувда эди. Кўп одамнинг ёстиғини қури-тишган. Сизнинг бахтингиз бор экан, тирик қолдингиз.

— Ҳойнаҳой бандитлар бу сафар ҳам қутилиб кетишгандир?

— Йўқ, қўлга олиш пайтида иккови ҳам ўлдирилди.

Раиснинг томоғига нимадир тиқилди, у шу топда ҳўнграб юборишдан ўзини аранг тийиб қолди.

— Итга итларча ўлиш насиб этипти-да! Дарвоқе, бандитларнинг изига қандай тушдиларинг?

— Дастлаб вертолёт учувчиси хабар қилди. Кейин пармалаш қудугидан радиограмма олдик. Бандитларнинг ҳаракат марш-рутини ўрганиб, икки-уч жойга пистирма қўйдик. Ана шундай пистирмалардан бири қишлоқ кўприғи ёнига қўйилганди. Пистирмада турган жангчилардан бири оғир яраланди.

— Владимир Сисосвичнинг жасадини топишмадимиз?

— Ҳозирча йўқ. Фаввослар қидиришаяпти.

Раиснинг юрак хуружи бошланаётганди. У терговчининг қоғозларига шоша-пиша имзо чекди-да, «Докторни чақиринг», — дейишга улгурди...

* * *

Эшназар раиснинг тўсатдан йўқолиб қолиши, сўнг бир абгор ҳолатда топилиши тўйни анча орқага суриб юборган бўлса, унинг оғир хасталиғи сабабли тўйни номаълум муддатга кечиктириш хавфи туғилди. Бу куёв томонни ҳам, Эшназар раиснинг ўзини ҳам қаноатлантирмас эди.

— Тўй қудалар белгилаган кунда ўтказилади. Қудаларга шундай деб хабар қилинглар, — деди раис. У кўзи очиқлиғида енгилтак қизининг тўйини кўришга шошилаётганди.

Куёв томон ва қудалар ташрифидан хабар бериб, карнайлар ғат-ғатлашга тушди. Ўттиз-қирқтача енгил машинадан иборат эскорднинг олдида қора зулукдек «Мерседес» келарди. Тўйхонадан сал нарида бошқа машиналар тўхтади. «Мерседес» дарвозага етганда тормоз берди. Ундан жингалак сочлари елкасига тушиб турган, қора кўзойнак таққан бақалоқ йигит чиқди. Раис

куёви ҳурматига ўрнидан турмоқчи бўлгандек ҳаракат қилди. Ҳафиз илдамлаб етиб келди-да, қучоқлашиб кўришди:

— Салом, адажон. Қалай, тузалиб қолдингизми?

— Раҳмат, ўғлим, бироз дурустман. Ўзингиз яхшимисиз, қудалар дурустми?

— Ҳали-замон кеп қоладилар.

— Амакингиз-чи?

— Амакимни сродний цекага чақиритган. Ўшоқдан поздравительний юборармишлар.

— Бахай, тинчликми?

— Билолмай қолдик. Амаким доим шунақа. Цекани қоровули телуфон қилсаям «Лаббай, нима хизмат?» деб турадилар.

— Амакингизгаям осон тутманг, ўғлим. Элнинг отаси бўлиш осонмас. Бир ёғи замон нозик. Бизларга «Обкомнинг фарроши айтсаям айтганини қилишга мажбурсизлар», деб таълим берганлар. Бу ҳам раҳбарлик санъати ҳисобланади. Майли, ўғлим, сизлар бемалол ўйнаб-кулиб ўтиринглар. Мен бориб бироз дам олай...

Тўй базми бошланди.

Дастурхонда одамнинг жонидан бошқа ҳамма нарса бор. Саҳнада республиканинг донғи кетган санъаткорлари баланд авжларда хониш қилишмоқда. Ўртада товуснинг патидан жиға қадаган гўзал раққоса чархпалак уриб айланади. Хонандалар ҳам, раққосалар ҳам зумда алмашиб турибди. Шундай номдор тўйда ҳамма ўзини кўрсатиб қолгиси келади-да. Эстрада хонандаларига навбат етганда ҳаммаёқ қий-чув бўлиб кетди. Оркестр даранглаб, халқ қуйларидан бирини бошлаб юборди. Ширакайф йигитлар жувон атрофида йўрғалай кетишди. Раққоса ҳам бутун маҳоратини кўрсатишга ҳаракат қилиб, хира пашшадек суйкалаётган йигитни думбаси билан туртиб юборди. Давра қий-чув бўлиб кетди. Йигит ўйнаб туриб раққосани таъқиб этар, аммо бу ишнинг роса ҳадисини олган жувон уни доғда қолдириб, нозик жойлари билан туртиб, баттар ҳирсини оширарди.

Бечора йигит шалаббо терга тушди. Давра ўртасида туриб, киссаларини ковлаштира бошлади. Қўлига битта ўн сўмлик илашиб чиқди. У пулни боши узра баланд кўтарди. Раққоса яқинроқ келди, пул ёпиштиришини кутиб, қилпиллай бошлади.

— Битта ўптирсанг, пул сеники бўлади.

— Ҳо, ўн сўмга битта ўпичми?

— Яна бераман.

— Насияни ўғрига чиқарган, кўзидан.

Йигит чўнтагини кавлаштира бошлаганди, раққоса чаққонлик билан қўлидан пулни юлиб олди. Даврада шодумон қийқириқлар янгради. Мулзам бўлган йигит жойига бориб ўтирди.

Даврага колхоз омбор мудирин билан бош бухгалтер чиқишди. Ҳар иккаласи ҳам шуҳратпарастликда бир-биридан қолишмаслигини билган давра аҳли уларнинг ҳар бир хатти-ҳаракатини зўр қизиқиш билан кузата бошлади.

Омбор мудирин машшоқлардан бирининг қулоғига нимадир деди. У бош силкиб, «маъқул» ишорасини қилди, сўнг, шерикларига мудирнинг гапини етказди. Мусиқа тинди. Ўйнаётганлар жой-жойида тўхтаб қолишди. Омбор мудирин қўлига микрофонни олди, бир-икки марта «пуп-пуп»лаб, тилга кирди:

— Ҳурматли даврадошлар, азиз меҳмонлар-у, меҳмонлар! Бугун ҳаммамиз учун ҳурматли бўлган раис бобомизнинг фарзандларининг бахт кечасида ўтирган эканмиз, ҳар биримиз ана шу кечани эсда қоладиган қилиб ўтказишимиз керак. Бунақа тўй ҳар юз йилда битта бўлади. Даврамиз тўрини тўлдириб ўтирган укамиз, куёвтўра бўлмиш Ҳафизжон санъат соҳасида беназир. Келинпошша эса ажойиб педагог бўлиб етишиш арафасида турибдилар. Мен ҳозир удумларимизга эндигина кириб келаётган анъанага асосланиб, даврага куёвтўра билан келинпошшани таклиф этаман!

Унинг қўлидан микрофонни бош бухгалтер олди:

— Мен омбор мудиримизнинг гапларига юз фоиз қўшиламан ва яна шуни илова қиламанки, — бош бухгалтер оёқда зўрға турган бўлса ҳам ҳали тили бурро эди, — Ҳафизжон укамиз қўлиқ айтадилар, раққоса синглимиз ўйин тушадилар. Омбор мудирин билан мен эса пул қистирамиз.

— Фақат бир шартим бор, — деди омбор мудирин оғзининг таноби қочиб.

— Шартингизни айтинг.

— Бир пачкадан икки марта пул олмайсиз. Ҳар гал янги пачкадан қистирасиз.

Бош бухгалтернинг дами ичига тушиб кетди. «Йўқ», деса — енгилгани бўлади, «Ҳа», деса — бели синади. Яхшиямки, темир сандиқдан икки-уч пачка ўнталик билан йигирма бешталики олиб, кассасига солиб қўйгани. Шавла кетса-кетсин-у, обрў кетмасин, деган хаёлда:

— Ҳамма шартингиз шуми? — деди қаддини тик тутишга ҳаракат қилиб. — Мана, биз тайёرمىз.

Омбор мудир и машшоқларнинг бошлиғига қараб им қоқди. Оркестр даранглади. Даврадагиларнинг қий-чуви ва чапаклари остида келин-куёв даврага тушишди. Колхознинг икки амалдори келин-куёв бошидан пул сочиб юборишди. Одамларнинг ҳайратига, ачинишига ва яна ифодалаш қийин бўлган аллақандайдир ҳислар билан булганган пуллар бир неча муддат ҳавода сузиб, бу қадар хор бўлганидан ўкингандек бирин-кетин ерга қўнарди.

Келин-куёв даврани бир айлангач, Ҳафиз қайлиғини етаклаб, ўз жойига кузатди. Кейин машшоқларнинг олдига келди. Гитарачи йигит тавозе билан унга жой бўшатди. Давра узра ёшлар ўртасида машҳур бўлиб кетган қўшиқ янгради.

Ўртага кийикдек сакраб раққоса чиқди. Унинг қадам ташлашлари ва барча ҳаракатларидан ширакайф йигитлар «ох», «уҳ» қила бошлади. Бош бухгалтер кассасидан бир пачка ўн сўмлик чиқарди-да, ундан бештасини суғуриб олди. Кўз остидан омбор мудирига қараб қўйди. Омбор мудирининг юзида истеҳзо жилваланди.

Раққоса пул қистириётган бойваччага ўзини тутиб берди. Бош бухгалтер жувоннинг оппоқ маммалари орасига пулни тиқар экан, иккинчи қўли билан ўнг юзига ишора қилди. Раққоса ўша жойидан бағоят ихлос билан чўлпиллатиб ўпди. Бош бухгалтер мамнун тиржайиб, четга чиқиб турди. Навбат омбор мудирига келган эди. У ҳам ўнталик пачкани очди, ўнта ўн сўмликни ўнта бармоғи орасига қистирди, кўриб қўйинглар, дегандек қўлларини баланд кўтарди. Қорнини силкитиб, терга тушиб, ҳарсиллаб қолгунча ўйнади. Пулларни раққосанинг қўлига тутқазди. Яна навбат бош бухгалтерга келди. У ички бир дард билан ўнта ўн сўмликни қистириб юборди. Мудир пинагини ҳам бузмасдан саккизта йигирма бешталикни бериб юборди. Қистир-қистирнинг охири кўринмасди. Мудир бирваракайига беш юз сўмни қистириб юборгандан сўнг бош бухгалтернинг мазаси қочиб қолди. Ҳақиқатдан маст бўлдими ё ўзини мастликка солдими, ҳар ҳолда ранги девордек оқарди. Уни икки-уч йигит қўлтиғидан олиб, даврадан чиқариб қўйишди. Омбор мудир охири сўмларни ҳам чиқарди-да, ўз тўйида ёниб қўшиқ айтаётган Ҳафизнинг устидан «садҳайи сар» дегандек сочиб юборди.

Вақт алламаҳал бўлиб қолганди. Қудалар келинни олиб жўнаш тараддудига тушишди. Кайфи ошиб қолган куёвни жўралари кўтариб, келин тушган «Мерседес»га тиқишди.

Эшназар раис шу кеча ухлай олмади. Тўй яхши ўтган бўлса ҳам кўнгли ғаш, юраги сирқираб оғрийди. Хафақонлик сабаби-

ни англай олмайди. Тўйни қутлаб келувчилар ҳам раиснинг таъби хира эканлигидан ўзларича маъно қидиришади.

Сиқилиб кетган раис транзистор қулоғини буради. Диктор қандайдир муҳим маълумотни ўқиб тугатаётган экан:

«Нафақага чиққанлиги муносабати билан област партия комитетининг биринчи котиблиги ва бюро аъзолигидан озод қилинди.»

Ким? Қайси област ҳақида гапирди? Нега радиони олдинроқ қўймади?! Раис жон-жаҳди билан радио тўлқинларидан янгилик қидира бошлади. Ярим соатдан сўнг ахборот такрор ўқиб эшиттирилганда у кечадан бери эзиб келган ғашликнинг сабабини тушунди. Сойибназаров ишдан олинган! Бу ҳам гўрга, энг даҳшатлиси олдинда. Шу вақтгача ҳали биронта раҳбар ишдан олиниб, осонгина қутилиб кетган эмас. Ҳаммаси жавобгарликка тортилди, баъзилари ҳозир ҳам авахталарда азоб чекаяпти, баъзилари Сибир ўрмонларида дарахт кесиб юрибди. Уларнинг бола-чақалари, қариндош-уруғлари азобга шерик. Наҳотки, қариган чоғимда менинг ҳам бошимга қора кунлар тушса?! Нима учун, ким учун?! Мен ўзимни донишманд, валий санаб юардим. Дунёнинг келишини олдиндан айтиб бера оламан, деб мақтанардим. Афсус, афсус, хато қилган эканман! Ўз бошимни ўзим кундага қўйиб берибман. Сойибназаров вазифасида бир умр қолади, деб ўйлаганидинг, миясини еган чол!

Раиснинг юраги санчди. Азойи баданини совуқ тер босди.

— Ҳой, ким бор? — дея ингради бемор тобора ҳолдан кетаркан. Унинг нидосини ҳеч ким эшитмади...

XXXIII. ҚОН ИСИ

I

Баротни бир ойга яқин ушлаб тургандан сўнг қўйиб юборишди. Нега қамашди-ю, нега қўйиб юборишди? Олдинги иш бўйича бўлса керак, деб тахмин қилганди. Аммо у ҳақда бирон марта бўлсин эслатишгани йўқ. Мавҳумликдан ёмон нарсга йўқ, лекин аста-секин одам ўрганар экан.

Кун оралатиб сўроққа чақиришади. Терговчи тўтига ўхшаб фақат битта саволни такрорлайди:

— Норгул момо билан қандай қариндошчилигинг бор? Қариндошинг бўлмаса, уникига тез-тез боришдан ва уникида ётиб юришдан мақсадинг нима эди?

Терговчи ҳар гал Баротга аллақандайдир қоғозларга қўл қўйдириб, пўлат сандиққа ташлайди.

Барот данғиллама уй қурдиргани учун Норгул момо қийин-қистовга олинаётган бўлса керак, деган тусмол-хулосага келди. Бечора момо! Бир умр қўли косов, сочи супурги бўлиб яшагани етмаганмиди бечоранинг. Йигит ўз кулфатларини ҳам унутиб, онасидек қадрдон бўлиб қолган аёлга ачина бошлади.

Хуллас, Барот навбатчи милиционердан ҳужжатларини олди-ю, хайр-хушни насия қилиб, кўчага чиқди.

Балиқпазлик дўкони олдидан ўтаётиб дўсти Андрей-Аҳмаджон эсига тушди. Юраги орзиқиб кетди. Кўргиси келди. Бошига не кўргиликлар тушди экан бечоранинг? Ё ҳаё-ҳуйт деб юртига кетиб қолдимикан? Шунча жойга келиб кўрмай кетса инсофдан бўлмас. Барот «Кўриб кетганим бўлсин», деди-ю, яна ўйланиб қолди. Ахир Андрейнинг манзилини билмайди-ку? Балки Максим тоға билар? Жила қурса бобо билан суҳбатлашиб қайтар.

Максим тоға Баротни хушнуд қарши олди. Отахоннинг соҳсоқоли ўсиб кетган, уст-боши бир ҳолатда. Аммо кайфи чоғ.

— Борис, болам, мен қарияни койима, сал анави дардисардан тортганман, — деб ўзини оқлаган бўлди қария. — Дунёда одам кўп экан, ўлган билан адо бўлмас экан. Ҳар куни уч-тўрт кишини дафн этишади. Балки бир кун менинг ҳам навбатим келиб қолар. Аммо қачон? Буни бир Худо билади. Мен ўлимдан кўрқмайман. Айтсам ишонмассан — тирикликдан зерикиб кетдим. Очиғи, бу ҳаётдан бездим. Паҳлавон Иванимни тупроққа қўйган кунимдан бери тириклар ҳисобида йўқман. Қани, дейман, худонинг менга санаб берган кунлари тезроқ тугаса-ю, болагинамнинг ҳузурига отлансам, — отахоннинг патила-патила соқолларига кўзёшлари томди. У кафтининг орқаси билан кўзларини артиб, гапида давом этди. — Болам, мени айбга буюрма, бу мастликдан эмас, сени кўриб, ўғлимни кўргандек бўлиб кетдим. Ҳеч кимга фарзанд доғини тортиш насиб этмасин экан.

Барот чолни қандай қилиб овутишни билолмай лол бўлиб қолди. Жонига қариянинг ўзи оро кирди. Кружкага арақ қуйиб, йигитнинг қўлига тутқазди:

— Ич! Йўқ, ерга қўймасдан ич! Ҳа, эсим қурсин, айтиш эсимдан чиқибди, бугун Иванимнинг туғилган куни. Зап кел-

дингда, болам. Икковлашиб Иванимнинг туғилган кунини нишонлаймиз.

Барот кружкани бошига кўтарди. Шўр бодринг билан газак қилди.

— Мен вайсақи чолдан хафа бўлма, ўғлим. Ўзингнинг ишларинг қалай? Оқланиб кетдингми?

Барот бошидан кечирганларини сўзлаб берди. Арақ баданини қиздириб, сўзамол қилиб қўйганди.

Максим тоға бир вақтлар гурзидек залворли бўлганлиги кўришиб турган қоқсуяк мушти билан столни урди:

— Ўҳ, лаънатилар, ҳалиям тинч қўйишмаяпти, де?!

— Шунақа бўлди.

— Шунақа бўлмаслиги керак!

Барот умидсиз шивирлади:

— Худо билади.

— Тинч қўйишга мажбур қиламиз!

Баротнинг лабида истеҳзо жилваланди:

— О-ҳо, отахон, зўрсиз-у!

Қария бир сўз демасдан Баротнинг тирсагидан ушлаб, лаш-лушлар уюлган бурчакка етаклади.

— Манави қопни очиб қара-чи, нима бор экан?

Барот чарм қопнинг оғзини очди-ю, ҳайратдан қотди. Қоп лик тула пул эди. Йигитнинг ҳайратига-ҳайрат қўшиб бир неча даста бели синмаган элликтилик ва юзталиқ пул ерга тап-тап тушди.

Барот унсиз чолга қаради. Унинг рўпарасида тамоман тушкунликка берилган, мункиллаб қолган чол ўрнида елкаларини кериб, бошини мағрур кўтарган паҳлавонсифат одам турарди.

— Кўзларингга ишонмаяпсан, тўғри топдимми?

Барот туш кўрмаётганига амин бўлди:

— Манавилар қасрдан келди? Бари ... ўзингизникими?

Қария гумбурлаб кулди:

— Банкни ўмарганман! Шунча пулни банкдан бошқа яна қасрдан топасан?

Йигит ифлос нарсага тегиб кетгандек қопдан қўлини тортиб олди. Буни кўрган чол хоҳолаб кула бошлади.

— Мен қароқчиларнинг пири бўламан!

Барот аста орқага тисарилди. Унинг дилида ёқимсиз ҳислар уйғониб келаётганди.

Чол кулпшдан тўхтади:

— Банкни ўмардим, деганимга лаққа ишондингми? Демак, сен ҳали Максим тоғани яхши билмас экансан!

— Бўлмаса... бу пуллар қасрдан келди?

— Қани, бу ёққа ўтир. Бир бошдан гапириб бермасам ишонмайдиганга ўхшайсан.

Ўтиришди.

Қарияни юзида зуҳр этган сохта мағрурлик тарк этиб, у яна ўзининг асл қиёфасига қайтган эди.

* * *

Куш уйқусида ётган Максим тоға аллақандай шарпалардан уйғониб кетди. Вақт алламаҳал бўлган. Бу пайтда мазористонга ким ҳам келиши мумкин? Балки кафандўзлардир? Ундай деса, одамлар бу касб билан пуғулланмай қўйишганига кўп йиллар бўлган.

Чол ҳар қанча қулоқ тутмасин шарпалар бошқа эшитилмади. Лекин отахонни уйқу тамоман тарк этиб, дилига безовталиқ ўрнашиб олганди. Ташқарига чиқди. Осмонда милт этган юлдуз кўринмайди. Икки қадам наридаги нарсани илғаб бўлмайди. Чол бир хулосага келганича йўқ эдики, катта йўл тарафдан «тўп» этган товуш эшитилди. Кейин машинанинг чироғи ёниб-ўчди. Узук-юлуқ сўзлар, хашакни шитирлатиб босиб келаётган қадам товушлари қулоққа чалинди. Чақирилмаган ва боз устига пусиб келаётганлар ким бўлди экан? Оёқ учида юриб, кулбасига кирди, деворга осиглик қўшоғиз милтиқни олди, шошмасдан ўқлаб, ташқарига қайтиб чиқди.

Шамол туриб, жоҳилларнинг кўнглидек қоп-қора булутларни тумтарақай қилиб ҳайдаб юборди. Осмон гардишида тўлин ой пайдо бўлди. Ўликлар салтанати сутдек ёришди.

Ташландиқ қабрлардан бири ёнида икки кишининг қораси кўринди. Улар жон-жаҳдлари билан гўрни очишарди. Қабр ниҳоятда абгор бўлиб, у ерга ким ва қачон дафн этилгани биргина Парвардигорга аён эди. Турган гапки, сирли гўрковларни ўликларнинг энг сўнгги бисоти — кийим-бошларини тунаш қизиқтирмаётганга ўхшайди. Ундай бўлса, нега зўр бериб титишаяпти? Максим тоға уларнинг мақсадларини билиб олмагунча ўзини ошкор этмасликка аҳд қилди.

Эски қабр ўрнида чуқур пайдо бўлди. Қачонлардир тобут ва-зифасини бажарган, чириб битган тахта бўлаклари ва бир уюм одам суяклари атрофда сочилиб ётарди.

— Бўлди, — деди гўрковлардан бири, — қопни келтир!

Шериги нари кетди. Инқиллаб қопни кўтариб келди.

Қопни икковлашиб гўрга туширдилар. Тобут бўлаклари ва одам суякларини қоп устидан ташлаб, кўмиб юборишди.

Максим тоға халтада битта-яримтанинг жасади бўлса керак, деб тахмин қилди.

Қасрга кўмганимизни эслаб қол, — деди гўрковлардан бири.

— Олдинда нима кутаётганини бир худо билади. Қамалган тақдиримда ҳам бу пулларга дахл қилманглар. Озга қаноат қилсанг, кўпни тежайсан. Пул кўмилган жойни зинҳор-базинҳор ҳеч кимга, ҳатто онангга ҳам айтма. Уқдингми?!

Максим тоға кўп вақт ўзбекларнинг орасида яшаганлиги боис улар тилини ҳам бир нав ўрганиб олганди.

Ёши улуғ гўрков ўз васиятини давом эттирарди:

— Пахта заводига директор бўлиб топган-тутганим шу ерда. Қанчадан-қанча одамларнинг кўзёшлари эвазига келган бу пуллар! Бир тийинини уёқ-буёққа сарфласаларинг гўримда тикка тураман. Бу гапларимни қулоғингга қуйиб ол!

Кўча тарафда чироқ ёниб ўчди. «Гўрков»лар шоша-пиша қабристонни тарк этишди. Бирпасдан кейин қабристон девори орқасида машина мотори гуриллади. Худди шуни кутиб тургандек, милиция машинасининг чинқириги эшитилди. Тун оромини бузган бу товушлар анча вақт шаҳар томондан эшитилиб турдида, кейин тинчиди.

Максим тоға пул кўмилган эски қабр устига ота-бола ўрнатган хочни суғуриб, анча наридаги чўккан қабр устига элтиб ўрнатди. Қайтиб келиб бошқа изларни ҳам йўқотди. У бир неча кун мобайнида пул яширилган қабрдан хабар олиб турди. Тоға хазинани нима қилиш устида узоқ ўйлади ва ниҳоят уни давлатга қайтариш керак, деган хулосага келди. Пул солинган халтани кулбасига элтиб яшириб қўйди. Баротнинг ташрифи шу кунларга тўғри келган эди.

— Мана, мен пулларни қасрдан топганимни ҳам билиб олдинг, — деди отахон Баротга. — Хўш, ана шу пулнинг бир қисмидан фойдаланишга ҳаққим борми-йўқми?

Барот нима дейишни билмасди.

— Мен ҳаққим бор, деб ўйлайман, — деди қария ўз саволига ўзи жавоб бераркан. — Менга тегишли бўлган улушни сени қутқариш учун сарф қиламиз. Милициясиниям, судьяниям, прокурориниям пора бериб сотиб олса бўлади бунча пул билан.

«Пора» деган сўз йигитнинг капалагини учириб юборди.

— Пора олганни ҳам, берганни ҳам аяб ўтиришмайди, — деди у шоша-пиша. — Ҳозирча бунга ҳожат ҳам йўқ.

Отахон «Ўзинг биласан», дегандек қўл силтаб қўяқолди.

Ноқулай жимлик чўқди.

Барот Аҳмаджон-Андрейни эслади. Отахоннинг тунд юзи ёришиб кетди. Йигитнинг:

— Андрейни кўриб турасизми? — деган саволига:

— Бўлмасам-чи, — деди гурур билан. — Азаматнинг ишлари беш!

— Йўғ-э?

— У сенинг ҳам мушкулингни осон қилади, деб ўйлайман.

Барот ёрдамига муҳтож бўлмаса-да, дўстининг дарагини топганидан қувонди. Чолни саволга кўмиб ташлади.

— Шошма, шошма. Мен ҳали гапирадиган гапимни тугатганим йўқ. Эшитиб оғзинг ланг очилиб қолади, — отахон атайлаб гапни чўзиш учун шўр бодрингни карт этиб тишлади-да, сўнг уни мазза қилиб чайнади. Шу топда четдан қараган одам отахон учун бодринг кавшашдан муҳимроқ нарса бўлмаса керак, деб ўйларди. Ниҳоят у луқмани ютиб, лаб-лунжини қўли билан артди.

— Ҳа, Андрюшанинг омади кулиб боқди. У нақадар бахтиёр эканлигини сен ҳатто тасаввур ҳам қилолмайсан.

— Рост, тасаввур қилолмаяпман?

— Вилоятдаги энг зўр одам, — деди чол кўрсаткич бармоғини осмонга нуқиб. — Андрейнинг тоғаси бўлиб чиқди. Ана шунақа.

Чол кружкада қолган ароқни бир зарб билан шимирди. Газакка бодринг тишлаб ўтирмади. Йигитнинг тоқатини тоқ қилгиси келмади чоғи.

— Нақ обкомнинг иккинчи котиби — Андрейнинг туғишган тоғаси! Мансабдор тоға жиянига автосервис директорлигини тақлиф қилган.

— Оҳ-о, «Худо берса қулига, чиқариб қўяр йўлига», деганлари рост экан-да? Ҳозирдан тасаввур қиляпман ошнамнинг мансаб курсисида талтайиб ўтиришини.

— Аммо ошнанг автосервис директорлигига унамабди.

— Сабаб?

— Онамни соғиндим, кетишим керак, дебди. Тоғаси «Ҳеч бўлмаса, баҳоргача кетмай тур», деб аранг кўндирибди.

— Ақлли йигит. Ишқилиб худо омадини берсин. Бугун бўлмаса, бошқа кун кўрарман. Энди мен кетай, — деб қўзғалди Барот.

— Бир кун-ярим кун ёнимда қолсанг бўларди, — деди қария.
— Анави дардисарни бирга элтиб топширардик.

— Бормасам бўлмайди. Бошқа вақт бўлганда-ку, албатта, қолардим. Ҳа, дарвоқе, пулни элтиб топшириш шарт эмас. Масалан дейлик, банкка бориб хабар берасиз, вассалом, ўзлари олиб кетишади. Ғалвасиям кам бўлади. Сиздан ўзим хабар олиб тураман.

Максим тоға Баротга Андрейнинг адресини берди. Уни қаердан топишни обдан тушунтирди.

— Яна у ёқ-бу ёққа чақиришса чопиб бориб юрмасдан, аввал Андрейга учраш, — деб тайинлади чол Барот билан кучоқлашиб хайрлашаркан.

2

Барот билан хайрлашган Максим тоға шаҳарга тушишга ҳозирлик кўрди. Янги бўлмаса ҳам йиртиқ-ямоқсиз, бир қадар дуруст костюмини эгнига илди. Ранги ўнгиб кетган кигиз шляпасини бошига қўндирди, анча вақтдан бери бир бурчакда ётган ҳассасини қўлига олиб, кулбасидан чиқди. Лиқилдоқ эшикни ёпиб, қулф урди. Эшик олдида тикка турган кўйи папирос тутатди, мириқиб чекди. Оғзидан чиқаётган паға-паға тутунга маҳлиё бўлгандек қараб қолди. Йўқ, у папирос тутунига маҳлиё бўлмаётганди, балки тутун орасидан қабр тошларига ўйиб ёзадиганлар устахонаси ёнида турган икки нафар бегона одамни кўриб қолганди. Шаҳар «Дафн маросимлари бюроси»нинг қабристон дарвозаси олдидаги устахонасида ишловчиларнинг барини тоға яхши танийди. Булар нотаниш. Сира кўрмаганди. Биттаси бу томонга тез-тез қараб қўяётганлиги чолни сергаклантирди. Бошқа вақт бўлганда-ку, қўл силтаб қўяқолган бўларди. Аммо кулбада, эски шолча билан усти ёпиб қўйилган чарм қопдаги хазина уни ҳушёр бўлишга ундарди. Чол шу топда қалтис ишга қўл урганлигини фаҳмлади. Бирпасда кайфи тарқаб кетди.

Устахона эшиги очилиб, мрамртош кўтарган уста чиқди. Атрофга аланглаётган одам ва унинг шериги ёрдамга шопилдилар. Улар бир оз гаплашиб туришди. Сўнг уста дўконига, мижозлар эса ўз йўлига қараб кетди. «Илондан кўрққанга чилвир ҳам илон бўлиб кўринаркан-да», деб мийиғида кулиб қўйди Максим тоға, кейин сал букчайганча ҳассасини дўққилатиб, шаҳар томон йўлга тушди.

Бешкент ариғи устига қурилган пивохоноа одамлар билан гав-жум. Бу жой Максим тоғанинг ҳам севимли масканларидан бири бўлиб, шаҳарга тушса у бу ерга бирров кирмай ўтмасди. Таркиодат амримаҳол, деганларидек отахоннинг оёқлари уни тўғри пивохоноа томон етаклади.

Кружкаларга кўпиртириб пиво қуяётган семиз хотинни кўрди-ю, ҳуши жойига тушди. «Аввал банкка бориб хабар қилай, пивоҳўрлик бўлса қочмас», деган ўй кечди унинг дилидан. Шарт бурилиб, кетаётган эди пивофуруш аёл уни кўриб қолди:

— Максим Максимич, нима бало, пулингни ташлаб келдингми, пиво ичмай орқангга қайтаяпсан?

Тоға тўхтаб, жавоб қилмасликнинг иложини қилолмади. Аммо пивофуруш аёл уни галиришга қўймади:

— Ҳа, майли, пулинг бўлмаса ҳечқиси йўқ. Ахир сенга ҳам-мамизнинг ҳам ишимиз тушиб туради-ку. Ма, ич, — хотин чолнинг олдига ақлни ўғирлайдиган даражада хушбўй ҳид таратаётган пиволи бокални қўйди.

Чол «бир мири йўқ» деган от қозонмаслик учун киссасини ковлаб бир бойлам юз сўмлик чиқарди. Бу пулларни «Менга ишонишмаса, ашёвий далил қилиб кўрсатаман», деб чарм қопдан олганди. Нафсоният кучлилиқ қилиб, шу пулдан сарфлашни, қўлига пул тушса ўрнини тўлдириб қўйишни дилидан ўтказди.

— Майли, Афоня, ичсам-ичақолай. Аммо ўз пулимга ичаман, — деди чол сўнг авайлаб битта юз сўмликни дастадан суғуриб олди-да, бунақа пулни ҳар куни кўраётган одамдек камоли хотиржамлик билан пивофурушга узатди.

Сотувчи чолнинг пул ҳовучлаган қўлидан кўз узолмай анграйиб қолди. У пиволи бочка жўмрагини ёпишни ҳам унутиб қўйганди. Шу сабабли кружка тўлиб, роҳатбахш ичимликнинг анча-мунчаси ерга тўкилди. Пивоҳўрларнинг шодон қийқириқларигина уни ўзига келтирди.

— Максим Максимич, ичкари хонага ўтиб ўтира тур. Озиб-ёзиб бир келибсан, деди кампир маъноли қилиб. Кейин навбатда турганларга қараб бақирди:

- Ўртоқлар, пиво тамом бўлди, навбатга турманглар!
- Оббо, энди навбат етди деганда-я!
- Балки бир кружка-ярим кружка қолгандир?
- Йўқ, бир томчиям қолмади!
- Яна олиб келишадими?

— Албатта, олиб келишади.

Пивоҳўрлар тарқалишди. Пивофуруш Афоя эса буфетдан бир шиша коняк олиб очди. Шишадаги ичимликни иккита бокалга бўшатди, сўнг устидан кўпиклатиб пиво қуйди. «Максим Максимич, бунақа антиқа ичимликдан ичмабсан, дунёга келмабсан, — деб ҳиринглаб кулди Афоя ўзича. — Ана шу антиқа пиво ёрдамида қабристон қоровулнинг шоҳлардек бой бўлишининг сирини билиб оламиз!»

Унча-мунча ичган билан маст бўлмайдиган Максим тоға учиб қолди. Пивофуруш мамнун — ахир чолнинг чўнтагидаги 10 минг сўм оппа-осон унинг чўнтагига тушганди-да. «Чолни иссиғида бу ердан жўнатиш керак. Лекин қандай қилиб... Э, ҳа, топдим, на сих куяди, на кабоб!» — ажойиб фикр калласига келганидан мамнун тиржайиб, телефон номерини терди:

— Бу нол иккими?

— Ҳа, бу нол икки. Нима гап, тинчликми?

— Тинчлик бўлса, сизларни безовта қилармидик. Битта миясини еган чол ичиб олиб, роса тўполон қиляпти.

— Адресингизни айтинг?

Пивофуруш адресини айтди.

— Кутинглар, наряд юборамиз.

3

«Хушёрхона»га олиб келинган Максим тоғани аяб ўтиришмади. Устидан совуқ сув қуйиб, ўзига келтиришди.

— Мен қаердаман? — атрофдагиларга жовдираб, сўради қария.

— Қаерда бўларди — «хушёрхона»да. Шу ёшда тўнғиздек ичишга уялмадингми, қари чўчқа!

Оғзидан она сутининг ҳиди келиб турган сержантнинг бу гаплари Максим тоғанинг суяк-суягидан ўтиб кетди. «Нега мени ҳақорат қилади! Арпасини хом ўрибманми?!»

— Ҳей бола, нега мени ҳақорат қиласан? Аввал тушунтир, мениям тингла, кейин бақир!

Сержант тутоқиб кетди:

— Хафа бўлдиларми? Ҳе, сенинг пахмоқ соқолларингга...

Максим тоға ўзини тарбияли одам, деб ҳисобларди. Лекин милиционернинг куракда турмайдиган сўзларидан сўнг жон-пони

чиқиб кетди. Умрида уни ҳеч ким бунчалик сукмаганди. У дилорнинг гирибонидан олиш учун отилди, лекин қаншарига теккан муштдан тисарилиб, зарб билан деворга урилди.

Ҳушдан кетаётиб, дуч келган жойига тепишаётганини ҳис қилди.

Мушт ва тепки ўз ишини қилганди. Чолнинг ҳаммаси мўматалоқ бўлиб, аёвсиз калтаклангани кўриниб турарди. Навбатчи офицер чол шикоят қилгудек бўлса, анча-мунча кўнгилсизликлар орттириши мумкинлигини фаҳмлади. Қариянинг кўзига сержантни бўралатиб сўқди. Кейин отахоннинг елкасига қўлини қўйиб, уни аврай бошлади:

— Яхши иш бўлмади, — деди милиция навбатчиси. — Сержант сал ошириб юборилти. У, албатта, қилмишига яраша жазосини олади. Лекин қариган чоғингизда идорама-идора юриш, ҳар куни терговга чақирилиш сизга, сизнинг ёшингизда тўғри келармикан?

Максим тоға унинг мақсадини дарҳол англади:

— Мен ҳеч қасрга шикоят қилиб бормоқчи эмасман, — деди у чўрт кесиб. — Мени ҳеч ким ургани йўқ, ўзим йиқилиб у ёқ-бу ёғимни қашқа қилиб қўйдим, холос.

— Бор экансиз-у, бобой! Ана шу гапларингизни ёзиб бера оласизми?

— Ёзим берсам қўйиб юборасизларми?

— Албатта, мана бу протоколни қайта ёзамиз, холос.

— Ундай бўлса, қалам-қоғоз беринг.

Уларнинг суҳбатига тумшайиб қулоқ солиб ўтирган сержантнинг елкасидан тоғ ағдарилгандек бўлди. Ишнинг қолган қисми кўп вақтни олмади. Чолнинг шахсий буюмларини қайтиб беришди. Буюмлари орасида бир тийин ҳам пул йўқ эди. Қариянинг юраги ёмон бир нарсани сезгандек орқасига тортиб кетди:

— Пуллар-чи?

— Қанақа пул? Тинтув ўтказилганда ёнингизда бир тийин ҳам топилмаган. Ишонмасангиз, мана протокол, — навбатчи чолга тинтув рўйхатини тутқазди. Отахоннинг кўз олди тиниб кетди. Ушлаб қолишмаса, йиқилиб тушарди.

Максим тоға ўлганнынг кунидан судралиб, ўз кулбасига етиб олди. Бир амаллаб қулфни очди. У чарм қопдаги хазинадан хавотирда эди. Бекорга хавотирланган экан. Қандай қолдирган бўлса, шундай турганди пул тўла қоп. Ана шундан сўнггина ота-

хон оёқда зўрга турганлигини ҳис этди. Яна бир сониядан сўнг ўзини тўшакда кўрди. У кечадан бери бошидан кечирганларини бир-бир ҳаёлидан ўтказишга уринди. Аммо пивофуруш аёл меҳмон қилгани-ю, милиция тепкилашганидан бошқасини эслолмади. Шу орада бир неча марта ҳушдан кетиб қолди. Алоқ-чалоқ туш кўрди. Туш ваҳимали эди.

Жанг майдонида бошидан яраланиб, душман қўлига асир тушганмиш. Уни тергов қилаётган немис сержанти нукул:

— Хазинани қаерга яширгансан, айтсанг, ўлмай қоласан! — дермиш. У:

— Қанақа хазина, ҳаммасқда уруш кетаётган бўлса, хазина нима қилсин? — деб гапни олиб қочармиш. Фашистнинг жаҳли чиқармиш-у, тепкилай кетармиш.

— Ур, уравер! Ўлдирсанг ҳам хазинани яширган жойимни айтмайман!

Кейин икки киши бўлиб тепармиш. Ҳушдан кетгач, оёғидан судраб кўчага чиқариб ташлармиш.

— Мени совуқда музлатиб ўлдиришмоқчи, лаънатилар, — деган ҳаёл кечади асирнинг дилидан.

Бошини кўтариб қараса, тепасида ўғли Иван (ё тавба, Максим ҳали уйлангани йўқ эди-ку!) мўлтираб қараб турибди.

— Ваня, Ванюша, сен бу ерга қаердан келиб қолдинг? Сени ҳам армияга олишдим?

— Йўқ, дада, сени уришаётганини кўриб, осмондан тушиб келдим.

— Осмондан, дейсанми? Осмонда нима қилдинг?

— Қизикмисан, дада, ахир мен ўлганман-ку. Руҳим осмонда бўлмай, қаерда бўлсин. Авваллари ҳам тез-тез сени кўришга келиб турардим. Фақат сен мени кўрмасдинг.

— Ваня, Ванюша, сени кўрганимдан бошим осмонга етди! Туш кўраётган бўлсам ҳам хурсандман. Балки тушдамас, ўнгимда кўраётгандирман сени-а?

Иван жавоб бермайди, отасини ёш боладек қўлларига кўтариб олади... Максим тоға совуқдан тиши-тишига тегмай дилдираб, уйғониб кетди. Чол анчагача туш таъсирида бўлди. Аммо унинг кекса қалбида тугён бошланганди. Унинг бугунги бахтсизлигига чарм қопдаги пуллар сабабчи! Хазинанинг мингдан бир улуши шунчалик кулфат келтирди-я! Одамлар, одамлар, иймон-инсофни еган одамлар! Ҳақиқий хазинани кўришса борми, бир-бирини қирғин қилишдан ҳам тоймайди.

— Уф-ф, қон исими? Ҳа, чарм қопдаги пуллардан келаяпти қўланса ис. Уни фақат олов йўқота олади. Дарвоқе, барча кулфатларнинг сабабчиси бўлган бу пуллар билан хонани иситаман.

— Уҳ-уҳ, қандай мазза. Тарашадан ҳам зўр ёнаркан. Пулнинг олови балки, бундай лаззатга эришмоқ учун миллионер бўлиш керак, жаноблар! Ваҳ-ҳа-ҳа...

Қабристон қоровулининг кулбасидан анча вақтгача оҳ-воҳлар эшитилиб турди. Кечга бориб дардли нолишлар телбаларча қаҳ-қаҳага айланди.

Табиат бир гувраниб олди. Шамол қўзғалди. Бу пайт ўликлар салтанати чанг-тўзон оғушида қолди. Лекин бунга эътибор қилгудек жон йўқ эди бу маконда. Жаҳли чиққан бевотш шамол аллақайлардандир қоп-қора булутларни ҳайдаб келди. Шаррос ёмғир қуйди, кейин қорга айланди. Дўппайган қабрлар усти қор билан қопланди. Шодлигини яширолмаган қарғалар томоғига зўр берарди:

— Қар-rrr... Қор-rrr...

4

Афония Максим Максимични шип-шийдам қилиб, боз устига милицияга топшириб юбориб, «Омад кулиб боққани шу бўлса керак», деб сармаст юрган кунлардан бирида «лоп» этиб калласига ажойиб фикр келди. «Чўнтак харжи учун ўн минг сўм олиб юрган Максим Максимич хазина топмаганмикин? Топган! Акс ҳолда бунча пул унда нима қилсин!» Ана шунда Афония ростакамига шошиб қолди. Тезроқ ҳаракат қилмаса, пуллар бошқа чўнтакларга тушиб кетаётгандек бўлаверди. У Максим Максимичнинг пулларининг ҳаммасига бўлмаса ҳам бир қисмига эгалик қилиш йўлларини қидира бошлади. Топди. Қувончидан терисига сиғмай кетди. Ўйлаган йўли шу қадар маъқул эдики, ҳамма ишларини бир четга йиғиштириб қўйиб, қўлга киритилажак пулларни қасрда сақлаш ва уни нималарга сарфлаш тўғрисида фикр юрита бошлади.

Пул деса ўзини томдан ташлайдиган пивофуруш ҳозир ҳам ёмон яшаётганди. Унча катта бўлмаса ҳам олди боғчали ҳовлиси бор. Лекин бир кўча нарида яшаётган ресторан директори-никидан ўн чандон ғариб. Дарвоқе, ана шу кўшниси яқинда савдойи бўлиб қолди. Жиннихонага олиб кетишди. У ҳақда биров

ундай дейди, биров бундай. Баттар бўлсин. «Соҳилбўйи» ресторанининг буфетини бермаганди. Мана, ундан ҳам қолди. Аффония пулларнинг бир қисмини ишлатмасдан яшириб қўяди. Қарз бериш деган сўз луғатдан ўчирилди.

Ўғли билан қизи ҳам пулга кўз тикмасин. Улар сал оқибатляроқ бўлишганда бошқа гап эди. Ўтар дунёда роҳат қилиб яшай билиш ҳам керак. Эрга тегади! Нима қилибди — элликдан ошган бўлса ҳам етти мучаси соппа-соғ, пардоз-андоз қилиб юрса, ҳар қандай жувондан хушрўй бўлади. Пул бўлса, эр йўлда!

Аффония якшанба куни эрталабдан эрининг қабрини зиёрат қилиб келиш баҳонасида йўлга отланди. Устига одми палтосини илди, елкасига тивит рўмолини ташлади. Такси чақириб, бўлажак бойвучча обрўсига яраша «24»да борсаям бўларди-ю, оёғи қолиб оғзи билан юрадиган қўшнилاردан ҳайиқди. Шу сабабли пиёда жўнади.

Христианлар қабристонига келиб-кетувчилар анчагина. Улар орасида бизнинг қаҳрамонимиз ҳам бор. У аввал эрининг қабрига борди. Сўнг зиёратчиларнинг кўзини шамғалат қилиб, четга чиқди. Ҳар ким ўз дарди билан овора бўлгани сабабли кулба томон зипиллаб бораётган семиз хотинга эътибор беришмади.

Аффония кулба эшигини секин чертди. Ҳеч ким жавоб бермади. Қаттиқ-қаттиқ тақиллатди. Яна жимлик. Журъат қилиб эшикни тортди. Ғийқилаб очилди. Димоғига қўланса ҳид урилди. Аёл орқага тисарилди. Кейин бурнини рўмоли билан бекитди-да, остона ҳатлади. Кундуз бўлишига қарамай, кулба ичи анча қоронғи эди. Эшикдан тупаётган ёруғлик хона тўридаги каравотни ёритди. Унда осмонга қараганча Максим Максимич ётарди. Аффония оёқ учида юриб, каравотга яқинлашди. Эгилиб, чолнинг юзига тикилди ва чўчиб орқага тисарилди. Максим тоға ўлиб қолганди!

Аёл саросимага тушиб қолди. Аммо тезда ҳушини тўплаб хонага кўз югуртириб чиқди. На сандиқ, на шкаф бор. Бир четда буржуйка деб аталадиган печка. Девор тагида қўлбола стол, стол устида тунука чойнак, лаби учган пиёла. Деворга қўшоғиз милтиқ илинган. Печка олдида чармдан бўлган бўш қоп ётарди. Аффония эгилиб, қопни олди. Силтаб, қоқди. Бир варақ қоғоз тупди. Хавфсизлик билан қоғозга кўз югуртирди. Қувончдан қичқириб юборди:

— Ура, топдим!

Пивофуруш аёлнинг шодланишига сабаб бўлган қоғоз оддий қоғоз бўлмай, чарм қопдаги пул описи эди. Унда фалон даста юзталиқ, фалон даста эллиқталиқ, фалон даста бешталиқ, деб қайд этилган. Афония шоша-пиша рўйхатнинг якуний қисмига кўз югуртирди:

«Жами 2 млн. 600 тыс. Руб. 1984 йил».

Афония нақадар семиз бўлмасин, торгина хонада қувончдан дикир-дикир сакраб, рақс тушар ва икки миллион олти юз, икки миллион олти юз», деб вайсарди.

— Мияси айниган манави чол пулларимни еб адо қилмаган бўлса, улар шу хонада бўлиши керак. Қани, менинг пулларим?!

Афония ҳаммасқни ағдар-тўнтар қилиб ташлади. Пул ҳеч ерда йўқ эди.

— Балки тўшагининг остидадир? Ҳа-да, пул яшириш учун тўшакдан қулай ва ишончлироқ жой топиб бўларканми!

Ўзини аллақачон миллионер деб ҳисоблай бошлаган пивофуруш каравотнинг бир томонидан кўтарди. Мурда гурсиллаб ерга ағдарилди.

Пул бу ерда ҳам йўқ эди. Демак, чол пулни қасергадир кўмиб қўйган. Лекин қасерга?!

Афония саволига жавоб олмоқчи бўлгандек мурданинг устига энгашди. Шунда мурданинг ўнг қўлида гижимлаб ушлаган қоғозни кўрди. Мурданинг бармоқларини йириб, қоғозни олди. Эшиқдан тушаётган ёруғга солиб хатни ўқиди:

«Бу хат одамлар қўлига текканда, балки мен бу дунёни тарк этган бўларман. Умримда бировга ёмонлик қилмадим, яхшиликнинг пайида бўлдим. Кеча билан кундуз, оқ билан қора ёнма-ён юргандек, яхшилик билан ёмонлик ҳам бирга юаркан. Қўлимга тўсатдан тушиб қолган хазинани ҳақиқий эгасига топширмоқчи эдим, эвазига уриб, майиб қилишди. Тўшакка михланиб қолдим. Тақдирга тан бермай иложим йўқ. Қопда қанча пул борлигини билмайман. Тахминимча, миллиондан кам эмас. Лекин бу пуллар ҳеч кимга яхшилик келтирмайди, қон ва кўзёшлар тўкилишига сабаб бўлади. Хазина қасердалигини билишни истасанг, печкани очиб қара...»

Афония печка томон отилди. Печканинг эшиги очиқ, ичида бир уюм кулдан бошқа нарсга кўринмайди. Кулни титиб, чала куйган пул қолдиқларини топиб олди. Икки миллион олти юз минг сўмлик хазинадан қолгани шу эди...

Шу куни Чўлобод кўчаларида «Менинг пулларим! Менинг хазинам!» деб санғиб юрган телба аёл пайдо бўлди. Сочлари патила-патила бўлиб тўзғиган, юзларига қоракуя суртилган бу аёлни кўпчилик танирди.

— Қаранглар, бу пивофуруш Афония-ку! — дерди улар ҳайратдан ёқа ушлаб...

XXXIV. ЗУЛМ ҚИЛИЧИ

Сойибназаров ишдан олингач, вилоятда қама-қама кучайди. Барча район партия комитетларининг биринчи котиблари, ижроқўм раислари, хўжалик бошлиқлари янгиланди. Сойибназаровнинг иши ҳам чатоқ. «Соғлигингизнинг мазаси йўқ, беш-олти кун даволанинг», деб Тошкентдаги ҳукумат касалхонасига жойлаштириб қўйишди. Номига бемор. Аслида тутқун. На бола-чақаси, на таниш-билиши билан озиб-ёзиб суҳбатлашади. У анча вақтдан бери палатага яширин микрофон ўрнатилмаганмикян, деб ҳадиксираб юрганди. Шу сабабли хонани синчиклаб ўрганиб чиқди. Аммо бирон шубҳали нарса топмади.

— Бўлиши мумкин эмас, — деди ўзига-ўзи Сойибназаров. — Қаергадир микрофон ўрнатилган бўлиши керак. Кўнглим сезиб турибди. Эски фронтчининг, собиқ разведкачининг ички сезгилари алдамайди. Барибир топаман!

Йўқ, тополмади. Чарчаб, каравотга чўзилди. Радио қулоғини буради. Ахборот беришадган экан. Яна республиканинг аллақайсидир районида қўшиб ёзишлар аниқлангани, айбдорлардан катта миқдорда пул топилгани, улар давлат фойдасига мусодара қилингани ҳақида хабар берилди. Сойибназаров радиони ўчириш учун жаҳл билан кўлини чўзганди, диктор «Радио мухбирининг Ўзбекистонда иш олиб бораётган ўртоқ Гдлян гуруҳи раҳбарларидан бири билан қилган суҳбатини эшиттиришга қўямиз», деб эълон қилди.

Сойибназаров сергак тортди. Чунки номи эълон қилинган гдлянчини яхши танирди. У бир неча ой мобайнида Чўлободда ков-ков қилиб, юзлаб кишиларни тергов чиғириғидан ўтказганди. Қанчадан-қанча кўзёшлари тўкилишига сабабчи бўлганди у.

Суҳбат мухбирнинг саволи билан бошланди:

— Сиз раҳбар бўлган гуруҳ анча вақтдан бери Ўзбекистонда иш олиб бораёпти. Юзлаб қонун бузиш ҳоллари фош этилди. Айтинг-чи, бу жараён энгил кечдими?

— Йўқ, асло, аксинча, гоётда оғир кечди. Бошданоқ шуни айтиб қўяйки, ҳали тергов, суриштирув ва қидирув ишлари тамом бўлгани йўқ. Бир қатор вилоятларда иш энди бошланаяпти.

— Қийинчиликлар нималардан иборат бўлаяпти, билсак бўладими?

— Албатта. Бизнинг халқдан яширадиган гапимиз йўқ. Энг катта қийинчилик шундаки, жинойтчилик чуқур томир отган. Уни бамисли ракка ўхшатгим келади. Рак барча соғлом органларни чирмаб олиб, фалаж қилгани каби жинойтчилик ҳам аҳолининг каттагина қисмини ўз тўри билан ўраб олган. Булар бригадирлар, раислар, директорлар, партия, совет ходимлари, уларнинг бола-чақалари, қариндош-уруғлари ва ҳоказолар. Айрим мансабдор шахслар томонидан тергов натижасига таъсир ўтказишга уринишлар ҳам учраяпти. Мен гуруҳимиз олиб бораётган ишни фронтда жанг қилаётган жангчининг жасоратига ўхшатгим келади. Бу ерда ҳам фронтдагига ўхшаб на дам олиш бор, на меҳнат таътили. Терговчиларимиз икки йилдан бери ана шундай фронтчасига кураш олиб боришаяпти.

— Редакциямиз почтасига «тергов қонун-қоидалари бузилаяпти, ота учун ўғилни, она учун қизни қамаб қўйишаяпти», деган шикоят хатлари ҳам келиб туради. Мумкин бўлса, шуни шарҳлаб берсангиз?

— Мен ҳозиргина гуруҳимиз фронт шароитида ишляпти, деб айтдим. Ўз-ўзидан маълумки, тинчлик даври қонунлари фронт даври қонунларига тўғри келавермайди. Шу нуқтаи назардан баъзи бир ўжар қариндошларга салгина сиёсат қилиб қўйишга тўғри келаётгандир. «Урди, қамаб қўйди» қабилидаги шикоятларга эса бўҳтон деб қараш керак. Давлат манфаатларидан келиб чиқиб, бундай ғаламис шикоятларга эътибор бермасликни маслаҳат берардим.

— Ҳа, албатта, Сизга охирги саволим.

— Қулоғим сизда.

— Айбдорлардан тортиб олинган пулларнинг миқдори ва кейинги тақдири қандай бўлаяпти?

— Тергов манфаатлари нуқтаи назаридан саволнинг биринчи қисми ҳақида бирон нарса дея олмайман. Иккинчи қисми ҳақида

комил ишонч билан айтаманки, пуллар ўзининг ҳақиқий эгасини топди. Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас.

— Мазмунли суҳбатингиз учун раҳмат!..

Сойибназаров карахт бўлиб қолди. Ҳозиргина эфирдан бул-булдек сайраган одам Чўлобод вилоятида кўз кўриб, қулоқ эшитмаган ёвузликларга сабабчи бўлди. Уялмай-нетмай «Урди, қамади деган гаплар ғирт ёлғон», деб дунёга жар солаяпти-я! Унинг ёвузликларидан айримларига ўзи шоҳид бўлганди.

Сойибназаров Сўфи қишлоғига келганида совхоз идораси олдида тумонат одам тўпланган экан. Улар машинадан тушиб келган Сойибназаровни ўртага олишди.

— Бу не бедодлик бўлди, обком бува?! — деди вилоятда донг таратган чўпон йигит кўзида ёш билан. Унинг кўксига Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Олтин юлдузи ялтираб турарди. — Адолат борми ўзи?! Мен сиздан сўраяпман, обком бува, адолат борми?

— Адолатга нима қилибди? Томдан тараша тушгандек мендан «Адолат борми?» деб сўрайсиз. Аввал ётиғи билан тушунтиринг, сўнг сўранг. Хўш, тинчликми?

— Тинчлик бўлса, адолат сўрармидик. Мана шу одамлардан сўрангчи, Сўфи қишлоғида нималар бўлаётганини гапириб беришади.

— Улар билан ҳам гаплашишга улгураимиз. Аввал сиздан эшитмоқчиман.

Чўпон ўпкаси тўлиб, гапиролмай қолди. Бошқалар ҳам ер чизиб туришди.

— Қаҳрамон, деб сиз билан фахрланиб юрардик. Юрак ўрнида ўпка кўтариб юрган экансиз-ку, оғайни, — деди Сойибназаров ярим ҳазил-ярим чин қилиб.

— Сиз ҳам менинг қаҳрамонлигимни юзимга соласиз! Сиз ҳам терговчининг гапларини такрорлайсиз. Воз кечдим бунақа қаҳрамонликдан! Ўз қўлингиз билан тақиб қўйган эдингиз, мана, ўзингизга ечиб олинг! — чўпон йигит биринчи котиб олдида кўкрак кериб турди. Сойибназаровнинг астойдил жаҳли чиқди:

— Мен бу ерга сенинг Олтин юлдузингни ечиб оламан, деб келганим йўқ! Уивонни сенга мен берган эмасман. Олиш керак бўлса, партия сендан сўраб ўтирмайди!

Чўпон ҳиқиллаганча четга чиқди. Оппоқ соҳоли кўксига тушиб турган мўйсафид бир қадам олға юрди:

— Ассалому алайкум, обком бува, — деди қўлини кўксига қўйиб. — Биз қишлоқиларни маъзур тутинг. Бу ерда бўлаётган ишлардан сизнинг хабарингиз йўққа ўхшайди?

— Қандай ишлар ҳақида гапираяпсиз?

— Бир ой-қирқ кундан бери Сўфи қишлоғининг тинчи йўқолди. Одам бошига биттадан мелиса, прокурор, терговчи келиб қишлоқни босган. Нима эмиш, ҳаммамиз қамалган совхозимизнинг директори Қорахоннинг думлари эмишмиз. Шунинг учун ишдан бўшатилган эмишмиз. Тўғри, қариндош-уруғмиз. Тонмаймиз. Қаҳрамон чўпон — Қорахоннинг куёви. Яна кимдир бўласи, кимдир узоқ қариндоши. Бурним ёмон, деб кесиб ташлаб бўлмайди-ку. Ўн-ўн беш кундан бери хотинларимизни, қизларимизни клубга қамаб қўйиб, тонготар сўроқ қилишяпти. Дунё дунё бўлиб бундай бедодликни кўрганми? Бугун янги гап чиқди. «Қорахоннинг пуллари қаерга яшириб қўйилганини айтмасаларинг, аёлларинг-ни Тошкентга жўнатиб юборамиз, у ерда эркаклар билан бир авахтага қамаб қўйилса, ўшанда тиллари чиқиб қолади», деган шарт қўйилди. Қайси мусулмон одам бундай иснодга чидай олади! — чол бироз тин олди-да, босиқлик билан давом этди. — Ўрисни ўрис десанг, ўзимизнинг ўзбек терговчилар улардан ҳам ўтиб тушяпти. Ўзбекнинг орияти қасрида эканлигини яхши билган ўрис амалдорлар ўзимизни ўзимизга гиж-гижлатиб қўйган.

Сойибназаров нима дейишни билмай қолди. Чунки «Тергов гуруҳи ишига аралашманглар!» деб юқоридан буйруқ берилган. Аралашса, паппадан фил ясаб кўрсатишлари мумкин. Ҳар ҳолда одамларни тинчлантириш учун нимадир дейиши керак-ку.

— Қандайдир тушунмовчилик бўлганга ўхшайди, ўртоқлар, — шундай деди-ю, биринчи котиб шоша-пиша атрофга аланглаб олди. Назарида терговчилар унинг ҳар бир хатти-ҳаракатини синчиклаб кузатиб туришгандек, сўзларини ўзларининг ён дафтарчаларига ёзиб олишяётгандек туюлди.

Шу боис икки қадам наридагилар аранг эшитадиган даражада овозини пасайтириб сўзини давом эттирди:

— Мен терговчилар билан гаплашаман. Ваҳима қилаверманглар. Ҳаммаси жойида бўлади. Қани энди иш-ишларингга боринглар.

Директорнинг кабинетида Сойибназаровни узун бўйли, башарасидан ёшини аниқлаш қийин бўлган малласоч киши қарши олди.

— Давлат хавфсизлиги комитетининг алоҳида ишлар бўйича терговчиси, — деб исм-шарифини айтиб ўзини таништирди. — Чўлободнинг биринчи котиби Сойибназаров бўласиз. Адашмадимми?

— Йўқ, тўғри топдингиз. Хўш, қалай, ишлар яхши кетаяптими?

— Ў, ишлар зўр кетаяпти. Бу ерда жинойтчиларнинг катта уясини фош этдик. Собиқ совхоз директори Қорахоннинг думларини тутиб қамадик. Улар терговни турли йўллар билан чалғитишга уриниб ётишибди. Аммо билмайдиларки, терговчилар ҳам анойи эмас, СССРда энг доврўғ чиқарган чекистлар бизга ёрдамга ташланган. Ҳақиқатни қарор топдириш учун бизга чекланмаган ҳуқуқлар бериб қўйилган. Афсус, афсус, жинойтга анча обрўли одамлар ҳам аралашиб қолибди. Масалан, Меҳнат Қаҳрамони бўлган чўпон қайнатаси. Қорахоннинг пул ва тиллаларини яшириб қўйишда у билан жинойи тил бириктирганлиги аниқланди. Бу ишга хотинини ҳам жалб этган Қорахоннинг бошқа бир қариндошиникида унга тегилли бўлган катта бойлик сақланастганлиги аниқланди.

Сойибназаров қўйиб қўйса ҳали-бери жағи тинмайдиган суҳбатдошининг елкасига қўлини ташлади:

— Ҳаммасидан обкомнинг хабари бор, — деди овозига сохта мамнулик оҳанги беришга уриниб. — Биздан ёрдам керак эмасми?

Алоҳида муҳим ишлар терговчисининг юзида истеҳзо жилва қилди:

— Керак. Жуда ҳам керак.

— Қайси соҳада?

— Ўндан ортиқ жинойтчи кассасида партия билетини кўтариб юрибди. Арзимаган расмийатчилик туфайли масала парткомдан райкомга, райкомдан парткомга оширилаяпти. Шундайлардан бири Қорахоннинг куёви Меҳнат Қаҳрамони... Уни партия билети билан қамоққа олсак яхши бўлмас, деб ўйлайман.

— Бўлди, бўлди, тушунарли. Бу масалани обком бюросига қўйиб, айбдорларни жавобгарликка тортамыз, — деди шошапиша Сойибназаров.

У сўфиликларнинг дардини енгиллаштирмоқчи эди, эплотмади. Давлат хавфсизлиги комитетининг масъул ходимида шубҳа уйғотишдан қўрқиб, яна бир қанча одамларнинг, улар бегуноҳ эканликларига шубҳаси бўлмаса ҳам қамалишларига розилик бериб юборди.

Совхоз идораси олдида ҳамон одамлар тўпланиб турарди. Улар «Ҳозир обкомнинг биринчи котиби чиқади-ю, ҳаммани хурсанд қиладиган хушxabарни бизга айтади», деган илинжда туришарди. Қаҳрамон чўпон ҳам Сойибназаровга қаттиқ ботадиган гап қилганидан пушаймон эди. Кечирим сўрашни дилига тугди. «Ишларим юришиб кетса, зиёфатга чақириб, бугунги гаплар учун кечирим сўрайман, кўчқор эмас ҳўкиз сўяман. Эл суйган ҳофиз Тожиддин Муродовни олиб келаман. Ишқилиб бошимдан бало-қазо ариса бўлгани».

Идорадан малласоч терговчи кузатувида Сойибназаров чиқиб келди. Унинг қиёфаси тунд. Одамларнинг кўзига қарамасликка, уларни сезмасликка уринади. Бир зумгина муқаддам ғоз турган қоматлар мутеларча эгилиб, бошлар ҳам бўлганини кўриб, ич-ичидан зил кетса-да, лом-мим демайди, деёлмайди ҳам. Деса, боши кетади. Ҳаммага жон керак. Унга ҳам.

Одамларнинг қулбаччаларга ўхшаб бош эгиб туриши тепакалга ёғдек ёқди. У ҳар қанча қувонса арзирди. Чунки обкомнинг биринчи котиби киссасида партия билети бўлган ўнгта яқин одамнинг уйини тинтишга, тергов қилишга, зарур бўлса ҳибсга олишга оқ фотиҳа бериб қўйганди. Ишнинг буёғи ҳамирдан қил суғургандек осон кўчарди. Қаҳрамон ва унга ўхшаганлар қамалса, бошқаларнинг эси кириб қолади. Қанча кўп кўзёши тўкилса, шунча кўп пул тўпланади. Ҳамоннинг оғзини каттароқ очиб, бошқариб турсанг, бас.

Сойибназаров терговчи билан қилган суҳбатнинг натижасини кўп кутмади. Сўфи қишлоғида қама-қама авжига чиқди. Обкомга келган хабарлар бири-биридан хунук эди. Қаҳрамон чўпоннинг хотини ўзини осиб қўйибди, деган машъум хабар ҳаммасидан ошиб тушди. Даҳшатлиси ҳали олдинда экан. Марҳумани дафн этиш маросими ўз-ўзидан митингга айланиб кетади. Шу вақтгача қўй оғзидан чўп олмаган қишлоқ муаллими одамларнинг олдига тушиб, мавжуд давлат тузумини қоралай бошлади. Уни қўллаб-қувватлайдиганлар ҳам дарҳол топила қолди.

— Битта терговчи ишдан олингани билан бошқалари ўз биланларидан қолмайди, «оқ ит, қора ит, бари бир ит», деб ҳайқиради кимдир.

— Тўғри, терговчиларни бошимизга юборганлар ҳам жавобгарликка тортилиши керак! — жўр бўлади бир неча овоз.

— Зўрликка зўрлик билан жавоб бериш керак! — дейди қуруқ ердан ҳам чанг чиқаришга ўч йигитлардан бири. — Қачонгача бошимизда тегирмон тоши айланади!

Оломон гувиллайди:

— Ҳақ гап. Зулм қиличини синдириб ташлайлик!

— Куруқ гап билан бир нарсага эришиб бўлмайди, — дейди ҳамфикрлари кўпайиб қолганидан дадиллашган муаллим.

— Домла, йўл кўрсатинг, нима қилайлик?

— Маслаҳат шу — марҳуманинг вафотидан фойдаланиш керак. Ахир бундай фожиа ҳар куни бўлавермайди-ку. Ҳаммамиз тўғри райкомга борамиз. Битта-иккита бўлиб борсак, арзимизга ҳеч ким қулоқ солмайди. Бирлашсак, тоғни қулатамиз.

— Марҳумани ҳам бирга олиб борамиз! У ўлимидан сўнг бўлса ҳам душманларидан ўч олиш кулоли бўлиши лозим, — дейди шу вақтгача биқиниб-қисиниб турган киши. Аммо унинг кимлигига ҳеч ким эътибор бермайди.

— Тўғри, жуда тўғри!!! — мушт бўлиб тугилган қўллар баланд кўтарилади. Мулланинг ҳай-ҳайлашига қарамай, тобут кўтарган оломон қабристон қолиб, районга қараб йўлга тушади.

Совхоздан райкомга қўнғироқ қилиб, ғазабга минган оломон бораётганлигини хабар қилишган экан. Милиция наряди оёққа турғизилади, ички хизмат аскарлари жанговор ҳолатга келтирилади. Оломонни район маркази чегарасида тўхтатишга муваффақ бўлинади. Қуролланган аскарларни кўрган айрим «мард»лар ими-жимиди жуфтакни ростлайди. Район милициясининг бошлиғи оломоннинг кўзини кўрқитиш мақсадида беш-ўнга одамни ушлашга буйруқ беради. Кимдир тартиб посбонларига қарата тош отади. Ана шундан сўнг умумий тартибсизлик бошланади. Боши ёрилган, қўли синган одамлар дуч келган тарафга қараб қочади. Тобут ағдарилиб, мурда тупроққа беланади.

Бу воқеадан Тошкент зумда хабардор бўлади, сўнг юқорига — Москвага шошилинчнома юборилади. Тартибсизлик ташкилотчиларини тафтиш қилиш бошланади. Бу қама-қама кампаниясини кучайтириш учун янги баҳона бўлди. Вилоят ички ишлар бошқармаси бошлиғи Қорабоев вазифасидан четлаштирилди. Унга «Сиёсий вазиятни атайлаб танглаштирган», деган даҳшатли айб қўйилди. Пахтани қўшиб ёзиш билан боғлиқ бир ишда кимдир унинг номини ҳам тилга олади. Хуллас, бир одамни маънавий кунпаякун қилиш учун етарли ҳужжатлар тўпланган эди. Баланд мартабали Сойибназаров ички ишлар бошқармасининг содиқ бошлиғига ёрдам қўлларини чўзишдан ожиз. Бу қўллар кўзга кўринмас ишлар билан чандиб ташланганини ким ҳам тушунарди.

Телефон қаттиқ жиринглаб, Сойибназаровнинг хаёллари тўзғитиб юборди. У трубкани қулоғига тутди. Хотини экан. Овозидан билдики, нимадир бўлган.

— Ҳа, тинчликми?

— Тинчлик бўлмай ҳам ўлсин...

— Бирон нарса бўлдими?

— Қорабосев ўзини отиб қўйибди.

— Нима?! Нега ўзини отади?

— Негалигини мен қайдан билай. Бирон ерга кетмасликка тилидан тилхат олишган экан. Бугун тушликка чиқмабди. Кириб қарашса, қўлида тўппонча, ўлиб ётган экан. Оғзидан отган. Бирам даҳшат-бирам даҳшат!

— Одамлар нима деяпти? Балки ўзини-ўзи отмагандир?

— Ҳар хил гаплар юрибди. «Биров ўлдирган», деган тахминлар ҳам бор. Нима бўлгандаям, яхши иш бўлмади. Сизни ўйлаб, ваҳим ошаяпти.

— Бунақа гапларни телефонда гапириб бўлмайди-ку, нодон! — жеркиб берди Сойибназаров хотинини. — Ҳа, айтганча, Эшназар раиснинг маъракаси бор эди, нима бўлди?

— Раиснинг қирқини ўтказишипти. Дадаси...

— Қулоғим сизда?

— Бир нарса сўрасам йўқ демайсизми?

— Хоним, олдинлари сўраб ўтирмасдилар, тўғридан-тўғри талаб қилаверардилар. Сизга нима бўлди?

— Бир-икки ҳафтага чол-кампирикнига бориб турсам, дегандим...

— Сабаб?

— Айтолмайман. Телефонда гапирадиган гап эмас.

Сойибназаров хотинининг йиғлаётганини сизди. Нимадир бўлган. Сабабини айтмади. Айтмагани ҳам яхши. Ишқилиб, охири бахайр бўлсин.

— Майли, борақолинг, — деди Сойибназаров ўзини беғам кўрсатишга уриниб. — Мен ҳам яқинда бориб қолсам керак. Чол-кампирга салом айтинг.

— Ўзингизни эҳтиёт қилинг, дадаси.

Сойибназаров гўшакни жойига қўйди. Хотинидан эшитганларини мушоҳада қилган сайин юрагига гулгула тўлди. Қорабосевнинг ўлими (унинг ўз жонига қасд қилганига сира ишонмасди), хотинининг «телефонда айтиб бўлмайдиган» сирли хабари ўйга

толдирди. Ўйлаган сайин калавасининг учини кўпроқ йўқотаётгандек бўлди. Кўзи рўпарасида илиғлик портретга тушди. Тасвирдаги доҳий кўзлари чақнаб кетгандек бўлди. Сойибназаров чаён чаққандек салчиб, ўзини четга олди. Ҳар қанча даҳрий бўлмасин, бундай ғаройиб портретга яқинлашди, диққат билан кўздан кечирди. Рангли полотнода усталик билан ўрнатилган бир жуфт митти микрофон ялтираб турарди.

Сойибназаров сўзсиз орқага чекинди. Дераза олдида туриб қўлларини қўксида чалиштирганча шу палатага келганидан бери бўлиб ўтган суҳбатларни, телефон сўзлашувларини хотирасида тиклашга уриниб кўрди. Ҳар қанча эҳтиёт бўлишига қарамасдан қовун тушириб қўйганлигини фаҳмлади. Энди тақдир уммонида сарсон кезаётган умр кемасини тасодифий амоли нажот қирғоқларига чиқариб ташлашини ёки фалокат қояларига уриб чилпарчин қилишини кутишдан бўлак йўли қолмаганди унинг...

XXXV. ТАҚДИР ТАЪҚИБ ЭТАДИ

I

Барот Норгул момонинг муҳрланган қоғоз ёпиштирилган дарвозасига анграйиб қараб қолди. Нохушликни сезгандек юраги гупиллаб ура бошлади. Кимдан сўрасам экан, деб атрофга қаради. Сал нарида папирос тутатиб турган кишини кўриб унга яқинлади.

— Мени кечирасиз, — мурожаат қилди у нотаниш одам билан қўл бериб кўришаркан, — манови дарвоза муҳрлаб қўйилганининг сабабини билмайсизми?

Нотаниш киши жавоб беришдан олдин Баротни бошдан-оёқ кўздан кечириб чиқди. Барот ўнғайсизланди.

— Биламан. Саволингизга жавоб беришдан олдин менинг ҳам битта саволимга жавоб бера олмайсизми?

— Нима савол экан?

— Кимсиз?

— Ғалати одам экансиз-ку, менинг кимлигимнинг сизга нима қизиғи бор?

Нотаниш киши бундай қўрсликка эътибор бериб ўтирмади:

— Мен ички хизмат ходимиман. Мана, ҳужжатим, — у шундай деб қизил жилдли гувоҳномани очиб, Баротнинг кўзи олдида тутди.

Баротнинг хаёлига «Илоннинг ёмон кўргани ҳазорисбанд, у ҳам инининг оғзида ўсармиш», деган мақол келди. Қўйнидан паспортини чиқариб узатди.

— Бу бошқа гап, Баротвой, — деди суҳбатдоши паспортини эгасига қайтариб бераркан. — Сиз ҳақингизда эшитганман. Қутилиб келганингиз билан табриклайман.

— Миннатдорман.

— Мендан хафа бўлманг, ука, — деди милиция ходими Баротнинг ранжиганини кўриб. — Вазифамиз шунақа.

— Менинг саволимга жавоб бермадингиз?

— Ука, гап бундай. Бу ҳовлида қотиллик бўлган. Бир эмас, тўрт киши ўлдирилган.

— Момо-чи? Момо омонми?

— Йўқ, момо ҳам ўлдирилган. Момонинг Тўйчи исмли ўғли, унинг хотини, яна Гўзал исмли жувон ҳам ўлдирилган. Мен бунақа ваҳшийликни биринчи марта кўришим.

Барот ҳозир эсим оғиб қолса керак, деб хаёл қилди. Кўз олдини тили зўрға калимага келиб сўради:

— Ким ўлдирган?

— Ҳозирча номаълум. Очиги, гумон қилинаётганлар орасида сиз ҳам бор эдингиз.

— Мени қотилликда гумон қилиб қамашдими ҳали?!

— Сиз нима деб ўйлагандингиз?

Барот елка қисиб қўйди.

— Милиция ҳисобида турганларнинг кўпчилиги гумон қилиниб қамалди. Сиз ҳам ҳисобда турар экансиз. Оператив чора кўриш керак бўлган-да.

— Гўзал деган жувонни тилга олдингиз. Ўғли-чи? Ўғли тирикми? — сўради Барот юраги эзилиб.

— Тирик. Тасодифан тирик қолган. Лекин у жуда қўрққан кўринади. Врачлар унинг тузалиб кетишига энди умид боғласа бўлади, дейишаяпти. Очиги, мен сизга айтсам, қотилликнинг очилиши шу боланинг тузалишига боғлиқ бўлиб қолди. Ҳа, дарвоқе, марҳума... кимингиз бўларди?

— Норгул момоми? Қўшнимиз, раҳматлини онамдек кўрардим.

— Тушунмадингиз, Гўзал кимингиз бўларди, деб сўрамоқчи эдим.

— Гўзал... Гўзал билан мактабда бирга ўқиганмиз.

— Синфдошим, денг, — деб қўйди милиционер тагдор қилиб.

— Ҳа, синфдошим, — гапни калта қилди Барот. Сўнг милиционер билан совуққина хайрлашди.

Қари тут олдиға етганда тўхтади. Ўпкаси тўлиб кетди. Чидасиз бўлмади — ёшлиқдан сирдоши ва дардкаши бўлган дарахт оғочини қучиб аччиқ-аччиқ кўзёшларини тўкди.

* * *

Барот адрес олиб, вилоят болалар касалхонасини топиб борди. Шаҳар чеккасида экан. Неврология бўлиминини топиш қийин бўлмади. Акация дарахтлари қуршовида қолган бир қаватли бинога кираверишда семиз санитарка йулини тўсди:

— Яхши йигит, қасққа?

— Опажон, шу бўлимда жияним даволанаяпти. Шунини кўриб кетмоқчи эдим.

— Қайси палатада?

— Палатасини билмайман. Биринчи келишим.

— Исм-фамилиясини айтинг?

— Бахтиёржон. Фамилияси... фамилияси...

— Ёшини биларсиз, ўша жиянингизнинг?

— Тўртда.

— Билиб чиқаман. Шу ерда кутиб туринг.

Анча кутишга тўғри келди. Ниҳоят санитарка оқ халат кўтариб келиб қолди:

— Ўн учинчи палатага боринг. Фақат ўтириб қолманг.

— Раҳмат, опажон!

Ўн учинчи палата эшиги қия очик эди. Йигит ичкарига кирди-ю, таққа тўхтади. Рўпарасида унга ҳайрат билан ... Гўзал қараб турарди! «Тушимми, ўнгимми, деб ўйлади Барот: — Наҳот, Гўзал ўлган, деб мени алдашган бўлса?!»

— Келинг, сизга ким керак эди?

Бу савол йигитни ҳушига қайтарди. У Гўзалнинг синглиси бор, деб эшитганди. Ўша бўлса керак.

— Салом, — деди ўнғайсизликдан оғирлигини у оёғидан бу оёғига ташлаб. — Мен Бахтиёржонни кўриб кетмоқчи эдим?

Қиз ҳамон ҳайрон қараб турар эди.

Баротнинг кўзи қизнинг пинжига кириб турган болага тушди:

— Бахтиёржон, укажоним!

Бола кўзини катта-катта очганча анграйиб қолди. У гапиришга чоғланиб, лабларини қимирлатди. Афти қийшайиб кетди. Гулдурашга ўхшаган товушлар эшитилди. Ниҳоят оғзидан:

— Адажон! — деган сўз отилиб чиқди.

— Укажоним! — Барот болани бағрига босди. Қиз ўз қулоқларига ишонмасди:

— Сен гапирдингми, Бахтиёржон?! Наҳотки, худойим сенга қайтадан тил берган бўлса! Яна бир марта гапир. Гапир, гапира-қол?

— Нимани гапийай, хола?

— Вой, хола деган тилларингга қурбон бўлай! — сўнг Баротга юзланиб деди:

— Акажон, авлиёмисиз, фариштамисиз?! Шунча вақтдан бери гунг бўлиб ётган бола сизни кўрди-ю, тилга кирди!

— Э, мени уялтирманг. Мен на авлиёман, на фаришта. Худонинг бир гуноҳкор бандасиман, холос. Исмим Барот. Гўзалхоннинг синфдоши бўламан. Сўраганнинг айби йўқ, Бахтиёржоннинг холаси...

— Холаси Мақсудаман, — қиз дув қизардида, йигитга қўл узатди.

— Танишганимиздан жуда хурсандман. Ростини айтсам опангизга ўхшар экансиз.

— Унчалик эмас, — деди уни сулувлиқда танҳо бўлган опасига ўхшатишганидан боши осмонга етиб. — Опам жуда (сулув демоқчи бўлганди, тилини тиштаб қолди) бошқача эди.

— Эҳтимол. Лекин менинг назаримда сиз унинг бетакрор нусхасига ўлшаркансиз. Сизни кўрдим-у, опангизни кўргандек бўлдим.

«Опамни яхши кўрар экан, — деган ўй кечди Мақсуданинг дилидан. — Фақат синфдошмиди улар?»

Мақсуда курси суриб қўйди:

— Қани ўтиринг. Ҳали қулоқларимга ишонгим келмайди Бахтиёржоннинг тилга кирганига.

Барот ўтириши билан Бахтиёржон унинг тиззасига чиқиб олди. Унинг бу қилигидан кулишди. Барот болани бағрига босиб ўпар, ҳар хил сўзлар билан эркалатарди. Гўёки палатада бола билан

болажон йигитдан ўзга ҳеч ким йўқдек эди. Қиз четдан уларга қараб тураркан, миясида савол кетидан савол туғилиб келаверди. «Барот ака опамнинг синфдоши холосми? Нега Бахтиёржон уни «ада-ада» деб, ундан ажралгиси келмай қолди? Демак, опам билан ораларида мен ўйлагандан ҳам кўра бошқачароқ муносабат бўлган. Муҳаббатми? Балки жиянимнинг отаси ҳам аслида шу йигитдир? Бўлмаса «ада»лаб бағрига отилармиди...»

Бола ҳар гал «ада» деганда Мақсуда ғалати бўлиб кетаётганидан Барот англадики, унинг дилида тил билан ифодаланиши қийин бўлган, шу ерда, ҳозирнинг ўзида аниқлик киритишни талаб қиладиган саволлар ғужғон ураётти.

— Мақсудахон, нималарни ўйлаяпсиз?

— Менми?

— Ҳа, сиз.

— Ҳеч нимани...

— Балки менга шундай туюлгандир.

— Балки... Ҳа, сиздан бир нарсани сўрамоқчи эдим.

— Сўранг.

— Қандай бўларкин, саволим сал қаттиқроқ тегиб кетиши мумкин?

— Кимга, менгами?

— ...

— Сиз мени ранжитадиган гап қилмассиз? Истасангиз бермоқчи бўлаётган саволингизни ўзим айтаман?

— Йўғ-э?

— «Бахтиёржон нега сизни «ада» дейди?» деб сўрамоқчисиз. Тўғри топдимми?

Мақсуда ундан кўзларини олиб қочди:

— Шундай ҳам дейлик...

— Бу савол мени жичча ҳам хафа қилмайди. Чунки бугун бўлмаса, эртага шу саволни берардингиз. Тўғрими?

— ...

— Бўлмаса, эшитинг...

Барот Гўзал билан ўн йил бир синфда ўқиганлигини, Гўзалнинг ҳамма қизлардан ҳам гўзалроқ бўлиб етишгани-ю, юқори синф болалари бирдек севиб қолганини, шу жумладан ўзи қанчадан-қанча тунларни шу қизни деб бедор ўтказганлигини ярим ҳазил, ярим чин қилиб гапириб берди:

— Гўзалхонга муҳаббат изҳор қилмаган бола қолмади. Ҳаммасини рад этди. Мен ҳам рад жавобини олдим. Бунни ўзим учун

ҳалокат сигнали деб қабул қилдим-у, «Муҳаббатим юз ўгирган шаҳар менга ҳаром», деган шиорни ўзимга байроқ қилганча Тошкентга жўнавордим. Аслида юрагим Гўзалхон билан ана шу шаҳарда қолган эди. Одам ҳар нарсага кўникар экан. Ўзимни ўтга урдим, чўққа урдим. Институтга киролмаган бўлсам ҳам Эшонгузарга қайтгум йўқ эди. Самолётсозлик заводида ҳам ишладим, ҳам билим юртида ўқидим. Кутилмаганда отам билан онам автоаварияда ҳалок бўлишмаганида, балки ҳозир ҳам Тошкентда юрган бўлармидим. Хуллас, бу орада Гўзалхон турмушга чиққан, ҳатто фарзанд ҳам кўриб улгурган эди. Унинг тақдирига роса ачинганман, тақдирни лаънатлаб йиғлаган пайтларим ҳам бўлган. Лекин шунга қарамасдан, Эшонгузарга қайтиб келганимдан кейин ҳам Гўзал билан учрашувлардан қочиб юрдим. Аммо тақдирдан қочиб бўлмас экан. Бир кун вилоят марказига кетаётсам Гўзалхон бекатда автобус кутиб турган экан. Кўзим тушди-ю, ғалати бўлиб кетдим. У мени кўриб қолмасдан аввалроқ туғимни шиқиллатиб қолмоқчи эдим. Унга икки-уч нафар олифта хиралик қилаётгандек бўлиб туюлди. Ташлаб кетишга гурурим йўл қўймади. Опангизни уларнинг нақ бурнининг тагидан олиб кетдим. Шу дақиқадан бошлаб менинг ҳаётим остин-устун бўлди. Мен сабабли опангиз ҳам анча-мунча азиат чекканини кейин эшитдим. Ўша кунни опангизга яхшилик қиламан, деб уни бахтсизликка гирифтор этган эканман. Унинг олдидаги гуноҳларимни ювишим керак эди. Хуллас, десангиз, биз иккаламиз ҳам ўзимиз сира истамаган ҳолда бир-биримизга суяниб қолдик. Лекин буни муҳаббат деб бўлмасди. Қандай аташни ҳам билмайман. Опангизнинг ўлиmidан сўнг мен кўп нарсани англадим. Инсон якка-ю ёлғиз яшай олмас экан. Ёшликдаги аразларни ўртага солиб қайсарлик қилмаганида, эҳтимол опангиз менинг муҳаббатимни рад этмасди. Бунини энди тушуна бошлаганимда эса Гўзални бутунлай йўқотдим... Мен опангиз руҳи олдида ҳамиша бош эгаман. Унинг фарзандини оёққа турғизаман, уни ажойиб одам қиламан, — деб ўзимга-ўзим сўз бериб қўйганман.

Барот огир сўлиш олиб, жим қолди. Мақсуда йиғлаб юборди. Кўзёшлари лўппи-лўппи юзларини ювиб оқа бошлади.

Йигит шошиб қолди. Қўйиб берса, ўзи ҳам ўкириб йиғлашга тайёр эди шу топда. Четга ўгирилиб, намланган мижжаларини артди. Хайрият, унинг бу ҳолатини қиз сезмади.

Мақсуда унсиз анча йиғлади. Аччиқ-аччиқ кўзёшлари дилидаги гумон-хавотирни ҳам ювиб кетгандек бўлди. Бахтиёржонни бағрига босганча унсиз тикилиб турган йигитни олдин ҳам қасрдадир кўргандек бўлар, қасрда ва қандай шароитда кўрганлигини сира эслай олмас эди. Илоҳий бир илиқлик бор эди йигитнинг нигоҳларида!

Барот кетиш учун қўзғалди. Бахтиёржонни қучиб ўпдида, бағридан бўшатди:

— Ақлли бола бўл. Бахтиёржон, холангга азоб берма — Сўнг қизга юзланди. — Омон бўлинг, Мақсудахон!

— Келганингиз учун раҳмат, ака, — қиз ўрнидан туриб хайрлашиш учун қўлини чўзди. Нигоҳлар тўқнашди.

«Гўзалга қуйиб қўйгандек ўхшайди-я», — деб ўйлади йигит.

«Ўлай агар, бу йигит билан аввал ҳам ҳамсухбат бўлганман. Аммо қасрда?» деб боши қотди қизнинг.

Илиқ хайрлашдилар. Йигит ортидан палата эшиги ёпилди. Худди шуни кутиб тургандек, Мақсуда ҳозиргина чиқиб кетган йигитни қасрда кўрганлигини эслади! У чопиб бориб, деразадан ҳовлига қаради. Бироздан сўнг касалхонанинг кўча эшиги очилиб, Барот кўринди. У эшик олдида бироз тўхтаб аланглади. Ниҳоят, очиқ деразага кўзи тушди. Дераза олдида Мақсуда масрур қараб турарди. Йигит қўл силтаб хайрлашган бўлди ва йўлида давом этди. Мақсуда эса анча вақт унинг изидан қараб қолди. Илиқ хотиралар хаёл кўзгусидан кино лентасидек бир-бир ўта бошлади.

2

Бошқа тенгдошлари сингари Мақсуда ёшликнинг завқу сафосини суролмади. Марғубанинг арзимаган касалдан вафот этиши опа-сингилларни букиб қўйганди. Кекса ота энди уларни тергаб, қисти-бастига олмаса-да, уларнинг ҳар бир босган қадами ни назаридан қочирмасди. Эсида, Мақсуда еттинчи синфда ўқирди. Ўқиши «аъло» ҳам эмас, ёмон ҳам. Аммо математикадан бир оз оқсайди. Синфда «профессор» лақабли бола бўлиб, математикани қийиб қўярди. Оқи-оққа, қизили-қизилга ажралиб турган лўппи юзли бу йигитча синф қизлари ўртасида талаш эди. Шоди — йигитчанинг исми шундай эди — Мақсудага уй вазифаларини ечишга астойдил ёрдам берар, бундан бошқа қизлар ўлгу-

дек рашк қилишарди. Шоди бошқа қизга ёрдам бергудек бўлса Мақсуданинг дарду дунёси қоронгулашар, аммо буни ўзидан бошқа ҳеч ким сезмасди. У Шодини севиб қолганди!

Шаддод дугоналаридан бири Шодини «ўзиники» қилиб олгандан сўнг Мақсуда касал бўлиб қолди. Бир неча кун кўрпатўшак қилиб ётди. Аммо ички дардини на опасига, на биронта дугонасига айта олди. У Яратганга илтижо қилиб сўрарди. Лекин на муҳаббати қайтди ва на дили ором топди. У яшашдан кўра ўлимни афзал кўра бошлаган эди.

Нажот кутилмаганда ўз оёғи билан келди.

Ҳарорати баландлигидан алаҳсираб ётган Мақсуда туш кўрди. Ўзига нотаниш жойларда юрганмиш. Қайси томонга юришни билмайди. Фарёд қилиб Шодини чақиради:

— Шоди! Шоди! Қайлардасан, Шоди? Нега мени ташлаб кетдинг, овоз бер, Шоди!

Ердан чиқдим, осмондан тушдим, бошдан-оёқ оппоқ кийинган, оқ соқолли чол пайдо бўлди. У Мақсудани саволга тутди:

— Қани, қизим, бу ерларда нима қилиб йиғлаб юрибсан?

— Ассалому алайкум, бобо, мабодо сиз Хизр бобомлар эмасмисиз?

— Балли, қизим, тўғри топдинг. Тила тилагингни.

— Менга Шодини қайтаринг. Шодисиз ўлиб қоламан!

— Шодини унут, — деди қария ғамзода овозда. — Уни Олпоҳ ўз олдига чақирган. Ана у, кетиб борапти.

Мақсуда чол кўрсатган тарафга ўгирилиб, булутларга қоришиб кетаётган шарпани илғади. Биринчи муҳаббатидан айро тушган қиз кўзларидан ёш сел бўлиб қуйилди.

— Бўлажак умр йўлдошингни кўрсатайми?

Қиз индамади. Фақат чол ишора қилган тарафга юзланиб, туман ичидан чиқиб келаётган йигитни кўрди. Танимаса ҳам унга нисбатан бир илиқлик туйди. Йигит унга қўл узатди. Қўлини олсинми, олмасинми? Балки бобо бир маслаҳат берар? Аммо чол ғойиб бўлган эди. У ҳозиргина турган жойда ғира-шира яшил рангли туман қолган эди, холос.

Шу кечаси қизнинг ҳарорати тушиб, кўзини очди. Алаҳсирашлардан асар ҳам қолмади. Фарзандининг дарди арий бошлаганидан боши осмонга етган ота-онаси Эшонгузар авлиёга битта қўй атаб юборди.

Тонгда жанозага айтиб кетишди. Қўшни маҳаллада бир болани трактор босиб кетган экан. Мақсуда ота-онасига қўшилиб,

марҳумга чин дилдан ачинган бўлса-да, ҳали унинг Шоди эканини билмасди...

Шодини қалбидан ситиб чиқариш қизга осон бўлмади. Лекин вақт ўтиши билан қалб изтироблари енгиллашди. Бироқ ҳар қанча уринмасин, тушдаги йигит сиймосини асло кўз олдига келтиролмасди. «Тушда кўрганларим иситманинг зўридан бўлган алмойи-алжойи босиринқираш экан-да», деган хулосага келиб қолган эди бечора.

* * *

Мақсуда ҳамон дераза олдида турарди. Унинг қирмизи лаблари ҳаяжон зўридан пирпирарди. У ҳозиргина ёнидан чиқиб кетган йигитни қасрда кўрганини эслади. Тушида! Ҳа, Шоди ўлган кечаси тушига кириб, қўл узатган йигит! Ўша тундан бери биринчи марта йигитнинг қиёфаси аниқ-тиниқ кўз олдига келди.

Қизнинг узун-узун киприкларидан юзига бир неча томчи ёш думалаб тушди. Бу қувонч ёшлари эди.

Инсон табиати қизиқ экан — хафа бўлса ҳам, хурсанд бўлса ҳам йиғлайверади. Яхшиямки, кўзёшлари бор, дарду ҳасратни ҳам, қувончу шодликни ҳам меъёрига солиб туради. Бўлмаса, унинг тафтига инсон зоти тоб беролмасди.

ХОТИМА

Яна баҳор келди. Олам яшил либос кийди. Бойхотиннинг ҳовлиси олдида болалар гужгон уради. Нақшинкор дарвозанинг дарчаси очилиб, ундан атлас кўйлак кийган жувон чиқди. У чанг-тупроққа беланиб ўйнаётган болалар томон юрди.

— Хў, Бахтиёржон, қайдасан, болам?

Болалар ўйинга шу даражада берилиб кетишганки, бирови «Ҳа», демади.

— Бахтиёржон, мен сени чақираяпман.

— Ҳа, ая, нима дейсиз?

— Тез уйга юр. Аданглар билан Чўлободга бориб келамиз.

— Ихтиёрчаям борадимми?

— Боради.

— Ура!

Болалар ўйин-кулгини йиғиштириб, Бахтиёржонга ҳавас билан қараб қолишади.

Она-бола ҳовлига кириб кетишди. Бир оздан сўнг дарвоза ланг очилиб, сутдек оппоқ «Волга» чиқди. Машина рулида эски танишимиз — Барот. Орқа ўриндиқда эса чақалоғини бағрига босганча унинг хотини Мақсуда, унинг ёнида яна бир танишимиз — Бахтиёржон ўтирибди. Аяси уни олд уриндиққа ўтиришга қўймай, ўз ёнига ўтқазгани учун қовоғидан қор ёғади.

— Болаларнинг олд ўриндиққа ўтиришлари мумкин эмас, — деб аясининг ёнини олади дадаси ҳам.

— Нега мумкин эмас, жимгина кетаман?

— Йўқ, милиция кўриб қолса штраф қилади.

— Адангни гапга солмай, жимгина ўтир. Мана, қара, уканг биттаям гапираётгани йўқ.

— Ҳо, унингиз ҳали гапиришни билмайди-ку. Дада, ашула қўйиб беринг?

— Кимнинг ашуласини қўйиб берай, ўғлим.

— Миллион-миллион алиҳ роз бор-ку, ўшани.

— Битта гапингиз, оғайни. Марҳамат, сиз учун Алла Пугачева куйлайди.

Чўлободга етиб келишганини сезмай ҳам қолишди.

— Суд қайда бўлади? — Сўради Мақсуда бирдан ғамгин бўлиб.

— Вилоят судининг биносиди.

— Қачон бошланади?

— Ҳали яна икки соат бор. Анча олдин келибмиз. Унгача мен сизларни шаҳар айлантираман.

— Ура! Морозний ҳам олиб берасизми, дада?

— Томоғинг оғрийди, — танбеҳ беради Мақсуда.

— Бўлмаса, пепсикола олиб берасиз.

— Майли.

Машинани қўйиш учун қулай жой қидиришаётганди, йўл четида турган йигит ва қиз қўл кўтаришди. Барот машинани тўхтатди.

— Вокзалгача ташлаб қўймайсизми?

Таниш товушни эшитиб Барот йўловчининг юзига тикилиб қаради ва хурсандликдан қийқириб юборди:

— Андрей, дўстим, ўзингмисан?!

— Худди ўзиман. Борка, наҳот бу сенсан! Сен билан хайрлашолмай кетаётганимдан хафа эдим. Тасодифни қара-я!

— Андрей, биродар, мен ҳам сени бир кўриб, юракдан отамлашиш иштиёқида эдим. Ростини айтсам, сени менга худонинг ўзи етказди. Агар жуда шошилмаётган бўлсаларинг, мана шу истироҳат боғига тушиб, мазза қилиб гурунглашардик.

Андрей ҳамроҳига ўгирилиб, сўради:

— Валентина Михайловна, мен сенга ана шу йигит ҳақида гапириб бергандим, эсингдами?

— Эсимда, Андрюша, эсимда. Шундай ажойиб ўртоғинг бор эканлигидан хурсандман.

Қаҳрамонларимиз истироҳат боғининг кўркем майдончасида стол атрофида тўпланишди. Бу ерда ҳар доим қовурилган жўжанинг хушбўй ҳиди бурқсиб туради.

Официант йигит столга бир неча дона «Пепсикола» қўйиб кетди. Бир оздан сўнг чинни товоқларда қовурилган жўжа олиб келди.

— Яна нимадир етишмай турибди, чамамда? — деди Барот Андрейга маъноли қараб.

— Йўқ, ошнам, йўқ. Сен рулдасан, мен эса самолётга чиқаман.

— Мен рулдалигим ҳақ рост. Аммо сен бор-йўғи самолётда кетадиган йўловчисан. Демак, самолётни бошқаришга сенинг ҳеч ҳам алоқанг йўқ. Тўғрими?

— Тўғриликка тўғрику-я.

— Мана бу гўзал хонимларни шампан виноси билан меҳмон қилмаслик мумкин-ми, ахир?

— Шампан бўлса, розиман.

Сухбат қўр олди. Икки йигит ўтган давр ичида бошдан кечирганларини бир-бир эслашди. Барот дўстидая Максим Максимичнинг фожиали ўлими ҳақидаги хабарни эшитиб, ачинди. Андрей тоғасини топганини, унинг жуда катта амалдор эканлигини, ҳозир Москвада даволаётаётганини қистириб ўтди. Андрей тоғаси ҳақида гапираётганда Валентина дув қизарганини Мақсудадан бошқа ҳеч ким сезмади.

— Тоғанг ҳадемай тузалиб келади. Қолиб ипласанг бўларди? — юрагига қўл солиб кўрди Барот.

— Келаман. Фақат тоғасини орқа қилиб келаяпти, деб ўйлама. Отамнинг хоки қўйилган чўл совхозига япаш учун келамиз. Балки ўшанда Фарғонага бориб, отамнинг қариндошларини ҳам топармиз. Ишқилиб, ниятлар жуда катта, оғайни.

— Жуда яхши ўйлабсан, Андрюша. Табриклайман!

— Раҳмат. Хўш, оғайничалиш, энди ўзингнинг ишларинг ҳақида гапир-чи?

Барот ҳам дўстидан ҳеч нарсани яширмади. Қамалиб кетишга бир баҳя қолганини, бунга Эшонгузарда юз берган даҳшатли қотиллик сабаб бўлганини сўзлаб берди. У қотиллик ҳақида гапира бошлаганда Мақсуда ўзини тутиб туролмади, узун-узун киприкларидан бир неча томчи ёш думалаб тушди. Орага ўлик сукунат чўкди.

— Юр, азишим, боғни айланиб келамиз, — деди Валентина Мақсудани елкасидан қучиб. Аёллар узоқлашиши билан Барот суҳбатини давом эттирди:

— Норгул момо уй-жойини, «Волга» машинасини, омонат кассасидаги пулларини менинг исмимга васият қилиб, нотариусдан тасдиқлатиб қўйган экан. Менга нисбатан нега бундай олижаноблик қилганини ҳозиргача тушунмайман. Чунки унинг бир эмас, уч ўғли, ўндан ортиқ неваралари бор эди. Уларга бир чақани ҳам раво кўрмапти.

— Қотил топилдимми?

— Ҳа, топилди. Бугун ўшанинг суди бўлади. Қотилни биласанми, ким топган?

— Сенми?

— Йўқ, мен эмас. Манави йигитча — Бахтиёржон тасодифан таниб қолган. Қотилнинг айбини бўйнига қўйиш қийин бўлмади.

— Демак, сени яна судга чақиришибди-да?

— Бу гал жавобгар сифатида эмас, гувоҳ сифатида. Ёлғиз эмас, Бахтиёржон билан биргаликда. Асосий гувоҳ у.

Бир пас айланишгач, аёллар келиб ўтиришди.

— Суднинг нима билан тугашини билгим келаяпти, — деди Андрей Баротга. — Самолётга билет олиб қўймаганимда, албатта, қолардим.

— Билетни қайтариб топширамыз, вассалом, — деди қатъий қилиб Барот. — Қалай, розимсан?

— Валентина Михайловна, яна бир неча кун мени меҳмон қилишингга тўғри келади.

— Қолавер, Андрюша. Сенсиз зеркиб қолардим. Ҳа, айтгандай, тезда бориб билетингни топширишимиз керак.

— Ундай бўлса, олға, оғайнилар! — шодон хитоб қилиб ўрнидан турди Барот.

Мақсуда хушнуд жилмайиб қўйди...

МУНДАРИЖА

Муаллифдан	3
Муқаддима	4
I. Гўзал	5
II. Барот	18
III. Туткунликда	25
IV. Айбсиз айбдор	31
V. Бош савдоси	35
VI. Лўлининг ўлими	39
VII. Сулҳ	44
VIII. Шахло кўзлар юм-юм ёш тўкди	49
IX. Қочиш	53
X. Тўйдаги «томоша»	63
XI. Полковникнинг шахсий агенти	69
XII. Арпа эккан арпа ўради	75
XIII. Хазина	85
XIV. Висол ва алам. Майорнинг кўзёшлари	88
XV. Қонли базм	101
XVI. Иван	106
XVII. Ота қизини ахтаради	113
XVIII. Раис қасос олмоқчи	117
XIX. Совуқ хабар	122
XX. Чўккан қабрлар	127
XXI. Макр	134
XXII. Сир-асрорга тўла кеча	137
XXIII. Сирли йўқолиш	145
XXIV. Арвоҳнинг деганлари	157
XXV. Виждон азоби	166
XXVI. Бой хотин	176
XXVII. Ҳалокат ёқасида	181
XXVIII. Худонинг қаҳридан қуёш ҳам қўрқди	193
XXIX. Қотиллик	203
XXX. Полковник дарғазаб	217
XXXI. Олтин балиқча	227
XXXII. Тўй	232
XXXIII. Қон иси	241
XXXIV. Зулм қиличи	255
XXXV. Тақдирга тадбир этади	263
Хотима	271

Адабий-бадний нашр

ЮСУФ СИДДИҚОВ

ТОКЧАДАН ТОПИЛГАН ХАЗИНА

Муҳаррир М.ХУДОЁРОВА

Бадний муҳаррир Б.БОЗОРОВ

Рассом Р.ЗУФАРОВ

Тех.муҳаррир В.ДЕМЧЕНКО

Мусаҳҳиҳ Г.МИРЗАЕВА

Компьютерда саҳифаловчи Е.НАЗАРОВА

Муқова «Artlo» дизайни марказида тайёрланди

ИБ 3935

Босишга 26.07.2004й.да рухсат этилди. Бичими 84х108 1\32.

Босма тобоғи 8,625. Шартли босма тобоғи 14,49.

Адади 1500 нусха. Буюртма № 198.

Баҳоси келишилган нархда.

«Янги аср авлоди» нашриёт-матбаа марказида тайёрланди.

«Ёшлар матбуоти» босмахонасида босилди.

700113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.